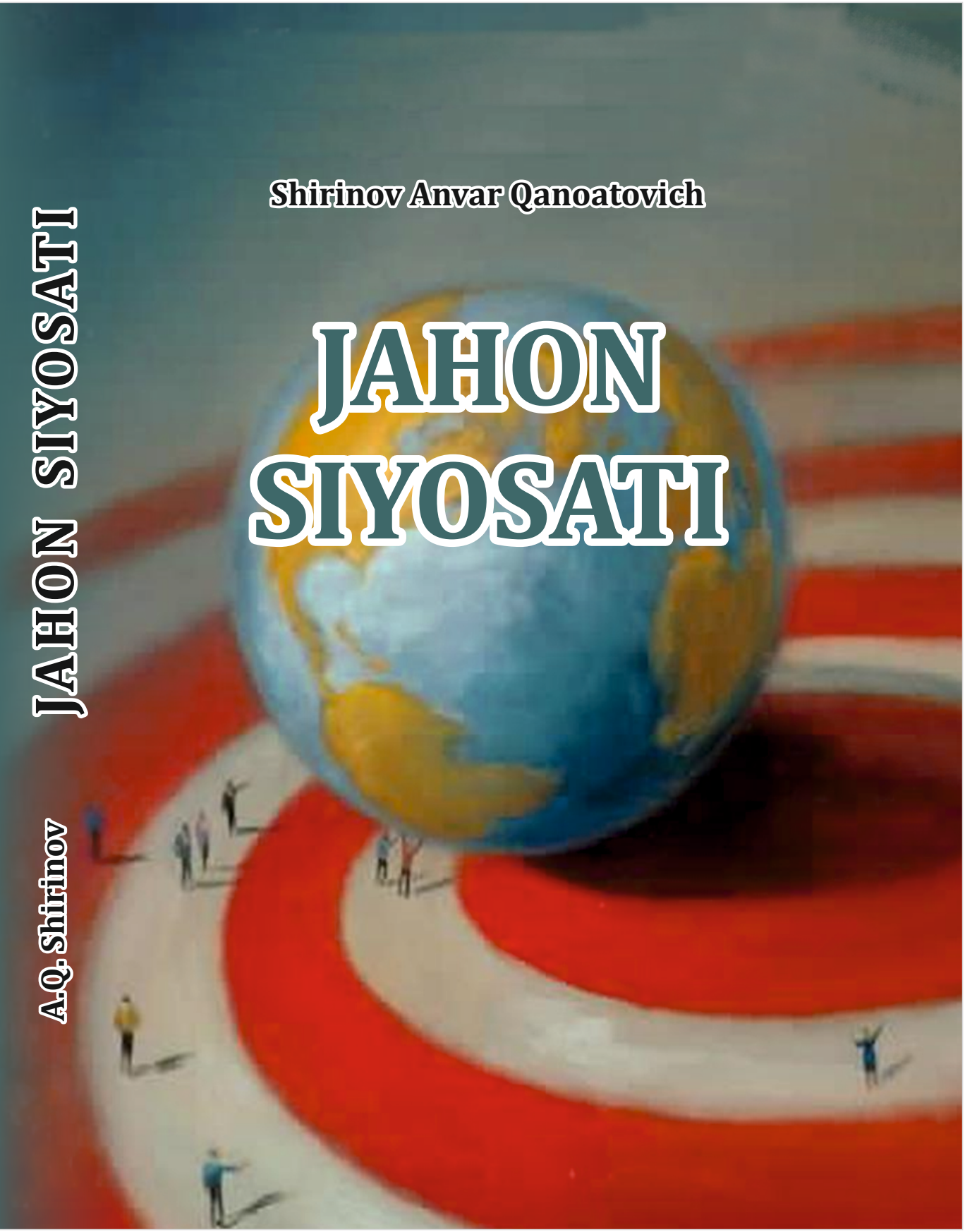

Shirinov Anvar Qanoatovich

JAHON SIYOSATI

JAHON SIYOSATI

A.Q. Shirinov

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

SHIRINOV ANVAR QANOATOVICH

JAHON SIYOSATI

O‘quv qo‘llanma

60310700 –Siyosatshunoslik bakalavriat ta’lim
yo‘nalishi talabalari uchun

Toshkent – 2024

UO‘K 327.0(075.8)

KBK 66.4(0),01

Sh58

Shirinov, Anvar Qanoatovich

Siyosiy-huquqiy ta’limotlar tarixi [Matn]. O’quv qo’llanma. – T.:

“Afzalzoda books” nashriyoti, 2024-y. – 212 b.

Mazkur o’quv qollanma 60310700 – Siyosatshunoslik yo‘nalishi talabalariga mo‘ljallangan bo‘lib, unda jahon siyosati, uning shakllanish tendensiyalari, namoyon bo‘lish darajalari, hozirgi kunda jahon siyosatini amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar, mintaqaviy bloklarlarning roli va ahamiyati kabi dolzarb masalalar o‘z aksini topgan. O’quv qo’llanma oliy o’quv bakalavr bosqichi talabalari, professor-o‘qituvchilar, magistrlar, tahliliy markazlar xodimlari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, undan jahon siyosati bilan qiziquvchi keng kitobxonlar foydalanishlari mumkin.

Muallif:

A.Q.Shirinov – Buxoro davlat universiteti “Ijtimoiy-siyosiy fanlar” kafedrasida dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mas’ul moharrir

B.S. Turdiyev – Buxoro davlat universiteti “Ijtimoiy-siyosiy fanlar” kafedrasida professori, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Taqrizchilar:

S.S. Raupov – Buxoro davlat universiteti “Ijtimoiy - siyosiy fanlar” kafedrasida professori, tarix fanlari nomzodi

F.M. Bafoyev – Buxoro muhandislik texnologiya instituti dotsenti, siyosiy fanlar nomzodi

Ushbu o’quv qo’llanma O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Buxoro davlat universitetining 2024 yil 11 noyabrdagi 711-U sonli buyrugiga asosan nashrga tavsiya etilgan. Qayd qilish raqami 711-30.

ISBN 978-9910-8830-7-1

© A.Q.Shirinov, 2024

© “Afzalzoda books” nashriyoti, 2024

KIRISH

Jahon siyosati hozirgi kunga qadar siyosat sohasidagi boy nazariy va amaliy tajribani o'zida aks ettirib, uning shakllanishi Platon, Fukidid, Makkiavelli yashagan davrlarga borib taqaladi. U jahon siyosiy sahnasida nazariyalarning tatbiq etilishini o'rganadi. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev jahon siyosatidagi voqelarning tarixiy dinamikasiga e'tiborni qaratib shunday deydi "Ochiq va samarali muloqotlarimiz, ilgari surilgan muhim tashabbuslar, ishga tushirilgan ko'p tomonlama loyihalar va dasturlar, amalga oshirilgan ko'plab qo'shma tadbirlar va shu kabi boshqa harakatlarimiz mintaqa qiyofasini va imijini tubdan o'zgartirdi. Tashqi sheriklarimiz tomonidan amaliy qiziqish sezilarli darajada ortdi. "Markaziy Osiyo + " formatidagi turli uchrashuvlar shundan dalolat beradi.

Bugun biz umummintaqaviy o'ziga xoslikni shakllantirish jarayoni boshlangani haqida ishonch bilan aytishimiz mumkin. Fursatdan foydalanib, barcha hamkasblaringa birdamlik va hamjihatlikni mustahkamlash, mamlakatlarimiz tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida mintaqadagi ko'p qirrali hamkorlikni kengaytirish yo'lidagi umumiy sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlaganliklari uchun minnatdorlik bildiraman"¹. Zero, jahon siyosati tamaddunlarning rivoji asnosida asrlar davomida rivojlanib kelgan. Jahon siyosatidagi muhim aktorlar sifatida davlatlar, transmilliy tashkilotlar, nodavlat notijorat tashkilotlarning global siyosatga ta'siri ko'lami muammolari, davlatchilik an'analari, milliy va jahon davlatdorlik urf-odatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon siyosatidagi paradigmalar, ta'limotlar, nazariyalar, konsepsiyalar, fikrlarning mohiyatini refleksiya qilishga ko'maklashadi.

Ushbu o'quv qo'llanmasi jahon siyosati fanining umumnazariy, metodologik masalalari aks etgan darslik va o'quv qo'llanmalaridan jahonda va mintaqada siyosiy fikrlarning rivoji, shuningdek, XXI asrda jahon siyosatida yuzaga kelgan tendensiyalar, dolzalb trendlarning mohiyati tahlil qilinganligi bilan ajralib turadi.

U yosh avlodning siyosiy tafakkurini yuksaltirishga, ularning dunyoqarashida sog'lom siyosiy immunitetni rivojlantirishga, siyosiy kutilmalarni ekstrapolyatsiya qilish, siyosiy kliodinamikani tushunishga

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari Maslahat uchrashuvidagi nutqi. <https://president.uz/oz/lists/view/7456> 09.08.2024

imkon beradi. Mazkur o'quv qo'llanmani tayyorlashda mamlakatimizning siyosatshunoslik, analitika va davlatchilik an'analari sohasida erishilgan tarixiy tajriba, O'zbekiston va xorijda nashr etilgan adabiyotlar, internetdagi meta ma'lumotlardan keng foydalanilgan.

O'quv qo'llanma soha mutaxassislarining turli masalalar bo'yicha bildiradigan xolisona fikr va mulohazalari kelgusida uning yanada takomillashuviga xizmat qiladi. Ushbu qo'llanmani tayyorlashdan asosiy maqsad talabalarning bilimini milliy va xorijiy tajriba uyg'unligi asosida rivojlantirish va to'plangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olish konikmalalarni qo'lga kiritishdan iborat.

1-BOB. JAHON SIYOSATI FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

1.1 §. Fanning predmeti

Jahon siyosatining xususiyatlarini o'zlashtirish, talabaning huquq va majburiyatlarini bilish;

zamonaviy dunyoning o'zaro ta'sirida jahon siyosatining o'rini tushunish;

jahon siyosatini tahlil qilish uchun turli fanlarni o'rganish zarurligini tushunish;

jahon siyosatining asosiy qonuniyatlarini tushunish;

zamonaviy jahon siyosatining asosiy muammolari va ularni hal qilish usullarini bilish;

jahon siyosatining asosiy muammolari bo'yicha O'zbekistonning pozitsiyasini bilish.

ta'lim usullari: ma'ruzalar; mashg'ulotlari seminari; uyda nazorat ishlarini bajarish; kurslar ishlarini yozish.

Bilimlarni tekshirish shakli: seminar mash'ulotlari davomida ma'ruzalarda va mustaqil ish paytida olingan bilim va tushunchalarni o'zlashtirishni tekshirish; uy nazorati natijalarini baholash va muhokama qilish; kurs ishlarini yozish jarayonida maslahatlar va ularni baholash; - yakuniy sinov.

1.2 §. Kompetensiyalar

Analitik kompetentsiyalar:

- jahon siyosati va xalqaro munosabatlarning predmet sohalari o'rtasidagi farqni tushunish;

- jahon siyosatining rivojlanish mantig'ini tushunish;

- jahon siyosati sohasidagi faoliyatning asosiy yo'nalishlari, talab qilinadigan bilim, ko'nikma va shaxsiy xususiyatlar to'g'risida g'oyalarni shakllantirish;

- joriy ma'lumotlarni kuzatish va zamonaviy jahon siyosati muammolari bo'yicha asosiy masalalarni ta'kidlash.

Ta'lim usullari:

- ma'ruzalar, seminarlar davomida ushbu vakolatlarga e'tibor qaratish; - yozma nazorat ishlarini tahlil qilish;

- tahliliy kompetentsiyalarning yuqori darajasini aks ettiruvchi tavsiya etilgan adabiyotlardan eng vakillik kitoblari va maqolalarini tahlil qilish;

- zamonaviy jahon siyosatining dolzarb muammolari bo'yicha ommaviy axborot vositalarining haftalik qisqacha muhokamasi;

Kompetentsiyaning rivojlanishini (o'zlashtirish darajasini) tekshirish shakli:

- seminar mashg'ulotlari va nazorat ishlari uchun savollarni nafaqat faktik materiallar haqidagi bilimlarni, balki mantiqni, jahon siyosatining sabab-oqibat munosabatlarini tushunishni ham ochib beradigan tarzda shakllantirish;

- kurs ishining natijasini va imtihondagi javoblarni bir xil nuqtai nazardan baholash.

Tizim vakolatlari:

- jahon siyosati muammolarini har tomonlama tahlil qilish uchun umumta'lim, tarix, iqtisod, huquq va maxsus ta'limning boshqa fanlari bo'yicha bilimlarni, shuningdek, chet tillarini bilishni qo'llash.

Ta'lim usullari:

- ma'ruza va seminarlar jarayonida jahon siyosatining muayyan muammolarini har tomonlama fanlararo tahlil qilish, xorijiy tillardagi materiallardan foydalanish samaradorligini ko'rsatish.

Qobiliyatning rivojlanishini (o'zlashtirish darajasini) tekshirish shakli:

- fanlararo bilimlardan foydalanishni hisobga olgan holda seminarlar, testlar va kurs ishlaridagi taqdimotlarni baholash.

Aloqa qobiliyatlari:

- qabul qilingan terminologiyadan foydalangan holda rus tilida yozma va og'zaki o'z fikrlarini aniq ifodalash qobiliyati;

- axborotni izlash va uning reprezentativligi va ishonchliligini baholash ko'nikmalari;

- yozma yoki og'zaki muloqotning aniq rejasini ishlab chiqish;

- rus va chet tillarida namunaviy iqtibos qoidalarini o'zlashtirish;

- plagiatga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmasligini tushunish.

Ta'lim usullari:

- tavsiya etilgan adabiyotlar misolida yuqori darajadagi yozma muloqot malakalarini namoyish etish;

- og'zaki muloqot, yozma testlar va ayniqsa, ushbu muloqot qobiliyatlari nuqtai nazaridan kurs ishlarini batafsil tahlil qilish;

Malaka oshirishning sinov shakli test shakli:

- seminarlar, testlar va ayniqsa kurs ishlarida og'zaki ma'ruza qilishda muloqot qilish qobiliyatlarini muhokama qilish va baholash.

Tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasi 2012-yil 10-sentabrda O‘RQ-330- son qonun bilan tasdiqlanib quyidagi asosiy qoidalarni o‘z ichiga oladi:

1) O‘zbekiston davlat, xalq, uning farovonligi va xavfsizligining eng yuqori manfaatlari, mamlakatni modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari, amaldagi milliy Qonunchilik va qabul qilingan xalqaro majburiyatlar asosida ittifoq tuzish, Hamdo‘stlik va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirish, ulardan chiqish huquqini o‘zida saqlab qoladi;

2) O‘zbekiston tinchliksevar siyosat olib boradi va harbiy-siyosiy bloklarda ishtirok etmaydi, harbiy-siyosiy blokga aylantirilgan taqdirda har qanday davlatlararo ta’limdan chiqish huquqini o‘zida saqlab qoladi;

3) O‘zbekiston qo‘shni davlatlarda qurolli mojarolar va keskinlik o‘choqlariga aralashishining oldini olish bo‘yicha siyosiy, iqtisodiy va boshqa choralarni ko‘radi, shuningdek, o‘z hududida xorijiy harbiy bazalar va obyektlarni joylashtirishga yo‘l qo‘ymaydi; 4) Konstitutsiya, “Mudofaa to‘g‘risida” gi qonun, Harbiy doktrinaga muvofiq O‘zbekiston Qurolli kuchlari faqat mamlakatning davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini, tinch hayoti va aholisining xavfsizligini himoya qilish uchun tashkil etiladi hamda xorijdagi tinchlikparvarlik operatsiyalarida qatnashmaydi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Jahon siyosati fanining predmeti nima?
2. O‘zbekistonning jahon siyosatida o‘ziga xosligi nimalarda o‘z aksini topadi?
3. O‘zbekistonning xalqaro siyosatdagi hamkorlarini tavsiflang.

2-BOB. SIYOSIY TA'LIMOTLAR TARIXIDA XALQARO MUNOSABATLARGA QARASHLAR

2.1 §. Xalqaro munosabatlar – ichki munosabatlar va hududiy tuzilmalardan tashqariga chiqadigan ijtimoiy munosabatlarning maxsus turi

Xalqaro munosabatlar qadim zamonlardan beri mavjud bo'lishiga qaramay, atamaning o'zi nisbatan yaqinda paydo bo'lgan – uni ingliz faylasufi J.Bentam, ularning ostida, birinchi navbatda, siyosiy munosabatlar bo'lgan yirik milliy davlatlarning o'z-o'zidan paydo bo'lgan munosabatlarini aniqladi.

Qadimgi davrlarda davlatlar paydo bo'lgan paytdan boshlab, ular o'rtasidagi munosabatlar odatda teng bo'lmagan. Hukmron davlatlar-imperiyalar (masalan, Ossuriya, Ahamoniylar davlati, Rim imperiyasi, Xan imperiyasi) ajralib turgan, ularning ittifoqchilari yoki vassallari kichikroq va kuchsizroq davlat tuzilmalari edi. Ba'zi imperiyalar parchalanib ketdi, boshqalari ularning o'rnini egalladi. Davlatlar o'rtasidagi diplomatik aloqalar odatda sporadik bo'lib, doimiy diplomatik vakolatxonalar mavjud emas edi. Davlatlar o'rtasida urushlar odatiy hol edi, tinchlikni saqlash tizimlari yo'q edi (*Pax Romana* kabi harbiy hukmronlikdan tashqari).

G'arbiy Yevropada V asrda Rim imperiyasi qulaganidan keyin bir necha asrlar davomida katta imperiya bo'lmagan. IX asrning boshlarida Buyuk Karlning imperiyasi (Franklar davlati) paydo bo'lib, u qisqa umr ko'rdi. Uning vorisi sakkiz asrdan ortiq davom etgan Muqaddas Rim imperiyasi bo'ldi, ammo butun tarixi davomida bir necha yuzlab hududiy-davlat tuzilmalarini birlashtirgan murakkab feodal iyerarxik tuzilishga ega markazlashmagan tuzilma bo'lib qoldi. Xuddi shu davrda G'arbiy Yevropa uchun xalqaro munosabatlarning yana bir muhim subyekti – katolik cherkovi mustahkamlandi. Uning rahbari, Papa, har qanday isyonkor katolik monarxini cherkovdab quvlab chiqarishi mumkin edi, bu uning davlatida legitimlik inqirozini keltirib chiqarishi mumkin edi.

XIV asrning boshlarida G'arbiy Yevropaning ba'zi hukmdorlari *in Regno suo* (qirol o'z qirolligida to'liq hukmdor) doktrinasi asosida Muqaddas Rim imperatorlariga qarshi chiqa boshladilar. Keyin XVI asrda Reformatsiya katolik cherkovi va Papa hokimiyatiga putur etkazdi. XVII asrda katolik Muqaddas Rim imperiyasi va protestant davlatlari (masalan, Shvetsiya) o'rtasidagi qarama-qarshilik halokatli O'ttiz yillik urushga olib keldi. Ushbu urush 1648 yilda Vestfaliya tinchligi bilan yakunlandi,

bu esa Vestfaliya xalqaro munosabatlar tizimining paydo bo'lishiga olib keldi. U "milliy davlat suverenitetining asosiy tamoyillaridan biri" sifatida tan olinishni nazarda tutgan, ya'ni o'z hududida har bir davlat to'liq hokimiyatga ega. Bu, shuningdek, dinning siyosatga ta'sirining pasayishi bilan ajralib turardi. Davlatlararo ittifoqlar endi dinga unchalik bog'liq emas edi va koalitsiya sherigining o'zgarishi odatiy hol emas edi. Yevropaning ba'zi davlatlari diplomatik manevrlar yordamida boshqalarga o'zlarining ehtimoliy raqiblaridan ancha ustun bo'lgan harbiy kuchlarni to'plashlariga yo'l qo'ymaslikka harakat qilishdi.

XVIII asr oxirida sodir bo'lgan Buyuk frantsuz inqilobi XIX asr boshida keng Napoleon imperiyasining paydo bo'lishiga, Muqaddas Rim imperiyasi yo'q bo'lishiga olib keldi. Napoleon imperiyasi qisqa umr ko'rdi va 1815 yilda Vena Kongressi Yevropada yangi xalqaro tartibning asoslarini yaratdi, Vena xalqaro munosabatlar tizimi paydo bo'ldi.

2.2 § "Yevropa konserti"

"Yevropa kontserti" – Yevropaning yetakchi davlatlari o'rtasidagi kuchlar muvozanati davri boshlandi. 1816 yilda Yevropada inqilobga qarshi kurashish uchun Muqaddas ittifoq tuzilib, u taxminan yarim asr davom etdi. Kapitalistik tinchlik tizimini tarqatishdan manfaatdor bo'lgan ilg'or davlatlar "erkin savdo" tamoyilini tan olishni talab qildilar; 19-asrning oxiriga kelib, ular o'rtasida tinchlikning mustamlakachilik natijasida bo'linishi yakunlandi va Tsinlar Xitoyi kabi rivojlanishda orqada qolgan davlatlarga noteng bo'lgan shartnomlar kuch bilan yukladilar.

1919-22 yillarda Yevropa uchun halokatli birinchi jahon urushidan so'ng, yangi Versal-Vashington xalqaro munosabatlar tizimi rivojlandi. Tinchlikni saqlash uchun birinchi xalqaro tashkilot – Millatlar Ligasi tashkil etildi. Millatlar Ligasi Ikkinchi jahon urushining oldini olishga qodir emasligini isbotladi. Bu urushning oxiriga kelib g'oliblar (SSSR, AQSh va Buyuk Britaniya) Yalta-Potsdam xalqaro munosabatlar tizimini yaratdilar, BMT kollektiv xavfsizlikning global tizimi sifatida taklif etilgan Millatlar Ligasining vorisi bo'ldi. Bu Millatlar Ligasiga qaraganda ancha muvaffaqiyatli bo'ldi, ammo SSSR va AQSh o'rtasidagi sovuq urush BMTning o'z nizom vazifalari va maqsadlarini amalga oshirish qobiliyatini sezilarli darajada chekladi. 1960-1970-yillarda mustamlakachilik tizimining parchalanishi BMTga a'zo bo'lgan mustaqil davlatlar sonining keskin o'sishiga olib keldi. 1990-yillarning boshlarida

sovuq urushning tugashi yanada tinch va uyg'un dunyo tartibiga umid bog'ladi.

3 §. Mezonlar. Ishtirokchilarning o'ziga xos xususiyatlari. Mashhur fransuz faylasufi va sotsiologi R.Aronning ta'kidlashicha, "xalqaro munosabatlar siyosiy birliklar o'rtasidagi munosabatlardir". Xalqaro munosabatlar, birinchi navbatda, davlatlar yoki "diplomat" va "askar" o'rtasidagi o'zaro munosabatlardir. Amerikalik siyosatshunos J.Rozenauning fikricha, xalqaro munosabatlarning ramziy subyektlari turist va terrorchi hisoblanadi.

▪ **Maxsus tabiat.** Xalqaro munosabatlar tabiatan anarxikdir va katta noaniqlik bilan ajralib turadi. Natijada, xalqaro tashkilotning har bir ishtirokchisi boshqa ishtirokchilarning xatti-harakatlarining oldindan aytib bo'lmaydiganligidan kelib chiqqan holda choralar ko'rishga majbur bo'ladi.

▪ **Mahalliyashtirish mezon.** Fransuz tadqiqotchisi M. Merlening fikricha, xalqaro munosabatlar "chegaralarni kesib o'tuvchi yoki chegaralarni kesib o'tishga moyil bo'lgan kelishuvlar va oqimlar yig'indisidir".

Tasnif

Sinfiy asos mezoniga ko'ra:

▪ hukmronlik va bo'ysunish munosabatlari (feodalizm va kapitalizm davridagi munosabatlar);

▪ hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlari (sotsialistik dunyo nazariyasi);

▪ o'tish davri munosabatlari (mustamlakachilik qaramligidan xalos bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlar);

▪ umumiy sivilizatsiya mezoniga asoslangan;

▪ Kuchlar muvozanatiga asoslangan xalqaro munosabatlar;

▪ manfaatlar muvozanatiga asoslangan xalqaro munosabatlar

Jamoat hayotining sohalari bo'yicha: iqtisodiy; siyosiy; harbiy-strategik; madaniy; mafkuraviy

ishtirokchilarning o'zaro ta'siriga asoslanadi: davlatlararo munosabatlar; partiyalararo munosabatlar; xalqaro tashkilotlar, TMKlar, shaxslar o'rtasidagi munosabatlar

rivojlanish darajasi va intensivligi bo'yicha: yuqori darajadagi munosabatlar; o'rta darajadagi munosabatlar; past darajadagi munosabatlar.

geosiyosiy mezon asosida: global/umumjahon; mintaqaviy; submintaqaviy

keskinlik darajasi bo'yicha

▪ barqarorlik va beqarorlik munosabatlari; ishonch va dushmanlik munosabatlari; hamkorlik va nizo munosabatlari; urush va tinchlik munosabatlari.

Qonuniyatlar

1. Xalqaro munosabatlarning asosiy qahramoni davlatdir. Uning faoliyatining asosiy shakli diplomatiya yoki urushdir. So'nggi paytlarda transmilliy omillarning g'oyalari ommalashib bormoqda, ular zamonaviy sharoitda davlatning roli pasaymoqda, boshqa omillarning roli (TMKlar, yaqinda so'nggi davrlarda ko'p millatli korxonalar, xalqaro hukumat va nodavlat tashkilotlari atamasi ommalashib bormoqda) ortib bormoqda;

1. Davlat siyosati ikki o'lchovda mavjud – ichki (siyosatshunoslik predmeti bo'lgan ichki siyosat) va tashqi (xalqaro munosabatlar predmeti bo'lgan tashqi siyosat);

2. Davlatlarning barcha xalqaro harakatlarining asosi ularning milliy manfaatlariga asoslanadi (davlatlarning xavfsizlik, suverenitet va omon qolishni ta'minlash istagi);

3. Xalqaro munosabatlar- bu davlatlarning kuchli o'zaro ta'siri (kuchlar muvozanati), unda eng kuchli kuchlar ustunlikka ega;

4. Kuchlar muvozanati turli shakllarda bo'lishi mumkin – bir qutbli, bipolyar, uch qutbli, ko'p qutbli konfiguratsiya;

Xalqaro munosabatlar qonuniyatlarining universalligi quyidagilardan iborat:

▪ Umumjahon xalqaro huquqlarning ta'siri alohida mintaqalarga emas, balki butun dunyo tizimiga taalluqlidir.

▪ Xalqaro munosabatlarning qonuniyatlari tarixiy istiqbolda, kuzatilayotgan davrda va kelajakda kuzatiladi;

▪ Xalqaro munosabatlar qonunlari xalqaro munosabatlarning barcha ishtirokchilari va jamoat munosabatlarining barcha sohalarini qamrab oladi.

Xalqaro munosabatlar nazariyasining predmeti siyosat sohasi bo'lganligi sababli, bu fan siyosiy bilimlar sohasiga kiradi. Qolaversa, yaqin-yaqingacha u siyosatshunoslik sohalaridan biri hisoblanar edi. Zamonaviy siyosatshunoslik rivojlanishining dastlabki bosqichida xalqaro munosabatlarga e'tibor berilmadi. Birinchi jahon urushi vaziyatni o'zgartirdi. Ko'pgina davlat arboblari eskirgan g'oyalar va mulohazalar bilan asir bo'lib, o'z qarorlarining oqibatlarini to'liq oldindan ko'ra olmadilar. Urush natijalari ilmiy jamoatchilikni xalqaro munosabatlar mavzusiga yanada ehtiyotkorlik bilan yondashishga undadi. Ikkinchi

jahon urushi oxirida BMT tizimida tashkil etilgan madaniyat va ta'lim bo'yicha maxsus tashkilot – YUNESKO siyosatshunoslikni xalqaro, tan olingan ilmiy fan sifatida o'rnatish uchun bir qator tadbirlarni amalga oshirdi.

Xalqaro munosabatlar nazariyasining paradigmalari

Liberal-idealistik paradigma:

▪ Liberal-idealist paradigma o'z rivojlanishida bir necha ko'tarilish davrlarini boshdan kechirgan, ularning eng yiriklari XX asrning boshi va oxiriga to'g'ri keladi. XX asr boshida liberalizm uchta asosiy oqim kuzatilgan:

- xalqaro munosabatlarni huquqiy tartibga solishga umid bog'lagan oqim (turli xalqaro konventsionalarni qabul qilish orqali);
- xalqaro tashkilotlar (Millatlar Ligasi) xalqaro munosabatlarni tartibga solishga umid bog'lagan oqim;
- qurolsizlanishga urg'u bergan oqim.

Liberal idealizm g'oyalarining siyosiy amaliyotida birinchi jahon urushidan keyin ishlab chiqilgan hujjatlar, masalan, Vudro Vilsonning Millatlar Ligasini tashkil etish haqidagi dasturi (1917), Brian-Kellogg shartnomasi (1928; milliy siyosat vositasi sifatida urushdan voz kechish) va Stimson doktrinasi (1932; kuch bilan erishilgan har qanday o'zgarishlarni tan olmaslik). Liberal-idealistik g'oyalarning yangi yuksalishi sovuq urushning oxiriga to'g'ri keladi, uning davomida siyosiy realizm va neorealizm g'oyalari hukmronlik qildi. Liberal oqim yangi haqiqatlarni hisobga olgan holda neoliberalizmga aylanadi.

Liberal-idealistik paradigmaning asosiy qoidalari:

1. Xalqaro munosabatlar ishtirokchilari nafaqat davlatlarni, balki xalqaro davlat tashkilotlar, xalqaro nodavlat tashkilotlari, transmilliy korporatsiyalar, jamoat birlashmalarini va xususiy shaxslarni birlashtirgan keng doiradagi aktyorlardir. Davlatni oqilona va universal aktyor deb hisoblash mumkin emas. Davlatning xalqaro siyosati - bu doimiy kurash, turli subyektlarning manfaatlarini muvofiqlashtirish.

2. Xalqaro munosabatlarda oliy hokimiyat yo'q, ammo bu "o'zingizga yordam bering" tamoyilining hukmronligiga olib kelmaydi. Xalqaro tashkilotlarning vakolatlarini kengaytirish, xalqaro huquq normalarini ishlab chiqish va qabul qilish xalqaro munosabatlarga oqilona element olib kelib, natijada nafaqat buyuk davlatlar, balki turli davlatlarning xalqaro siyosatida teng ishtirok etish mumkin bo'ladi.

3. Xalqaro munosabatlarni faqat tinchlik va urush holatiga kamaytirish mumkin emas. Xalqaro jarayonlar xilma-xil bo'lib,

dunyoning o‘zaro bog‘liqligi va jahon hamjamiyatining shakllanishi tufayli xalqaro hamkorlikning o‘sishi haqida gapirish mumkin.

4. Xalqaro aktyorlarning turli xil maqsadlarida tartibga solinadigan dunyo tartibini shakllantirishga olib keladigan umuminsoniy qadriyatlar va tamoyillarga ustuvor ahamiyat beriladi.

5. Mavjud xalqaro tashkilotlar va xalqaro huquq normalari yordamida turli mojarolar va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish mumkin. Liberal-idealistik paradigmada ustuvorlik kollektiv xavfsizlik tizimini yaratish, urushni xalqaro siyosat vositasi sifatida rad etishdir. Xalqaro munosabatlarning kelajagi global hamjamiyatni yaratishdir. Jahon hukumatini yaratish imkoniyati istisno qilinmaydi.

Siyosiy realizm. Xalqaro munosabatlarda siyosiy realizmning eng mashhur vakillari X.Morgentau, R. Aron, J.Kennan, E. Karr, F.Shuman, K.Tompsondir. Ushbu paradigma XX asrning birinchi yarmida shakllangan, garchi uning kelib chiqishi Fukidid, N. Makiavelli, T. Xobbs asarlarida kuzatilishi mumkin. Siyosiy realizm o‘zining rivojlanishidagi asosiy turtki siyosatdagi turli utopik nazariyalarni jiddiy tanqid qilish natijasida paydo bo‘ldi, bu esa xalqaro munosabatlarning kuchlilikini e‘tiborsiz qoldirdi. Insonni xudbin mavjudot sifatida ko‘rib, ushbu paradigma vakillari, birinchi navbatda, kelajakda paydo bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsalarni emas, balki xalqaro munosabatlarda mavjud bo‘lgan narsalarni o‘rganishga murojaat qilishadi.

Siyosiy realizmning asosiy qoidalari:

1. Xalqaro munosabatlarning asosiy ishtirokchilari davlatlardir. Davlatlar bir turdagi ratsional siyosiy organizmlardir. Faqatgina davlatlar urushlarni e‘lon qilish va olib borish, xalqaro shartnomalar tuzish va hokazolarning qonuniy huquqiga ega. Xalqaro siyosatning mohiyatini birinchi navbatda xalqaro barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydigan yoki buzadigan yirik davlatlar belgilaydi.

2. Xalqaro munosabatlar anarxik xarakterga ega. Har bir inson faqat o‘z manfaatlarini hisobga oladi, shuning uchun xalqaro maydonda davlatlarning asosiy rag‘batlantiruvchisi milliy manfaatlardir. Xalqaro munosabatlarda oliy kuch yo‘qligi sababli, ularda “o‘zingizga yordam bering” tamoyili ustunlik qiladi.

3. Xalqaro munosabatlarda har bir davlatning manfaatlari mavjudligini hisobga olsak, nizoli vaziyatlardan qochish mumkin emas. Binobarin, xalqaro jarayonlarning asosini davlatlararo ziddiyat yoki uning ekstremal shakli – urush tashkil etadi. Garchi siyosiy realizm vakillari xalqaro jarayonlarning boshqa turlari mavjudligini istisno qilmasalar

ham, ularning barchasi, ularning fikricha, urushga nisbatan tabiatan bo'ysunadi, tinchlik esa vaqtinchalik ideal vaziyatdir. Xalqaro hamkorlik, eng avvalo, harbiy va harbiy-siyosiy ittifoqlar shaklida namoyon bo'ladi. Tinchlikni ta'minlashning eng samarali vositasi, siyosiy realizmga ko'ra, milliy manfaatlar to'qnashuvidan ham, bir-birining huquqlari va umumiy madaniyatini hurmat qilishdan kelib chiqadigan kuchlar muvozanatidir.

1. Xalqaro munosabatlarda davlatlarning milliy manfaatlari doimo to'qnashib borayotganligi sababli, davlatlarning asosiy maqsadi o'z xavfsizligini ta'minlashdir. Uni ta'minlashning asosiy manbai keng ma'noda hokimiyatdir, uning asosiy belgisi xalqaro munosabatlarning boshqa ishtirokchilarining xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyatidir. Davlatning xalqaro maydondagi xatti-harakatlarining boshqa motivlari davlatning obro'sini oshirish va davlatda siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan qatlamlarning iqtisodiy manfaatlarini qondirishdir.

2. Davlat xavfsizligini ta'minlashning asosiy vositasi – kuch yoki kuch ishlatish bilan tahdid qilish, bu davlatning siyosiy hokimiyatini ta'minlovchi asosiy moddiy omil hisoblanadi. Xalqaro munosabatlarning anarxik tabiatini xalqaro huquq normalarini takomillashtirish yo'li bilan bartaraf etib bo'lmaydi, ular esa, aksincha, kuch va iyerarxiya ustunligini qo'llab-quvvatlashi kerak.

3. Xalqaro munosabatlarning mohiyatini o'zgartirish mumkin emas, faqat siyosiy kuchlarning konfiguratsiyasini o'zgartirish mumkin.

Xalqaro munosabatlarning zamonaviy nazariyalari:

Neorealizm. Neorealizm yoki tarkibiy realizm maktabining paydo bo'lishi 1979 yilda K.Uoltsning "*Xalqaro siyosat nazariyasi*" kitobining nashr etilishi bilan bog'liq. Ushbu oqimning xalqaro munosabatlardagi boshqa taniqli vakillari B. Buzan, R. Gilpin, P. Kennedi, J. Modelskiy, S. Uolt, J. Mirshaymer, V. Tompson, J. Snayder, V. Uolfort, K. Xolsti, K. Leyn, R. Jervis, Z. Bjezinskiy, F. Fukuyama, S. Xantingtondir. Yangi xalqaro munosabatlar tizimi, xalqaro munosabatlar muhiti, harbiy va iqtisodiy xavfsizlik, manfaatlar muvozanati, strategik sheriklik, yadroviy tiyish, xalqaro xavfsizlik tushunchalari paydo bo'ldi.

Neorealizmning asosiy qoidalari. Neorealizm xalqaro munosabatlar nazariyasi va jahon siyosati nazariyasi bir xil emas degan asosdan boshlanadi. Neorealizmga ko'ra, xalqaro munosabatlar davlatlararo munosabatlar, jahon siyosati nodavlat aktorlarning o'zaro munosabatlaridir.

1. Xalqaro munosabatlar muayyan qonunlarga muvofiq ishlaydigan yaxlit tizim sifatida qaraladi. Tizimli tahlil xalqaro munosabatlarning mohiyatini ochib berishi mumkin.

3. Neorealizm xalqaro xulq-atvorni tushuntirish markazini xalqaro tizim darajasiga olib boradi, uning tarkibiy xususiyatlari kichik va o'rta davlatlarning harakatlariga bog'liq emas, balki buyuk davlatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasidir.

2. Buyuk davlatlar va boshqa davlatlar o'rtasidagi munosabatlar aniq anarxik emas, chunki ular asosan buyuk davlatlarning irodasiga bog'liq. Bundan tashqari, Uolts xalqaro munosabatlar tuzilishining uchta asosiy printsipini (tarkibiy uchlik) aniqladi. Birinchidan, davlatlar yashab qolish motiviga asoslanadi. Ikkinchidan, faqat davlatlarga xalqaro munosabatlar ishtirokchilari bo'lib qoladilar, chunki boshqa aktyorlar hokimiyat va hokimiyat imkoniyatlari mavjudligi sababli yetakchi kuchlarga yetib bormaydi va ularni quvib chiqarmaydi. Uchinchidan, davlatlar geterogen bo'lib, imkoniyatlari va salohiyati bilan ajralib turadi.

3. Neorealizm iqtisodiy munosabatlarni siyosiy munosabatlardan topishga va ajratishga intiladi.

4. Neorealizm uslubiy qat'iylikka intilish bilan ajralib turadi.

5. Asosiy aktorlar davlatlar va ularning kasaba uyushmalaridir. Ularning asosiy maqsadlari milliy manfaatlarini himoya qilish, davlat xavfsizligi va xalqaro munosabatlarda status kvoni saqlab qolishdir. Ushbu maqsadlarga erishishning asosiy vositalari kuch va birlashmalardir.

6. Xalqaro munosabatlarning harakatlantiruvchi kuchi - xalqaro tizimning tuzilmaviy cheklovlarining qattiq, cheklovchi ta'siridadir.

Neorealizm va siyosiy realizmning o'xshashliklari:

1. Realistlar ham, neorealistlar ham xalqaro munosabatlarning tabiati ming yillar davomida o'zgarmaganligi sababli, kelajakda ular boshqa xarakterga ega bo'lishiga ishonish uchun hech qanday sabab yo'q deb hisoblashadi.

2. Ikkala nazariya ham liberal-idealistik asoslarga asoslangan xalqaro tizimni o'zgartirishga qaratilgan barcha urinishlar oldindan muvaffaqiyatsizlikka uchragan deb hisoblashadi.

Neoklassik realism. "Neoklassik realism" atamasi birinchi marta 1998 yilda Gideon Rouz tomonidan davlatning tashqi siyosatidagi o'zgarishlarni tushuntirish va bashorat qilish maqsadida tarkibiy realizm va tashqi siyosat nazariyasini sintez qilishga intilayotgan xalqaro munosabatlar nazariyasidagi nazariy yondashuvlar guruhini tavsiflash

uchun ishlatilgan. Ushbu oqimning xalqaro munosabatlardagi taniqli vakillari J. Mirshaymer, V. Uolfort, R. Shveller, T. Kristensen, F. Zakariya va boshqalar.

Neoklassik realizmning asosiy qoidalari:

1. Davlatning tashqi siyosati, uning o'zgarishi davlat va nodavlat aktorlarning ichki darajadagi faoliyati prizmasi orqali ko'rib chiqiladi.

2. Davlat xalqaro tahdidlarga tashqi siyosiy javob uchun zarur bo'lgan resurslarni birlashtirishga imkon beradigan jamoatchilik koalitsiyasini tuzish orqali javob beradi.

Neoliberalizm. Sovuq urush davrida buzilgan Liberal-idealistik paradigma pozitsiyalarining tiklanishi xalqaro munosabatlarning bipolyar tizimi qulaganidan keyin sodir bo'ldi. Xalqaro maydondagi sezilarli o'zgarishlar (xalqaro integratsiya jarayonlarining kuchayishi; dunyoning siyosiy xaritasida yangi davlatlarning paydo bo'lishi, xavfsizlikka noan'anaviy tahdidlar; globallashuv bilan bog'liq jarayonlar) tufayli dastlabki paradigma chuqur o'zgarishlarga duch keldi, bu esa neoliberalizm g'oyalarining shakllanishiga olib keldi. Neoliberalizmning eng mashhur vakillari R. Keoxeyn va J. Nay bo'ldi.

Quyidagi qoidalar yangi paradigmaning o'ziga xos xususiyatlariga aylandi:

- Liberal-idealistik paradigmada bo'lgani kabi, neoliberallar ham davlat xalqaro munosabatlarning yagona ishtirokchisi emas deb hisoblashadi. TMKlar, xalqaro tashkilotlar, terroristik va jinoiy tashkilotlar, shaxslar va boshqalar kabi noan'anaviy aktorlarning roli ortib bormoqda.

- Xalqaro munosabatlar ishtirokchilari sonining ko'payishi bir qator salbiy oqibatlariga olib keladi, birinchi navbatda manbalar soni ko'paymoqda va jamiyat va butun insoniyat uchun turli xil tahdidlar ko'paymoqda. Ushbu vaziyatda eng yaxshi yechim kooperativ xavfsizlik tushunchasidir. Neoliberalizm markazida xalqaro xavfsizlik muammolari mavjud.

- Xalqaro munosabatlar ishtirokchilarining asosiy maqsadi, neoliberalizm tarafdorlarining fikriga ko'ra, xalqaro xavfsizlikdir, Liberal-idealistik paradigma vakillari universal ideallar va insoniy qadriyatlarining ustuvorligi, maqsadlarning plyuralizmiga ishora qiladilar.

- Xalqaro barqarorlik, jahon tartibi va ijtimoiy taraqqiyotga erishishning eng muhim sharti bu iqtisodiy farovonlikning o'sishiga yordam beradigan xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdir.

- Xalqaro munosabatlarning asosiy vositalari – liberal demokratiya va bozor ideallarini tarqatish, liberallar orasida esa xalqaro tashkilotlar tashkil etish, xalqaro huquq va hamkorlikni rivojlantirish.

- Og'irlik markazi xalqaro huquqdan va faoliyati ko'pincha samarasiz bo'lgan xalqaro tashkilotlardan xalqaro axloqqa o'tkaziladi. Shu bilan birga, axloqning asosiy mezonlari liberal demokratiya va inson huquqlari bo'lib, ular asosida kelajakda yangi dunyo tartibini yaratish mumkin.

- Neoliberalizm o'zining nazariy tuzilmalarida neorealizmga yaqinlashadi, liberal-idealistik paradigma esa u bilan ziddiyatdadir.

- Neoliberalizm va neorealizm o'rtasidagi o'xshashliklar:

- Ratsionalizm. Ikkala paradigmanning markazida ratsional hisoblash tomonidan boshqariladigan oqilona siyosat mavjud. Neoliberallar uchun hisob-kitob, birinchi navbatda, farovonlik va xavfsizlik nuqtai nazaridan, neorealistlar uchun-hokimiyat nuqtai nazaridan belgilanadi.

- Neoliberallar ham, neorealistlar ham xalqaro munosabatlarning asosini milliy manfaat deb bilishadi.

- Har ikkala paradigm, xalqaro munosabatlar ishtirokchilaridan qaysi biri foydaliroq holatda turganligini aniqlaydi.

Neoliberalizm va neorealizm o'rtasidagi farqlar:

- Neoliberallarning fikricha, xalqaro munosabatlarning anarxiyaviyligi (oliy hokimiyatning yo'qligi) yengib o'tish mumkin, neorealistlar esa yo'q deb hisoblashadi.

- Neoliberallar xalqaro hamkorlikning foydasi mutlaq, ya'ni hamkorlik har doim foydali deb hisoblashadi. Neorealistlarning fikriga ko'ra, foyda nisbiydir, chunki hech bir davlat boshqalarga qaraganda kamroq mutlaq foyda olishga intilmaydi.

- Neoliberallar xalqaro hamkorlikning foydasi mutlaq, ya'ni hamkorlik har doim foydali deb hisoblashadi. Neorealistlarning fikricha, foyda nisbiydir, chunki hech bir davlat boshqalarga qaraganda kamroq mutlaq foyda olishga intilmaydi.

- Neoliberallar uchun xalqaro hamkorlikning sababi maksimal iqtisodiy farovonlik, neorealistlar uchun harbiy xavfsizlikdir.

- Neorealistlarning fikricha, davlatning xatti-harakati tizimli majburlash va cheklovlar ularning haqiqiy imkoniyatlari va qobiliyatlari bilan belgilanadi. Davlatlarning niyatlari noaniq, shuning uchun ularni tahlil qilish vositasi sifatida ishlatib bo'lmaydi. Neoliberallar davlatlarning haqiqiy imkoniyatlarining ahamiyatini inkor etmaydilar, ammo ular davlat niyatlari muhim rol o'ynaydi, shuning uchun ularni doimo hisobga olish kerak.

Neomarksizm. “Neo-marksizm”, realistik paradigmaning asosiy qoidalarini tanqid qilish orqali o‘zini namoyon qiladi. Neo-marksizm tarafdorlari dunyoni turli xil iqtisodiyotlar, davlatlar, jamiyatlar, mafkuralar va madaniyatlarning global tizimi sifatida namoyish etadilar. Neomarkistlar xalqaro munosabatlar tezaurusiga “dunyo-tizim” va “dunyo-iqtisodiyot” tushunchalarini kiritadilar. “Dunyo-iqtisodiyot” tushunchasi xalqaro aktorlarning o‘zaro ta’sirining eng keng tizimini aks ettiradi, bunda iqtisodiy jihatdan eng kuchlilar etakchi rol o‘ynaydi. Jahon iqtisodiyotining asosiy xususiyatlari-bu jahon ishlab chiqarish tashkiloti, ishlab chiqarish komplekslarini muvofiqlashtirishni kuchaytirish, kapitalni xalqarolashtirish va moliya sohasiga davlat aralashuvi imkoniyatlarini kamaytirishdir. Neomarkistlarning fikricha, ilgari o‘zlarini tashqi zarbalardan himoya qilgan davlatlar bugungi kunda jahon bozoridagi raqobat sharoitlariga moslashish uchun jahon iqtisodiyoti talablarini milliy iqtisodiyotlarga etkazadigan agentlarga aylanmoqda. Bundan tashqari, ushbu jarayonlar, tegishli tuzilmalar singari, odamlar faoliyatining natijasi, tarix mahsulidir. Neomarksizm vakillarining fikricha, radikal liberal mafkura bu jarayonlarni yashirishga intiladi.

Xalqaro munosabatlar nazariyasidagi “katta bahslar”. Birinchi “katta bahs”. Birinchi munozara 1939 yilda ingliz olimi Edvard Karrning “Inqirozning yigirma yili” kitobi nashr etilishi munosabati bilan paydo bo‘ldi. Unda siyosiy realizm nuqtai nazaridan idealistik paradigmaning asosiy qoidalari tanqid qilindi. Realistlar Xans Morgentau (*Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. N.Y., 1948*) va uning tarafdorlari Ikkinchi jahon urushidan so‘ng ushbu munozarani davom ettirish tashabbuskorlari bo‘lishdi. Yangi tarixiy sharoitda realistlarning idealistlar ustidan g‘alabasi shubhasiz tuyuldi.

Ikkinchi “katta bahs”. Ikkinchi “katta bahs” XX asrning 50-yillarida boshlangan va 60-yillarda, modernistlar, xalqaro munosabatlarni o‘rganishning yangi yondashuvlari va usullari tarafdorlari siyosiy realizm postulatlarini keskin tanqid qilganlarida, alohida dolzarb bo‘ldi. Yangi davr olimlari (K. Rayt, M.Kaplan, K.Deutsch, D. Singer, K. Xolsti, E.Xaas va boshqalar) ilmiy vositalarni o‘rganishda aniq fanlardan olingan usullarni tatbiq etishni qo‘llab-quvvatladilar. “Modernistlar” aslida raqiblarining nazariy pozitsiyalarini shubha ostiga qo‘ymadilar, ular fanning uslubiy tomoniga e’tibor qaratdilar. Tashqi murosasizlikka qaramay, munozara ishtirokchilari nizo natijasida xalqaro muammoni

o'rganish uchun "an'anaviy" va "ilmiy" usullarni birlashtirish kerakligi to'g'risida o'zaro kelishib oldilar.

Uchinchi "katta bahs". 70-yillar oxiri va 80- yillarning boshlarida boshlangan va hozirgi kungacha deyarli tugallanmagan uchinchi "katta nizo"ning markazida xalqaro munosabatlar ishtirokchisi sifatida davlatning roli, milliy qiziqishning ahamiyati va jahon sahnasida sodir bo'layotgan voqealarning mohiyatini tushunish uchun kuch paydo bo'ldi. Turli nazariy oqimlarning tarafdorlari, ularni shartli ravishda transmillatchi deb atash mumkin (R. Koxen, J.Nay, Y.Ferguson va boshqalar) integratsiya nazariyasi (D. Mitrani) va o'zaro bog'liqlik (E. Haas, D. Mours) an'analarni davom ettirib: siyosiy realizm va unga xos bo'lgan etatistik paradigma xalqaro munosabatlarning tabiati va asosiy tendentsiyalariga mos kelmaydi, ular bekor qilinishi kerakligi g'oyasini ilgari surdilar. Ishtirokchilarning xilma-xilligi, o'zaro ta'sir turlari va ularning kanallari, ularning fikriga ko'ra, davlatni xalqaro aloqa markazidan siqib chiqaradi, xalqaro munosabatlarni davlatlararo va transmilliy munosabatlarga aylantiradi.

Jahon siyosati - xalqaro yoki jahon siyosati xalqaro munosabatlarning yadrosidir. Jahon siyosati bu dunyo hamjamiyatining hayotiga ta'sir qiladigan qarorlarni ishlab chiqish, qabul qilish va amalga oshirish jarayonlaridir

Jahon siyosati

1. Ilmiy yo'nalish sifatida XX asrning ikkinchi yarmida, asosan neoliberal nazariy an'ana doirasida paydo bo'lgan.

2. Uning kelib chiqishi xalqaro tashkilotlar, xalqaro siyosiy-iqtisodiy jarayonlar, siyosatshunoslik (birinchi navbatda qiyosiy), xalqaro munosabatlarning nazariy tadqiqotlari tadqiqotlariga borib taqaladi.

3. U hozirgi holat muammolari, shuningdek, jahon siyosiy tizimining rivojlanish tendentsiyalari bilan shug'ullanadi.

4. Xalqaro hamkorlik ishtirokchilari sifatida u nafaqat davlatlarni (u asosiy aktyor sifatida tan olinadi) va hukumatlararo tashkilotlarni, balki nodavlat aktyorlarni (nodavlat tashkilotlar, TMKlar, ichki mintaqalar va boshqalar)ham ko'rib chiqadi.

5. Xalqaro muammolarni bir-biri bilan va yagona global kontekstda ko'rib chiqadi.

6. Ichki va tashqi siyosat o'rtasida keskin qarama-qarshilik ko'rsatmaydi.

Diplomatiya - bu davlatlarning tashqi siyosatini amalga oshirish vositasi bo'lib, u hal qilinadigan vazifalarning o'ziga xos shartlari va

xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llaniladigan amaliy tadbirlar, texnikalar va usullar to'plamidir; davlat va hukumat rahbarlarining, tashqi aloqalarning maxsus organlarining davlatlarning tashqi siyosatining maqsad va vazifalarini amalga oshirish, ushbu davlatlarning manfaatlarini himoya qilish bo'yicha rasmiy faoliyatidir. Diplomatiya mojarolarning oldini olish yoki hal qilish, murosaga kelish va o'zaro maqbul yechimlarni izlash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va chuqurlashtirish uchun muzokaralar olib borish san'atga bog'liq.

Xalqaro munosabatlar ishtirokchilari. Zamonaviy jahon siyosatida juda ko'plab turli xil ishtirokchilar mavjud. Ammo hozirgi kunga qadar jahon siyosatining asosiy sub'ektlari davlatlar va davlatlar guruhlar (ittifoqlari) degan fikr ustunlik qilmoqda. Biroq, bugungi kunda xalqaro munosabatlar ishtirokchilarining kengayishining obyektiv tendentsiyasi aniqlandi. Xalqaro tashkilotlar xalqaro munosabatlarning muhim ishtirokchilariga aylanib bormoqda. Ular odatda davlatlararo (hukumatlararo) va nodavlat tashkilotlarga bo'linadi.

Xalqaro munosabatlar nazariyasi. Xalqaro munosabatlar nazariyasi ijtimoiy fan doirasidagi predmet sifatida dunyo "tartibini", ya'ni ko'plab mahalliy jamoalar o'rtasidagi integratsiya va o'zaro ta'sir shaklini belgilovchi barcha institutlar yig'indisini o'rganadi.

Geosiyosat. Geosiyosat (yunoncha γη - yer + πολιτική - davlat yoki jamoat ishlari) - makonni nazorat qilish haqidagi ijtimoiy fandır. Geosiyosat - bu Yerning ko'p o'lchovli aloqa makonida turli davlatlar va davlatlararo birlashmalarning ta'sir doiralarini (qudrat markazlarini) taqsimlash va qayta taqsimlash qonuniyatlari haqidagi fanlararo fan. An'anaviy geosiyosat davlatning harbiy-siyosiy qudratiga va boshqa hududlarni egallab olishda geografik omillarning ustun rolga urg'u beradi, bu davlatning geografik ongidir.

Geostrategiya. Geostrategiya (geografik strategiya) - davlat yoki ittifoqdosh davlatlar guruhining geosiyosiy maqsadiga erishish - davlat yoki davlatlar ittifoqining kuchini saqlab qolish va oshirish, noqulay inqiroz sharoitida esa - minimallashtirish vositalari va usullarini belgilaydigan siyosatshunoslik. Geostrategiya sotsiumning jamiyat, iqtisodiyot, siyosat, milliy madaniyat, harbiy kuch va boshqa strategik elementlar toifalarida ishlaydi, nafaqat buyurtmachi davlat yoki buyurtmachi-davlatlar Ittifoqi, balki boshqa davlatlarning strategik salohiyatini o'rganadi va hisobga oladi, ularni umumiy shaklda potentsial ittifoqchilarga, dushmanlarga yoki neytrallarga ajratadi. Geostrategiya milliy, davlatlar ittifoqida esa ittifoq geosiyosati vositasidir.

Geostrategiyaning ajralmas qismlari milliy strategiya va strategik geografiyadir.

Xalqaro munosabatlar tizimlari

▪ Vestfaliya xalqaro munosabatlar tizimi (1648 yilda o‘ttiz yillik urush tugaganidan keyin). U kuchlar muvozanati g‘oyasiga ega; Vena xalqaro munosabatlar tizimi (1814 yilda Napoleon urushlari tugaganidan keyin). Unga Yevropa g‘oyasi xosdir; Versal-Vashington xalqaro munosabatlar tizimi (Birinci jahon urushi natijalariga ko‘ra); Yalta-Potsdam xalqaro munosabatlar tizimi (Ikkinchi jahon urushi natijalariga ko‘ra) Sharq (sotsialistik davlatlar bloki) – G‘arb qarama-qarshiligi bo‘yicha bipolyar dunyoning asosini tashkil etdi.

Tadqiqotchilar asosan Yalta-Potsdam tizimini 1991 yilda SSSR parchalanishi va ikkiqutbli qarama-qarshilikning tugashi bilan yakunlangan deb hisoblashga rozi bo‘lishadi, ammo hozirgi bosqichda mo tizimining nomini aniqlashda birlik yo‘q. Ularning ma’lum bir qismi Belovej davri nomini maqbul deb hisoblaydi, qolganlari “*Post Cold-War era*” (post-sovuq urush davri) nomiga rioya qilishadi. 1991 yildan hozirgi kungacha xalqaro munosabatlarning zamonaviy tizimi AQShning jahon tizimidagi ustunligi bilan ajralib turadi. Xalqaro munosabatlar bo‘yicha mutaxassislar orasida Amerika imperiyasining qulashi, AQSh dollariga asoslangan xalqaro iqtisodiy tizimning qulashi, BRIKS kuchlarining ko‘tarilishi haqida munozaralar mavjud, ammo AQSh xalqaro hayotning ko‘plab sohalarida yetakchi bo‘lib qolmoqda.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Jahon siyosatidagi “bahslar” nimalarda namoyon bo‘ladi?
2. Xalqaro munosabatlar nazariyasidagi tizimlarni tavsiflang.
3. “Pax Romana”ni sharhlang?
4. Jahon siyosatida neokonservatizm qanday namoyon bo‘ladi.

3-BOB. VESTFALIYA MODELI ASOSIDA ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLAR TAMOIYILLARINING SHAKLLANISHI

Dizraeli va Gladstone. XIX asr karikaturasi.

Vestfaliya tizimi. Vestfaliya sulhi - bu Germaniyaning Myunster shaharlarida (German millatining Muqaddas Rim imperiyasi va Frantsiya) va Osnabrukda (German millatining Muqaddas Rim imperiyasi va Shvetsiya + protestant german knyazliklari) asosiy ishtirokchi davlatlar o'rtasida imzolangan o'ttiz yillik urushning tugashini (1618-1648) belgilagan ikkita tinchlik shartnomasi.

Kongress ochilgan kundan boshlab shartnomani imzolash jarayoni 4 yil davom etdi va uning natijalariga ko'ra Frantsiya va Shvetsiya asosiy foyda oluvchilarga aylandi.

Jahon siyosatida xalqaro munosabatlarni ma'lum bir vaqt oralig'ida sodir bo'lgan o'zgarishlar va inqirozlar kontekstida muayyan xalqaro munosabatlar (yoki xalqaro tizim)— Vestfaliya (1648-1789), Vena (1815-1853), Qrim (1856-1870), Versal-Vashington (1919-1939), Yalta (Yalta-Potsdam -1945-1991) tizimi doirasida tavsiflash qabul qilingan. Etnik nizo, kamida bitta tomonning maqsadlari etnik nuqtai nazardan belgilanadigan va ziddiyat, uning oldingi tomonlari va mumkin bo'lgan yechimlari etnik yo'nalish bo'yicha qabul qilinadigan ziddiyat shakli. Mojarro odatda ularning farqlari bilan emas, balki siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy yoki hududiy masalalar bilan bog'liq. Etnik mojarro xalqaro tinchlik va xavfsizlikka asosiy tahdidlardan biridir.

Bolqon yarim oroli, Ruanda, Checheniston, Iroq, Indoneziya, Shri-Lanka, Hindiston va Darfur, Isroil, Falastindagi mojarolar XX-asr oxiri va XXI-asr boshlarida eng halokatli misollardandir. Provinsiyalar, shtatlar va ba'zi hollarda hatto butun mintaqalarning beqarorlashishi etnik zo'ravonlikning umumiy natijasidir. Etnik mojarolar ko'pincha genotsid va insoniyatga qarshi jinoyatlar kabi inson huquqlarining qo'pol buzilishi, iqtisodiy tanazzul, davlat muvaffaqiyatsizligi, ekologik muammolar va qochqinlar oqimi bilan birga keladi.

Etnik o'ziga xoslik, etnik kelib chiqishi va etnik guruhi. Atamalar etnik va etnik kelib chiqishi yunoncha so'zdan kelib chiqqan etnos, bu umumiy kelib chiqish jamoasini tavsiflaydi.

Etnik mojarolarni tadqiq qilishda atamalar *etnik guruh, kommunal guruh, etnik hamjamiyat, odamlar va ozchilik* asosan bir-birining o'rnida ishlatiladi. Ikki element etnik guruhlarini aniqlash uchun asos yaratadi: birinchidan, madaniy xususiyatlarga urg'u berish va ikkinchidan, bu xususiyatlar guruhni farqlovchi xususiyatlarga ega bo'lmagan jamiyat a'zolaridan ajratib turishi hissi.

Etnik va millatchilik tadqiqotlari olimi Entoni D. Smit, kommunal o'ziga xoslikning kelib chiqishini ta'minlaydigan etnik mezonlarni aniqladi. Bularga umumiy tarixiy tajribalar va xotiralar, umumiy kelib chiqishi haqidagi afsonalar, umumiy madaniyat va etnik kelib chiqish va guruh hozirda yashashi mumkin yoki bo'lmasligi mumkin bo'lgan tarixiy hudud yoki Vatan bilan bog'lanish kiradi. Umumiy madaniyat elementlariga til, din, qonunlar, urf-odatlar, muassasalar, kiyinish, musiqa, hunarmandchilik, me'morchilik va hatto oziq-ovqat kiradi. Etnik jamoalarda birdamlik va o'z-o'zini anglash belgilari namoyon bo'ladi, ular ko'pincha guruhning o'zi bergan nomi bilan ifodalanadi. Etnik o'ziga xoslik ham moddiy, ham nomoddiy xususiyatlar bilan shakllanadi. Umumiy madaniyat yoki umumiy ko'rinadigan jismoniy xususiyatlar kabi moddiy xususiyatlar muhim ahamiyatga ega, chunki ular guruhning o'ziga xosligi, birdamligi va o'ziga xosligini his qilishiga hissa qo'shadi. Natijada, guruh o'zining moddiy xususiyatlariga sezilgan va real tahdidlarni uning o'ziga xosligi uchun xavf deb biladi. Agar guruh tahdidlarga qarshi turish uchun choralar ko'rsa, uning etnik kelib chiqishi siyosiy lashadi va guruh umumiy o'ziga xosligi tufayli siyosiy aktorga aylanadi. Boshqa tomondan, etnik kelib chiqish xuddi nomoddiy omillarga, ya'ni ma'lum bir etnik guruh a'zolari o'rtasida birdamlik tuyg'usini yaratish va a'zo bo'lmaganlarni istisno qilish uchun odamlar ishonadigan yoki ishonadigan narsalarga asoslanadi.

Etnik o'ziga xoslik nazariyalari. Jamoaviy o'ziga xoslik etnik guruhlarining ta'rifi uchun asos bo'lsa-da, etnik o'ziga xoslik qanday shakllanishi va vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishi bo'yicha kelishmovchiliklar mavjud. Primordialistik yondashuv sifatida tanilgan birinchi tafakkur maktabi etniklikni shaxslar va jamoalarning o'zgarmas xususiyati sifatida tushuntiradi. Primordialistlar fikricha, etnik kelib chiqishi irsiy biologik atributlarga, madaniy farqlarni amalda qo'llashning uzoq tarixiga yoki ikkalasiga ham kiritiladi.

Etnik o'ziga xoslik intensivligi va chidamliligi jihatidan o'ziga xos va individual o'zini o'zi identifikatsiyalash va jamoaviy o'ziga xoslikni belgilovchi ekzistensial omil sifatida ko'riladi. Etnik o'ziga xoslik va etnik millatchilikni safarbar qilish guruhni siyosiy kurashga jalb qilishning kuchli vositasidir. Etnik bo'linishlar va etnik nizolar ko'p millatli jamiyatlarga xos va umumiy hodisa hisoblanadi.

Primordialist o'zgaras o'ziga xosliklarga e'tibor qaratadi, ammo etnik guruhlarining shakllanishidagi nisbatan qisqa muddatli birlashmalardan tortib biologik va tarixiy ildizlarga ega bo'lgan uzoq muddatli, kuchli va yaxlit guruhlargacha bo'lgan o'zgarishlarni tan olmaydi. Ushbu farqlarni hisobga olish uchun instrumentalist deb ataladigan ikkinchi yondashuv ishlab chiqilgan bo'lib, u etnik guruhni shaxslar va guruhlar tomonidan katta maqsadlarga erishish uchun aholini birlashtirish, tartibga solish va safarbar qilish uchun foydalanadigan vosita sifatida tushunadi. Bu maqsadlar siyosiy xarakterga ega bo'lib, boshqalar qatorida o'zini o'zi boshqarish, avtonomiya, resurslar va hokimiyatdan foydalanish, guruhning o'ziga xosligi va madaniyatini hurmat qilish va ozchiliklarning huquqlarini talab qiladi. Instrumentalistlar etnik kelib chiqishi siyosiy jarayondan tashqarida juda kam yoki umuman mustaqil reytingga ega emas va o'z xarakteriga ko'ra mafkuraviy e'tiqod yoki partiyaga a'zolik kabi siyosiy aloqalar bilan taqqoslanadi. Instrumentalistlarning fikricha, etnik kelib chiqish shaxsiy tanlov natijasi, vaziyat kontekstidan yoki madaniy, biologik xususiyatlarning mavjudligidan mustaqildir. Agar etnik guruhlar bir xil maqsad uchun raqobatlashsa, hokimiyat, resurslarga kirish yoki hudud uchun ziddiyat yuzaga keladi. Jamiyatning elita qatlami manfaatlari etnik guruhlarini etnik nizolarga jalb qiladi. Etnik ziddiyat boshqa siyosiy manfaatlar to'qnashuvlariga o'xshaydi.

Instrumentalizm etnik kelib chiqishi, siyosiy aloqalardan farqli o'laroq, shaxslar tomonidan qasddan qaror qabul qilinishi mumkin emas va buning o'rniga butun jamiyat tomonidan ildiz otgan va tartibga solingan deb ta'kidlaydiganlar tomonidan tanqid qilinadi. Ijtimoiy konstruktivizm deb nomlanuvchi boshqa fikr maktabining himoyachilari etnik o'ziga xoslikning ijtimoiy tabiatiga e'tibor berishadi. Ularning fikricha, etnik kelib chiqishi na doimiy, na butunlay ochiq. Etnik o'ziga xoslik shaxslar, guruhlar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirlar natijasida vujudga keladi, shuning uchun inson tanlovidan tashqarida qoladi, ammo agar ijtimoiy sharoit o'zgarsa, u o'zgarishi mumkin. Shaxslar va guruhlar

etnik tafovutlar mavjudligidan qochib qutula olmaydilar, ammo ular bu farqlardan nima qilish kerakligini o'zlari belgilaydilar.

Etnik ziddiyat ko'p jihatdan guruhning o'z maqsadlariga erishish imkoniyatlariga bog'liq. Zo'ravonlik mojarosi asosan tengsizlik va shikoyatlarga olib keladigan va farqlarni tinch yo'l bilan ifoda etish variantlarini taklif qilmaydigan ijtimoiy va siyosiy tizimlardan kelib chiqadi. Kuchaygan keskinlik yoki zo'ravonlik mojarosi kabi ijtimoiy o'zaro ta'sirlardagi o'zgarishlar etnik kelib chiqishning ijtimoiy qurilgan tabiatiga ta'sir qiladi. Ijtimoiy konstruktivistlar genotsid, ommaviy zo'rlash va etnik tozalash kabi etnik mojarolar paytida sodir etilgan ulkan vahshiyliklarni etnik kelib chiqishi tufayli oxir-oqibat har bir kishi niyatidan qat'iy nazar, kurashga jalb etilishi bilan izohlaydilar.

Psixomadaniy talqinlar, etnik o'ziga xoslikni nihoyatda qat'iy qiladigan chuqur madaniy va psixologik ildizlarga tegishli. Olim M.Xovard Ross, psixomadaniy talqin nazariyasiga asoslanib, etnik o'ziga xoslikni guruh a'zolarining boshqalar bilan munosabatlarini, ularning harakatlari va motivlarini shakllantiradigan "umumiy, chuqur ildiz otgan dunyoqarash" dan kelib chiqqan deb belgilaydi. Etnik o'ziga xoslikni o'zgartirib bo'lmaydi. Etnik ziddiyat har bir guruh shaxsiyatining markaziy elementlarini jalb qilib, haqiqiy va potentsial raqiblarga nisbatan qo'rquv va shubhalarni keltirib chiqaradi. Etnik mojaro guruhning o'ziga xosligi bilan bahslashish orqali uning mavjudligiga qarshi turadigan dramadir.

Ba'zi etnik guruhlar chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lgan o'ziga xosliklarga ega, boshqalari esa yo'q, ba'zi guruhlar statik o'ziga xosliklarga ega, boshqalari esa dinamik o'ziga xosliklarga ega. Etnik kelib chiqishning aniq ifodasi va uning zo'ravonlik va urushga olib borishga moyilligi kontekstga bog'liq. Etnik o'ziga xosliklar kutilmagan tahdidlar va yangi imkoniyatlarga moslashadi va faollashadi. Xotiralar, tajriba yoki ma'noning asosiy yadrosi odamlarni jamoaviy harakatlarga o'tkazmasa, etnik kelib chiqishni siyosilashtirish mumkin emas. Bunda, Milton J. Esman, uning "Etnik siyosat" kitobida, etnik o'ziga xoslik odatda "ibtidoiy tarixiy davomiylik va (instrumental) opportunistik moslashuvlar orasidagi spektrda joylashgan bo'lishi mumkinligini ta'kidladi". Etnik o'ziga xosliklarning keskinligi va intensivligiga bir necha omillar yordam beradi. Eng kuchli omil bu urush va zo'ravonlikdir. Birinchidan, umumiy sa'y-harakatlar tarixi, umumiy maqsad uchun qurbonliklar haqidagi hikoyalar va odamlarning azob-uqubatlari haqidagi

xotiralar ta'sirlangan etnik guruhlar a'zolari o'rtasida mustahkam aloqalarni yaratadi.

Xuddi shunday tarzda agar guruh iqtisodiy, siyosiy va madaniy kamsitishlarga duch kelsa, guruhlarning birlashishi kuchayadi. Ikkinchidan, ommaviy savodxonlikka erishilsa, guruhning etnik o'ziga xosligi kuchliroq bo'ladi. Savodxonlik shaxsiyat elementlarini yozma ravishda saqlashga imkon beradi, ya'ni tarixiy va madaniy rivoyatlar ommaviy auditoriyaga etib borishi va vaqt o'tishi bilan bir xil bo'lib qolishi mumkin. Agar etnik o'ziga xoslik bir muncha vaqt harakatsiz bo'lsa ham, uni qayta tiklash mumkin. Nihoyat, immigrant bo'lmagan guruhlarining kimligi immigratsion etnik guruhlarining o'ziga xosligidan ko'ra aniqroq bo'ladi. Immigrantlar ko'pincha assimilyatsiya qilishsa-da, immigratsion bo'lmagan ozchiliklar odatda o'zlarining an'analarga rioya qilishadi, ayniqsa ular jamiyatning qolgan qismidan jismoniy belgilar kabi aniq belgilar bilan osongina ajralib tursa.

Etnik guruhlarining turlari. Hamma etnik guruhlar siyosiy faol emas yoki etnik nizolarga aralashmaydi. Davlatning siyosiy tuzilishiga (demokratiya avtoritar rejimga qarshi) va etnik ozchilikning hajmi va holatiga qarab (jamiyatning katta qismiga nisbatan kichik qismi, mintaqaviy miqyosda to'plangan va tarqoq) etnik guruhlar turli xil da'volarga ega bo'ladi va turli vositalardan foydalanadi. talablarini bildiradi. Merilend universitetida xavf ostida bo'lgan ozchiliklar loyihasi 1986 yilda etnik guruhlarini kuzatishni boshladi va u guruhlarini toifalarga bo'lish uchun oltita turni ishlab chiqdi: etnonatsionalistlar, mahalliy xalqlar, etnosinflar, jamoaviy da'vogarlar, diniy sektalar va milliy ozchiliklar.

Etnomillatchilar - avtonomiya yoki separatistik kurashlar tarixiga ega bo'lgan yirik, mintaqaviy miqyosdagi etnik guruhlardir. Mahalliy xalqlar mustamlaka qilingan hududning asl aholisi yoki asl aholisining avlodlaridir. Bu guruhlar odatda ularni jamiyatning qolgan qismidan ajratib turadigan an'anaviy ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy urf-odatlariga ega. Garchi mahalliy xalqlar ko'pincha hukmron guruhdan sezilarli darajada farq qilsalar ham, ular yomon tashkil etilgan, guruh a'zolari o'rtasida zaif aloqalarga ega va shuning uchun odatda o'z da'volarini (asosan yer-suv resurslaridan foydalanish) muvaffaqiyatli ifoda eta olmaydilar. Natijada, mahalliy xalqlar dunyodagi eng marginal etnik guruhlar qatoriga kiradi.

▪ Etnosinflar odatda qullar yoki muhojirlarning avlodlari bo'lgan jismoniy yoki madaniy jihatdan alohida guruhlardir. Ko'pgina hollarda,

ushbu guruhlar asosan iqtisodiy iyerarxiyaning pastki qismida o'ziga xos iqtisodiy faoliyatni amalga oshiradilar. Etnosinf odatda teng muomala, iqtisodiy imkoniyatlar va siyosiy ishtirok etishga intiladi. Ushbu guruhlarini safarbar qilish juda katta farq qiladi. Etnosinf ko'plab G'arb demokratik davlatlarida o'z manfaatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirdi, ammo ular boshqa joylarda nisbatan uyushmagan bo'lib qolmoqda.

Noqulay kommunal da'vogarlar eng keng tarqalgan bo'lib, ular ko'pincha siyosiy yoki iqtisodiy kamsitishlarga yoki ikkalasiga ham duch kelishadi. Kommunal da'vogarlar ishtirokidagi guruh munosabatlaridagi o'zgarishlar, ayniqsa, agar kuch tuzilmalari o'zgarsa. Nisbiy siyosiy ta'sir va iqtisodiy farovonlikning guruhlararo o'zgarishi zo'ravon reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin, bu ayniqsa uzoq muddatli va halokatli bo'ladi. Farqlar va tashqi o'zgarishlarni hisobga oladigan quvvat almashish modellari bu muammolarni hal qilishning yagona yo'li.

Diniy mazhablar-bu jamiyatning qolgan qismidan asosan diniy e'tiqodlari va tegishli madaniy amaliyotlari bilan ajralib turadigan etnik guruhlar. Diniy ozchiliklar yuqori guruh birlashuviga ega, chunki din juda taniqli xususiyatdir. Bundan tashqari, diniy guruhlar odatda tashkiliy tuzilishga ega bo'lib, bu guruhlarini safarbar qilishni ayniqsa osonlashtiradi. Ushbu siyosiy lashtirilgan diniy ozchiliklar uchun ularning e'tiqodi ularni ajratib turadi, ammo ularning maqsadlari siyosiy xarakterga ega.

Milliy ozchiliklar - bu qo'shni davlatda kinfolk bo'lgan, ammo ular yashaydigan davlatda ozchilik bo'lgan guruhlar. Ushbu guruhlarining aksariyati qayta tiklashga intilayotgan siyosiy avtonomiya tarixiga ega.

Etnik mojaroning kelib chiqishi va tabiati. Nizo ikki yoki undan ortiq aktorlar mos kelmaydigan maqsadlarni ko'zlagan vaziyatni tasvirlaydi. Bu zo'ravonlik bo'lishi shart emas, lekin zo'ravonlik, nizo yoki bezovtalikdan foydalanish zo'ravonliksiz kontekstda ko'proq uchraydi. Zo'ravon ichki mojaro odatda fuqarolar urushi yoki qurolli to'qnashuv deb ataladi, agar qurbonlar va vayronagarchiliklar jiddiy bo'lsa, mojaro ma'lum muddatga ega bo'lsa, qahramonlar uyushtiriladi va siyosiy maqsadlarga erishish uchun harbiy harakatlar qo'llaniladi. Kamida bitta partiyaning ambitsiyalari etnik nuqtai nazardan belgilanadi va ziddiyat, uning oldingi tomonlari va mumkin bo'lgan yechimlari etnik yo'nalishda qabul qilinadi. Mojaro etnik tafovutlarning o'zi bilan emas, balki siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy yoki hududiy masalalar bilan bog'liq.

Agar etnik safarbarlikning siyosiy maqsadi o'z taqdirini o'zi belgilash bo'lsa, harakat millatchilik deb ataladi. A millat bu kontekstda istagi bo'lgan siyosiylashtirilgan etnik guruhdir o'zini o'zi boshqarish; o'zini o'zi boshqarish jamoat ishlarida qatnashishdan tortib mahalliy segmentar avtonomiyaga qadar hududiy da'volarga, shu jumladan mustaqillikka qadar turli shakllarda bo'lishi mumkin. Millat so'zidan foydalanish muammoli. Bir tomondan, millat umuman davlatni anglatishi mumkin. Agar millat bu nuqtai nazardan odamlarni nazarda tutsa, uni fuqarolikka asoslangan davlatning umumiy, doimiy aholisi deb tushunish mumkin. Millat so'zi siyosiylashgan etnik guruhga murojaat qilish uchun ham keng qo'llaniladi, bu holda odamlar o'rtasidagi bog'liqlik fuqarolikka emas, balki etnik kelib chiqishga asoslangan.

Etnik nizolar har bir ko'p madaniyatli jamiyatda keng tarqalgan. Guruhlararo muammolar jiddiy siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar davrida yuzaga keladi va noaniqlik, harakat qilish imkoniyatlari va xususiy manfaatlarga olib keladi. Shikoyatlar va qutblangan yetakchilik siyosiy harakatlardan (an'anaviy siyosat, ish tashlashlar, namoyishlar va boshqa zo'ravonliksiz vositalar) terrorizm, qurolli qo'zg'olonlar, partizanlik faoliyati va fuqarolar urushlari kabi zo'ravonlik harakatlariga qadar safarbarlikka olib keladi.

Etnik mojaroning sabablari. M.E. Braun etnik mojaroning sabablarini tushunishga foydali yondashuvni taqdim etdi. U asosiy sabablar va taxminiy sabablarni ajratib ko'rsatdi. Asosiy sabablarga tarkibiy omillar, siyosiy omillar, iqtisodiy va ijtimoiy omillar, madaniy va idrok etuvchi omillar kiradi. Yaqin sabablar mojaroning to'rtta darajasini o'z ichiga oladi: ichki ommaviy darajadagi omillar (Braun uni "yomon ichki muammolar" deb ataydi), tashqi ommaviy darajadagi omillar ("atrofdagi yomonlar"), tashqi elita darajasidagi omillar ("yomon qo'shnilar") va ichki elita darajasidagi omillar ("yomon rahbarlar"). Braunning so'zlariga ko'ra, etnik mojaroning rivojlanishi uchun asosiy va yaqin sabablar bo'lishi kerak. Ushbu bo'limda birinchi navbatda Braun "ba'zi joylarni boshqalarga qaraganda zo'ravonlikka moyil qiladigan to'rtta asosiy omillar to'plami" deb ta'riflagan—asosiy sabablar—va keyin Braun taxminiy sabablar sifatida aniqlangan to'rtta katalizator yoki qo'zg'atuvchini taqdim etadi.

Asosiy sabablar:

Tuzilmaviy omillar. Zaif yoki muvaffaqiyatsiz davlatlar ko'pincha etnik mojaroga turtki bo'lib xizmat qiladi. Ko'p marta bunday davlatlar o'z chegaralaridagi mavjud etnik va siyosiy bo'linishlarni hisobga

olmagan holda yaratilgan sun'iy mahsulotlar (sobiq koloniyalar) bo'lib, ularning siyosiy va huquqiy institutlari samarasiz bo'lib qoladi. Agar davlatning iqtisodiy holatidagi o'zgarishlar (tashqi yordamning qisqarishi, korruptsiya, ma'muriy qobiliyatsizlik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qodir emasligi) mamlakatdagi siyosiy vaziyatning yomonlashishi va etnik guruhlarining safarbarligi bilan bog'liq bo'lsa, zo'ravon to'qnashuvlar yuzaga kelishi mumkin.

Guruh raqobati harbiy safarbarlikka olib kelishi mumkin, bu esa davlat ichidagi barcha etnik guruhlarining umumiy qurollanishiga olib keladi. Bu xavfsizlik dilemmasini keltirib chiqaradi: etnik guruhlar o'zlarini himoya qilish vositasini taqdim etishga harakat qilib, ko'pincha boshqalarning xavfsizligiga tahdid soladi, ularning ushbu tahdidga munosabati, o'z navbatida, asl guruh yoki guruhlar duch keladigan tahdid darajasini oshirishi mumkin. Ichki xavfsizlik dilemmalari inson huquqlarining ommaviy buzilishiga, qochqinlar oqimiga va butun mintaqalarni beqarorlashtirishga olib keladigan ta'sirga olib keladi.

Etnik geografiya – plyuralistik davlatlardagi etnik guruhlarining geografik tarqalishi va hududiy kontsentratsiyasi ham zo'ravon etnik mojarolar ehtimoliga yordam beradi. Etnik ziddiyat, ayniqsa, chegara yaqinida yoki qo'shni davlatda etnik qarindoshlari bo'lgan hududiy zich joylashgan etnik guruhlariga ega bo'lgan davlatlarda keng tarqalgan. Ushbu guruhlar yuqori darajadagi uyushqoqlik va guruhlarining birdamligini namoyish etadilar va umumiy vatanlardan o'zlarining siyosiy kurashlari uchun hududiy asos sifatida foydalanishlari mumkin.

Siyosiy omillar. Etnik mojarolar, ayniqsa, etnik guruhlar jamoat va siyosiy institutlarda etarli vakolatga ega bo'lmagan mamlakatlarda bo'lishi mumkin. Kamsituvchi qonunchilikka ega bo'lgan va etnik guruhlarining davlat qarorlarini qabul qilish jarayonlarida ishtirok etish imkoniyatlarining etishmasligi bo'lgan avtoritar bir partiyaviy rejimlar, etnik nizolarga moyil. Inklyuzivlik, siyosiy munozaralar va siyosiy jarayonning barcha ishtirokchilari o'rtasida konsensusga erishishga urinish ideallariga qaratilgan liberal demokratik davlatlar zo'ravonliksiz etnopolitik harakatlarni osonlashtiradi va shuning uchun isyon yoki qo'zg'olonlarni boshdan kechirish ehtimoli kamroq. Istisnoli milliy mafkuralar ziddiyat manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Millatchilik va ortib borayotgan shaklda etnik farqlarga asoslangan fuqarolik ayniqsa xavflidir, chunki bunday mafkuralar siyosiy noaniqlik va iqtisodiy qulash holatlarida gullab-yashnamoqda. Istisno milliy mafkuralarning boshqa shakllariga diniy fundamentalizm va supremacist fashistik iboralar kiradi.

Zo‘ravonlik mojarosi, ayniqsa, turli xil etnik guruhlarining da‘volari nomuvofiq bo‘lsa, guruhlar kuchga ega bo‘lsa va uyushgan bo‘lsa, guruhlar harakat qilishlari mumkin bo‘lsa, muvaffaqiyat mumkin bo‘lgan natija bo‘lsa va bostirish va etnik kelib chiqishi asosida kamsitishdan aniq qo‘rquv mavjud bo‘lsa.

Iqtisodiy va ijtimoiy omillar. Sekinlashuv, turg‘unlik, yomonlashuv va to‘liq qulash kabi iqtisodiy muammolar davlatning beqarorlashuv manbai bo‘lib, etnik guruhlar o‘rtasida keskinlik va raqobatning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Turli guruhlar tengsiz variantlarga duch keladigan kamsituvchi iqtisodiy tizimlar norozilikni keltirib chiqaradi, shuningdek, keskinlik va beqarorlikka hissa qo‘shadi. Tez iqtisodiy o‘tish va rivojlanish, mavjud siyosiy va ijtimoiy tuzilmalar moslasha olmaydigan ichki migratsiya, urbanizatsiya va boshqa ijtimoiy o‘zgarishlar uchun qulay sharoitlar yaratish orqali beqarorlikni kuchaytirishi mumkin. Ushbu o‘zgarishlar, iqtisodiy va siyosiy yutuqlarga umid bog‘lashi mumkin, ular amalga oshmasligi mumkin va keyinchalik umidsizlik manbai bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Madaniy yoki idrok etuvchi omillar. Muammoli guruh tarixi, stereotipik tushunchalar va madaniy kamsitishlarga nisbatan shikoyatlar, jumladan diniy va madaniy amaliyotlarni cheklash, teng bo‘lmagan ta‘lim imkoniyatlari va ozchilik tillaridan foydalanishni cheklash kabi madaniy omillar etnik mojaroning keng tarqalgan sabablari hisoblanadi. Nizolarni hal qilishning an‘anaviy shakllarining zaiflashishi etnik nizolarni hal qilish uchun muhitni o‘zgartiradi.

Yaqin sabablar. Braunning ta‘kidlashicha, yaqin sabablar matritsa ichida joylashgan bo‘lishi mumkin, bu ularni elita darajasida yoki ommaviy darajada qo‘zg‘atilganligini va ichki yoki tashqi tomondan sodir bo‘ladigan o‘zgarishlar tomonidan qo‘zg‘atilganligini aniqlaydi. U ichki mojaroning taxminiy sabablarining to‘rtta asosiy turini aniqlaydi: ichki ommaviy darajadagi omillar, tashqi ommaviy darajadagi omillar, tashqi elita darajasidagi omillar va ichki elita darajasidagi omillar.

Ichki massa darajasidagi omillar. Ichki ommaviy darajadagi omillarga tezkor iqtisodiy o‘zgarishlar, modernizatsiya, siyosiy yoki iqtisodiy kamsitish shakllari va ichki migratsiya kiradi.

Tashqi massa darajasidagi omillar. Braunning so‘zlariga ko‘ra, “yomon atrofdagilar” mintaqadagi radikallashtgan siyosat yuqumli kasallik, diffuziya va tarqalish ta‘siriga (tashqi ommaviy darajadagi sabablar) olib kelganda yaratiladi. Ushbu ta’sirlar qo‘shni

mamlakatlardan kelgan qochqinlar yoki jangarilar chegarani kesib o'tib zo'ravonlik va tartibsizliklarni keltirib chiqarganda yuz berishi mumkin.

Tashqi elita darajasidagi omillar. Tashqi elita darajasidagi omillar hukumatlar zaif qo'shni davlatlarda siyosiy, iqtisodiy, xavfsizlik yoki mafkuraviy sabablarga ko'ra nizolarni qo'zg'atish to'g'risida qaror qabul qilganda mavjud bo'lib, Braunning "yomon qo'shnilar" yorlig'iga olib keladi. Bundan tashqari, ba'zi hollarda etnik ozchiliklar siyosiy yutuqlar va xalqaro qo'llab-quvvatlash umidida zo'ravon kurash olib borishga qaror qilishadi. Etnik guruhlar xalqaro hamjamiyatning muzokara, arbitraj va nizolarni hal qilishni qo'llab-quvvatlash uchun munosabat bildirishga va siyosiy forum o'tkazishga tayyorligini taxmin qilishadi.

Ichki elita darajasidagi omillar. Braun ichki elita darajasidagi omillarga murojaat qilish uchun "yomon rahbarlar" atamasidan foydalanadi. Bularga turli guruhlar rahbarlarining hokimiyat uchun kurashlari, mamlakatni tashkil etish usuli bo'yicha mafkuraviy nizolar va uyushgan jinoyatchilik rahbarlari tomonidan mamlakat suverenitetiga qarshi qaratilgan jinoiy harakatlar kiradi. Rahbarlar "etnik kartani o'ynash" – etnik guruhlar o'rtasida keskinlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki bo'lmasligi mumkin bo'lgan holatlarda millatni chaqirish qobiliyatiga ega.

Etnik ziddiyat dinamikasi. Etnik mojaro kelib chiqqandan so'ng, uni to'xtatish qiyin. Zo'rlash, qiynoqlar, ommaviy qotilliklar, etnik tozalash va genotsid kabi inson huquqlarining ommaviy buzilishi va tinch aholiga qilingan jismoniy hujumlar insoniyatning ulkan azob-uqubatlariga olib keladi. Tizimli kamsitish va milliy va mahalliy siyosiy qarorlarni qabul qilishdan chetlashtirish, etnik ozchiliklarning an'anaviy vatanlarini o'zlashtirish va etnik ozchiliklarni chetga surib qo'yadigan siyosat etnik mojarolarga hamroh bo'lgan keng tarqalgan amaliyotdir. Funktsional yoki qonuniy siyosiy institutlarning etishmasligi, zaif iqtisodiy ko'rsatkichlar, fuqarolik jamiyatining mavjud bo'lmagan yoki qutblangan tuzilishi va antagonizatsiyalangan elita qutblanish va ajralishga olib keladi, jamiyatlarni chuqur bo'linib, keyingi etnik nizolarga moyil qiladi. Bundan tashqari, etnik mojarolar o'zlarining epitsentrlaridan tashqarida to'g'ridan-to'g'ri ta'sirga ega. Bularga qochqinlar oqimi, ichki ko'chish, mintaqaviy beqarorlik, iqtisodiy muvaffaqiyatsizliklar, ekologik ofatlar, diffuziya va tarqalish oqibatlari hamda uyushgan jinoyatchilik va terrorizm uchun qulay sharoitlar kiradi.

Etnik nizolar ikki yo'l bilan tarqaladi. Diffuziya bir davlatdagi etnik mojaro shunga o'xshash sharoitlarga ega bo'lgan boshqa davlatdagi

mojaroni rag'batlantirganda sodir bo'ladi. Muvaffaqiyatli harakatlar shu kabi iqtisodiy va siyosiy sharoitlarda boshqa etnik harakatlarni rag'batlantirish va safarbar qilishga olib keladigan tasvirlar va ma'naviy rag'batlantirishni ta'minlaydi. Eskalatsiya yoki yuqumli ta'sirlar bir mamlakatdagi mojaro chegaralar bo'ylab etnik ozchilik o'z qarindoshiga ega bo'lgan qo'shni mamlakatlarga tarqalganda sodir bo'ladi. Bu odatda mahalliy elita tomonidan ishlaydigan yangi xorijiy jangchilarni jalb qilishni o'z ichiga oladi. Etnik mojarolar ichki nizolar sifatida boshlanishi mumkin, ammo xorijiy kuchlar aralashganda ular mintaqaviy yoki xalqaro inqirozga aylanadi.

Qo'shni davlatlar, mintaqaviy kuchlar va xalqaro kuchlar ko'pincha haddan oshib ketishadi va etnik mojarolarning xalqaro oqibatlarini bartaraf eta olmaydilar. Biroq, ko'p hollarda, bu tashqi aktyorlar etnik inqirozlarning passiv qurbonlari emas, balki o'zlarining kun tartibi va manfaatlarini faol ravishda amalga oshiradilar. Chet ellik xayrxohlar va diasporalar moliyaviy, harbiy, siyosiy va ma'naviy yordam ko'rsatish orqali guruhning birlashishi hissa qo'shishi mumkin. Tashqi aktorlar ba'zi hollarda nizolarni qo'zg'atishda yoki zo'ravonlik kurashlarini uzaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro hamjamiyat sulh va tinchlik bitimlarini muhokama qilish, tashkil etish va nazorat qilishda; o'tmishdagi inson huquqlari buzilishini tekshirish; tinchlik aholi punktlari qoidalarini amalga oshirish; tinchlik operatsiyalarini, shu jumladan gumanitar, harbiy va iqtisodiy yordamni o'tkazish; qurol embargosi va iqtisodiy sanksiyalarni qo'llash; va ishonch va salohiyatni oshiradigan mexanizmlarni taqdim etish va kelajakdagi nizolarni hal qilishning tinch vositalarini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Qo'shni davlatlar va xalqaro hamjamiyat etnik guruhlariga harbiy, iqtisodiy yoki siyosiy yordam ko'rsatish yoki muzokaralar olib borish va tinchlikni amalga oshirish orqali ba'zan ataylab, boshqa hollarda beixtiyor mintaqadagi muammolar qurboni yoki faol hissa qo'shuvchilar bo'lishi mumkin. Mintaqaviy beqarorlik etnik mojaroning manbai bo'lgani kabi, uning natijasidir.

Madaniy tafovutlar va etnik nizolar xalqaro siyosatni shakllantiradigan muhim masalalardir. Madaniy aloqalar va etnik o'ziga xoslik guruh munosabatlarini shakllantiruvchi omillar bo'lganligi sababli, bu to'qnashuvlar insoniyatning ulkan azob-uqubatlariga olib kelib, xalqaro xavfsizlikka jiddiy tahdid solmoqda. Beqarorlik, qochqinlar oqimi, qon to'kilish oqibatlari va boshqa xalqaro oqibatlar etnik ziddiyat xalqaro siyosiy kun tartibidagi muammo bo'lib qolishini kafolatlaydi.

Biroq, mojaroga olib keladigan madaniy farqlar emas, balki xalqaro aktyorlarning siyosiy, mafkuraviy va iqtisodiy maqsadlari, bu aktyorlar davlatlar yoki etnik guruhlar bo'lishidan qat'i nazar.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Vestfaliya tizimini sharhlang.
2. Vena kongressidan keyin Yevropa siyosatini tavsiflang.
3. Versal-Vashington tizimi qanday ziddiyatlarda namoyon bo'ldi?
4. Jahon siyosatida etnik lobbilarning ahamiyatini sharhlang.

4-BOB. XX ASRNING 40-60-YILLARIDA SIYOSIY FANLARDA XALQARO MUNOSABATLAR

4.1 §. Xalqaro munosabatlarni tadqiq etish

Tahlil doirasi fanning ta'rifiga asoslanadi, nima o'rganiladi va u qanday o'rganiladi, bu tahlilni to'rtta munozaraga ajratadi: 1919-1940 yillar orasida idealist va realistik munozara; 1950-1960 yillarda an'anaviy va xulq-atvoristik munozaralar; 1970-yillarda va 1980-yillar, paradigmalararo munozaralar va 1990-yillardan boshlab ratsionalist va reflektivistik munozaralar. Xavfsizlikning klassik kontseptsiyasi davlatga, harbiy va tashqi tahdidlarga qanday asoslanganligini, boshqa aktyorlar (shaxslar, guruhlar, jamiyatlar, tsivilizatsiyalar), boshqa sohalar (iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ekologik) va ichki tahdidlarni o'z ichiga olgan turli xil yondashuvlar bilan qanday kengaytirilganligini aniqlaydi. Tandemda u epistemologik va ba'zan ontologik muammolarni xaritalaydi pozitivizm va ratsionalizm topilgan (Neo)realizm, (Neo)liberalizm va Marksizm, inson xavfsizligi holatlari kabi post-pozitivistik va aks ettiruvchi nazariyalar yoki yondashuvlar to'plami bilan, feminizm, post-strukturalizm, konstruktivizm, post-pozitiviz, mustamlakachilik, tanqidiy tadqiqotlar va Kopengagen maktabi. Ushbu barcha nazariyalar va yondashuvlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi nizolarni hal qilish yondashuvlarining rivojlanishi bilan bir qatorda tarixiy kontekstlashtirilgan. 1919 yilda xalqaro siyosatda birinchi kafedraning tashkil etilishi (XM deb ham ataladi) urush sabablari va tinchlik sharoitlarini o'rganishdan iborat edi. Xalqaro munosabatlar boshqa bir qator masalalarni o'rganish uchun keldi va xalqaro xavfsizlik tadqiqotlari faqat urush va tinchlik masalalari bilan shug'ullanadigan xalqaro munosabatlar sub-sohasidir. Ushbu sohaosti ikkinchi Jahon urushidan keyin tadqiqot yo'nalishini urush va mudofaadan xavfsizlikka o'tkazish, hodisani o'rganish uchun tegishli ijtimoiy fanlarni kengaytirish uchun rivojlandi. Uning dastlabki yo'nalishi xalqaro munosabatlarda kuch ishlatishga qaratilgan bo'lib, 1960-yillarning oxiridan boshlab siyosat va harbiy xizmatga an'anaviy e'tibor bilan bir qatorda iqtisodiyot, atrof-muhit va jamiyat muammolarini qamrab oldi. Mojarolarni o'rganish sohasi sifatida hal qilish ikkinchi Jahon urushidan keyin xalqaro strategik tadqiqotlar bilan bir vaqtda boshlangan va mojaroni o'ziga xos hodisa sifatida o'rganish bilan tavsiflanadi. Mojarolarni hal qilish jamiyatni urush holatida (zo'ravon mojaro) salbiy tinchlik holatiga (zo'ravon mojaroning yo'qligi) aylantirish va salbiy tinchlik holatini ijobiy tinchlik

holatiga aylantirish uchun me'yoriy tashvishga ega. Mojaro va ijtimoiy adolatsizlikning mavjudligi). Nizolarni hal qilishga qaratilgan nizolarni tahlil qilish va muammolarni hal qilish urushdan salbiy tinchlikka o'tishni maqsad qiladi, mojarolarni o'zgartirish esa mojaroning chuqur sabablarini bartaraf etishga qaratilgan va ijobiy tinchlikka o'tishni, zo'ravonliksiz nizolarning oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Siyosatning tadqiqot kun tartibiga ta'siri va aksincha, shubhasizdir. Keng uyushmalar tuzilishi mumkin: Katta urushlararo davr va liberal-idealistik yondashuv o'rtasida; ikkinchi Jahon urushi tugashi va realizmni tasdiqlash o'rtasida; Vetnam urushi va tanqidiy fikrlash o'rtasida va; sovuq urushdan keyingi davr va ko'plab paradigmalar o'rtasida.

Sovuq urush va atom energetikasi masalalari, tiyib turush (*deterrence*) nazariyasi va Sharq-G'arb bo'linishi, sovuq urushdan keyingi va fuqarolar urushlari, gumanitar aralashuvlar va 11 sentyabrdan keyin terrorizm o'rtasida birlashma tuzilishi mumkin. Akademik dasturlar hozirgi ishlardan mustaqil ravishda nazariy va empirik rivojlanishga ega. Sovuq urush tinchlik va mojarolarni o'rganishga turlicha ta'sir ko'rsatadigan turli bosqichlarga ega edi va xalqaro tizimning qutbliligi bir nechta muhim natijalarga ega, ammo ular tadqiqotlarning to'liq spektrini qamrab olmaydi va mazmunli va epistemologik o'zgarishlarga aniq mos kelmaydi.

“Bixevioralist” inqilobi, uning kontekstida muhim xalqaro strategik tadqiqotlar tadqiqot dasturlari ishlab chiqilgan (tinchlik tadqiqotlari) ikkinchi Jahon urushi tugashi yoki sovuq urush davrlari bilan bevosita bog'liq emas. Odatda sovuq urushdan keyingi davr bilan bog'liq bo'lgan tinchlik va nizolarni o'rganishda paradigmalarning o'sishi 1970-1980 yillardagi oldingi ishlarga asoslanadi. davrlarni chegaralashning yaxshiroq mezoni fanning ta'rifidir: fan “nimani o'rganishi” va “qanday qilib o'rganilishi” bilan belgilanadi. Davrlarni chegaralashning yaxshiroq mezoni bu fanning ta'rifi: fan “nimani o'rganishi” va “qanday o'rganilishi” bilan belgilanadi. Ushbu mezondan foydalanish, shunga qaramay, to'g'ri oldinga protsedura emas. “O'rganilgan narsalarga” qarab, XX-asr davomida hokimiyatga realistik e'tibor yoki “umumiy shaxsiy manfaat” ga liberal e'tibor qaratilgandan so'ng tadqiqotlarni topish mumkin.

Urushlar orasida liberal-idealistik davr va Ikkinchi jahon urushidan keyingi realistik davr o'rtasidagi farq ham aldamchi, chunki ikkala yondashuv ustida ishlash ikkala davrda ham sodir bo'lgan va ikkala yondashuv ham klassik matnlarga asoslangan. Davlat va armiyaga klassik

e'tibor bugungi kungacha davom etmoqda va boshqa referent obyektlar (guruhlar yoki shaxslar) yoki sektorlar (iqtisodiy, ijtimoiy yoki psixologiya) uchun kengayish o'z vaqtida muvofiqlashtirilgan tarzda sodir bo'lmagan va o'ziga xos tashabbus bo'lmagan yondashuvlar. "Bixevioralist" inqilobi yoki reflektivistik/post-pozitivistik yondashuvlar ijtimoiy fanlarni tarqatib yubordi, hatto bu o'zgarishlar sodir bo'lgan davrni va aniq bir yil yoki nashrsiz belgilash mumkin bolsa ham.

To'rt davr xalqaro munosabatlardagi to'rtta munozara bilan bog'liq: 1930-1940 yillarda realistik-idealistik katta munozara; 1950-1960 yillarda an'anaviy va bixevioristik katta munozara; 1970-1980 yillarda paradigmatic munozaralar va; 1990-yillardan beri ratsionalistik va reflektivistik katta munozaralar.

Birinchi davr -1940 yillarga qadar, ikkinchi Jahon urushi tugagan o'n yil, liberal-idealizm jahon urushining oldini olish uchun muvaffaqiyatsizlikka uchraganidan keyin fikrlaydigan asosiy xalqaro munosabatlar sifatida realizmning paydo bo'lishini ramziy qilishi mumkin bo'lgan voqea. Ushbu davrdagi tadqiqotlar klassik siyosiy falsafa kabi an'anaviy yondashuvlar bilan tavsiflanadi. Bu davr ramziy ma'noda 1919 yilda xalqaro munosabatlar bo'yicha birinchi kafedraning tashkil etilishi va ikkala jahon urushlari orasidagi davrda siyosiy fikrlashni shakllantirgan liberal-idealistik an'analarning siyosiy tasdiqlanishi bilan boshlanadi, hatto xalqaro munosabatlar an'analari ushbu sanadan oldingi klassik asarlarga asoslangan bo'lsa ham. Ushbu davrda yuz beradigan asosiy tizimli o'zgarish bu Buyuk Britaniyadan Amerika rahbariyatiga o'tish bo'lib, davlatlararo mojaro asosiy xavfsizlik muammosi hisoblanadi. Ikkinchi davr 1950 va 1960 yillarda "bixevioristik" yondashuvi an'anaviy tadqiqot usullariga qarshi chiqqanida sodir bo'ldi. "Bixevioristik" yondashuviga tabiiy fanlardagi o'zgarishlar ta'sir qiladi, ammo ijtimoiy fanlarni "ilmiy" qilish istagi insoniyatning dastlabki kunlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan o'zaro halokatni tushunish va oldini olish uchun "usullarni to'g'ri" olish zaruriyatidan ajralib bo'lmaydi. AQSh va Sovet Ittifoqi. Hatto undan keyin ham 1962 yil Kuba raketa inqirozi sovuq urush yillarida super kuchlar o'rtasidagi ziddiyatlar kamaygan bo'lsa-da, xavfsizlikning asosiy tashvishi davlatlararo (yadroviy) mojaro xavfi edi. Bu xalqaro strategik tadqiqotlar paydo bo'lgan, urush va mudofaadan xavfsizlikka e'tiborni qaratgan va muzokaralar sovuq urush tarangligini boshqarishga qaratilgan nizolarni hal qilish mexanizmi sifatida dolzarb bo'lgan davr edi.

Realizm inson tabiatining pessimistik istiqboli bilan tavsiflanadi, bu davlatlar har doim o'zlarining shaxsiy manfaatlarini izlaydilar degan taxmin asosida davlat darajasiga o'tkaziladi. Davlatning asosiy manfaati omon qolishdir va hokimiyat davlat arboblari uni ta'minlay oladigan asosiy mexanizm hisoblanadi. Davlat munosabatlarining anarxik tabiati tufayli, davlat ustidan hokimiyat bo'lmagan joyda, qarama-qarshi davlatlarning manfaatlari urushga olib kelishi ehtimoli doimo mavjud. Ushbu muhitda davlatlar doimiy ravishda xavfsizlik muammosiga duch kelmoqdalar, agar A davlati o'z xavfsizligi uchun harbiy kuchini oshirsa, u boshqa davlatlarni ham xuddi shunday qilishga undaydi va shu bilan a shtati harbiy kuchini oshirishdan oldingiga qaraganda ancha xavfli bo'lib qolishi mumkin. Realizmda ziddiyat ehtimoli har doim mavjud bo'lib, ochiq to'qnashuvsiz yoki barqaror bo'lmagan davrlar hokimiyatning nozik muvozanatlari yoki gegemonik nazorat mashqlari bo'lib, ular buyurtma mexanizmi sifatida ziddiyatni talab qilishi mumkin. Ushbu an'anadagi klassik adabiyotlarga Fukidid (mil.av 460-406), N.Makiavelli (1469-1527), T.Gobbs (1588-1679) yoki J.J.Russo (1712-1778) kiradi.

Liberalizm umumiy manfaatlar yoki umumiy qadriyatlar davlatlar va odamlar o'rtasidagi ziddiyat potentsialini yumshatishi mumkin bo'lgan aql, qonun va institutlar orqali hokimiyatni tartibga solishga qaratilgan inson tabiatiga optimist nuqtai nazar bilan belgilanadi. Bu anarxiyani rad etish emas, balki anarxiyada mavjud bo'lgan mojarolar xavfini umumiy manfaatlarni aks ettiruvchi institutsional bitimlar bilan kamaytirish mumkin degan taklif, bu davlatning o'z manfaatiga bog'liq. Tinchlikka yuqori iqtisodiy o'zaro bog'liqlik, umumiy inson huquqlari qadriyatlari (masalan, demokratiya) va jamoaviy xavfsizlik orqali erishiladi. Kollektiv xavfsizlik - bu davlatlar koalitsiyasi bir davlatning xavfsizligi barchaning tashvishi va mas'uliyati ekanligini aniqlaganda va davlatlar bir-biriga hujum qilmaslikka va biron bir davlatni boshqa davlat hujumlaridan himoya qilishga rozi bo'lganda. Liberalizmida nizolarning oldini olish uchun rekvizitlar institutsional hamkorlik, umumiy normalar va iqtisodiy o'zaro bog'liqlikdir. Ushbu an'anadagi klassik adabiyotlar I.Kant (1724-1804), J.Bentam (1748-1747) yoki A.Smit (1723-1790)ga oiddir.

Marksizm asosan bo'ysundirilgan sinflarning noqulay iqtisodiy sharoitlari bilan bog'liq va ularni ozod qilish potentsialiga nisbatan optimistikdir. Marksistik ijtimoiy-iqtisodiy tahlil xalqaro siyosatni tushuntirish uchun ishlab chiqilmagan bo'lsa-da, uning tamoyillari davlatlar o'rtasida ziddiyat va iqtisodiy tengsizlikning paydo bo'lishini tushuntirish uchun qo'llanilgan. Tinchlikka bir sub'ektning tarkibiy

iqtisodiy hukmronligini boshqa sub'ekt tomonidan olib tashlash orqali erishiladi (bu sub'ektlar davlatlar, shaxslar yoki shaxslar guruhlar bo'lishi mumkin). Hokimiyat munosabatlarining bunday o'zgarishiga tinch yo'l bilan erishish qiyin bo'lganligi sababli, ba'zi istiqbollar mojaro yanada adolatli iqtisodiy munosabatlarga erishish uchun zarur vosita bo'lishi mumkin deb hisoblashadi. Ushbu an'anadagi klassik asarlar K.Marks (1818-1883) va F. Engels (1820-1895).

1930-yillarda "Buyuk depressiya" Italiya va Germaniyada fashizmning yuksalishi va Ikkinchi jahon urushi liberal-idealizm tinchlikka intilishga bo'lgan ishonchni susaytirdi. Ikkinchi jahon urushi xalqaro munosabatlarda liberal-idealizm va realizm o'rtasidagi "birinchi katta munozarani" ikkinchisi foydasiga "hal qildi". XX-asr boshlarida yana bir muhim jarayon "Satyagraha" ("Haqiqat uchun kurash") tomonidan M.Gandi Janubiy Afrika va Hindistonda siyosiy o'zgarishlarga zo'ravonliksiz qarshilik ko'rsatish shakli edi. Ushbu yondashuv XX-asrda siyosiy fikrlash va jarayonlarni ilhomlantiradi, masalan Janubiy Afrika aparteidiga qarshi zo'ravonliksiz qarshi faol qarshilikda N. Mandelani 1950-yillarda, 1960-yillarda AQShda fuqarolik huquqlari harakatini yoki J. Burton 1960-yillarda nizolarni hal qilishda muammolarning usullarini ilhomlantirgan.

4.2 §. 1950 va 1960-yillar – an'anaviylik bixeviorizmga qarshi

Ikkinchi Jahon urushidan keyingi adabiyotlar mojaroni yanada kengroq kontseptsialashga eshik ochishi bilan ajralib turardi. Mojaro faqat mudofaa yoki urush janglari bilan bog'liq emas, balki xavfsizlik bilan bog'liq deb kontseptsiya qilingan. Sovuq urushning oxiriga kelib, bu kengayish mazkur kontseptsiyani ijtimoiy birdamlik masalalari va harbiy, noharbiy tahdidlar o'rtasidagi munosabatlarga ochdi. Sovuq urush qudratli kuchlar o'rtasidagi munosabatlardagi keskinlik darajasiga nisbatan to'rtta alohida davrga ega edi. Yadroviy tiyib turishning birinchi davri keskinlikning kuchayishi bilan ajralib turdi va 1962 yilgi Kuba raketa inqirozigacha davom etdi. Munosabatlardagi ilish (*détente*)ning ikkinchi davrida 1962 yildan 1979 yilgacha Afg'onistonga sovet bosqini boshlangunga qadar super kuchlar o'rtasida keskinlik kuchaygan. Uchinchi davrda 1979 yildan 1985 yilgacha keskinliklar kuchayib M. Gorbachyov Sovet Ittifoqi prezidenti bo'ldi. To'rtinchi davrda keskinlik yumshadi va 1985 yildan oxirigacha davom etdi sovuq urush 1991 yilda sobiq SSSRning parchalanishi bilan 1989 yilda Berlin devorining qulashi bilan ramziy ma'noga ega. Sovuq urush davrida mavjud bo'lgan, ammo

birinchi davrda ayniqsa keskin bo'lgan super kuchlar o'rtasidagi qarama-qarshilik qo'rquvi o'rni xalqaro xavfsizlik tadqiqotlari strategik tadqiqotlar sub-sohasi bilan bog'liq bo'lgan realistik, ratsionalistik, davlatlararo qattiq masalalarga qaratishga olib keldi: yadro urushining oldini olish; erta ogohlantirish; mojarolarning kuchayishi va urush; qurolli kuchlar va harbiy sanoat kompleksi; tashqi siyosat qarorlarini qabul qilish va xalqaro davlat xatti-harakatlari.

1950-1960 yillarda xalqaro munosabatlarda "ikkinchi buyuk munozara" bo'lib o'tdi, unda asosan an'anaviy va bixevioristik yondashuvlarga qarshi bo'lgan masalalar muhokama qilindi. An'anaviy olimlar ilgari bayon qilingan klassik siyosiy falsafaning yondashuviga amal qilishdi. Bixeviorist olimlarning fikricha tadqiqotchi neytral bo'lishi kerak, tahlil qilinayotgan hodisadan ajralib turishi kerak; nazariya davlatlarning (boshqa aktorlarning) xatti-harakatlarini oqilona tushuntirishi; nazariyani faqat empirik testlar orqali, ko'pincha ma'lumotlar to'plamida yoki amaliy tadqiqotlarda tasdiqlashi mumkin. Bu realistik va liberal xalqaro munosabatlar an'alarida hamda boshqa fanlarda o'z ifodasini topgan ijtimoiy fanlarning "ilmiy inqilobi" deb hisoblanadi. Keskinlikni kamaytirishda asta-sekin o'zaro munosabat (GRIT) qarama-qarshi tomonlar o'rtasidagi keskinlikni kamaytirish va bir tomon tomonidan bir tomonlama hamkorlikka erishish uchun mo'ljallangan strategiya bo'lib, mojaroni boshqa tomonning o'zaro munosabatiga bog'liq holda to'xtatish niyatini bildiradi.

O'yin nazariyasi modellari ichida standart mahbusning dilemmasi bitta o'yin bilan ikkita oqilona shaxs uchun eng yaxshi strategiya hamkorlik emas, balki qochish bo'lishi mumkinligini taklif qilish orqali sezilarli mashhurlikka erishdi, garchi u ikkalasining ham manfaati uchun bo'lsa ham hamkorlik qilish. "Bixevioristik" yondashuvlari xalqaro strategik tadqiqotlar doirasida ikkita yondashuvga ega edi: strategik tadqiqotlar va tinchlik tadqiqotlari. Ushbu bosqichda ikkala yondashuv ham tashqi kuchlar tomonidan tahdid qilinayotgan davlat xavfsizligi bilan bog'liq. Ushbu yondashuvlarning asosiy farqi ziddiyatga nisbatan boshqacha me'yoriy pozitsiyadir. Strategik tadqiqotlar g'alabaga erishish yoki urushda mag'lubiyatdan qochishga qaratilgan bo'lsa, tinchlik tadqiqotlari mojaro sabablarini aniqlashga qaratilgan.

K.Uoltsning "*Xalqaro siyosat nazariyasi*" (1979) kitobi neorealizmning klassik namunasi va o'sha paytdagi tizimli tahlil darajasida ko'p muhokama qilinganlarni kontseptualizatsiya qiladi. Uolts buyuk davlatlar soni bilan ajralib turadigan xalqaro siyosatning tuzilishi

davlatlarning xatti-harakatlarini va dunyoning kutilayotgan barqarorligini qanday belgilashini belgilaydi. Asosiy e'tibor davlat xavfsizligi va uning omon qolishiga qaratilgan. Qaramlik nazariyasi Lotin Amerikasida 1960-1970 yillarda Lotin Amerikasi va boshqa uchinchi dunyo mamlakatlari (Global Janub) rivojlanishining etishmasligini tushuntirish uchun paydo bo'ldi. Nazariya global Janubning rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan narsa ularning sanoati rivojlangan mamlakatlar bilan teng bo'lmagan va adolatsiz iqtisodiy munosabatlar tarkibidagi qulflangan pozitsiyasi deb hisoblaydi.

R. Reyganning saylanishi dunyodagi keng o'zgarishlar kontekstida sodir bo'ldi. 1950-1960 yillarda G'arbning iqtisodiy farovonligi davlat tomonidan to'liq ish bilan ta'minlashga qaratilgan Keyns siyosatiga asoslangan edi. Ushbu siyosat 1971 yilda Bretton-Vuds tizimining qulashi (dollarning oltinga aylanishi) va 1973 yildagi birinchi neft inqirozi (neft narxining 70%ga oshishi) bilan to'xtatildi. Keynscha siyosat iqtisodiy neoliberal siyosat bilan almashtiriladi (ushbu hujjatda yanada oldinda keltirilgan) va geostrategik mulohazalar o'zgarib, neft ishlab chiqaruvchi mamlakatlarga ko'proq e'tibor qaratiladi.

Sovuq urush bo'linishiga kelsak, GRIT yondashuvi 1980-yillarda siyosiy ahamiyatini yo'qotdi. 1984 yilda Akselrod mahbuslarning dilemma o'yiniga asoslangan yana bir o'zaro strategiyani taklif qiladi, bu ham hamkorlikni belgilaydi (GRIT bilan bo'lgani kabi). Asl standart mahbusning dilemma o'yini o'yinchilar o'rtasida faqat bitta o'zaro ta'sir bilan hamkorlik qilmaslikni buyurgan edi. Model endi o'yinchilar o'rtasida takrorlangan o'zaro ta'sirlarni ko'rib chiqish uchun ishlab chiqilgan. O'yin takroriy o'ynaganda va o'yinchilar qancha o'zaro ta'sir bo'lishini bilmasalar, eng yaxshi yechim *Tit-For-Tat* (TFT) strategiyasiga rioya qilishdir va eng yaxshi strategiya hamkorlikdir.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Jahon siyosatidagi ilishga (*détente*) misollar nimalarda namoyon bo'ladi.
2. Bretton-Vuds tizimini sharhlang.
3. Reyganomika nimalarni qamrab olgan?
4. "Buyuk depressiya" va "Buyuk retsessiya"ni tavsiflang.

5-BOB. 1970-1990 YILLARDA XALQARO MUNOSABATLAR NAZARIYASIDAGI O'ZGARISHLAR

5.1 §. Xalqaro munosabatlar

Xalqaro munosabatlar dinamik o'rganish sohasidir. Akademik soha xalqaro siyosatni yaxshiroq tushunish va tahlil qilish zarurati bilan halokatli Birinchi jahon urushidan keyin paydo bo'ldi. Dastlab, siyosatshunoslikning kengaytmasi sifatida xalqaro munosabatlar intizomi 1919 yilda mustaqil soha sifatida tan olingan. XXI asr 1638 yilgi Vestfaliya shartnomasidan beri kuzatilmagan xalqaro siyosatga chuqur ta'sir ko'rsatgan yangi nazariyalar va yondashuvlar to'plamini olib keldi. Pozitivizm asosidagi ilmiy uslub xalqaro siyosatni o'rganish uchun qat'iylik va akademik asosni keltirib chiqargan bo'lsa-da, u ba'zi muhim haqiqatlarni yashiradi, chunki pozitivizm xalqaro siyosatni tavsiflovchi nodavlat ishtirokchilarning kuchayishi va tahdidi bilan namoyon bo'ladigan barcha turli nuanslarni to'liq qamrab ololmaydi. va davlat ishtirokchilari tomonidan mantiqiy bo'lmagan his-tuyg'ularning ta'siri. Bunda pozitivistik tamoyillar asosidagi ilmiy uslub va usul qanday rivojlanganligi ko'rib chiqiladi. Sharqiy Osiyodagi millatchilik diplomatik munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan mantiqsiz xatti-harakatlarni keltirib chiqargan.

Xalqaro munosabatlarni tadqiq qilishda ilmiy uslub birinchi navbatda pozitivistik printsiplarga asoslangan va xalqaro siyosatni tahlil qilish va o'rganish uchun foydali jihatlarni taqdim etadi. Xalqaro munosabatlarda nazariyani qo'llash akademik tadqiqotlarning asosi bo'lib qolmoqda. Nazariyalar nega sodir bo'lganligi haqida ramka, obyektivni taklif qiladi va qaysi maqsadni qo'llaganingizga qarab, siz uning asosidagi nazariy taxminlar bilan bog'liq javoblarni olasiz.

Xalqaro munosabatlar olimlari o'rtasida asosiy tafovut mavjud: bir tomondan, xalqaro siyosatda obyektiv materiallar faktlari mavjudligiga ishonadigan pozitivizm tarafdorlari bor. Ikkinchi guruh konstruktivizmni o'z ichiga olgan postpozitivizmga tegishli. Katta darajada pozitivistik taxminlar iqda yigirmanchi asrdan beri qanday tadqiqotlar olib borilayotganiga asoslanadi. Ushbu ilmiy uslubning asosini pozitivizm tashkil etadi, ya'ni 'faktlar kashf etilishi kerak va buni amalga oshirishning faqat bitta usuli bor, tabiiy fanlarga asoslangan usullar bilan hosil qilingan ishonchli bilimlarning faqat bitta shakli. Pozitivistlar haqiqat qanday bo'lishi kerakligi bilan emas, balki haqiqat nima ekanligi bilan shug'ullanadilar.

Sovuq urush AQShdagi xalqaro munosabatlar nazariyalarining evolyutsiyasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi. 1950-1960-yillarda Sovuq urush xalqaro siyosiy maydonni jilovlab turgan paytda, siyosiy/iqtisodiy integratsiya va siyosiy rivojlanish nazariyalari kabi liberal nazariyalar cheklangan geografik qo'llanilishi bilan ilgari surilgan bo'lsa-da, realistik nazariyalar hukmronlik qilgan edi. Bu davrda xalqaro munosabatlarning turli paradigmalari bir-biri bilan qattiq raqobatlashdi va boshqalarning asosiy tamoyillari va taxminlarini tanqid qildi.

1970-yillarning oxirida yangi "Sovuq urush" paydo bo'lganligi sababli, realist yana ta'sirga ega bo'ldi va endi u neorealistik maktab deb ataladi. 1980-yillar davomida o'zaro bog'liqlik nazariyalari tobora davlatga asoslangan bo'lib, ular neorealistik nuqtai nazarga yaqinlashdi, qaramlik/dunyo tizimi modellari esa doimiylik emas, balki yuqoriga qarab harakatlanish gipotezalarini o'z ichiga oldi. gegemon barqarorlik, shuning uchun ular nafaqat o'zaro bog'liqlik nazariyalari, balki neorealistik nuqtai nazarga ham unchalik qiyin bo'lmadi.

Sovuq urushning tugashi va sobir Sovet Ittifoqining qulashi neorealistik sintezni davrini boshlab berdi. Xalqaro xavfsizlik sohasida kuchlar muvozanati qarama-qarshilikdan assotsiativga o'tdi va ikkinchi jahon urushidan keyin birinchi marta jamoaviy xavfsizlik/tinchlikni saqlash mexanizmlariga jiddiy e'tibor berildi. Har doim integratsiyalashgan jahon iqtisodiyotida xalqaro siyosatni tushuntirish uchun yangi nazariyalar izlansa-da, atrof-muhit kabi global muammolar yana bir bor tadqiqotning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

5.2 § Xalqaro munosabatlarning yangi tendensiyalari

Ikkinchi Jahon urushidan keyin, Amerika xalqaro siyosiy fanida to'rt buyuk bahslar avj oldi, har o'n yilda bir marta: (1) 1940 yilda realistik-idealistik munozara va 1950 yilda; (2) 1960 yilda behavioralist-an'anaviy munozara; (3) realistik-globalistik munozara 1970-yillarda; (4) 1980-yillardagi post-zamonaviy munozaralar. buyuk munozaralarning mazmuni yuqoridagi modda (1) va (3) va metodologiya (2) va (4) o'rtasida o'zgarib turdi. 1990-yillarda biz xalqaro munosabatlarning mohiyati to'g'risida yana bir katta munozarani kutishimiz kerak. Xalqaro munosabatlarni o'rganish nazariy fan sifatida boshlandi. Ushbu sohadagi asosiy asarlardan ikkitasi, E.H. Karrning "*Yigirma yillik inqiroz*" (1939 yilda nashr etilgan) va Xans Morgentauning "*Mamlakatlar o'rtasidagi siyosat*" (1948 yilda nashr etilgan) uchta markaziy g'oya ko'rib chiqilgan. Ularning har biri xalqaro siyosatning mohiyatini turli xil voqealardan

chalg'itadigan keng tahlil doirasini ishlab chiqdi; ularning har biri kelajakdagi tahlilchilarga noyob ko'rinadigan epizodlar asosidagi umumiy naqshlarni tushunish uchun nazariy vositalarni taqdim etishga intildi; va ularning har biri hokimiyat uchun kurash bo'lgan sohada eng mos bo'lgan siyosiy harakatlar shakllarini ustuvor edi. Ikkala mutafakkirni ham liberal loyihaning markazida yotgan xalqaro siyosatning mohiyati to'g'risida chuqur tushunmovchiliklar deb bilganlarini tuzatish istagi – ular orasida hokimiyat uchun kurashni xalqaro huquq va o'z-o'zini qiziqtirishga intilish umumiy maqsad bilan almashtirilishi, barcha uchun xavfsizlik targ'ib qilishning mumkinligi fikri ilhomlantiradi. Morgentau va Karr xalqaro siyosiy tizim hamma vaqt hokimiyat va xavfsizlik uchun tinimsiz kurash atrofida aylanishi uchun hukm qilingan deb o'ylashmagan. Hokimiyat uchun kurashni e'tiborsiz qoldirgan xalqaro tizimni isloh qilish bo'yicha barcha harakatlar tezda muvaffaqiyatsiz tugaydi. Ularning fikricha, tub o'zgarishlarni amalga oshirishga urinishlar xalqaro munosabatlar muammosini murakkablashtirishi xavfi ko'proq tashvishlantirdi.

Garchi tarixchilar, xalqaro huquqshunoslar va siyosiy faylasuflar xalqaro siyosat haqida ko'p asrlar davomida yozgan bo'lsalar ham, xalqaro munosabatlarning alohida intizomining rasmiy tan olinishi odatda Birinchi jahon urushining oxirida Aberystwythdagi Uels universitetida Xalqaro munosabatlar kafedrasining tashkil etilishi bilan sodir bo'lgan deb hisoblanadi. Boshqa kafedralar Britaniya va AQShda tez orada ochildi. Xalqaro munosabatlarning mavzusi huquq, falsafa, iqtisod, siyosat va diplomatik tarixni o'z ichiga olgan bir qator eski fanlar tomonidan o'rtoqlashdi - ammo 1919 yilgacha bu mavzu Birinchi Jahon urushi mahsulidir. 1960-yillardan boshlab AQShlik olimlar Yergin va Xomskiy xalqaro munosabatlarni akademik o'rganish va hukumat dunyosi o'rtasida, ayniqsa AQShda mavjud bo'lgan yaqin aloqalarni tahlil qildilar. Ular hukumat tomonidan belgilab qo'yilgan vaqtning hukmron siyosiy ehtiyojlari ba'zi nazariyalarni boshqalardan qanday ustun qo'yganligini ta'kidladilar, shunda bitta istiqbol gegemonlikka ega bo'ladi, boshqalari esa maydon chegaralarida o'zgacha da'volar qilishadi. Strategik tadqiqotlar misol sifatida qaraldi va ko'plab radikal olimlar uning 1960-yillarda harbiy-sanoat kompleksi bilan yaqin aloqalarini qayd etdilar. 1960-yillar oxiri va 1970-yillar boshlarida Nikson ma'muriyati Sovet Ittifoqi va Xitoy bilan do'stona munosabatlarni rivojlantirishga to'sqinlik qilgan sovuq urush mafkurasini buzgan paytda realizm AQSh siyosiy tuzumining hukmron mafkurasini edi. 1980-yillardan boshlab

hukmron mafkura neo-liberal iqtisodiyot bo'lib, u jahon bozorlarini tartibga solishni targ'ib qilishda "Vashington konsensusi" orqali ta'sir ko'rsatdi.

Tushuntiruvchi va tashkil etuvchi nazariya. Turli xil xalqaro munosabatlar nazariyalarini o'rganishning maqsadlaridan biri xalqaro siyosatni yanada tushunarli qilishdir – asosan zamonaviy dunyoda aktyorlar, tuzilmalar, institutlar, jarayonlar va alohida epizodlarni yaxshiroq anglash. Ba'zida nazariyalar gipotezalarni sinab ko'rishda, xalqaro munosabatlardagi asosiy tendentsiyalar va qonuniyatlarni aniqlash uchun sabab-oqibatli tushuntirishlarni taklif qilishda ishtirok etishi mumkin - shuning uchun ular tushuntirish nazariyalaridir.

1970 yillardan boshlar anglo-sakson dunyosining **"Big Five" Publishers** deb nomlangan 5 nashriyoti: 1) Penguin/Random House; 2) Hachette Book Group; 3) Harper Collins; 4) Simon and Schuster; 5) Macmillan kabi nashriyotlar tomonidan chiqarilgan kitoblar jahon siyosatiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. "Sovuq urush"ning asosiy ko'rsatkichlarini sharhlang
2. "Vashington konsensusi" nimalarni o'z ichiga oladi?
3. "Mamlakatlar o'rtasidagi siyosat"asarini tavsiflang.
4. "Buyuk shaxmat taxtasi" asarini tavsiflang.

6-BOB. XALQARO MUNOSABATLARDA METOD MASALASI

6.1 §. Xalqaro munosabatlarda nazariyalar tahlili

Xalqaro siyosiy tadqiqotning maqsadi to'g'risidagi munozaralar ushbu fan uchun tegishli metodologiya atrofida aylanadigan yondashuvlar o'rtasidagi tafovutga olib keladi. Ilmiy yondashuvlar namoyandalari ijtimoiy va siyosiy maqsadlar to'g'risida obyektiv bilimlarni olish mumkin emasligini ta'kidladilar; postmodernistlar xavf shundaki, ideal maqsadlar haqidagi har qanday ta'limot hokimiyat va hukmronlikning yangi shakllari uchun asos bo'ladi. 1990-yillarda xalqaro munosabatlarning ma'lum bo'lgan haqiqati nimani tashkil etishi haqidagi munozaralar bilimning qanday hosil bo'lishi haqida tobora murakkab munozaralar bilan birga keldi. Albatta, 1960-yillarda "katta munozaralar"da Bull kabi an'anaviychilar tarix, huquq, falsafa va akademik so'rovning boshqa klassik shakllarini himoya qildilar. xalqaro siyosatga yondashishning eng yaxshi usuli. Bu jamiyat va siyosatni o'rganishda tabiiy fanlar usullarini qay darajada qo'llash mumkinligi haqidagi munozara (XVIII asr oxirida kelib chiqqan) edi. Bu xalqaro munosabatlarni neytral yoki "qadriyatlardan xoli" o'rganish imkoniyati haqida munozara edi.

Bunday munozaralar hal qilinishdan uzoqdir-yoki hech bo'lmaganda, ularni qanday hal qilish bo'yicha sohada konsensus yo'q. Tanqidiy nazariyaning turli shakllari ilmiy yondashuvlarni tanqid qilishga qo'shib, (Xorkgeymer va Adorno 1940-yillarda qilganidek) ularni ijtimoiy va siyosiy hokimiyatning yangi shakllarini yaratish harakatlaridan ajralmas deb da'vo qildilar.

Amerikaning xalqaro munosabatlarni o'rganishda ilmiy yondashuvlar ustunlik qilmoqda. Ular liberal tinchlikni o'rganish uchun markaziy o'rinni egallab kelgan deb hisoblashadi va bir tahlilchi liberal davlatlar o'rtasida qariyb ikki asr davomida hech qanday urush bo'lmaganligini kuzatish jahon siyosatidagi qonunga eng yaqin narsa deb da'vo qilganlar. AQShda ratsional tanlov yoki o'yin-nazariy ratsional egoistlar o'rtasidagi hamkorlikni o'rganishda qo'llaniladigan yondashuvlar.

6.2 §. Konstruktivizm

Har qanday empirik nazariyadan juda ko'p narsa kutmasligimiz kerak. Hech bir nazariya xalqaro siyosatning barcha asosiy tuzilmalari va dinamikasini aniqlamaydi, tushuntirmaydi yoki tushunmaydi. Kabi

xalqaro tarixchilar Gaddis (1993) xalqaro nazariyaning asosiy an'analaridan hech biri sovet Ittifoqining qulashi va uning Yevropa va butun dunyo uchun bevosita oqibatlarini bashorat qilmaganligini ta'kidladilar. Ammo ko'plab nazariyotchilar ularning maqsadi bashorat qilish ekanligiga ishonishmaydi yoki nazariyalarni voqealarni qanchalik yaxshi bashorat qilishlari bilan baholash kerakligini tan olishadi. Turli xil nazariyalarni baholashni ularning xalqaro siyosiy voqelikni tushuntirishdagi yutuqlarini taqqoslash bilan boshlash mumkin emas.

Marksizm Frankfurt maktabi a'zolari Xorkxaymer va Adorno kabilar tomonidan 1930-yillarda, so'nggi paytlarda Habermas, Honneth va boshqalar tomonidan tanqidiy nazariyani rivojlantirishga intellektual asosni yaratdi. K.Reus-Smit muhokama qilgan konstruktivizm, bu sohadagi pravoslav istiqbollari uchun kuchli muammo sifatida paydo bo'ldi, eng muhimi, davlatlar anarxik holatda joylashgan joylaridan ma'lum manfaatlarni keltirib chiqaradi deb taxmin qiladigan nazariyalar uchun. Ushbu yondashuvlarga chaqiriqda Aleksandr Vendt (1992) fikricha anarxiya ijtimoiy jihatdan qurilgan, u davlatlarning e'tiqodi va munosabati bilan shakllangan; bu davlatlarga ma'lum cheklovlar qo'yadigan va barchani hokimiyat va xavfsizlik uchun cheksiz kurashda ishtirok etishga majbur qiladigan o'zgarmas tuzilma emas. Manfaatlar va identifikatorlar o'rtasidagi munosabatlarga qaratilgan konstruktivizm bir nechta raqobatdosh yondashuvlarni qamrab oladi. Ba'zilariga postmodernizm, boshqalari Frankfurt maktabi an'analaridagi tanqidiy nazariya ta'sir qiladi; ba'zilar neo-realistik e'tiborni davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni boshqa jarayonlardan ajratib tahlil qilishga qaratadilar (tizimli konstruktivizm), boshqalari esa davlatlar tizimini bir qator milliy va global madaniy va siyosiy hodisalar bilan bog'liq holda ko'rishadi (yaxlit konstruktivizm).

Realizm - bu turli xil fanlarda turli xil usullarda ishlatiladigan atama. Falsafada bu idealizm va nominalizmga qarshi bo'lgan ontologik nazariya. "Ilmiy realism" - bu empirizm, instrumentalizm, verifikatsionizm va pozitivizmga turlicha qarshi bo'lgan falsafadir. Xalqaro munosabatlar, siyosiy realizm ta'kidlaydigan tahlil an'anasi davlatlar majburiy milliy manfaatlarining kuch siyosatini olib borish uchun duch keladi. Bu biz bunda murojaat qiladigan yagona realizm tuyg'usi, bu turli xil hislar, ularning aniq oilaviy o'xshashliklariga qaramay, zarur aloqalarga ega emasligini ta'kidlashdan tashqari.

Siyosiy realizm, realpolitik, "kuch siyosati" xalqaro munosabatlarning eng qadimgi va eng ko'p qabul qilingan nazariyasidir.

Har bir jiddiy talaba nafaqat siyosiy realizmni chuqur qadrlashi, balki o'z qarashlari realistik an'ana bilan qanday bog'liqligini ham tushunishi kerak. Realizm xalqaro munosabatlarga nisbatan cheklangan, ammo kuchli va muhim yondashuv, tushunchalar to'plamidir. Yigirmanchi asrning emblematik namoyandalariga AQShda J. Kennan, X. Morgentau, R. Nibur va K. Uoltz va Britaniyada E.H. Karr kiradi. G'arb siyosiy tafakkuri tarixida N. Makiavelli va T. Gobbs odatda realistlar hisoblanishadi. Fukidid realist shaklida tasavvur qilinadi.

Gobbs va klassik realizmga kelganda Tomas Gobbs 1651 yilda nashr etilgan "Leviafan"ning 13-bobida, dastlab, siyosatni tabiatning ijtimoiygacha bo'lgan holatida tasavvur qiladi. Natijada inson tabiati va xalqaro anarxiyaga taxminan teng vazn beradigan va xalqaro munosabatlarning ko'p yillik muammolari to'g'risida muhim tushunchalarni taqdim etishga deyarli hamma rozi bo'lgan g'ayrioddiy aniq klassik realistik nazariya paydo bo'ldi. Gobbsga ko'ra tabiat holati uchta oddiy taxminni keltirib chiqaradi.

1. Erkaklar tengdir. (Jins tili XVII asrdagi standart ishlatilishini aks ettiradi. Biroq, biz tahlilni, xususan, Xobbsning erkaklarning ustun motivlari haqidagi taxminlarini yanada chuqurroq jinsi, ma'lum bir maskulinist istiqbolini aks ettirishi mumkin; 2. Ular anarxiyada o'zaro ta'sir qilishadi; 3. Ular raqobat, tarqoqlik va shon-sharaf bilan boshqariladi.

Dushmanlik raqobat, tarqoqlik va shon-sharaf bilan kuchayadi. Birinchisi odamlarni daromad olish uchun bostirib kirishga majbur qiladi; ikkinchisi, xavfsizlik uchun; uchinchisi, obro' uchun. Biror kishi daromad izlamagan joyda ham, boshqalardan qo'rqish mudofaa urushiga olib keladi, chunki 'har qanday odam o'zini kutish kabi oqilona ta'minlash uchun hech qanday yo'l yo'q'. Bu misol juda muhim talqin nuqtasini taklif qiladi. Realizm-bu dunyo qanday ishlashi haqida nazariy ma'lumot. Uni tinch maqsadlarda osongina ishlatish mumkin – urushga kelsak, bir qator Quaker realistlari mavjud. Masalan, agar AQSH mafkuraviy sovuq urush emas, balki Sovet Ittifoqi bilan realistik bipolyar raqobatni olib borganida, yuz minglab odamlarning hayoti saqlanib qolishi va millionlab yo'qotishlarning oldini olish mumkin edi. R. Taker Reygan ma'muriyatining Nikaraguadagi qurolli aksilinqilobni qo'llab-quvvatlashiga qarshi chiqdi.

Anarxiya va egoizm hamkorlikka katta to'sqinlik qiladi. Mahbuslar dilemmasi ushbu mantiqning standart rasmiy ko'rinishini taqdim etadi. Tasavvur qiling-a, ikki jinoyatchi so'roq qilish uchun

politsiya tomonidan alohida qabul qilingan. Har biriga boshqasiga qarshi guvohlik berish evaziga qulay da'vo savdosi taklif etiladi. E'tirof etmasdan, ular faqat kamroq jinoyat uchun sudlanishi mumkin. Har bir hamkorlik o'rtasida tanlash kerak (jim qolgan) va defecting (boshqa qarshi guvohlik). Ikkalasida ham quyidagi afzallik buyurtmasi borligini tasavvur qiling: (1) ikkinchisi jim turganda tan oling; (2) ikkalasi ham jim qoladi; (3) ikkalasi ham tan olishadi; (4) boshqasi tan olganda jim turing. Nihoyat, ularning xavfdan nafratlanishi ma'lum bir shaklga ega deb taxmin qiling: ular mumkin bo'lgan maksimal yo'qotishlarni minimallashtirishni xohlashadi.

Bunda ziddiyat aktyorlardagi biron bir maxsus nuqsondan kelib chiqmaydi. Ular yumshoq xudbin, lekin ayniqsa yomon yoki yovuz emas. Mojaroni xohlamasdan, ikkalasi ham hamkorlikni afzal ko'rishadi. Ular na johil va na kasal xabardor. Anarxiya muhitida, hatto o'z xohish-istaklarini egallashga qodir bo'lganlar ham, boshqalarga dushman sifatida munosabatda bo'lish qo'rquvi bilan itariladi. Muvozanat va hamkorlikka qarshi anarxik bosimlar kuchning nisbiyligi bilan mustahkamlanadi. Hokimiyat -bu natijalarni boshqarish,' biror narsani qilish yoki ta'sir qilish qobiliyati (Oksford ingliz lug'ati). Bu nisbiy qobiliyatlardan ko'ra mutlaq imkoniyatlar – qancha “narsalar” borligi haqida emas. Qurolsiz odamga qaragan tank juda kuchli. Tashuvchiga asoslangan hujum samolyotlari eskadroniga qaragan bir xil tank unchalik kuchli emas.

Afsuski, empirik testlar G'arb tarixining 2500 yillik tarixida to'rtta bipolyar tizim (mil.avv. V asrda Afina-Sparta, mil.avv. III asrda Karfagen-Rim, XVI asrda Habsburglar–Burbonlar va AQSh–Sovet Ittifoqi raqobati) bo'lganligi bilan cheklangan yigirmanchi asrda). Snyder shuningdek, u nima deb ataganini tarkibiy modifikatorlar, o'ziga xos tabiatiga ko'ra tarkibiy bo'lgan, ammo xalqaro miqyosda ushbu tavsifni kafolatlash uchun yetarlicha kuchli bo'lmagan tizim miqyosidagi ta'sirlarni aniqlaydi. U harbiy texnika va me'yorlar va institutlarga qaraydi. Harbiy texnologiyalarning roli to'g'risida, masalan, Uolts sovuq urush tinchligini (1990) tushuntirish uchun foydalanadigan yadro qurolining maxsus xarakterini yoki tajovuzkor yoki mudofaa kuchlarining nisbiy ustunligining mojaroga ta'sirini ko'rib chiqing va urushga moyillik.

Realizm - bu doimiylikni tushuntirishga sozlangan nazariya. Realistlar aktyorlarning inkor etilmaydigan tarixiy va madaniy xilma-xilligi va xalqaro munosabatlardagi o'zaro ta'sirlardan ko'ra, vaqt o'tishi bilan ma'lum rejalarning takrorlanib turishi ko'proq taassurot qoldiradi.

Sovuq urushning tugashini hisobga olmagan realizm so‘nggi o‘n besh yil ichida uning mashhurligi pasayganligini tushuntirishning katta qismidir. Ular xalqaro munosabatlarning boshqa hech bir nazariyasi yaxshi ish qilmaganligini ta’kidlashlari mumkin. Dramatik o‘zgarish doimiylikni ta’kidlaydigan nazariyaga qarshi turishi tushunarli. Ammo u qanday muvaffaqiyatsizlikni anglatmasin, boshqa barcha taniqli xalqaro munosabatlar nazariyalari baham ko‘radi.

6.3 §. Axloq va tashqi siyosat

Ommabop va tashqi siyosiy munozaralarda ‘realist’ ko‘pincha xalqaro munosabatlarda axloqiy maqsadlarni amalga oshirishga qarshi dalillarni anglatadi. Garchi printsiplal jihatdan shunchaki me’yorlar va institutlar masalasining alohida holati bo‘lsa-da, tashqi siyosatdagi axloqning o‘rni nafaqat Fukididning “Melian dialogi” va Makiavellining “Hukmdor” asarida, balki klassik realistik an‘analarning markaziy tashvishi bo‘lgan. Karr, Morgentau va Niebuhr kabi realistlarning qarashlari hayotiy muhim ahamiyatga ega masaladir. Shuning uchun, bu erda muhokama qilishga arziydi, garchi bu 1970-yillardan beri akademik realistlarning periferik tashvishi bo‘lib kelgan bo‘lsa-da, ularning tashvishlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri siyosatga qaraganda ko‘proq ilmiy va ilmiy edi. Axloqning hokimiyatga bo‘ysunishi ko‘pincha xalqaro siyosiy hayot faktlarining tavsiflovchi bayoni sifatida taqdim etiladi.

Liberalizm. Yevropa ma’rifatparvarligining ikkita buyuk falsafiy mahsulotlaridan biri sifatida liberalizm barcha zamonaviy sanoat jamiyatlari shakliga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bu cheklangan hukumat va ilmiy ratsionallikni qo‘llab-quvvatladi, ishongan shaxslar o‘zboshimchalik bilan davlat hokimiyatidan, ta’qiblardan va xurofotlardan xoli bo‘lishi kerak. U siyosiy erkinlik, demokratiya va konstitutsiyaviy kafolatlangan huquqlarni himoya qildi va shaxsning erkinligi va qonun oldida tengligini ta’minladi. Liberalizm, fuqarolik jamiyatidagi individual raqobatni ilgari surdi va bozor kapitalizmi jamiyat ichidagi kam resurslarni eng samarali taqsimlash orqali barchaning farovonligini eng yaxshi targ‘ib qiladi, deb da’vo qildi. Uning g‘oyalari ikkala yarim sharda so‘nggi demokratik o‘tishlarda amalga oshirilgan, jahon iqtisodiyoti globallashtirishida namoyon bo‘lgan darajada liberalizm ta’sirchan ta’limot bo‘lib qolmoqda.

Liberal internatsionalizm atamasi “mazmuniga nigoz”. Fukuyama argumentida liberal kapitalizm Marksizm tahdididan omon qolganligini payqash qiyin emas. Bundan tashqari, neo-realizm

zamonaviy dunyo siyosatidagi birinchi makropolitik tendentsiyani: tinchlik Liberal zonasining kengayishini e'tiborsiz qoldirganligini anglatadi. Anarxiya sharoitlar xalqaro xulq zo'ravonlik murojaat holda ularning farqlarni hal qilish uchun o'rgandim Tinch okeani davlatlari borayotgan bir yadro bor, deb Doylening argument deb ko'rinishi qiyin. Ushbu Tinch okeanining kengayishi ehtimoli postkommunistik landshaftning eng muhim xususiyati ekanligi aytilmoqda. Agar bu da'voni qo'llab-quvvatlash mumkin bo'lsa, bu 1940-yillarda liberal utopianizmni tanqid qilishda Karr tomonidan jiddiy tanqid qilingan deb hisoblangan xalqaro nazariya uchun muhim qaytish bo'ladi.

Merkantilistik maqsadlariga erishish uchun davlatlar tomonidan ko'plab urushlar olib borildi. Karning so'zlariga ko'ra, merkantilizmning maqsadi ... jamiyat va uning a'zolari farovonligini oshirish emas, balki suveren timsol bo'lgan davlatning kuchini oshirish edi ... boylik kuch manbai, yoki aniqrog'i urushga yaroqlilik edi. Napoleon urushlarigacha, boylik, eng oddiy shaklda o'ylab topilgan yombi, eksport orqali olib kelingan; va bu davrda hukmron bo'lgan jamiyatning statik kontseptsiyasida eksport bozorlari umuman o'sishga moyil bo'lmagan qat'iy miqdor bo'lganligi sababli, millat uchun o'z bozorlarini kengaytirishning yagona yo'li va shuning uchun uning boyligi ularni boshqa millatlardan tortib olish edi. XVIII va XIX asr liberallari savdo ruhi urush va tijorat ruhlari o'zaro mos kelmasligini his qilishdi. 1848 yilda J.S. Mill, "erkin savdo urushni tugatish vositasi deb da'vo qildi:"bu tabiiy ravishda qarama-qarshi bo'lgan shaxsiy manfaatlarni kuchaytirish va ko'paytirish orqali urushni tezda eskirgan tijorat", deb qayd etadi. Liberallar har doim cheklanmagan tijorat birjalari chegaralar bo'ylab aloqalarni rag'batlantirishini va sadoqatni *nation state*'dan uzoqlashtirishini his qilishgan. Rahbarlar oxir-oqibat erkin savdoning foydasi hududlarni bosib olish va mustamlakachilikni kengaytirish xarajatlaridan ustun ekanligini tan olishadi.

O'zaro bog'liqlik va liberal institutsionalizm. Erkin savdo va tijoratdagi to'siqlarni olib tashlash zamonaviy o'zaro bog'liqlik nazariyasining asosidir. Yevropada mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning ko'tarilishi, xuddi shu geografik mintaq a'zolari o'rtasida savdo-iqtisodiy hamkorlikka umumiy manfaat yaratish orqali davlatlar o'rtasidagi ziddiyat ehtimoli kamayadi degan ishonchdan ilhomlangan. Bu an'anaviy ravishda o'zlarining kelishmovchiliklarini harbiy yo'l bilan hal qilgan Frantsiya va Germaniya kabi davlatlarni manfaatlar uchun umumiy kelishilgan iqtisodiy va siyosiy doirada hamkorlikka undadi.

Shunda davlatlar bir-birlarining tinchligi va farovonligida birgalikdagi ulushga ega bo'lar edi. YI tarixiy ravishda milliy mojarolar natijasida yuzaga kelgan mintaqada yaqinroq iqtisodiy va siyosiy hamkorlikni keltirib chiqaradigan iqtisodiy integratsiyaning namunasidir.

Muhokama uchun savollar:

- 1) Fukididning "Melian dialogi" asarini tavsiflang;
- 2) N. Makiavellining "Hukmdor" asarini sharhlang;
- 3) A. Vendtning jahon siyosatida anarxiya haqidagi g'oyalarini sharhlang
- 4) "Boshqariladigan kaos" nima?
- 5) Liberal institutsionalizmni ta'riflang.

7-BOB. XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMI VA STRUKTURASI

7.1 §. Xalqaro munosabatlar nazariyalari maktablari

Xalqaro tizimlarning tipologiyasi xilma - xilligidan tushunmovchiliklar kelib chiqmasligi kerak, chunki ularning ko'pchiligida siyosiy realizm nazariyasi aks etadi va shu asosida esa yirik davlatlarning soni, hokimiyatning bo'linishi, davlatlararo mojarolar va xalqaro munosabatlarga taalluqli boshqa tushunchalar yotadi. F.Brayar va M.R.Jalilini fransuz ijtimoiy tarix maktabiga taalluqli deb hisoblashimiz mumkin. Biroq ular xalqaro tizim faoliyatini tahlil qilishda siyosiy realizm mezonlaridan foydalanadilar. Ularning fikricha, Janubiy – sharqiy Osiyoning alohida hududiy tizim sifatida rivojlanishi Yaponiya (iqtisodiy jihatdan) va Xitoy (demografik potentsiali jihatidan) taraqqiyotiga bog'liq bo'lib qoladi. Brayar va Jalili fikricha, xalqaro tizim Hindiston va Pokiston raqobatiga bog'liq tarzda rivojlanadi. M. Nikolson ham tizimlar tipologiyasida determenizm va tasodifiylikdan tashqari, ierarxiya va o'zaro bog'liqlik mezonlarini mavjudligini e'tirof etadi. Uning fikricha, xalqaro tizimning quyidagi turlari mavjud: 1) to'la iyerarxik, 2) to'liq bog'liq, 3) realistik, 4) aralash realistik; 5) kompleks tizim. Grafik shaklda u quyidagicha ko'rinishga ega beshinchi tur, yoki kompleks tizim o'zining va boshqa mamlakatlarning nodavlat ishtirokchi-elementlari o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir eta olmay qolganida yuzaga keladi, bu paytda mamlakat ichidagi ishtirokchilarning o'zaro aloqalar kengayadi va mustahkamlanadi. bizning davrimizdagi murakkablashgan xalqaro tizim chalkash chiziqlar bilan aks ettirilgan. Siyosiy realizm – ikki hamda ko'p qutbli, muvozanatlashgan va imperial xalqaro tizim kabi keng yoyilgan tushunchalarning asosidir. Eslatib o'tamizki, ikki qutbli tizimda ikkita qudratli davlat hukmronlik qiladi. Agar ularga boshqa kuchli mamlakatlarlar kuchi teng kela boshlasa, u ko'p qutbli tizimga aylanadi. Muvozanatlashgan yoki kuchlar muvofiqligi tizimida yirik davlatlar voqealar rivojida bir xil ta'sirga ega bo'ladi va bir – birlarining “o'ta keskin” qarshiliklarini jilovlab turadilar. Nihoyat imperial tipdagi xalqaro tizimda yagona kuchli saltanat barcha davlatlarni o'z kuchlari (hududiy kengligi, harbiy qudrati, tabiiy resurslari) bilan ortda qoldirib, butun hududga hukmronlik qiladi. M. Kaplan siyosiy realizmga asoslanib, o'zining olti turdan iborat xalqaro tizim tipologiyasini ilgari suradi. Birinchi tur – “Kuchlar muvofiqligi tizimi” - ko'p qutblilik bilan xarakterlanadi. M. Kaplan fikricha, bunday tizimda beshtadan kam

bo'lmagan kuchli davlatlar mavjud bo'lishi kerak. Agar ularning soni bundan kam bo'lsa, tizim o'z-o'zidan ikki qutbli turga o'tib ketadi. Ikkinchi tur - "moslashuvchan ikki qutbli tizimga ega bo'lgan davlatlar bilan birga boshqa yangi tur davlatlar bloke va ittifoqi, shuningdek, universal ob'ektlar sifatida xalqaro tashkilotlar ishtirok etadi.

Ikkita blokning ichki tuzilishiga qarab, egiluvchan ikki qutbli tizimning bir necha turlarini ajratishadi: qat'iy ierarxik va avtoritar (koalitsiya rahbarining irodasi barcha ittifoqchilarga o'tkaziladi); noiyerarxik (blok bir - biridan mustaqil davlatlarning o'zaro maslahatlari asosida shakllanadi). Uchinchi tur - "qat'iy ikki qutbli tizim". Uning uchun ham egiluvchan ikki qutbli tizim xos bo'lib, har ikki blok qat'iy iyerarxik tarzda tuzilgandir. Bu tizimda bloklarga qo'shilmagan neytral davlatlar umuman mavjud bo'lmaydi, egiluvchan ikki qutbli tizimda ular alohida o'ringa ega bo'ladi. Bu tizimda universal tizim umuman chegaralangan bo'ladi. U biror bir blokka bosim o'tkaza olish imkoniga ega bo'lmaydi. Har ikkala polisda ham mojarolarni oldini olish uchun effektiv diplomatic harakatlar olib boriladi. To'rtinchi tur - universal aktorga katta huquqlar berilishi xalqaro muhitda siyosiy holatning osoyishtaligi, milliy va universal tizimlarning birdamligiga asoslanishi bilan federatsiyaga o'xshab ketadi. Universal tizimda davlatlar suverenitetining qisqarishi hisobiga BMT huquqlari kengaygan bo'lar edi. Bunday shart-sharoitda BMT mojarolarning oldini olish va tinchlikni saqlash alohida masalaga ega bo'ladi. Aksincha, qadriyatlar va mafkuralar antogonizmidan ajratilgan geterogen tizim tartibsiz, beqaror va mojaroli xarakterga ega bo'ladi.

Tarixiy – ijtimoiy yondoshuvning asoschilaridan biri R. Aron xalqaro munosabatlarni o'rganishda o'z tadqiqotlarining asosiy yo'nalishi sifatida abstrakt modellarni yaratishdan qochib, tarixiy tajribani asos qilib oladi. Grek polislari, XVII asrdagi Yevropa monarxialari, XIX asrda Yevropa davlatlari va unga zamondosh sistemalarni o'rganar ekan Aron, ulardan bir – biriga o'xshash jihatlarni axtaradi va bu bilan umumiy qonuniyatlar yaratishga urinadi. "Xalqaro tizimni an'anaviy tarzda o'rganish, diplomatik hodisalarni oldindan ko'ra bilish yoki hukmdorlarga biror bir tizimga taalluqli harakatlar chizig'ini chizib bera olmasligini" tushunib R. Aron baribir tizimli yondoshuv xalqaro munosabatlarda mavjud ijtimoiy determinizm hodisasini ochishga ko'proq yordam beradi deb hisobladi. Olim xalqaro munosabatlarni tadqiq qilishda tizimli yondoshuvdan foydalanishda lozim deb bildi. Arondan farqli ravishda amerikalik tadqiqotchi M. Kaplan nazariy xulosalar uchun faqatgina tarixiy

ma'lumotlarning o'zi yetarli emas deb hisoblaydi. Tizim va tizimli analizning umumiy nazariyalaridan kelib chiqib, u xalqaro reallikni yaxshiroq anglashga yordam beradigan abstract nazariy modellarni taklif etdi. M. Kaplanning fikricha, mavhum xalqaro tizimlarni tahlil qilish, shu tizimning o'zi mavjud bo'lishi yoki boshqa tizimga aylanishi mumkin bo'lgan shart - sharoitlarni o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. M. Kaplan u yoki bu tizim qanday gullab yashnaydi, faoliyat yuritadi va qaysi sabablarga ko'ra inqirozga yuz tutadi degan savollarni o'z oldiga qo'yadi. Natijada u har bir tizimga taalluqli bo'lgan beshta qonuniyatni ajratadi: tizimning umumiy qoidalari; tizimning shakllanish qoidalari; aktorlar tasniflanishi; qobiliyati va axborot almashinuvi qoidasi. Ulardan yuqoridagi uchtasini asosiy deb sanaydi.

Umumiy qoidalar xatti-harakatlari individual xohishlari va maqsadlarigagina emas, balki tizimning xarakteriga bog'liq bo'lgan faktorlar o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydi. "Shakllanish qoidasi" esa tizimning o'zgaruvchanlik qonuniyatini ifoda etadi. Tizimning umumiy nazariyasi uning gomeostatik xarakteriga, muhit o'zgarishiga moslashuvchanligiga, shu bilan birga o'zini saqlab qolish qobiliyatiga urg'u beradi. Har qanday tizim o'zining moslashuvchanlik va shakllanishida o'ziga xos qoidalariga ega. Aktorlarni tasniflash qoidasi ular o'rtasida mavjud bo'lgan va ularning hatti – harakatlariga ta'sir ko'rsatadigan strukturaga, ya'ni ierarxiyani o'zida mujassam etadi. M. Kaplan xalqaro tizimni o'rganishdagi mavhum yondoshuvlari uchun juda ko'p tanqid ostiga olingan. Bu yondoshuv muhim metodologik xarakterga ega bo'lib, u J. Untengerga xalqaro munosabatlarni evristik jihatdan tasniflashga yordam berdi. Amerikalik olim R. Rouskrans tarixiy-sotsiologik va evristik yondoshuvlarning bog'liqlik jihatlarini o'rganishga harakat qilib ko'rdi. Aniq tarixiy vaziyatlar tadqiqotiga asoslanib u 9 ta izchil xalqaro tizimni davriy jihatdan ajratadi: 1740-1789 yillar; 1789-1814 yillar; 1814-1822 yillar; 1822-1848 yillar; 1848-1871 yillar; 1871-1888 yillar; 1888-1918 yillar; 1918-1945 yillar; 1945-1960 yillar. Keyin u bu tizimlarning har birini ularning barqarorligi yoki beqarorligiga ta'sir qiluvchi omil sifatida o'rganishga kirishdi. J. Frinkel ham tizimlar xarakteristikasi va ularning strukturalari o'ziga xosligiga asoslanib, xalqaro munosabatlar tarixiy evolyutsiyasini o'rganishga harakat qildi. Biroq u xalqaro tizimlarni izchil guruhlariga ajratmadi, chunki xalqaro munosabatlarni tizimli o'rganishning zamonaviy shart – sharoitlari bu tasnifni etarlicha aniq ko'rsata olmaydi deb hisoblaydi. Xuddi shunday tadqiqotni ingliz olimi Eduard ham olib bordi va xalqaro

tizimlarning yettita tarixiy guruhga ajratadi: Qadimgi Xitoy tizimi; Qadimgi grek davlatlari tizimi; Yevropa sulolalari davri ; Diniy hukmronlik davri; Davlatlar suveriniteti rejimining paydo bo'lishi va gullab yashnashi davri; Milliylik davri; Mafkuralar hukmronligi davri; Bu tizimlarni tahlil qilishda Eduard xalqaro munosabatlar tizimi tomonidan foydalanilgan ideologiya, motivatsiya vositalari stratsifikatsiyasi, struktura, roller va instrumentlardan foydalangan. Muallif bu hodisalarning xalqaro tizim strukturasi va faoliyatiga, zamon va makonda o'zgarishiga ta'sirini o'rgandi. B. Koraning fikricha, yuqorida tasvirlangan kompleks yondoshuvning bir qancha afzalliklari bor: u Kaplanning yondoshuviga qaraganda ancha aniq va ravshan; tarixchilar, siyosatchilar va sotsiologlar tomonidan to'plangan boy tajriba materiallarga asoslanadi; nihoyat xalqaro tizimni mustaqil o'rganishda va nazariy xulosalar chiqarishda qulayligi hamda oddiyligi bilan farqlanadi. Nihoyat real amalda mavjud bo'lgan ma'lum geografik hududlarni qamrab oluvchi xalqar munosabatlarning o'zaro aloqasini o'rganadigan empirik yondoshuvga to'xtalamiz. An'anaviy-tarixiy yondashuvdan farqli tomoni shundaki, u biror bir hududdagi xalqaro siyosiy vaziyatni bu yerdagi tizimlar o'rtasidagi bog'liqlikdan kelib chiqib baholaydi: umummintaqaviy kuchlar muvozanati, ijtimoiy-madaniy holat, mintaqaviy xalqaro tashkilotlar kabi omillarning aktorlar hatti - harakatiga ta'sir darajasini ochib beradi. Bu yondoshuv xalqaro aktorlarning hatti-harakatlarini izohlovchi qonuniyatlar izlashdan iboratdir. Har xil nazariy maktablar va yo'nalishlar vakillari o'rtasidagi kelishmovchiliklar boshqa o'zaro qarama-qarshiliklari kam bo'lgan yondoshuvlarni ishlab chiqish jarayonida kelib chiqadi. Bu yondoshuvlarning barchasi (an'anaviy-tarixiy yondoshuvdan tashqari) xalqaro tizim faoliyati qonuniyatlaridan kelib chiqadi (garchi tizimlarning xarakteri va ularning faoliyat qonuniyatlari har xil tushunilsa ham); Ko'pchilik davlatlarning xatti-harakatlari yirik davlatlar o'rtasidagi munosabatlarga bog'liq tarzda nisbiy ekanligini tan oladi; barcha xalqaro tizimlar uchun umumiy belgi ularning oligopolistik xarakteridir (kuchli davlatlar va ular o'rtasidagi munosabatlar dominantligi); xalqaro tizimning har xil ko'rinishlari va tasniflash omillari mavjudligini e'tirof etishadi.

7.2 §. Xalqaro munosabatlarning shakllanish bosqichlari

Xalqaro munosabatlar fanining tadqiqotning predmeti sifatida turli fanlar tomonidan, kompleks tarzda o'rganiladigan barcha

muammolarining yig'indisi tushuniladi. Shu sababli ham bu fanning tadqiqot predmeti bilishning ijtimoiy sub'ekti tomonidan belgilanadi, bu esa o'rganilayotgan ob'ektning u yoki bu tomonlariga bo'lgan muayyan ehtiyojlari va uni tegishli metod va vositalar bilan o'rganish orqali amalga oshadi. "Xalqaro munosabatlar" atamasini ilk marta ingliz mutafakkiri Y. Bentam (1748-1832) kiritgan. Uzoq yillar davomida xalqaro munosabatlar deyilganda faqat davlatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tushunib kelindi. Tadqiqot obyektining kengayib borishi, bu fan to'g'risidagi tasavvurlarning o'zgarishi bilan xalqaro munosabatlarga beriladigan tariflar ham o'zgarib bordi. Hozirgi paytda xalqaro munosabatlarni o'rganuvchi fanlar orasida: falsafa, siyosatshunoslik, sotsiologiya, iqtisodiyot nazariyasi, xalqaro iqtisodiy munosabatlar, xalqaro munosabatlar nazariyasi, xalqaro munosabatlar tarixi, xalqaro huquq, geosiyosat va boshqalarni alohida ta'kidlash mumkin. Xalqaro munosabatlar deyilganda, davlatlar va davlatlar guruhi o'rtasidagi, jahon doirasida holat yurituvchi ijtimoiy sinflar, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy kuchlar, ijtimoiy-siyosiy harakatlar hamda tashkilotlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, diplomatik, mafkuraviy, harbiy va boshqa o'zaro aloqalar tizimi tushuniladi. Xalqaro munosabatlarning soni ularga individual qo'shilish munosabati bilan kengayib boradi. Xalqaro munosabatlar ijtimoiy hayotning barcha sohalarini – iqtisodiyot va maorifdan tortib, fan va madaniyatga qadar o'z ichiga qamrab oladi. Biroq, bu birinchi galda siyosiy munosabatlardan iborat, ya'ni bu – davlatlarning tashqi siyosiy faoliyatlarini ro'yobga chiqarishi va jahonda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning xalqaro-siyosiy o'lchovlari demakdir. Xalqaro munosabatlarni o'rganishdagi yondoshuvlar xalqaro tizimlar tipologiyasida ham turlicha qarashlarni keltirib chiqaradi. Geografik-hududiy jihatdan umumplanetar va uning hududiy tarkibiy-komponentlari ajratiladi (keyingisining tarkibiy elementlari sifatida submintaqaviy tizimostilar yuzaga chiqadi). F.Brayar va M. Jalililar fikricha, planetar(global) xalqaro hayotda ham aks etadi va bu SSSR va AQSH o'rtasidagi qurolli poyga davrida yaqqol namoyon bo'lgan va yangi mustaqil xalqaro aktorlar (sobiq kolonial davlatlar) paydo bo'lishi bilan yangi qirralarni kasb etdi. Natijada 1990 yillargacha planetar xalqaro tizim ikkita asosiy nizo chizig'i, bir tarafdin G'arb va Sharqni (mafkuraviy, siyosiy, harbiy, strategik qarama-qarshiliklar), ikkinchi tomondan esa Shimol va Janubni (iqtisodiy rivojlangan va iqtisodiy qoloq davlatlarga) ajratuvchi chegaralar mavjudligi bilan xarakterlanadi. O. Yang izidan borib, F.Brayar va F.M.Jaliliy ham xalqaro tizim bir butunligiga qaramay mummolardan xoli emasligi, qator xalqaro aloqalar ta'siri global miqyosda sezilmasligini

izohlashadi. F.Brayer va Jaliliy planetar sistemaga taalluqli bo'lmagan holda Yevropa, Panamerika, Osiyo kabi tizimostilariga xos bo'lgan xususiyatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga harakat qilishadi. Mintaqaviy yondoshuvning asosiy kamchiligi shundaki, unda u yoki bu mintaqani tadqiqot ob'ekti sifatida ajratish uchun aniq mezonlarning mavjud emasligidir. Bu kamchilik o'sha mintaqada sodir bo'layotgan xalqaro siyosiy jarayonlarni tushuntirishda salbiy holatlarga olib kelishi mumkin. Adabiyotlarda mustaqil funksional tizim sifatida ko'pincha xalqaro munosabatlarning iqtisodiy, siyosiy, harbiy-strategik va boshqa turlari o'rganiladi. Tadqiqot obyekti sifatida barqaror va beqaror tizimlar (Xoffman ta'rifiga ko'ra inqilobiy, mojaroli va kooperativ, ochiq va yopiq va boshqa xalqaro tizimlar) o'rganiladi. Masalan, ochiq tizim – bu gomeostatik mexanizmlar yordamida o'z chegaralarini saqlab qola oladigan real hodisadir. O'z strukturasiidagi individualligini saqlagan holda atrof-muhit bilan munosabatni uzmasligi bilan farqlanuvchi avtonom tizim yopiq tizimga hisoblanadi. Tizimning tartibsiz ko'rinishi alohida hodisadir. U tizim ichidagi har qanday kichik o'zgarishga ham ta'sirchan bo'ladi. Uning mavjudligi sharoitlarning sezilmas o'zgarishiga bog'liq bo'lishi ham mumkin. Natijada, sababli bog'liqliklar, tasodifiy xarakterga ega bo'ladi. Ingliz olim M.Nikolson ba'zi bir tizimlar tipologiyada tasodifiylik va determinizm omillarini ham keltirib chiqaradi deb hisoblaydi. Adabiyotlarda ko'pincha, mustaqil funksional tizim sifatida xalqaro(davlatlararo) munosabatlarning iqtisodiy siyosiy, harbiy-strategik va boshqa turlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot obyekti sifatida barqaror va beqaror (Xoffman ta'rificha, revolyusion), konfliktli va kooperativ, ochiq va yopiq va boshqa xalqaro tizimlar ham o'rganiladi. Ochiq tizim – bu o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatishning gomeostatistik mexanizmi yordamida o'z chegaralarini saqlab qoluvchi (ba'zi vaziyatlardan tashqari) real tuzilmadir. Ba'zi tadqiqotchilar ochiq tizim tushunchasi deganda aniq geometrik chegaralarga ega bo'lmagan “yoyilma” tizimni tushunishadi (masalan, ommaviy axborot vositalari, siyosiy birlashmalar). Yopiq tizim – bu bu mavhum tushunchadir chunki uning ostida elementlar majmuining atrof-muhit bilan aloqasi yo'qligi tushuniladi, bu esa yopiq tizim mavjudligini shubhaga qo'yadi, zero muhit bilan doimiy munosabatda bo'lish tizimning asosiy shartidir. Real amaliyotda mavjud bo'lgan avtonom tizim yopiq tizimga yaqin turadi, uning farqi tarkibiy elementlarining atrof muhit bilan muloqotni uzmagani holda individualligini saqlab qolishga bo'lgan intilishida namoyon bo'ladi. Tarkibiy qismi ta'sirchan kichik o'zgarishlarga xos bo'lgan tartibsiz tizim alohida hususiyatlarga egadir. Uning evolyusiyasi shart sharoitning

sezilmas o'zgarishlariga ham bog'liq bo'lib qoladi. Natijada sabab-oqibatli aloqalar tasodifiy xarakterga ega bo'lib qoladi Britaniyalik olim M. Nikolson ba'zi sistemalarning belgilari sifatida tasodifiylikni moyillik deb hisoblaydi. Bu bilan xalqaro tizimlarni o'ziga xosligini belgilaydi Butunlay tasodifiy tizim elementlar harakatlanishiga ta'sir kila olmaydi va ularni umuman bashorat qilib bulmaydi. Determinizmga moyil tizimni bashorat qilish esa aksincha xech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi. Bu borada tizim faoliyatining sababoqibatlarini aniqlashning o'zi kifoya bo'lib, uning simmetriyasi va kaytariluvchanligi jiddiy muammolarni oldini olishga yozdam beradi. Biroq tasodifiy yoki qisman tasodifiy tizim xalqaro munosabatlarga tegishli, determinlashgan tizim esa ko'picha taalluqli bo'lmaydi. Uchinchi tur sifatida strukturali tizim o'rganiladi. Uning vazifasi oldindan bashorat qilishdir, chunki yaqin o'tmishi va buguni kelajak hakida ishonchli xulosalar kilish imkonini beradi. Ma'lum bir hollarda mavjud bo'lgan sharoitning sezilmas o'zgarishi ham jiddiy transformatsiyalarga olib kelishi mumkin. Biroq mavhumlik holatlari kam bo'lgani uchun ham bashoratga moyillikning yuqori darajada ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bunday tizim siyosiy ishtirokchiga ideal imkoniyatlar yaratib beradi: beqaror nuqtalar uning harakatlariga ta'sir kilishi mumkin bo'lgan holatlarga aylanadi. Bu holatlarda siyosiy harakatlar voqealar rivojini o'zgartirib yuborishi mumkin. Beqarorlik nuqtasidan o'tib olgach, tizim yana bashoratga moyil bo'lishini hisobga olib siyosiy ishtirokchi uz harakatlari oqibatlarini bashorat kilish imkoniga ega buladi va determinlashgan tizimdagi kabi siyosiy chorasizlik yoki tasodifiy tizimdagi kabi butunlay mavhum holatga tushib qolishning oldini oladi. Beqarorlik nuqtalarining oshib borishi bilan siyosiy ishtirokchining faoliyatiga aralashish imkoniyatlari oshib boradi. Bunday nuqtalar o'ta ko'payib ketsa, aralashuv befoyda bo'ladi, chunki beqarorlik nuqtasidan o'tib olgach uning oqibatlari hatto eng kichik o'zgarishga ham bog'liq bo'lib qoladi. M.Nikolson ta'kidlaganidek, ijtimoiy tizimni lokal strukturaga ega deb qarash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Muhokama uchun savollar:

1. "Xalqaro munosabatlar" atamasini kim birinchi marta ishlatgan?
2. An'anaviy-tarixiy yondashuv nimalarda o'z aksini topadi?
3. Xalqaro munosabatlarning shakllanish bosqichlarini sharhlang.

8-BOB. XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMINING JAHON TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

8.1 §. Xalqaro tartib

Xalqaro tartib – bu geterogen omillarning o‘zaro ta’siri asosida xalqaro hamjamiyat a’zolari o‘rtasidagi munosabatlar majmui, ular orasida eng muhim rol individual ishtirokchilarning umumiy potentsiallari nisbati va unga asoslangan ierarxiya (mamlakatlarning o‘zaro pozitsiyasi), ushbu munosabatlarning printsiplari va qoidalari o‘ynaydi.

Hududiy o‘zgarishlar sezilarli edi: Frantsiya strategik ahamiyatga ega bo‘lgan yuqori va quyi Elzasni olishga muvaffaq bo‘ldi va Shvetsiya Boltiq dengizining Germaniya qirg‘og‘ini sotib oldi, bu Boltiqbo‘yini “Shved ko‘li”ga aylantirdi. Germaniya knyazliklari orasida, birinchi navbatda, Germaniyaning shimoli-sharqidagi hududlarini katolik qo‘shnilari hisobiga kengaytirgan Brandenburg katta foyda qildi.

8.2 §. Xalqaro munosabatlarning Vestfaliya tizimining asosiy tamoyillari

1. Davlatning o‘z hududida to‘liq hokimiyatga ega bo‘lishini va ichki va tashqi siyosatni mustaqil ravishda belgilashni o‘z ichiga olgan milliy suverenitet printsiipi. Shartnomalarda bu tamoyil “kimning yeri va o‘sha kishining e’tiqodi” iborasi bilan mustahkamlangan.

2. Milliy manfaatlarining ustunligi, unga ko‘ra davlatlar o‘rtasida munosabatlar o‘rnatildi va murosali qarorlar shakllantirildi. Milliy manfaatlarining ustunligi, unga ko‘ra davlatlar o‘rtasida munosabatlar o‘rnatildi va murosali qarorlar shakllantirildi.

3. Tashqi siyosat ichki siyosatdan ajratilgan.

4. Suveren davlatlarning tengligi: bundan buyon mustaqil davlatning har qanday hukmdori unvonidan qat’i nazar (imperator, qirol, shahzoda, yepiskop va boshqalar) mustaqil davlatning boshqa hukmdorlariga teng edi.

5. Xalqaro munosabatlarning mafkurasizlanishi - Vestfaliya sulhi katoliklar va protestantlarning huquqlarini tenglashtirdi va natijada o‘ttiz yillik urush Yevropa tarixidagi so‘nggi diniy urush bo‘ldi.

6. Yevropada kuchlar muvozanatini sozlanishining boshlanishi. Frantsiya va Shvetsiyaning haddan tashqari kuchayishi va Muqaddas Rim imperiyasining zaiflashishi Frantsiya, Shvetsiya boshchiligidabir qator bosqinchilik urushlariga olib keldi, ammo boshqa Yevropa davlatlari

tajovuzkorlarga qarshi birlashishga muvaffaq bo'lishdi, Parij va Stokgolm ambitsiyalarini 1701-1714 yillardagi Ispan merosi uchun urush va 1700-1721 yillardagi Shmoliy urushda mo'tadillashtirishdi. Vestfaliya sulhida o'rnatilgan tamoyillar tufayli XVIII asrda faqat bitta yirik umumyevropa urushi – 1756-1763 yillardagi yetti yillik urush sodir bo'ldi. U o'z ko'lamiga ko'ra o'ttiz yillik halokatli urushdan ancha uzoq edi. Buyuk frantsuz inqilobi voqealari va inqilobiy urushlar ushbu tizimni tugatdi.

Vena tizimi. “Yevropa konserti”. Vena xalqaro munosabatlar tizimi inqilobiy va Napoleon urushlari tugaganidan keyin Yevropa dunyosini tashkil etishning yangi tamoyillarini ishlab chiqishga qaratilgan Vena Kongressi (1814-1815) natijalariga ko'ra rivojlandi. Prussiya Germaniyani birlashtirishda Avstriya bilan raqobatlashdi va Napoleonning nemis ittifoqchilari yerlariga da'vo qildi. Rossiya Napoleon hukmronligi davrida tashkil etilgan qo'g'irchoq Varshava Buyuk gertsogligi yerlariga da'vo qildi. U boshqa mamlakatlardan 1809 yilda Finlyandiya va 1812 yilda Bessarabiyaning qo'shib olinishining qonuniyligini tan olishni talab qildi. Napoleon urushlari paytida Muqaddas Rim imperiyasidagi ustunligini va Shimoliy Italiya va Janubiy Germaniyadagi ta'sirini yo'qotgan Avstriya yo'qolgan mavqeini tiklash va Prussiyaning yanada kuchayishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qildi. Buyuk Britaniya Yevropa hududlariga da'vo qilmadi. London, bir tomondan, Napoleon singari La-Mansh bo'yidan suzib o'ta oladigan yangi qit'a super davlatining paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslikka, ikkinchi tomondan, Yevropa kuchlarini qarama-qarshilikka bog'lashga umid qilib, bu ularning dunyoning qolgan qismini mustamlakachilik bo'linishiga kirishishlariga to'sqinlik qiladi. London, bir tomondan, Napoleon singari, La Mansh orqali suzib o'tishga qodir, boshqa tomondan, qit'adagi qarama-qarshilikda Yevropa kuchlarini bog'lab qo'yadigan, dunyoning qolgan qismini mustamlaka bo'linishiga to'sqinlik qiladigan qit'a super kuchining paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslikka umid qildi.

Vena kongressi natijalariga ko'ra davlat chegaralari.

1. Varshava gertsogligi katta qismining Rossiya, Prussiya va Avstriya o'rtasida bo'linishi;

2. Napoleonning nemis ittifoqchilari hududlarini Prussiyaga o'tkazish;

3. 1806 yilda Napoleon tomonidan tugatilgan Muqaddas Rim imperiyasini tiklashdan voz kechish. Germaniyaning “mediatizatsiyasi”- Germaniyadagi davlatlarning ko'payishi va ularning sonining 10

barobardan ko'proq qisqarishi- 300 dan 25 tagacha; 4. Niderlandiya qirolligi Belgiya va Lyuksemburgni anneksiya qildi; 5. Avstriya Venetsiya va Lombardiyani qo'shib oladi; 6. Frantsiyaning buyuk davlat maqomiga va uning inqilobdan oldingi chegaralariga tiklanishi.

Vena kongressida Muqaddas Rim imperiyasi chegaralarida Germaniya ittifoqi deb nomlangan yangi konfederatsiya tuzishga qaror qilindi. Agar Muqaddas Rim imperiyasida rasmiy ravishda boshliq (imperator) va imperiya a'zolari (hududiy knyazlar) o'rtasidagi munosabatlar feodal xarakterga ega bo'lsa – imperator lord, alohida davlat boshliqlari esa uning vassallari bo'lgan bo'lsa, u holda Konfederatsiya a'zolari o'rtasidagi Germaniya Konfederatsiyasi munosabatlari teng huquqli shartnoma asosida qurilgan. Yangi tuzilgan ittifoq tarkibiga Prussiya va Avstriya ham kirdi.

Vena kongressida o'rnatilgan **yangi xalqaro tartib** yirik davlatlar o'rtasidagi kuchlar muvozanatidan boshqa narsa bo'la olmaydi. Bu uning barqarorligining muhim sabablaridan biridir. U 1860-yillarning o'rtalarigacha umumiy ma'noda saqlanib qoldi. Ammo Vena tartibi nafaqat Yevropada kuchlar muvozanatini saqlashga, balki "Yevropa kontserti" deb ataladigan narsaga ham asoslangan edi. Bu xalqaro munosabatlar tarixida nisbatan yangi hodisa edi. Bu Yevropaning asosiy kuchlarining o'zaro qarama-qarshiliklarni tinch yo'l bilan hal qilishga, barcha munozarali muammolarni birgalikda hal qilishga qaratilgan siyosatiga shunday nom berildi. Ular hatto uchinchi, kichik davlatlarga ham tegishli barcha munozarali masalalarni asosiy kuchlar o'rtasidagi umumiy kelishuv asosida hal qildilar. Bu dunyo siyosatining barcha dolzarb masalalarini muhokama qilish uchun hukumat rahbarlari, monarxlar, vazirlar va elchilarning muntazam uchrashuvlarini nazarda tutgan.

Muqaddas Ittifoq kongresslari: 1818 – Aaxen. Frantsiya yangi Yevropa tartibining kafillari bo'lgan davlatlar - Buyuk Britaniya, Rossiya, Prussiya va Avstriya bilan rasmiy tenglikka erishdi.

- Troppau-Laybaxdagi kongresslar (1820-1821). Ferdinand Burbonni qayta tiklash uchun Avstriyaning Ikkala Sitsiliya qirolligiga intervensiyasi to'g'risida qaror.

- Uchinchi kongress 1822-yil 20-oktabrdan 14-dekabrgacha Veronada (Italiyaning shimolida) bo'lib o'tdi. Ferdinand VII ni hokimiyatga qaytarish uchun Ispaniya ishlariga aralashish to'g'risida qaror qabul qilindi.

Vena tizimining asosiy xususiyatlari:

1. Xalqaro munosabatlarning rivojlanishi juda tor doiraga - Yevropaning beshta buyuk davlatiga bog'liq edi. Buyuk Britaniya, Frantsiya, Prussiya (Germaniya), Rossiya va Avstriya (Avstriya-Vengriya) o'rtasidagi munosabatlar jahon sahnasidagi vaziyatni belgilab berdi.

2. Buyuk Britaniya va Rossiyadan tashqari barcha yirik Yevropa davlatlarining manfaatlari deyarli faqat Yevropada to'plangan edi, garchi bu vaqtda dunyoni mustamlaka qilish kadal tarzda amalga oshirilayotgan edi.

3. "Yevropa kontserti"ning asoslaridan biri kuchlar muvozanatini saqlash printsipli edi. Yevropadagi muvozanatni saqlash mas'uliyati buyuk davlatlar zimmasiga tushdi. "Bu mas'uliyat dunyoga tahdid solayotgan muammolarni hal etish bo'yicha ko'plab konferensiyalar orqali amalga oshirildi", deb yozadi xalqaro munosabatlar tarixi va nazariyasi sohasidagi yetakchi ekspert G.Morgentau.

4. Garchi anneksiya va tovon to'lash hali ham xalqaro amaliyotning bir ko'rinishi bo'lsa-da, buyuk davlatlar hukmdorlari endi "tanlanganlar klubi"ga tegishli bo'lgan biron bir buyuk davlatni parchalab tashlash va tugatishni haqiqiy maqsad deb hisoblamadilar.

5. Vena shahrida yaratilgan tizim hayratlanarli darajada barqaror bo'lib chiqdi va yuz yil davomida yangi umumevropa urushiga yo'l qo'ymadi.

Versal-Vashington tizimi. Versal-Vashington xalqaro munosabatlar tizimi Birinchi jahon urushi tugaganidan keyin yaratilgan va 1919 yildan 1939 yilgacha mavjud bo'lgan. Uning asoslari Versal shartnomasi, shuningdek, Parij (1919-1920) va Vashington (1921-1922) konferentsiyalarida tuzilgan bitimlar bilan qo'yilgan. Biroq, yangi dunyo tartibi status-kvosi zaif bo'lib chiqib, 20 yildan keyin buzildi.

Parij konferentsiyasi va Millatlar Ligasining tashkil etilishi. Parij konferentsiyasining eng muhim vazifasi birinchi jahon urushi tugaganidan keyin dunyodagi kuchlarning o'zgargan nisbatini aks ettiruvchi yangi xalqaro munosabatlar tizimini yaratish edi. Uning ishida 27 ta davlat ishtirok etdi, ammo mag'lubiyatga uchragan to'rtlik Ittifoqi ishtirokchi mamlakatlari, shuningdek, Yevropa bo'lmagan davlatlarning aksariyati (Xitoy va Misr) va Sovet Rossiyasi ishtirok etmadi. Asosiy rolni Buyuk Britaniya, Fransiya va AQSh o'ynagan. AQSh Ligani tashkil etishning asosiy tashabbuskori bo'lgan bo'lsa-da, u hech qachon uning tarkibiga kirmagan - Monro doktrinasini saqlab qolish va o'zini

izolyatsiya qilish g'oyalari mashhur bo'lgan Kongress prezident Vilsonning tashkilotga kirishiga to'sqinlik qilgan.

Versal tinchlik shartnomasi Tinchlik shartnomasi matni Germaniyaga ishlab chiqilganidan keyin taqdim etilgan. Germaniya tashqi ishlar vaziri U. fon Brokdorf-Rantsau tinchlik shartnomasining taklif qilingan shartlarini rad etib, o'z mamlakatidan o'lim jazosiga imzo chekishni talab qilayotganini aytdi.

Yangi Yevropa tartibi. Urushdan keyin g'oliblar tomonidan yaratilgan yangi Yevropa tartibi Versal xalqaro munosabatlar tizimi deb nomlandi. U urushdan oldingi davrdan sezilarli darajada farq qilar edi, uning asosi to'rtta buyuk kontinental kuchlar – Germaniya, Avstriya-Vengriya, Frantsiya va Rossiyada muvozanat edi, Buyuk Britaniya esa posangi rolga ega edi. Urush va inqiloblar Yevropadagi kuchlar nisbatini tubdan o'zgartirib, ushbu siyosiy tuzilmani yo'q qildi. Germaniya mag'lub bo'ldi. Uchta imperiya – Germaniya, Rossiya va Avstriya-Vengriyaning parchalanishi to'qqizta yangi davlat – Avstriya, Vengriya, Yugoslaviya, Polsha, Chexoslovakiya, Finlyandiya, Latviya, Litva, Estoniyaning paydo bo'lishiga olib keldi.

Yalta-Potsdam tizimi Yalta-Potsdam tizimi ikkinchi jahon urushi tugaganidan keyin ikkita xalqaro konferentsiyada (Yaltada 1945 yil 4-11 fevral va Potsdamda 1945 yil 17 iyul - 2 avgust) tashkil etilgan bo'lib, unda Gitlerga qarshi koalitsiyaning uchta asosiy kuchlari rahbarlari (SSSR, AQSh va Buyuk Britaniya) urushdan keyingi dunyo tartibini tuzdilar. Tizim urush natijasida vujudga kelgan yangi kuchlar nisbatiga asoslangan edi. Germaniya mag'lubiyatga uchradi va bir muncha vaqt mustaqil davlat sifatida mavjud bo'lmay qoldi. Yaponiya taslim bo'ldi va bosib olingan mamlakatga aylandi. Italiya mag'lubiyatga uchradi va xalqaro ta'sirini yo'qotdi. Frantsiya iqtisodiy va siyosiy qiyinchiliklarni boshdan kechirdi va xalqaro munosabatlarda etakchi rol o'ynay olmadi. Urushdan keyin Angliya moliyaviy va iqtisodiy jihatdan zaiflashdi. Yalta-Potsdam tizimiga bipolyar xususiyat bergan AQSh va SSSRning xalqaro pozitsiyalarining kuchayishi eng xarakterli edi.

Yalta konferentsiyasi. 1945 yil boshida, Germaniya ustidan qozonilgan g'alabaning yaqinligi shubhasiz bo'lganida, ittifoqchilar urushdan keyingi dunyo tartibining asosiy xususiyatlarini aniqlash uchun uchrashuv o'tkazdilar. Konferentsiyada chegaralarni qayta bo'lish, Germaniyaning so'zsiz taslim bo'lish tamoyillari va shakllari, BMTni tashkil etish to'g'risida qarorlar qabul qilindi. **BMT** davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish va jamoaviy xavfsizlik tizimini yaratish

orqali mojarolarning oldini olish bo'yicha harakatlarni muvofiqlashtirishning asosiy mexanizmiga aylandi. Urush g'oliblari (SSSR, AQSh, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Xitoy) veto huquqiga ega bo'lgan xavfsizlik Kengashining doimiy a'zolariga aylandilar. Potsdam konferentsiyasi Germaniya taslim bo'lganidan so'ng, uni okkupatsiya qilish tamoyillarini aniqlash kerak edi, bu konferentsiyada hal qilindi. Okkupatsiyaning siyosiy tamoyillari ishlab chiqilgan: denazifikatsiya, demilitarizatsiya, demokratlashtirish, markazsizlashtirish, demontaj qilish.

Kuchli shartnomaviy-huquqiy bazaning yo'qligi. Uning asosidagi kelishuvlar og'zaki, rasmiy ravishda qayd etilmagan va uzoq vaqt davomida maxfiy yoki deklarativ bo'lib qolgan. Kuchli shartnoma-huquqiy tizimni shakllantirgan Versal konferentsiyasidan farqli o'laroq, Yalta konferentsiyasi ham, Potsdam konferentsiyasi ham xalqaro shartnomalarni imzolashga olib kelmadi. Shartnomalarning amalda bajarilishi huquqiy emas, balki iqtisodiy va harbiy-siyosiy bosimning siyosiy usullari va vositalari bilan ta'minlangan.

Ikkiqutblilik. Ikkinchi jahon urushidan so'ng SSSR va AQSh o'zlarining harbiy-kuch, siyosiy va iqtisodiy imkoniyatlari va madaniy - mafkuraviy ta'sir salohiyati jihatidan boshqa davlatlardan keskin ajralib chiqdi.

Dunyo tartibotining ziddiyatli xarakteri. Davrning asosiy xarakteristikasi sovuq urush, dunyoning asosiy raqiblari SSSR va AQShni gipotetik o'zaro hujum va yadroviy mojaroni aks ettirishga tayyorlash edi, bu esa qurollanish poygasini keltirib chiqardi. AQSh boshchiligidagi "erkin dunyo" va SSSR boshchiligidagi "sotsialistik lager" o'rtasidagi siyosiy va mafkuraviy qarama-qarshilik. Garchi xalqaro qarama-qarshiliklar ko'pincha geosiyosiy intilishlarga asoslangan bo'lsa-da, tashqi tomondan Sovet-Amerika raqobati ideallar va axloqiy qadriyatlarning qarama-qarshiligiga o'xshardi.

Yadro quroli. Xalqaro jarayonlarga qo'shimcha ziddiyatlarni keltirib chiqargan holda, u bir vaqtning o'zida 1960-yillarning ikkinchi yarmida jahon yadro urushining oldini olish mexanizmi – "qarama-qarshilik barqarorligi" modelining paydo bo'lishiga yordam berdi. Uning aytilmagan qoidalari global darajadagi xalqaro mojarolarga to'sqinlik qildi. SSSR va AQSh ular o'rtasida qurolli mojaroni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan vaziyatlardan qochishni boshladilar, kontseptsiya shakllandi, "qo'rquv muvozanati" asosida o'zaro kuchni cheklash

kontseptsiyasi va unga asoslangan strategik barqarorlik doktrinalari shakllandi.

6. Xalqaro jarayonlar boshqaruvchanligining yuqori darajasi.

Ikkiqutblilik tartibi faqat ikki davlatning fikri kelishuviga asoslanib, muzokaralarni soddalashtirdi. AQSh va SSSR nafaqat alohida davlatlar, balki guruh rahbarlari – NATO va Varshava shartnomasi sifatida ham harakat qilishdi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Sen-Jermen shartnomasini sharhlang.
2. Trianon shartnomasini sharhlang.
3. Nyoyi shartnomasini sharhlang.
4. Sevr shartnomasini sharhlang.
5. Lozanna shartnomasini sharhlang.

9-BOB. XX ASR OXIRI - XXI ASR BOSHLARIDA XALQARO MUNOSABATLAR VA JAHON SIYOSATI

9.1 § Jahon siyosatida davlatlarning tasnifi

Mavzu ta'rifidagi farqlarga qaramay, xalqaro munosabatlar nazariyasidagi barcha maktablarning tarafdorlari XXI asrda jahon tarixi davomida bo'lgani kabi aynan davlatlar ularning asosiy subyektlari sifatida qolishini tan olishadi. Faqat davlatlar o'z manfaatlarini ifoda etish va himoya qilishga qaratilgan o'z tashqi siyosatini amalga oshirishi, ko'p tomonlama va ikki tomonlama shartnomalar, bitimlar va boshqa xalqaro huquqiy hujjatlarni imzolashi, xalqaro hukumatlararo tashkilotlarning to'liq a'zolari bo'lishi, diplomatik va konsullik munosabatlarini o'rnatishi va qo'llab-quvvatlashi mumkin. Biroq, barcha zamonaviy davlatlar o'zlarining tashqi siyosiy manfaatlarini ilgari surish uchun zarur resurslarga ega emaslar, bu esa ularni xalqaro munosabatlarning to'laqonli subyektlari maqomini tan olishni muammoli qiladi. BMTga a'zo bo'lgan 193 davlat orasida subyektivligi faqat istisnolar bilan tan olinishi mumkin bo'lgan ikki guruh mamlakatlarni ajratish mumkin. Haqiqiy tashqi siyosatni amalga oshirish uchun resurslari bo'lmagan mikro davlatlar. Bularga Yevropadagi Andorra, Lixtenshteyn, Monako va San-Marino kiradi, ammo XXI asrda katolik cherkovining ta'sirchan mafkuraviy, siyosiy va iqtisodiy salohiyatiga tayanib, dunyo bo'ylab 2 mlrd dan ziyod e'tiqod qiluvchilarni qamrab oluvchi Vatikan kirmaydi.

Okeaniyadagi bir qator orol mamlakatlarni mikro davlatlarga kiritish mumkin, ular shunchalik ahamiyatsiz iqtisodiy bazaga egaki, ular hatto o'z milliy valyutalariga ham ega bo'lmasdan, to'lov vositasi sifatida Amerika yoki Avstraliya dollarlaridan foydalanadilar. Shunga qaramay, bunday davlatlar BMT Bosh Assambleyasi va uning maxsus muassasalarida 10 dan ortiq ovozni nazorat qiladi, boshqa davlatlardan har qanday imtiyoz olish uchun xalqaro tan olish huquqiy institutidan foydalanishi mumkin.

Tinch okeanidagi marjon orolida joylashgan Nauru o'ziga xos misol bo'lib, uning aholisi taxminan 11 ming kishini tashkil etadi. 2002 yil iyul oyida uning hukumati 1980 yilda Tayvanda mavjud bo'lgan qisman tan olingan Xitoy Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni uzish va ularni Xitoy bilan o'rnatish to'g'risida qaror qabul qildi. Bunga javoban Tayvan hukumati Nauruning Tayvan oldidagi qarzini eslatdi va 2005 yil may oyida u bilan diplomatik munosabatlar tiklandi, bu esa Xitoy bilan uzilishiga olib keldi. Nauru Respublikasi, shuningdek, 2009 yil dekabr

oyida Abxaziya Respublikasi va Janubiy Osetiya Respublikasining mustaqilligini tan olgan dunyodagi to'rtinchi mamlakat bo'ldi. Rossiya tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan ikkita Kavkazorti respublikasi Okeaniyaning yana ikkita Orol davlati tomonidan tan olindi: 2011 yil mayda Vanuatu va o'sha yilning sentyabr oyida Tuvalu. AQShning noroziligidan so'ng, tinch okeanining ikkala mamlakati ham 2013 yil may, 2014 yil martda o'z tanolganliklarini qaytarib olishdi. So'nggi yillarda 2017 yilda Panama, 2018 yilda Burkina-Faso va Salvador, 2019 yilda Solomon orollari va Kiribati Tayvan bilan diplomatik munosabatlarni saqlab qolishdan bosh tortdilar. Xalqaro izolyatsiyaning kuchayishi sharoitida Tayvan XXI asrning eng nufuzli qisman tan olingan davlati bo'lib qolmoqda, u kuchli iqtisodiyotga, AQShning qo'llab-quvvatlashiga tayanadi. XXRdan farqli o'laroq, Tayvan – 2008 yil fevralda Serbiya Respublikasidan mustaqilligini e'lon qilgan qisman tan olingan davlat Kosovo mustaqilligini tan oldi. 2021 yilda Kosovo mustaqilligi dunyoning 193 mamlakatidan 98 tasi tomonidan tan olingan. Biroq, ular orasida BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zolari Xitoy va Rossiya yoq, bu Kosovo Respublikasiga ushbu tashkilotga to'liq a'zo bo'lish va yakuniy xalqaro tan olinish yo'lini to'sib qo'ydi.

9.2 § Rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon siyosatiga ta'sir ko'rsatish ko'lam

Afrika, Markaziy Amerika va Karib havzasidagi ko'plab kambag'al mamlakatlar xalqaro munosabatlarga real ta'sir ko'rsatish darajasi bo'yicha mikro davlatlarga yaqindir. Ular barqaror iqtisodiy tizimni qurish va aholi va hudud tomonidan davlat apparatini saqlash uchun etarli bo'lishi mumkin. Biroq, qashshoqlik, savodsizlik va fuqarolarning zaif ijtimoiy moslashuvi bilan bog'liq o'nlab yillar davomida hal qilinmagan tarkibiy muammolar tufayli bunday davlatlar davlat suverenitetini to'liq anglay olmaydilar va o'zlarining xalqaro kreditorlari va donorlariga qaram bo'lib qoladilar.

Ikkinchidan, uzoq vaqt davomida o'z hududining katta qismini nazorat qila olmaydigan davlatlar subyektivlik bilan bog'liq jiddiy muammolarni boshdan kechirishi mumkin. Ushbu holat milliy iqtisodiyot va davlat apparati normal ishlashiga imkon bermaydi. Jahon hamjamiyati tomonidan tan olingan hukumatga bo'ysunadigan qurolli kuchlar faqat poytaxt mintaqasini yoki hatto uning bir qismini nazorat qilish uchun etarli. Afg'oniston, Yaman, Liviya, Janubiy Sudan va Markaziy Afrika Respublikasi kabi davlatlar uzoq muddatli fuqarolar urushi holatida.

So'nggi ikki mamlakatda OECD xalqaro energetika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2019 yilda aholining atigi 1 va 3%i elektr energiyasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan.

Fuqarolar urushi Somalini 1988 yilda qamrab olgan va 1991 yilda ko'p yillik prezident M. Siad Barre ag'darilgandan so'ng mamlakatning bir nechta kichik qarama-qarshi guruhlariga bo'linishiga olib keldi. Turli bosqichlarda BMT va Afrika Ittifoqining tinchlikparvar kuchlari, shuningdek, AQSh, Italiya, Turkiya, Efiopiya, Keniya va Eritreya mojaroga jalb qilingan. Mojaro bilan qamrab olingan mamlakat hududi xalqaro ekstremistik tuzilmalar, jumladan "Al-Qoida" faoliyati uchun bazaga aylandi. Qo'shni Afrika davlatlarining harbiy yordami tufayli bir nechta yirik harbiy guruhlar koalitsiyasi asosida tuzilgan Somali federal hukumati mamlakatning katta Janubiy va Markaziy qismini, jumladan Mogadishu poytaxtini o'z nazoratiga olishga muvaffaq bo'ldi. Shunga qaramay, mojaroni tinch yo'l bilan hal qilish istiqbollari hali ham noaniq ko'rinadi, chunki uning asosiy sababiga aylangan ko'plab qabilalararo qarama-qarshiliklar hal qilinmagan.

Tayvan va Kosovo qisman tan olingan davlatlarning namunalari bo'lib, ular xalqaro miqyosda tan olinishi uchun kurashishda birinchi navbatda AQSh va bir qator jahon Kuchlarida nufuzli ittifoqchilar mavjudligi tufayli keng imkoniyatlarga ega. Biroq, ko'p hollarda qisman tan olish faqat bitta davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi, bu esa muhim resurslar bo'lmagan taqdirda ham mustaqillikni saqlab qolishga imkon beradi, ammo sezilarli xalqaro faoliyatni amalga oshirishga to'sqinlik qiladi.

Shimoliy Kipr Turk Respublikasi (SHKTR) 1975 yilda "Shimoliy Kiprning Turkiya Federativ davlati" nomi bilan va bir yil oldin butun Kiprni Gretsiyaga qo'shib olishga urinish muvaffaqiyatsiz tugaganidan keyin qo'shinlari orolning Shimoliy qismini nazorat qilgan Turkiyaning ko'magi bilan e'lon qilingan. 1983 yilda Kipr Respublikasi hukumati bilan muzokaralar muvaffaqiyatsiz tugaganligi e'lon qilindi, u orolning yunonlar yashaydigan janubiy qismini nazorat qiladi. SHKTR mustaqillikni e'lon qildi, bu faqat Turkiya tomonidan tan olingan, ammo orolning yunon va turk qismlariga bo'linishini cheksiz uzoq muddatga saqlab qolishga imkon berdi. Kipr Respublikasi 2004 yil 1 mayda Yevropa Ittifoqiga qo'shilganidan keyin ham ikki jamoaning pozitsiyalarini yaqinlashtirish yo'lida sezilarli yutuqlarga erishilmadi. 2017 yilda orolni birlashtirish bo'yicha Shveysariyaning Kran-Montanasidag muzokaralar muvaffaqiyatsiz tugadi.

Ular bilan xalqaro birdamlikni o'z tarixida mustamlakachilardan mustaqillik uchun og'ir va uzoq muddatli urushlar olib borishga majbur bo'lgan o'nlab davlatlar ko'rsatishi mumkin. Bunga Afrikaning g'arbiy qismidagi Sahroi Kabir Arab demokratik Respublikasi (SADR) misol bo'la oladi, u 40 mingga yaqin aholisi bo'lgan kichik hududni nazorat qiladi, ammo 60 ta davlat uni tan oladi va Afrika Ittifoqiga a'zodir. 1975 va 1979 yillarda sobiq Ispaniya mustamlakasi g'arbiy Sahara hududi Marokash nazorati ostiga olindi, unga qarshi partizanlar urushi 1978 yilda SADR mustaqilligini e'lon qilgan POLISARIO fronti tomonidan boshlandi. Afrika Birligi Tashkiloti Afrika Ittifoqining o'tmishdoshi – 1982 yilda SADRni o'z tarkibiga qabul qilganligi sababli, Marokash 1984 yilda tashkilotdan chiqib, faqat 2017 yilda Afrika Ittifoqiga qaytdi.

Ko'pincha transchegaraviy aloqa butunlay boshqacha xarakterga ega va juda salbiy va hali o'rganilmagan oqibatlariga olib keladi. Eng zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda, turli mamlakatlarning buzg'unchi vakillari ksenofobiya, milliy yoki irqiy ustunlik, boshqa konfessiya vakillariga nafrat va boshqalar g'oyalarini tarqatish va targ'ib qilishga intilishadi. bunday harakatlar manfaatdor siyosiy kuchlarni muvofiqlashtirishi, yo'naltirishi va eng muhimi to'lashi mumkin. Hozirgi vaziyatning yangiligi shundaki, nafaqat davlatlar, korporatsiyalar va siyosiy partiyalar bunday imkoniyatga ega bo'lishdi. Bugungi kunda oddiy odamlar millatlararo yoki dinlararo nizolarni qo'zg'atish bilan shug'ullanishlari mumkin va aksariyat mamlakatlar hukumatlari bu jarayonni samarali nazorat qilish uchun Real imkoniyatlarga ega emaslar.

O'z-o'zini nazorat qilish vazifalari:

1. Xalqaro munosabatlar nazariyasining turli maktablari vakillarining xalqaro munosabatlar subyektini aniqlashga bo'lgan yondashuvlarini ko'rsating va tavsiflang.

2. Qaysi hollarda davlatning xalqaro munosabatlardagi sub'ektivligiga shubha qilish mumkinligini tushuntiring. Tashqi siyosiy manfaatlarini ilgari surish uchun zarur bo'lgan resurs salohiyatiga muvofiq qaysi davlatlar guruhlarini ajratish mumkin?

3. Qisman tan olingan va tan olinmagan davlatlar o'rtasidagi farqni tushuntiring. XXI asrda bunday davlatlar sonining ko'payishi xalqaro munosabatlardagi qanday jarayonlar va tendentsiyalarni aks ettiradi?

4. XX asrning ikkinchi yarmi – XXI asr boshlarida jahon siyosatida universal va mintaqaviy xalqaro tashkilotlarning rolini kuchaytirish sabablarini ta'kidlang va tavsiflang.

5. XXI asrda transmilliy kompaniyalar, siyosiy partiyalar va harakatlar, nodavlat tashkilotlarning ta'siri xalqaro munosabatlarda sezilarli darajada kuchayganini tushuntiring.

6. Zamonaviy xalqaro munosabatlarda insonning o'rni va rolini qanday omillar va sharoitlar belgilaydi? Yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ularga qanday ta'sir ko'rsatdi?

Muhokama uchun savollar:

1. Tayvan muammosi nimalarda o'z aksini topgan?
2. Kipr muammosini tavsiflang?
3. Kosovo muammosida qaysi davlatlarning manfaatlari kesishadi?
4. Ukrainadagi inqirozning sabablarini keltiring.

10-BOB. XALQARO MOJAROLARNI TADQIQ QILISH VA BARTARAF ETISH MASALALARI

10.1 §. XX asr oxirida jahon siyosatining dolzarb muammolari

Dezintegratsiya - xalqaro munosabatlardagi parchalanishning eng ko'zga ko'ringan namoyonidir, bu alohida davlatlarga, ayniqsa ko'p millatli davlatlarga ta'sir qilishi mumkin, bu ularning parchalanishiga olib keladi, shuningdek davlatlararo birlashmalar va siyosiy-geografik mintaqalar. Ularning birligini chunki ular tarkibiga kirgan mamlakatlar manfaatlarining tobora o'sib borayorgan xilma-xilligi tufayli saqlab qolishning iloji yo'q. Davlatlarning parchalanishining asosiy sabablari milliy o'ziga xoslikning o'sishi va etnik-diniy qarama-qarshiliklarning kuchayishi bo'lib, ular deyarli ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga yoki ushbu muammoga duch kelgan davlatlarning siyosiy va mafkuraviy xususiyatlariga bog'liq emas. Ijtimoiy-iqtisodiy va ichki siyosiy muammolar parchalanish jarayonlarini tezlashtirishi mumkin, ammo ularning paydo bo'lishi va faollashishi uchun zarur shart emas.

Yevropaning eng yirik davlatlari: Buyuk Britaniya, Italiya va Ispaniya parchalanish xavfiga duch kelishdi. Tahdidlarning eng jiddiylari mustaqil Shotlandiyani yaratish istiqboli bo'lib, u o'zining hozirgi chegaralarida suveren davlat sifatida mustahkam tarixiy tajribaga ega, aniq milliy o'ziga xoslik va etnik jihatdan bir hil aholiga ega bo'lib, ularning 80% dan ortig'i shotlandiyaliklardir.

1980-yillar va 1990-yillarning birinchi yarmida frantsuz tilida so'zlashadigan Kvebekning ajralishi ehtimoli Kanada birligiga tahdid solgan. Separatizm faqat etnik jihatdan bir hil davlatlar uchun muammo bo'lib qolmaguncha, titulli millat (ya'ni ushbu mamlakatlarga nom bergan) aholining qariyb 90%ni tashkil qiladi va milliy ozchiliklar butun hudud bo'ylab teng ravishda joylashadi. Bunday davlatlarga Germaniya, Norvegiya, Shvetsiya yoki Chexiya misol bo'la oladi.

Sobiq SSSR va Yugoslaviyaning misoli shuni ko'rsatadiki, davlatning parchalanishi federatsiya subyektlari tomonidan mustaqillik e'lon qilingan darajada yakunlanmaydi, ular o'n besh sovet respublikalari yoki oltita yugoslav respublikalari edi. U yangi mustaqil davlatlar darajasida davom etishi mumkin, ularning tarkibida turli etnik-diniy yoki mintaqaviy guruhlar bo'lishi mumkin. Abxaziya va Janubiy Osetiya Gruziyadan ajralib chiqdi, Moldovadan - asosan ruslar va ukrainlar yashaydigan Dnestrbo'yi ajralib chiqdi, Ozarbayjondan - arman aholisi bo'lgan Tog'li Qorabog', 2024 yil 1 yanvargacha o'zini o'zi e'lon qilgan

hukumatni nazorat qilishni davom ettirdi va 2020 yil sentyabr-noyabr oylarida harbiy harakatlardan so'ng bu harakatga chek qo'yildi, 1992-1997 yillarda Tojikistonni hokimiyatga da'vo qilgan mintaqaviy guruhlarining nizolari qamrab olgan. 1990-yillarda Rossiya Federatsiyasi ham separatizmning jiddiy tahdidiga duch keldi. Uning tarkibida Chechenistonni saqlab qolish uchun 1994-1996 va 1999-2000 yillarda ikkita harbiy kampaniya kerak bo'ldi.

Davlatlarning parchalanishi separatizm, o'z davlatini ajratish va yaratish uchun kurash va irredentizm bilan, ya'ni Abxaziya va Janubiy Osetiyada bo'lgani kabi bo'lishi mumkin, bu boshqa, odatda qo'shni davlatning bir qismi bo'lish istagi sifatida tushuniladi. Irredentizmni Tog'li Qorabog' arman aholisining Armanistonga qo'shilish uchun kurashi deb atash mumkin, bu SSSR mavjud bo'lgan yillarda, Armaniston SSR rahbariyati Moskvani Tog'li Qorabog' avtonom viloyatini Armaniston boshqaruviga o'tkazish maqsadga muvofiqligiga ishon tirganda, bu Ozarbayjonning qat'iy noroziligiga sabab bo'lgan.

Yugoslaviyaning parchalanishi yanada fojiali oqibatlarga olib keldi. Agar sobiq SSSR respublikalari rahbarlari 1991 yilda sovet Ittifoqi ichidagi ma'muriy chegaralarni davlatlararo deb tan olish to'g'risida kelishib olishgan bo'lsa, unda Bolqonda yangi mustaqil davlatlar rahbarlari darhol hududiy da'volarni ilgari surdilar va ularni harbiy yo'l bilan amalga oshirishga harakat qildilar.

SSSRdagi federatsiya subyektlari o'rtasidagi chegaralar, birinchi navbatda, boshqaruv samaradorligi va iqtisodiy rivojlanish nuqtai nazaridan belgilanib, bu, masalan, 1954 yilda Qrimning RSFSRdan Ukraina SSRga o'tkazilishida namoyon bo'ldi. Ular alohida mintaqalar aholisining etnik tarkibini hisobga olishlari va e'tiborsiz qoldirishlari mumkin edi, ular bir butun – ko'p millatli sovet xalqini tashkil qilishi kerak edi. Sobiq Yugoslaviya respublikalarining chegaralari tarixan shakllangan, bir necha bor qurolli to'qnashuvlarga olib kelgan buyuk davlatlar, birinchi navbatda Avstriya-Vengriya va Usmonli imperiyalari o'rtasidagi chegaralarini takrorladi. Sloveniyadan tashqari barcha respublikalar va ikkala avtonom hudud – Voyevodina va Kosovo aholisi etnik – konfessiyaviy jamoalarga bo'lindi, ularning munosabatlari juda salbiy tarixiy tajribalar ayniqsa Ikkinchi jahon urushi yillarida bilan og'irlashdi. Bu omillar 1945 yildan keyin Yevropada qonli mojaroga– 1991 yil martdan 2001 yil noyabrgacha davom etgan sobiq Yugoslaviya hududidagi fuqarolar urushiga olib keldi, NATO qurolli kuchlarining turli ishtirokchilari va aralashuvi bilan bir qator harbiy kampaniyalarni o'z

ichiga olgan va 150 mingga yaqin odamning hayotiga zomin bo'lgan. Urush paytida sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish va aybdorlarni jazolash uchun 1993-2017 yillarda sobiq Yugoslaviya bo'yicha xalqaro tribunal faoliyat ko'rsatgan. Uni tashkil etish to'g'risidagi rezolyutsiya 1993 yil 25 mayda BMT Xavfsizlik Kengashi tomonidan bir ovozdan qabul qilindi. Davlatlar bilan bir qatorda, turli sabablarga ko'ra parchalanish davlatlararo birlashmalarga ham tahdid solishi mumkin. AQShning NATO misolida SSSRga qarshi Yaqin va O'rta Sharq va Janubi-Sharqiy Osiyoda harbiy-siyosiy bloklarni tashkil etishga urinishlari muvaffaqiyatsiz tugadi.

Turli yillarda Buyuk Britaniya, Iroq, Eron, Pokiston va Turkiyani o'z ichiga olgan Markaziy shartnoma tashkiloti (SENTO) 1955-1979 yillarda, Avstraliya, Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya, Pokiston, AQSh, Tailand, Filippin va Frantsiyani birlashtirgan Janubi-Sharqiy Osiyo shartnomasi tashkiloti (SEATO) 1955–1977 yillarda mavjud edi. Ikkala tashkilot ham qarama-qarshiliklar va ishtirokchilarining turli manfaatlari tufayli parchalanib ketdi.

Xuddi shunday taqdir Lotin Amerikasidagi eng shuhratparast integratsiya loyihasi 2004 yil 8 dekabrda tashkil etilgan va janubiy Amerikaning 12 mamlakatini qamrab olgan tashkilot– UNASUR bilan 2018-2020 yillarda sodir bo'ldi. 15 yil ichida erkin savdo zonasini, keyinchalik esa Yevropa Ittifoqi misolida qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati sohasida millatlararo institutlarni tashkil etish nazarda tutilgan edi. 2010-yillarning ikkinchi yarmida ishtirokchi mamlakatlarning chap va o'ng hukumatlari o'rtasidagi siyosiy-mafkuraviy ziddiyatlar shu qadar keskinlashdiki, ular birin-ketin UNASURNI tark eta boshladilar. 2018 yil aprelda Argentina, Braziliya, Kolumbiya, Paragvay, Peru va Chili ittifoqqa a'zolicini to'xtatdi. 2019 yil martda Ekvador nafaqat tashkilotni tark etdi, balki Ekvador poytaxti Kitoda joylashgan shtab-kvartirasi binosini qaytarishga chaqirdi. 2020 yil martda ittifoqni Urugvay tark etdi. 2021 yilda UNASUR a'zolari sifatida Boliviya, Venesuela, Gayana va Surinam qolishdi.

Sovuq urush davridagi "Sharqiy Yevropa" va "G'arbiy Yevropa" kabi barqaror va keng tarqalgan tushunchalarning deyarli yo'q bo'lib ketishi siyosiy va geografik mintaqalarning parchalanishiga misol bo'lishi mumkin. Birinchisiga sotsialistik hamdo'stlik mamlakatlari – O'zaro Iqtisodiy Yordam Kengashi (CMEA) va Varshava shartnomasi tashkiloti (VSHT) tarkibiga kirgan SSSR ittifoqchilari kiradi.

Sharqiy Yevropa mintaqasi Sovet blokining bir qismi bo'lmagan, ammo sotsializmni qurishning o'z modellariga amal qilgan. G'arbiy Evropa sovuq urush davrida umumiy bozor deb ataladigan NATO va YIHga a'zo davlatlarni, shuningdek sovet blokiga tegishli bo'lmagan boshqa Evropa davlatlarini birlashtirdi. Siyosiy tizimning mafkurasi va xususiyatlari liberal demokratiyalarni ham, uni inkor etgan Ispaniyadagi F. Franko, A. Portugaliyada Salazar va Gretsiyada "qora polkovniklar" hukumatlarini ham o'z ichiga olgan ushbu mintaqaga qo'shilishga hech qanday ta'sir ko'rsatmadi. Ushbu mamlakat – 1952 yildan NATO a'zosi va 1981 yildan, garchi u geografik jihatdan sovet blokidagi aksariyat mamlakatlarning sharqida joylashgan bo'lsa ham YIHga ham tegishli edi.

10.2 § SSSRning parchalanishi yangi siyosiy voqelik

SSSRning qulashi va sovuq urushning tugashi Sharqiy va G'arbiy Yevropani iqtisodiy, tarixiy va madaniy omillar ta'sirida faqat geografik tushunchalarga aylantirdi. Hozirgi vaqtda ular "Markaziy Yevropa", "Shimoliy Yevropa" va "Janubiy Yevropa" kabi atamalar bilan bir qatorda keng qo'llaniladi. "O'rta Yevropa" (*Mitteleuropa*) tushunchasini Polsha, Vengriya, Chexiya, Slovakiya, Avstriya, Bolqon, Boltiqbo'yi mamlakatlari, Belorusiya va Ukrainaga nisbatan qo'llash. Turli Yevropa davlatlarini Boltiqbo'yi, Qora dengiz, O'rta Yer dengizi, Bolqon va Skandinaviya mintaqalari qatoriga kiritish ham keng tarqalgan bo'lib, ular asrlar davomida barqaror, o'zaro manfaatli transchegaraviy savdo-iqtisodiy aloqalar, tillarning yaqinligi va umumiy ijtimoiy-madaniy an'analar asosida shakllangan.

Mojarolarning har xil turlari va namoyon bo'lishini har tomonlama o'rganish bilan zamonaviy xalqaro munosabatlar fanlari majmuasiga kiritilgan konfliktologiya shug'ullanadi. G'lobal va mintaqaviy mojarolarning paydo bo'lishi va rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni aniqlash, ularning tuzilishi va intensivligini tavsiflash, jahon va mintaqaviy siyosatga ta'sirini baholash kabi muhim ilmiy vazifalar an'anaviy ravishda xalqaro munosabatlar nazariyasida klassik va klassik bo'lmagan tadqiqot maktablarining fan sohasiga kiritilgan.

"Xalqaro munosabatlardagi "ziddiyat" va "xalqaro ziddiyat" tushunchalari ko'p hollarda sinonim sifatida ishlatiladi. Shunga qaramay, ba'zi ziddiyatli olimlar "xalqaro mojaro" tushunchasini bir mamlakat chegaralarida yashovchi turli xalqlarning tarixiy o'zaro ta'sirining salbiy tajribasi bilan murakkablashgan ichki siyosiy yoki ijtimoiy mojaroning ta'rifi sifatida ishlatishlari mumkin.

Xalqaro munosabatlardagi ziddiyat deganda ularning subyektlari manfaatlarining to'qnashuvi tushuniladi, ularni amalga oshirish uchun ushbu subyektlar ixtiyorida bo'lgan: diplomatik, iqtisodiy va axborotdan tortib harbiygacha har qanday resurslardan foydalanish mumkin. Ikkinchisi xalqaro munosabatlardagi nizolarning eng qizg'in va o'tkir shakli bo'lgan tinchlikdan urushga o'tishni anglatadi. Xalqaro munosabatlar nazariyasidagi nizolar oqibatlarini baholash ijtimoiy va siyosiy fanlar, nizolarning halokatli va konstruktiv oqibatlarini tan oladigan psixologiya vakillarining pozitsiyasidan sezilarli darajada farq qiladi. Ular to'plangan qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga olib keladi va shu bilan jamiyat, siyosiy tizim yoki shaxslararo o'zaro munosabatlarning yanada dinamik va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Urushlarning oldini olish va mavjud mojarolarni tinch yo'l bilan hal qilishda samarali yondashuvlarni ishlab chiqish xalqaro munosabatlar nazariyasidagi barcha ilmiy maktablarda asosiy tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylandi. Realistlarning fikricha, tomonlarning ommaviy qirg'in qurollari mavjudligi bilan qo'llab-quvvatlanadigan kuchlarning barqaror muvozanati bipolyar qarama-qarshilik davrida yangi jahon urushining oldini olishga imkon berdi va XXI asrda jahon kuchlarini harbiy mojarodan saqlab qolishda davom etmoqda. Insoniyat tarixidagi eng halokatli qurol-sayyoradagi hayotni yo'q qilishga qodir bo'lgan yadro - eng samarali tiyib turuvchi vosita bo'lib chiqdi. Nafaqat global raqobatchilar (AQSh, Xitoy, Rossiya), balki Hindiston va Pokiston mintaqaviy yetakchilikka da'vogarlar ham uning mavjudligini hisobga olishga majbur.

Liberal yo'nalish tarafdorlari, o'z navbatida, xalqaro huquq institutlari, tamoyillari va normalariga tayanishga chaqirdilar, bu esa uning potentsial tomonlari yaxshi niyat ko'rsatishga va muayyan murosaga kelishga tayyor bo'lgan taqdirda urushdan qochishga imkon berdi. Mojarolarni hal qilishda universal va mintaqaviy tashkilotlar, munosabatlari salbiy tajriba bilan murakkablashgan davlatlarning integratsiya birlashmalaridagi ishtiroki muhim rol o'ynaydi, bunda siyosiy raqobat umumiy bozorda raqobat bilan almashtirilib, iqtisodiy o'sish va texnologik taraqqiyotga hissa qo'shadi. Yevropa Ittifoqi an'anaviy raqiblar: Frantsiya, Germaniya, Polsha, Shvetsiya va Buyuk Britaniyani birlashtirdi.

Sivilizatsiyalar to'qnashuvi tarafdorlarining fikriga ko'ra, xalqaro munosabatlarning mohiyati sifatida bunda yengib bo'lmaydi, chunki tsivilizatsiyalar o'rtasidagi farqlar fundamental xususiyatga ega va asrlar

davomida shakllangan. Ularning ko‘plab raqiblari bunday mojaroni uzoq deb hisoblashdi, alohida mamlakatlar va mintaqalarga ham, umuman zamonaviy dunyoga xos bo‘lgan turli madaniyatlarning o‘zaro bog‘liqligi va faol interpretatsiyasiga e’tibor berishdi.

O‘z-o‘zini nazorat qilish vazifalari

1. Jahon siyosatidagi o‘zgarishlar global iqtisodiyotda globallashuv jarayonining tezlashishiga qanday ta’sir qilganini tushuntiring. XX-XXI asr oxirida jahon siyosati uchun qanday oqibatlar. iqtisodiy globallashuv sabab bo‘ldi?

2. Iqtisodiy va harbiy-siyosiy integratsiya qanday afzalliklarga ega? Zamonaviy xalqaro munosabatlardagi asosiy integratsiya markazlarini nomlang va tavsiflang.

3. Davlatlar, davlatlararo birlashmalar, siyosiy-geografik mintaqalarning parchalanishi uchun eng muhim shartlar qanday?

Muhokama uchun savollar:

1. Sobiq Yugoslaviya inqirozining sabablarini keltiring.
2. Sobiq SSSRning tarqalib ketishining obyektiv sabablarini keltiring.
3. Kashmir muammosininig yechimi bo‘yicha sinopsislarni taklif qiling.

11-BOB. GLOBALASHUV JAHON SIYOSIY JARAYONI RIVOJLANISHINING ASOSIY TENDENSIYASI SIFATIDA

11.1 §. Xalqaro mojarolarda trendlar tahlili

Zamonaviy xalqaro mojarolarni tasniflash turli mezonlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Ularning ishtirokchilar soni bo'yicha ikki va ko'p tomonlama, davomiyligi bo'yicha - qisqa va uzoq muddatli, intensivligi bo'yicha – o'tkir va sust (cho'zilgan), hududiy qamrovi bo'yicha - global, mintaqaviy va mahalliy, oqim tabiati bo'yicha – ochiq va yashirin. Shunga qaramay, xalqaro mojarolarning eng keng tarqalgan tasnifi ularning paydo bo'lish sababiga ko'ra bo'linishidir, bu esa o'z tomonlarining manfaatlari va hal qilish istiqbollari to'g'risida obyektiv va har tomonlama fikr yuritishga imkon beradi.

Xalqaro mojarolarning eng keng tarqalgan sabablarini ko'rib chiqamiz

Turli asoslarga tayanishi mumkin bo'lgan hududiy da'volar. Ular orasida har qanday hudud uzoq vaqt davomida davlat nazorati ostida bo'lgan, ammo keyinchalik yo'qolgan tarixiy hududlar ajralib turadi. Bunday mojaroga misol sifatida 2020 yil sentyabr-noyabrda Tog'li Qorabog'dagi harbiy harakatlarni keltirish mumkin, natijada Ozarbayjon o'z hududining katta qismini o'z nazorati ostiga qaytarib olishga muvaffaq bo'ldi. Etnik asoslar o'z yoki qarindosh millat vakillari yashaydigan hududlarni davlat tarkibiga kiritish, konfessiyaviy – dushman davlat hududida bo'lgan dindorlarni himoya qilish va himoya qilish istagini anglatadi. Etnik va konfessiyaviy asoslar, qoida tariqasida, tarixiy asoslar bilan chambarchas bog'liq va o'zaro bog'liqdir.

Davlatning tabiiy resurslarga boy qimmatli hududga ega bo'lish huquqini isbotlash uchun mo'ljallangan iqtisodiy asoslash yanada oqilona xarakterga ega. U muhim ishlab chiqarish obyektlari va infratuzilma obyektlarini o'z ichiga olishi mumkin, ularning nazorati davlatning iqtisodiy qudratini sezilarli darajada oshiradi. Bunga o'xshash oqibatlar, ammo mudofaa qobiliyatini oshirish va potentsial dushmanlarning kutilmagan hujumini oldini olish sohasida harbiy-strategik manfaatlarning amalga oshirilishini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Ular turli xil geografik obyektlar: ko'rfazlar va daryolarning quyilish joyi, dovonlar va balandliklar, chuqur dengiz yoki muzlamaydigan dengiz portlari, navigatsiya kanallarini o'zlashtirish muhimligini asoslashga imkon beradi.

Ba'zi hollarda, bahsli hududga ega bo'lishning alohida ahamiyatini ta'kidlash uchun sanab o'tilgan barcha asoslardan foydalanilgan. Bu 1939 yilda Germaniyaning Boltiq dengizidagi yirik port shahri– 1919 yilgacha Germaniya imperiyasiga tegishli bo'lgan, nemislar yashagan va uchinchi reyx uchun shubhasiz harbiy – strategik va iqtisodiy manffatli Dantsigga (hozirgi Gdansk) da'vosi bilan sodir bo'lgan bildirgan. Polsha hukumatining Dantsigni Germaniyaga qaytarishdan bosh tortishi 1939 yil 1 sentyabrda Germaniyaning Polshaga bostirib kirishi va ikkinchi jahon urushi boshlanishi uchun rasmiy sabab bo'ldi.

Jahon kuchlari o'zaro olib borishi mumkin bo'lgan ta'sir sohalari uchun kurash. Ushbu sabab dunyoning mustamlakachilik bo'linishi davrida asosiy sabablardan biri bo'lib, xalqaro munosabatlar tarixi uchun muhim bo'lgan Qrim va birinchi jahon urushi kabi urushlarga olib keldi. XX asr oxiri -XXI asr boshida dunyoning turli mintaqalarida buyuk kuchlarning raqobati keskinlashdi, chunki ular ustidan nazorat nafaqat harbiy-strategik, balki global etakchilik uchun kurashda raqobatchilardan iqtisodiy ustunlikni ta'minlashga imkon berdi.

Birinchi jahon urushi boshlanishidan 20 yil oldin buyuk davlatlar manfaatlarining to'qnashuvi dastlab Bolqon, Shimoliy va Sharqiy Afrika, Yaqin va O'rta Sharq, Markaziy va Janubi-Sharqiy Osiyoda mahalliy va global harbiy mojaroga olib kelishi mumkin edi. Harbiy xavotir bu davrda jahon siyosatining odatiy holatiga aylandi va 1914 yil 28 iyunda Avstriya-Vengriya taxti vorisi Erts-gertsog Frants Ferdinandning o'ldirilishi natijasida Bolqonda yuz bergan yana bir mojaro 1914 yil 1 avgustda birinchi jahon urushi boshlanishiga olib keldi.

Sovuq urush davrida va undan keyin ta'sir sohalari uchun kurash davom etdi, ammo yadro quroliga ega bo'lgan tomonlar endi ochiq harbiy mojaroga kirisha olmadilar. Shu sababli, ichki siyosiy qarama-qarshiliklarni qo'zg'atish, iqtisodiy bosim, ayrim mamlakatlar va mintaqalarning jamoatchilik fikriga maqsadli axborot ta'sirini o'z ichiga olgan boshqa vositalar keng qo'llanila boshlandi. Zamonaviy dunyoda ta'sir doiralari uchun kurash davom etmoqda, ammo, qoida tariqasida, yashirin xarakterga ega, uni aniqlash va obyektiv tavsiflash oson emas.

XX asrda xalqaro munosabatlarning rivojlanishini tavsiflovchi mafkuraviy qarama-qarshilik va global miqyosda o'z mafkurasini o'rnatishga intilgan bir qator nufuzli davlatlarda radikal siyosiy kuchlarning hokimiyatga kelishi bilan bog'liq edi. Nafaqat rus bolsheviklari, balki ularning ko'plab mamlakatlardagi sheriklari tomonidan qo'llab-quvvatlangan jahon inqilobi g'oyasi, o'ng qanot

kuchlari butun dunyo bo'ylab kommunizmga qarshi kurashish va uning barcha ko'rinishlarida muvofiqlashtirilgan kampaniyaga qarshi chiqdilar.

Sovuq urushning tugashi va SSSRning qulashi xalqaro munosabatlardagi mafkuraviy qarama-qarshilikni sezilarli darajada zaiflashtirdi, ammo uning butunlay yo'q bo'lib ketishiga olib kelmadi. AQSh va uning ittifoqchilari ko'pincha tashqi siyosiy harakatlarini, jumladan qurolli aralashuvni butun dunyo bo'ylab demokratiya, inson huquqlari va fuqarolik erkinliklari, erkin bozor iqtisodiyoti kabi qadriyatlarni qo'llab-quvvatlash zarurati bilan asoslashga murojaat qilishadi. Ularning raqiblari G'arb davlatlarini imperializm va neokolonializmga sodiqlikda, zaif va qaram mamlakatlarga o'z manfaatlarini yuklashga intilishda ayblashadi. Ushbu qarama-qarshilikda g'alaba qozonish yangi ittifoqchilarni o'z tomonlariga jalb qilish, ularning hududi va resurslari ustidan nazoratni qo'lga kiritish va ularni o'z ta'sir doirasiga kiritish imkonini beradi. Mafkuraviy raqobatning hududiy kengayish istagi bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlash kerak, bu har doim ham boshqa mamlakatni yoki uning bir qismini qo'shib olishga olib kelmaydi va sovuq urush davrida ham, tugaganidan keyin ham ta'sir doirasini kengaytiradi.

Mintaqaviy siyosatga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishi va global miqyosda xalqaro munosabatlarga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan global kuch maqomi uchun kurash. Yigirmanchi asrning o'rtalariga qadar ushbu maqomga erishish uchun mahalliy urushda g'alaba qozonib, harbiy kuchingizni ishonchli namoyish etish kerak edi. Yaponiya imperiyasi uchun 1904-1905 yillarda Rus-Yapon urushi bunday urushga aylandi. Unda g'alaba Sharqiy Osiyoda yangi mintaqaviy qudratning paydo bo'lishini ko'rsatib, Yaponiyaning manfaatlarini endi boshqa buyuk davlatlar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak edi. Boshqa nufuzli davlatlarda bunday g'alabali urushlar bo'lmagan, shuning uchun, Gollandiya, janubi-sharqiy Osiyoda ulkan mustamlaka imperiyasining mavjudligiga qaramay, birinchi jahon urushi arafasida buyuk davlatlar qatoriga kirmagan.

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida xalqaro munosabatlar sharoitida jahon qudrati maqomini tasdiqlash uchun mahalliy urushda g'alaba qozonish shart emas edi, garchi Turkiyaning Suriya va Liviyadagi harbiy harakatlari, Ozarbayjonning Tog'li Qorabog'dagi ittifoqchisi, albatta, ushbu nufuzli davlatning mintaqaviy rahbar sifatida mavqeini mustahkamladi. Ko'pgina hallarda, ushbu maqsadga yetish uchun hozirgi vaqtda iqtisodiy o'sish va infratuzilmani rivojlantirishning ishonchli

sur'atlarini namoyish etish, mintaqadagi qo'shnilarni ortda qoldirish, ichki siyosiy barqarorlikni saqlash va kuchli davlatlar bilan nizolarga aralashmaslik, ularda o'z manfaatlarini ta'minlash uchun haqiqiy imkoniyatga ega bo'lmaslik kifoya. Jahon qudrati maqomini saqlab olish uchun kurash ko'pincha mintaqada ta'sir dairesi ustidan nazoratni saqlab qolish va kengaytirish istagi bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun ham yashirin shaklda bo'lishi mumkin. Biroq, chegaralar atrofida o'z ta'sir doirasiga ega bo'lish barcha dunyo kuchlarini ajratib turmaydi. Germaniya yoki Frantsiya Yevropaning shubhasiz mintaqaviy rahbarlari, ammo qo'shni davlatlarni ta'sir doirasi deb hisoblamaydilar. O'z yetakchiligining shunga o'xshash ko'rinishi Janubiy Amerikadagi Braziliya va Argentinaga yoki Janubi-Sharqiy Osiyodagi Indoneziya va Malayziyaga xosdir.

XXI asrda xalqaro munosabatlar evolyutsiyasini tavsiflovchi super kuch maqomi uchun kurash. va AQShning global hukmronlikni saqlab qolish va Xitoyning ikkinchi super kuchiga va potentsial ravishda boshqa har qanday jahon kuchiga, shu jumladan Rossiyaga aylanishiga yo'l qo'ymaslik bo'yicha maqsadli va izchil harakatlarini nazarda tutadi. Bunday kurash XXRning iqtisodiy va harbiy-strategik qudratining profilaktik zaiflashishini o'z ichiga oladi, bu D. Tramp prezidentligi davrida eng ochiq shaklda namoyon bo'lgan.

1890-1910 yillarda Germaniya imperiyasining tobora kuchayib borayotgan harbiy-dengiz qudrati haqida aniq xavotirlar bildirilgan. Buyuk Britaniya o'sha davrning eng buyuk davlatlaridan biri bo'lib, bu Frantsiya va Rossiya bilan yaqinlashishga va Antanta shakllanishiga olib keldi. Britaniya hukumati Germaniyaning iqtisodiy va harbiy-strategik salohiyatini kelajakda mustahkamlashi mumkin bo'lgan har qanday harakatlarini o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan. Buyuk Britaniya yer quruqligining beshdan bir qismidan ko'prog'ini qamrab olgan ulkan mustamlaka imperiyasining resurslariga, shuningdek, qit'adagi eng yirik armiyalarga ega bo'lgan ikkita ittifoqchiga ishonishi mumkin edi. Shunga asoslanib, Germaniya tahdidi Britaniya imperiyasining global etakchiligini saqlab qolish uchun muqarrar yoki halokatli deb qabul qilinmadi.

11.2 §. Xalqaro mojarolarning tuzilishi va rivojlanishining xususiyatlari

Xalqaro munosabatlardagi nizolarning tuzilishi umuman boshqa turdagi nizolarning tuzilishiga to'g'ri keladi va bir nechta asosiy

elementlarni o'z ichiga oladi. 1. Mojaroning taraflari (ishtirokchilari), ular xalqaro munosabatlar subyektlari bo'lib, ularning manfaatlari hududga, ta'sir doirasiga yoki kerakli maqomga ega bo'lish uchun kurashda to'qnashadi. Tomonlar davlatlar, ularning koalitsiyalari, kasaba uyushmalari va bloklari, nodavlat subyektlarini o'z ichiga olishi mumkin. Manfaatlari aniq, ochiq e'lon qilingan va uning mohiyatiga tegishli bo'lgan mojaroning bevosita (to'g'ridan-to'g'ri) ishtirokchilari va bilvosita, ularning ishtiroki yashirin bo'lishi mumkin, mojaroning ayrim jihatlariga taalluqli va asosiy tomonlarning manfaatlaridan farq qiladigan o'z maqsadlariga erishish. Jahon kuchlari ikki davlatning bahsli hudud uchun kurashiga aralashishi mumkin, ular ta'sir doirasini ulardan biri hisobiga kengaytirishga yoki boshqasida mafkuraviy jihatdan yaqin siyosiy kuchlarni qo'llab-quvvatlashga umid qiladilar.

Taraflar egalik qilish uchun kurashayotgan mojaro obyekti. U moddiy (hudud, resurslar, aholi) yoki maqomga ega bo'lishi mumkin (davlatni jahon kuchi yoki super kuch sifatida tan olish, uning ta'sir doirasini mustahkamlash, alohida mintaqada mafkuraviy ustunlik, masalan, sovuq urush davrida Sharqiy Yevropada SSSR). Vaqt o'tishi bilan mojaro obyektining qiymati sezilarli darajada pasayishi mumkin. XX-XXI asrlarda yanada samarali yoqilg'iga o'tish fonida Germaniyaning Rur va Saar mintaqalarida yoki Frantsiyadagi Elzas va Lotaringiyada ko'mir qazib olishni to'xtatish va po'lat ishlab chiqarishni yopish. ular uchun kurashni ma'nosiz qildi. Shu bilan birga, u Yevropada sanoat inqilobi boshlanganidan beri Germaniya-Frantsiya munosabatlariga juda salbiy ta'sir ko'rsatdi va Germaniya va Frantsiyaning urushdan keyingi hukumatlarini 1952 yilda Italiya va Beniluks mamlakatlarini o'z ichiga olgan Yevropa ko'mir va po'lat birlashmasini tashkil etish tashabbuskori bo'lishga undadi. Bu strategik jihatdan muhim ishlab chiqarish sohasida ko'p asrlik Germaniya-Frantsiya raqobatini to'xtatish uchun mo'ljallangan edi.

Konflikt mavzusi tomonlarning uning tabiati haqidagi sub'ektiv g'oyasi sifatida qaraladi va obyektidan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Masalan, jamoat qo'llab-quvvatlashini mustahkamlash uchun juda mos bo'lgan qabilalar yoki dindorlarni himoya qilish chaqiriqlari strategik ahamiyatga ega hududlarni, resurslarni olish yoki qurolli kuchlarni vatanparvar yangi yollovchilar bilan to'ldirish istagini yashirishi mumkin. Chet el mafkurasiga qarshi kurashishga yoki ekstremistik guruhlariga qarshi turishga tayyorlik to'g'risidagi deklaratsiyalar manfaatdor dunyo kuchlarining katta yordamini jalb

qilishi mumkin. Mojaro obyektini va predmetini aniqlash va ajratish xalqaro mutaxassislar uchun yana bir muhim tadqiqot vazifasidir.

Mojaroning borishi va dinamikasiga ta'sir ko'rsatadigan yoki kelajakda ta'sir qilishi mumkin bo'lgan tashqi va ichki omillar. Mojaroning tomonlari va obyektiga, shuningdek global va mintaqaviy siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa hodisalar va jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jahon kuchlari, xalqaro tashkilotlar, nodavlat subyektlarning aralashuvi tashqi deb qaralishi mumkin. Ular mojaro tomonlarining manfaatlari va harakatlariga bog'liq emas, balki ularga ta'sir ko'rsatishga qodir. Tashqi omilga misol sifatida jahon tarixidagi ko'plab epidemiyalar va pandemiyalarni keltirish mumkin, bu esa dunyoning ko'plab mintaqalarida urushlarni to'xtatishga va kuchlar muvozanatini o'zgartirishga majbur qildi. 2020 yilda yana bir pandemiya sabab bo'lgan COVID-19 virusli infeksiyasini faqat istisno bilan bog'lash mumkinligi xarakterlidir, chunki u jahon siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmadi.

Har bir xalqaro, boshqa har qanday mojaro singari, uning rivojlanishida bir necha bosqichlardan o'tadi. 1. Tomonlarning manfaatlari to'qnashuvi natijasida nizoli vaziyatning paydo bo'lishi. Tomonlardan biri buning uchun munosib sababdan foydalansa, u to'liq mojaroga aylanishi mumkin. Bu, masalan, davlat chegarasida qurolli to'qnashuv, boshqa davlat hududini o'qqa tutish yoki bombardimon qilish, davlat arbobi yoki diplomatni o'ldirish, chet el fuqarolari yoki tashkilotlarining mulkini musodara qilish, diplomatik muassasa hududiga noqonuniy kirish bo'lishi mumkin. yoki konsullik vakolatxonasi yoki uni tortib olish, boshqa davlatlarning harbiy kemalari, savdo kemalari va transport vositalariga nisbatan tajovuzkor harakatlaridir.

1964 yil 2, 4 avgustda Vetnam Demokratik Respublikasining Tonkin ko'rfazi akvatoriyasida torpeda katerlari bilan jangga kirgan AQSh esminetslari bilan sodir bo'lgan nizolar AQShning Vetnamdagi mojaroga harbiy aralashuvining boshlanishiga sabab bo'ldi. Ikkala hodisaning holatlari ham to'liq aniqlanmagan, ammo 5 avgustda Amerika aviatsiyasi Vetnam hududiga birinchi zarba berdi, 7 avgustda esa AQSh Kongressi Tonkin rezolyutsiyasini qabul qildi. U prezident L.Jonsonga. Janubi-Sharqiy Osiyodagi ittifoqchilarni himoya qilish uchun har qanday choralar ko'rish, shu jumladan ularga zarur harbiy yordam ko'rsatish huquqini taqdim etdi. Vaqt o'tishi bilan yangi ishtirokchilar kirishi mumkin bo'lgan mojaroning rivojlanishi. Egalik qilish uchun kurash olib borilayotgan ob'ektni tushunish ham kengaytirilishi mumkin. Bu nafaqat

bahsli hudud haqida, balki potentsial dushmanning harbiy-strategik salohiyatini tiklash va iqtisodiy yoki texnologik ustunlikka erishish imkoniyatini cheklash haqida ham bo'ladi. Aynan shu ssenariy bo'yicha birinchi jahon urushi boshidagi voqealar rivojlandi. Serb millatchilarining Sarayevoda Avstriya-Vengriya taxtining vorisi erts-gertsog Frants Ferdinandning 1914 yil 28 iyunda o'ldirilishi va Serbiyaning Avstriya-Vengriya ultimatumining barcha shartlarini bajarishdan bosh tortishi Avstriya-Vengriyaning 28 iyulda Serbiyaga urush e'lon qilishiga olib keldi. To'rt kundan so'ng, 1914 yil 1-avgustda Germaniya Avstriya-Vengriyaning ittifoqchisi sifatida Germaniya hukumati talabiga binoan safarbarlikni to'xtatishdan bosh tortgan Rossiyaga qarshi urush e'lon qilganida, mahalliy urush jahon urushiga aylandi. Germaniya 3 avgustda Fransiya urush e'lon qildi, 4 avgustda esa Buyuk Britaniya unga urush e'lon qildi. Keyinchalik urushga tobora ko'proq yangi ishtirokchilar qo'shildi va Bolqonda ta'sir doiralari uchun kurash ular amalga oshirgan maqsadlar orasida ikkinchi o'ringa chiqdi. Qurolli qarama-qarshilik asosiy savolni: buyuk davlatlardan qaysi biri o'z maqomini saqlab qoladi va mustahkamlaydi, qaysi biri hudud va aholining, koloniyaning, monopol sohalarining bir qismini yo'qotishini hal qilishi kerak edi.

Muhokama uchun savollar:

1. Antanta, Kichik Antanta va Bolqon Antantasini tavsiflang.
2. Koreya yarim oroli muammosini sharhlang.
3. Vetnamdagi 1960-1970 yillardagi muammoni tavsiflang.
4. Sharqiy Timor muammosini bayon qiling.

12-BOB. ZAMONAVIY JAHON SIYOSATIDA ETNOSIYOSIY OMIL

12.1 §. Globallashuv jahon siyosatidagi ustuvor yo‘nalish

1. XXI asr boshlarida, aloqa tarmoqlarining rivojlanishi tufayli masofalar qisqarganda, dunyo siyosiy, iqtisodiy va madaniy integratsiyani yoki boshqacha qilib aytganda globallashuvni boshdan kechirdi. Ushbu jarayonlar geografiyaning global siyosatga ta’siri haqida har qanday savol tug‘diradi. Tarixchilar globallashuvni kapitalizm rivojlanishining bosqichlaridan biri deb hisoblashadi. Siyosatshunoslar demokratik tashkilotlarning tarqalishiga e’tibor qaratdilar. Iqtisodchilar moliya bozorlarini transmilliylashtirish jarayonini qayd etadilar. Madaniyatshunos olimlar globallashuvni G‘arb madaniyati va turmush tarzining dunyo bo‘ylab tarqalishi bilan bog‘laydilar (g‘arblashtirish). Globallashuvni -global telekommunikatsiya vositalarining paydo bo‘lishini tushuntirish uchun axborot – texnologik yondashuvlar ham mavjud.

Siyosatda globallashuv milliy davlatning zaiflashishiga olib keladi va uning suverenitetini pasayishiga yordam beradi. Milliy davlatning o‘zgarishini kuzatish mumkin, ammo uning ajralmasligi kamaymaydi (tanqidlarning kuchayishiga qaramay). Zamonaviy davlat BMT, NATO, XVF va Jahon banki kabi nufuzli xalqaro tashkilotlarga tobora ko‘proq vakolatlarni topshirmoqda. Shuning uchun T. Fridman va R. Keohane kabi mualliflar globallashuvni tubdan yangi hodisa deb hisoblashadi va bu milliy davlatlarning ahamiyatini asta-sekin yo‘qotishiga olib keladi.

Global mojarolar bilan bog‘liq turli xil tushunchalar juda muhimdir. Samuel Xantington F. Fukuyamaning “tarixning intihosi” haqidagi nazariyasiga qarshi bo‘lgan “tsivilizatsiyalar to‘qnashuvi” nazariyasi haqida yozadi. Mojaroda G‘arb dunyosining roli katta ahamiyatga ega. Globallashuv pozitsiyasidan mintaqaviylik-bu katta hududiy miqyosdagi mahalliylikning bir turi. Ko‘pincha, bu tarix va geografiya o‘rtasidagi kurash sifatida tasvirlangan. Muammolarga geografik yondashuv mintaqaviy tuzilmalar global korporatsiyalar, milliy davlatlar va xalqaro iqtisodiy tashkilotlar bilan birgalikda globallashuvning eng muhim sub’ektlari ekanligini tushunish bilan bog‘liq. Bu globallashuv va mintaqaviylik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tadqiqot uchun qiziqarli sohaga aylantiradi. Ushbu raqobatdosh va qarama-qarshi globallashuvlarning har biri mafkuraviy va ilmiy jihatdan global darajada davom etayotgan jarayonlarning alohida o‘lchamlarini aks ettiradi, bu esa

sukut bo'yicha ularni ijtimoiy-madaniy geografiyada tadqiqot ob'ektlariga aylantiradi.

Bunda asosiy maqsad ushbu mavzu bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar asosida globallashuvning mohiyati va uning jahon siyosati va geografiyasi bilan aloqalarini ochib berishdir. Turli xil tadqiqot usullari qo'llanilgan, ular orasida kontseptual tahlil, vaziyatni tahlil qilish, tsivilizatsiya yondashuviga asoslangan fazoviy tahlil va boshqalar. Mavzu bo'yicha mavjud bo'lgan asosiy tadqiqotlar g'oyalari sintez qilindi, tahlil qilindi va muhokama qilindi. Muammolarning ba'zilar fundamental, boshqalari unchalik ma'lum emas va ba'zilar hatto o'ziga xosdir. Tadqiqotning yana bir natijasi qarama-qarshi ikkita jarayon – globallashuv va mintaqalashtirishni tushuntirishdir. Ushbu turli xil nuqtai nazarlarni global jarayonlarning mohiyatini va ularning asoslaridan biri sifatida geografiyaga bo'lgan munosabatini aniqlashga kiritishga harakat qilindi.

Global miqyosdagi zamonaviy siyosiy rivojlanish globallashuv, anti-globalizm va ko'p qutbli dunyoning shakllanishi jarayonlari bilan tavsiflanadi. Globallashuv - bu butun dunyo bo'ylab siyosiy, iqtisodiy va madaniy integratsiya va birlashish jarayonidir. Demak, biz siyosiy, iqtisodiy va madaniy globallashuvni ajrata olamiz.

Globallashuv tabiati haqidagi tushunchalar munozarali. Tarixchilar buni kapitalizmning rivojlanish bosqichlaridan biri deb hisoblashadi. Siyosatshunoslar demokratik tashkilotlarning tarqalishini ta'kidlaydilar. Iqtisodchilar moliya bozorlarini transmilliylashtirish jarayonini hisobga olishadi. Madaniyatshunos olimlar buni G'arb madaniyati va turmush tarzining umumiy taqsimoti bilan bog'lashadi (g'arblashtirish). Globallashuv jarayonlarini tushuntirishda global telekommunikatsiya vositalarining paydo bo'lishi bilan bog'liq axborot texnologiyalari yondashuvlari ham mavjud. Amerikalik sotsiolog C. Chase-Dann globallashuvning kamida beshta ajralib turadigan jihati bor degan xulosaga keladi:

1) umumiy ekologik cheklovlar, ularning bir qismi "bizning mo'rt ekotizimimiz va ekologik xavflarning globallashuvi tufayli global tahdidlar" va bizning kunlarimizda ekologik tanazzul global miqyosda ishlay boshladi;

2) madaniy globallashuv, madaniy hodisalarning ikki turi bilan bog'liq: "G'arb kelib chiqishi" ning individual qadriyatlarining dunyo aholisining barcha katta guruhlariga tarqalishi; shaxsiy huquqlar va o'ziga

xoslikni qabul qilish, shuningdek “inson huquqlari”ni himoya qilish bo‘yicha transmilliy harakatlar.;

3) axborot texnologiyalarining yangi davri bilan bog‘liq bo‘lgan aloqa globallashuvi – “global aloqa vositalari dunyoning bir qismidan ko‘rinadigan va ko‘rinmas narsalarni har qanday millat-davlat yoqtiradimi yoki yo‘qmi, boshqasiga o‘tkazish qobiliyatiga ega”;

4) “Dunyoni qamrab oluvchi iqtisodiy munosabatlar”ni o‘z ichiga olgan iqtisodiy globallashuv. Uning eng muhim ko‘rinishlari “transmilliy korporatsiyalar tomonidan yaratilgan bozorlar, moliya, tovarlar va xizmatlar va tarmoqlarning o‘zaro bog‘liqligi”dir;

5) Tabiati “xalqaro siyosiy tuzilmalarni institutsionalizatsiya qilishda” bo‘lgan siyosiy globallashuv. Globallashuvning tug‘ilishi haqidagi savol ham munozarali. Uning paydo bo‘lishi qadimgi davrlarda, birinchi imperiyalar kengayganida (Makedoniyalik Aleksandr III imperiyasi, Rim imperiyasi, mo‘g‘ul imperiyasi, Usmoniylar imperiyasi) kuzatilishi mumkin. Ular turli madaniyatlar (tsivilizatsiyalar) va tsivilizatsiya mintaqalari o‘rtasida aloqalar paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Madaniy-tsivilizatsiya mintaqalarining farqlanishi aniq chegaralar, hukmron yadrolar va ikkilamchi siyosiy subyektlar bilan bog‘liq. Ularning paydo bo‘lishi geografik tadqiqotlarda tsivilizatsiya yondashuvini qo‘llash natijasidir.

Sivilizatsiya mintaqasi o‘ziga xos ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy xususiyatlarga ega bo‘lgan subyektiv va tarixiy shakllangan barqaror fazoviy tizimdir. Geografik mintaqalardan farqli o‘laroq, ularning shakllanishida din, shuningdek, turmush tarzi ustunlik qiladi. Ijtimoiy jarayonlar ta’siri ostida mintaqalar o‘zlarining fazoviy konfiguratsiyasini asosan tarkibiy darajada o‘zgartirishga qodir.

Eng kuchli turtki Buyuk geografik kashfiyotlar tomonidan ta’minlandi va shuning uchun bu davrni globallashuvning haqiqiy boshlanishi deb hisoblash mumkin. XVI-asrning boshidan XX-asrning birinchi yarmigacha G‘arb tamadduni ustun bo‘lib, o‘zining siyosiy va iqtisodiy tizimini, shuningdek, boshqa tsivilizatsiyalarga madaniy va ilmiy paradigmalarni o‘rnatdi. Bu holat XX-asrning o‘rtalarida, ikkinchi Jahon urushi tugaganidan keyin, dunyo ikki qutbli bo‘lganida (liberalizm va totalitarizm qarama-qarshiligi asosida) va sovuq urush tugaganidan keyin, ko‘p qutbli bo‘lganida o‘zgardi.

Sovuq urush-bu Sovet Ittifoqi boshchiligidagi Sharqiy blok va ikkinchi Jahon urushidan keyin boshlangan va 1991 yil dekabr oyining oxirida Sovet Ittifoqi parchalanganiga qadar davom etgan AQSh va

NATO hukmron bo'lgan G'arbiy blok o'rtasidagi doimiy keskinlik va kurashni anglatuvchi atama. Bu raqobat bloklar o'rtasida keng ko'lamli to'g'ridan-to'g'ri kurashga olib kelmadi. Amerikalik siyosiy maslahatchi Bernard Barux tomonidan ommaviylashtirilgan "sovuq urush" atamasi.

Globallashuv hukumat (hokimiyat) subyektlarini markazsizlashtirish jarayoni bilan ham chambarchas bog'liq. Siyosatda globallashuv milliy davlatning zaiflashishiga olib keladi va uning suverenitetini pasayishiga yordam beradi. Milliy davlatning o'zgarishi kuzatilmoqda, uning pasayishi emas (tanqidlarning kuchayishiga qaramay). Bir tomondan, zamonaviy davlat BMT, NATO, XVF va Jahon banki kabi nufuzli xalqaro tashkilotlarga ko'proq kuch beradi. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvining pasayishi va soliqlarning kamayishi bilan kompaniyalarning (ayniqsa yirik transmilliy korporatsiyalarning) siyosiy ta'siri kuchayadi. Insonlarning oson ko'chishi va kapitalning chet elga erkin o'tkazilishi tufayli davlatning o'z fuqarolari ustidan kuchi ham pasaymoqda. Asosiy maqsad globallashuvning paydo bo'lishi, namoyon bo'lishi va jahon siyosati va geografiyasi bilan o'zaro bog'liqligi orqali mavjud ilmiy adabiyotlar asosida ochib berishdir. Bunga globallashuvni atama sifatida aniqlashtirish va yuqorida aytib o'tilgan boshqa muhim geosiyosiy tushunchalar kiradi. Maqsadga erishishda tadqiqotda ishlatiladigan turli xil atamalarni ajratish uchun kontseptual tahlil, jahon geosiyosatining zamonaviy rivojlanishi, iqtisodiyot va globallashuv omillari o'rtasidagi munosabatlarni ta'kidlash uchun vaziyatni tahlil qilish, tsivilizatsiya yondashuviga asoslangan fazoviy tahlil va boshqalar kabi turli xil tadqiqot usullari qo'llanilgan. Mavzu bo'yicha mavjud bo'lgan asosiy tadqiqotlar g'oyalari sintez qilindi, tahlil qilindi va muhokama qilindi.

Amerika geosiyosiy maktabining tendentsiyalaridan biri o'sib borayotgan "mudofaa ongi" bilan bog'liq. Mazkur kontseptsiya mintaqaviylashuvga, AQShning geosiyosiy hukmronligini yo'qotishiga olib keladi. Buning o'xshash ifodasi "tsivilizatsiyalar to'qnashuvi" tomonidan S.Xantington-amerikalik sotsiolog va siyosatshunos, unda u F.Fukuyamaning "tarixning intihosi" nazariyasi haqida savollar beradi. Uning 1993 yilda nashr etilgan *"Tsivilizatsiyalar to'qnashuvi va dunyo tartibini qayta tiklash"* monografiyasi bir zumda futuristik bestsellerga aylandi. Fukuyama liberal mafkuraning to'liq g'alabasini dunyo siyosiy rivojlanishining asosiy omili sifatida qabul qilish kerakligini taklif qilsada, Xantington bu yondashuvni juda optimistik deb hisoblaydi.

Uning ta'kidlashicha, XX asr oxirida kuchlarning geosiyosiy taqsimlanishi liberalizm va avtoritarizm o'rtasidagi an'anaviy qarama-qarshilik doirasidan tashqarida bo'lgan omillar bilan belgilanadi. Xantington iqtisodiy va siyosiy rivojlanishni belgilovchi asosiy omil davlatlarni o'xshash ijtimoiy, madaniy va diniy qadriyatlarga ega tsivilizatsiyalar bo'ladi, deb hisoblaydi. Nemis faylasufi va tarixchisi O.Shpengler ("G'arbning tanazzuli") hamda ingliz tarixchisi va madaniyat antropologi A.Toynbi ("Tarixni o'rganish") tomonidan taklif qilingan tushunchalarga asoslanib, Samuel Xantington "insoniyat tarixi – bu sivilizatsiyalar tarixidir deb aytadi". Xantington o'z tasnifida sakkizta sivilizatsiyani aniqlaydi: G'arbiy (katoliklik va protestantizmga asoslangan), pravoslav, islom, hindu, xitoy (buddizmga asoslangan), yapon (sintoizm asosida), Lotin Amerikasi (katoliklik va mahalliy tubjoy amerikalik an'analarga asoslangan), va Afrika (mahalliy an'anaviy e'tiqodlar asosida shakllanish jarayonida).

12.2 §. "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi"

Aksariyat tsivilizatsiyalarda, boshqa davlatlarga nisbatan hukmron va tashkiliy rolga ega bo'lgan asosiy davlat mavjud. Bunga G'arb sivilizatsiyasidagi AQSh yoki pravoslav sivilizatsiyasidagi Rossiya misol bo'la oladi. Xantington nazariyasidagi asosiy jihat har bir tsivilizatsiya o'z o'ziga xosligini saqlab qolishga va ko'p hollarda o'z ta'sir doirasini kengaytirishga harakat qiladi, degan g'oyadir, bu esa XX - asrda oxir-oqibatda o'zaro muloqot zonalarida turli tsivilizatsiyalarni bir qator to'qnashuvlarga olib keladi. Fransuz geografi J.Rufin Xantington konsepsiyasini yanada rivojlantirdi va Shimol va Janub o'rtasida yangi chegara yaratdi. "*Sivilizatsiyalar to'qnashuvi*" iborasi yangi emas va u o'rta asrlarda, Basil Metyusning "Yosh Islom Yo'lda: Sivilizatsiyalar to'qnashuvida tadqiqot", A. Kamyu va B. Lyuis va boshqalarning asarlarida ishlatilgan.

Xantington Sovuq urush tugaganidan keyingi davrdagi global siyosatning tabiati haqidagi turli nazariyalarni o'rganib, ratsionalizatsiyadan boshlaydi. Uning uchun tsivilizatsiyalar to'qnashuvi (Fukuyamadagi kabi) yakun emas, balki tarix taraqqiyotidir. U ta'kidlagan tsivilizatsiyalarda (tsivilizatsiya mintaqalarida) global ziddiyat tendentsiyalari bosqichma-bosqich namoyon bo'ladi. Yugoslaviya parchalanganidan so'ng, Chechenistonda, Hindiston va Pokiston o'rtasidagi urushlar sivilizatsiyalar to'qnashuvining dalilidir. S.Hantingtonning fikricha, inson huquqlari, liberal demokratiya va erkin

bozor iqtisodiyoti Sovuq urush tugaganidan keyin dunyoda xalqlar uchun qolgan yagona muqobil yo'l edi. Shu bilan birga, uning fikricha, G'arbning qadriyatlar va G'arbning siyosiy tizimi universalligiga bo'lgan e'tiqodlari sodda va doimiy ravishda demokratiya va "uning umumbashariy me'yorlari" ga intilishi boshqa sivilizatsiyalarga ko'proq qarama-qarshidir. G'arb o'ziga ishonadi, chunki u xalqaro tizimni yaratib, o'z qonunlarini kiritdi va ularga BMT shaklida mazmun berdi.

F.Fukuyama - amerikalik sotsiolog, siyosatshunos, siyosiy iqtisodchi va asli yapon yozuvchisi. U o'zining "Tarixning intihosi va oxirgi odam" kitobi bilan mashhur bo'lib, unda global miqyosda liberal demokratiyalar va erkin kapitalistik bozorning G'arbga taqsimlanishi sotsial-madaniy evolyutsiyaning yakuniy belgisi ekanligini ta'kidlaydi². Insoniyat va ehtimol, insoniyat boshqaruvining yakuniy shakli. Uning navbatdagi "Ishonch: ijtimoiy fazilatlar va farovonlik yaratish" kitobi uning pozitsiyasining o'zgarishini, madaniyatni iqtisodiyotdan ajratib bo'lmasligini ko'rsatdi. Fukuyamaning ta'kidlashicha, 1989 yildan so'ng sotsializm muvaffaqiyatsizlikka uchrab liberalizm o'rnatildi va yangi hech narsa kutish mumkin emas.

T. Fridman, R. Keohane, D. Nye va boshqalar globallashtirishni tubdan yangi hodisa sifatida qabul qilib, millat ahamiyatini asta-sekin yo'qotishiga olib keladi. davlatlar, yorqin "hyperglobalizer", Kaliforniya universiteti professori, "Chegarasiz dunyo" va "Milliy ning intihosi" kitoblar muallifi Kenichi Ohmaeda ko'ra, zamonamizning eng o'ziga xos qismi o'tmish bilan uzilishdir. Uning ta'kidlashicha, 2025 yilgacha milliy davlatlar yo'q bo'lib ketadi va 300 tacha shahar-davlatlar yoki shahar-mintaqalar bo'ladi, ular milliy davlatlar o'rnini bosadi. Ular alohida funktsiyalarga ega bo'ladi, chunki ular to'g'ridan-to'g'ri global iqtisodiyotga kirishadi. Fikrimizcha, bu yangi ijtimoiy-iqtisodiy geografiyaga va ijtimoiy guruhlarining yangi madaniyatiga, jamiyatning yangi madaniy-geografik tabaqalanishiga olib keladi.

Zamonaviy geografik nuqtai nazardan, islomlashtirilgan globallashtirish dunyoning qolgan qismidan idrok etishda bir hil bo'lib tuyuladi, ammo u genezisida heterojendir. Bu S.Huntington tezislarning nomukammalligiga qarshi kuchli dalildir. Buning sababi, geografik ma'noda u o'zini "tizimdan tashqarida" namoyon qiladi va geografiyada eng ko'p ishlatiladigan tushunchalardan biri – "chegara" ma'nosini anglatadi.

² Fukuyama F. The End of History and the Last Man. 2006. New York, Simon & Schuster 432 p.

Globallashuvning ultra globalistik tendentsiyasi va qarashlari milliy davlatlar, urf-odatlar, o'ziga xosliklar va manfaatlar dunyosida amalga oshiriladi. Bu dunyoning reaksiyasi hozirgi zamonda shakllangan davlat tuzilishini o'z funktsiyalari bilan ushlab turishga urinishdir. U globallashuvni obyektiv jarayon sifatida emas, balki global xavflarni to'sib qo'yadigan kosmopolit va qudratli davlatlarning ishi sifatida qabul qiladigan statist-konservativ globallashuv modeli tasviriga asoslanadi. Bu geografiyaga mas'uliyatli funktsiyalarni yuklaydi, chunki u nafaqat xavflarning genezisini, balki oldini olish uchun zarur bo'lgan resurslarni ham ochib berishga chaqiriladi.

Mintaqalashtirish - bu maydonlarni tasniflash yoki bo'shliqlar sinflarini aniqlashdir. Mintaqaviy birlashmalar birlashgan jamiyat ta'siridan foydalangan holda globallashuvning obyektiv yo'nalishidagi deformatsiyalarni minimallashtirishga qaratilgan. Mintaqaviy tuzilmalarda birlashgan davlatlar yagona mintaqaviy strategiyada amalga oshirilgan tizim manfaatlarini yaratadilar. Agar u yo'naltirilgan bo'lsa, u tuzatuvchi rolini o'ynashi mumkin:

1. Tegishli ilmiy usullarni joriy etish orqali mintaqadagi kapital bozorlarini nazorat qilish;
2. Turli tarkibiy elementlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiyliigi va salohiyatini baholashda tizim-tarkibiy yondashuvni qo'llash;
3. Uning genezisini ochib berishda asosli ilmiy yondashuvni o'rnatish. Iqtisodiy, geosiyosiy va ijtimoiy-madaniy nuqtai nazardan "beqarorlik importi" hodisasining tabiati va namoyon bo'lishi;
4. Alohida davlatlarning ijtimoiy va madaniy siyosatida qayta taqsimlash va himoya funktsiyasini tartibga solish;
5. Inqirozga qarshi modellarni ishlab chiqish va ijtimoiy-madaniy sohadagi inqiroz cho'qqilarining tsiklik tabiati prognozi.

Muhokama uchun savollar:

1. A. Toynbining tamaddunlar yondashuvini sharhlang.
2. S. Xantingtonning madaniyatlar to'qnashuvi goyasini tavsiflang.
3. NATOning jahon siyosatidagi roli nimada?
4. Varshava shartnomasi tashkilotining roli nimada namoyon bo'lgan.

13-BOB. JAHON SIYOSATINING GLOBAL MUAMMOLARI

13.1 §. Zamonaviy jahon siyosati tendensiyalari

Etnik siyosat-davlat tomonidan etnik guruhlariga nisbatan amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmui, etnik guruhlarining o'zlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar majmuasidir. Zamonaviy Yevropa davlatlarining siyosiy tuzumida etniklikning o'рни, etnik ozchiliklarni tasniflash muammolari, milliy davlatlar modeli inqirozi, boshqa etnik elatlar migrantlarining integratsiyalashuvi, muhojirlar jamoalarining deradikalizatsiyasi, o'ng qanot anti-immigratsion populizmining o'zgarishi kabi masalalarni qiyosiy ko'rib chiqish talab etiladi. Amaliy etnosiyosatning mintaqaviy holatlariga, Shimoliy Irlandiya, Tog'li Qorabog', Bolqon davlatlari va Ukrainaga alohida e'tibor beriladi. Etnik mansublik Yevropa mamlakatlarida siyosiy safarbarlikning eng muhim manbalaridan biri sifatida o'z rolini saqlab qoladi va etnosiyosiy boshqaruv davlat siyosatining asosiy jihatlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Davlat-millat-bu yangi davrning "ixtirosi". Y.Xabermas uni "deyarli hech kim ishonmagan, ammo pragmatik sabablarga ko'ra ma'lum bir vaqtda ixtiro qilingan narsa" deb ta'riflagan. Davlat-millat G'arb tsivilizatsiyasining mahsuli bo'lib, uni mavhum, "universal" institutlarning qadimiy printsiplari (ular orasida: Rim qonuni, fuqarolikning qadimiy printsiplari, hokimiyat institutlarining shaxssiz tabiati va boshqalar) sintezi asosida yaratgan va "shaxsiy" (ya'ni shaxsiy, o'zboshimchalik bilan tanlashga qodir) Xudoga o'xshash xristian printsiplari.

Davlatchilikning siyosiy shaklini klassik shaklda shakllantirish nuqtai nazaridan (bu turdagi birinchi davlatlar bizning oldimizda paydo bo'lganidek), etnik kelib chiqishi haqiqatan ham "raqib"ga o'xshaydi. Millatlar umumiy tarixiy merosga ega bo'lgan fuqarolarni (masalan, modern shakl uchun majburiy bo'lgan hududga suveren egalik huquqini talab qilish huquqi qonuniylashtiriladi) va ma'lum bir madaniyat jamoasini birlashtirishga moyildirlar, ammo ikkalasi ham etnik bo'lmagan "kelib chiqishi" bo'lishi mumkin. Zamonaviy davlat – bu fuqarolar millati, asosan noetnik asosda birlashma. Iqtisodiy (globallashuv, umumiy bozor va ilmiy-texnik taraqqiyot orqali) zamonaviy jamiyatlarning o'sib borayotgan etnik-madaniy va diniy geterogenlikini hisobga olgan holda, bugungi kunda bu boshqacha bo'lishi mumkin emas. Biroq, etnik va zamonaviy davlat an'anaviylik – zamonaviy o'qida mantiqan bir-biriga qarama-qarshi bo'lganligi, bu davlatdagi etnik "imkonsiz" degani emas. Bu ijtimoiy konsolidatsiya

uchun “kerak emas” (ushbu siyosiy shaklda ijtimoiy konsolidatsiya boshqa asoslarda, ko‘pincha Frantsiyada yoki AQShda bo‘lgani kabi mafkuraviy asosda sodir bo‘lishi mumkin) va zamonaviy siyosiy tuzilish va hokimiyatning antagonistidir (an’anaviy institutlar marginallashtirilgan darajada). Ushbu funktsiya jamoat birdamligi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. U etniklikni zamonaviy davlatga potentsial muammo qiladi.

Fransiya XX asr oxirida multikulturalizmni nomiga bo‘lsa ham qabul qilmagan Yevropa siyosiy an’analarining kam sonli davlatlaridan biridir. Bundan tashqari, frantsuz siyosiy nutqining negizida kommunitarizmning o‘ziga xos kontseptsiyasi paydo bo‘ldi, bu shaxsning madaniy jihatdan unga yaqin bo‘lgan etnik-madaniy yoki diniy jamoaga ijtimoiy yo‘naltirish amaliyotini anglatadi. Siyosiy ahamiyatga ega bo‘lgan hodisa sifatida kommunitarizm 1970 yillar boshidagi inqiroz natijasida paydo bo‘lgan. va undan keyingi iqtisodiyotni qayta qurish natijasida yollanma ishchilar ommaviy ravishda ishdan bo‘shatildi, ularning aksariyati migrantlar oilalaridan kelib chiqqan.

Fransiya davlati frantsuz jamiyatiga qo‘shilganligi sababli, muhojirlarning jamoaviy birdamligi milliy birdamlik bilan almashtirilishini nazarda tutdi. Va umuman olganda, bu fikrning mantig‘i to‘g‘ri edi: Fransiya davlati birinchi to‘lqinlarning muhojirlarini individual darajada ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga muvaffaq bo‘ldi, ammo inqirozdan keyin vaziyat o‘zgardi. O‘zib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishning asosiy tomoni sifatida davlatning “yetishmasligi” sharoitida odamlar ushbu ijtimoiy-iqtisodiy muammolar umumiy bo‘lganlar bilan birdamlikni boshladilar. Bular bir xil yoki yaqin etno-madaniy yoki diniy guruhlariga mansub qo‘shnilari edi. Davlat o‘z fuqarolarining ushbu qismi oldida ishonchini yo‘qotdi. Liberal demokratiya sharoitida, yuqorida yozganimizdek, bunday vaziyatlar qonuniylik inqiroziga aylanib bormoqda, shuning uchun ular davlat va umuman jamiyatni jiddiy tashvishga solmoqda.

Ozchiliklarni tasniflash bilan bog‘liq yana bir savol – bu diaspora muammosi. Diasporani nima deb atashimiz mumkin, bu atama qanchalik dolzarb, diasporal etnik ozchiliklar boshqa ozchiliklardan qanchalik farq qiladi? Diaspora so‘zi “tarqalish” degan ma‘noni anglatadi; birinchi diasporalar orasida, yahudiy, arman va lo‘lilar bo‘lgan. Ammo ularning shartli migrant ozchiliklardan farqi nimada? Bir qator hamkasblar diaspora ko‘proq institutsionalizatsiyani nazarda tutadi, deb taxmin qilishni taklif qilishadi. Jamiyat ichidagi o‘zaro munosabatlarning yanada

rivojlangan institutlari va chiqish mamlakati bilan qo'llab-quvvatlanadigan aloqaning mavjudligi.

13.2 §. “Milliy davlat” modellari

“Milliy davlat”(nation-state)ning zamonaviy ta'riflari “bir nechta millatni emas, balki bitta davlatni o'z ichiga olgan davlat”; “suveren davlat, aksariyat fuqarolar yoki subyektlar, shuningdek, millatni belgilovchi omillar, masalan, til yoki umumiy kelib chiqishi bilan birlashtirilgan”, “to'rtta millatga ega bo'lgan davlat “kabi juda birlashtiruvchi talqingacha tarkibiy qism-suverenitet, yer, aholi va hukumat. Ikkinchi holatda, har qanday suveren davlat, shu jumladan ko'p millatli imperiyalar “milliy” deb hisoblanishi mumkin.

“Milliy davlat” g'oyasi 1789 yilgi frantsuz inqilobining natijasidir deb hisoblanadi. G'oya fuqarolikka - *nationalité*ga asoslangan edi, ya'ni bir mamlakatning barcha fuqarolari bitta nation vakillari hisoblanishadi. Frantsiya inqilobidan so'ng, *nationalité* tushunchasi qayta ko'rib chiqiladi va “teng huquqli bir davlatning fuqarolari” degan ma'noni anglatadi.

XX asrda “o'z davlati” tsivilizatsiya taraqqiyotining eng yuqori darajasiga erishgan va ma'lum umumiy qadriyatlar atrofida birlashgan odamlar jamoalarini yaratishga qodir, degan yondashuv ustunlik qildi. Bu odamlar jamoalari “millat”, ular yaratgan davlat esa “milliy”dir. Bu odamlarni birlashtiruvchi omil “muayyan qadriyatlar” bo'lib, ular tarixiy yoki etnik bo'lishi shart emas, bundan tashqari, ular yangi, millatdan tashqari, dindan tashqari va inson huquqlariga taalluqli – sinfiy, etnik, jinsi, diniy farqi yo'q, irqiy va boshqa cheklovlar, keyinchalik “inson huquqlari” tushunchasining asosini tashkil etgan. Frantsiyaga kelganda, “milliy davlat”, “millat” jamiyatining qadriyatlari Frantsiya inqilobi davrida e'lon qilingan “erkinlik, tenglik, birodarlik” bo'lib, asosan frantsuz ma'rifatparvarlari tomonidan tarbiyalangan va ularga tenglashtirilgan fuqarolik – “Frantsiya fuqarosi” bu qadriyatlarning tashuvchisi sifatida.

Entoni Smit qayd etadi: “Veber xalqlar zamonaviymi va ular qanday rivojlanayotgani haqida savol berdimi – o'z-o'zidan yoki sun'iy ravishda?”. Ilmiy muhitda bir qator nazariyalar, shu jumladan antropologik-etnografik, evolyutsion, sun'iy aralashuv (konstruktivizm) orqali xayoliy o'ziga xoslikni qurish nazariyasi bu savolga javob topishga harakat qilmoqda. Savolni boshqacha shakllantirish mumkin: ma'lum bir guruh odamlarning ehtiyojlari va irodasi bilan yaratilgan “milliy davlat” va shuning uchun ushbu davlat fuqarolari hamjamiyati – “millat” sun'iy

yoki tabiiy tuzilmalarmi? U evolyutsiya orqali tabiiy ravishda yetilganmi yoki sun'iy aralashuv natijasidami? Ularning aksariyati Yevropa tahliliy va siyosiy muhitida *nationalism* so'zi bilan "chekinishadi" va agar ular etnik tarkibiy qismga ega bo'lsa - etnik nationalism, garchi ko'pincha bir xil mualliflar millat so'zining etnik/davlat ma'nosida turib olishadi.

Bu idrok bilan "milliy davlatlar"da boshlangan norozilik harakatlarini haqiqatdan ham millatchi deb atash mumkin, chunki ular ko'pincha milliy davlat ichidagi tengsiz imkoniyatlar tomonidan boshqariladi. Ya'ni, odamlar guruhlarini teng "milliy" huquqlar uchun kurashmoqda, ammo kurash etnik huquqlar muammolariga asoslangan bo'lsa, bu harakatlarni "millatchi" deb atagan holda, millat atamasining etnikdan tashqari ma'nosini qayta ko'rib chiqish kerak, yoki "millatchilik" so'zidagi "millat" ma'nosini qayta ko'rib chiqing.

XIX asrda parallel ravishda, asosan, barcha fuqarolar uchun teng huquqli kontseptsiyaga ega davlat qurildi, ammo "erkinlik, tenglik, birodarlik" qadriyatlari nafaqat shaxsga, balki jamoaviy guruhga ham taalluqli ko'rinadi: etnik guruhlar va/yoki etnik-lingvistik va diniy guruhlar.

So'nggi 200 yil ichida 26 ta kantonda to'rtta milliy til va ikkita asosiy konfessiyaga ega bo'lgan umumiy milliy – Shveytsariya o'ziga xosligi shakllanib, rivojlanib borgan va davlat kantonlarning etnik-madaniy federalizmi asosida muvaffaqiyatli boshqarilayotgan Shveytsariya muhim siyosiy an'analarga ega. Mamlakat konstitutsiyasining 70-moddasi nemis, frantsuz va italyan tillarini rasmiy tillar deb tan olib, romansh tiliga alohida maqom bergan. Shveytsariyada eng keng tarqalgan til nemis tili bo'lib, bu tilde aholining 63,7%i gapiradi. Har bir kanton o'z hududida eng keng tarqalgan deb hisoblagan va kanton aholisi tomonidan tan olingan tilni mustaqil ravishda o'zining rasmiy tili sifatida belgilaydi. Shveytsariya hayratlanarli darajada turli madaniyatlarga mansub odamlarning tinch-totuv yashashini ta'minlaganligi bilan mashhur.

XX asr boshlarida. "Milliy davlat"ning frantsuz modeli juda ilg'or deb hisoblanib, yangi tug'ilgan yoki qayta tiklangan ko'plab mamlakatlar o'zlarini "milliy davlatlar" deb e'lon qildilar. Biroq, ularning o'z fuqarolariga / fuqarolariga nisbatan ichki siyosati hatto bu tenglik konstitutsiyada mustahkamlangan bo'lsa ham ko'pincha tenglik printsiptan uzoq edi.

Buning yorqin misollaridan biri Lozanna konferentsiyasida "milliy" deb e'lon qilingan, ammo pogromlar va mamlakatning mahalliy nasroniy xalqlari - armanlar va yunonlar bilan ozodlik yo'lida harakat orqali turk

davlatini yaratishda 1920-yillarda Yevropa davlatlari tomonidan e'tirof etilgan Turkiya namuna misol bo'ladi. Yevropa va yangi tashkil etilgan Millatlar Ligasi shunday sharoitda yaratilgan va turklardan tashqari barcha etnik-lingvistik birliklarga xavf tug'diruvchi yangi tashkil etilgan respublikani "milliy davlat" sifatida tan olishga rozi bo'ldi. 1919-1924 yillarda boshlanib XX asr davomida davom etgan "*milliy davlat*" qurilishining turk misoli yevropaliklardan mutlaqo farq qiladi, garchi Mustafa Kamol Poshho yevropaliklarning e'tiborini jalb qilish uchun ular Yevropa modeliga muvofiq milliy davlat qurishga intilayotganliklarini bildirgan bo'lsada. Bunda na bitta til, na umumiy tsivilizatsiya yoki dunyoqarash qadriyatlari atrofida birlashgan bir guruh odamlar, na o'zlarining Vatan tuyg'usi bilan miqdor jihatdan ustun bo'lgan turk etnik birligi, na kelajakdagi "milliy davlat" haqida umumiy tushuncha yo'q edi. Turkiyada rasmiy ravishda "ozodlik", "anti-imperialistik", "mustaqillik urushlari" deb nomlangan 1919 yildagi turk-armen urushi va 1919-1922 yillardagi turk-yunon urushi aslida T.Akchamning ta'kidlashicha fuqarolar urushi edi: "Turkiyani imperialistik kuchlarning mustamlakasi yoki yarim mustamlakasiga aylantirishga bag'ishlangan barcha nazariy asarlarda xristian ozchiliklari imperialism kompradorlari va agentlari sifatida namoyish etilgan.

Eng ko'p tashkil etilgan "milliy davlatlar" va etnik jihatdan dominant birliklar-norozilik bilan Millatlar Yevropa Kengashi tomonidan taklif qilingan etnik/milliy ozchiliklarning xususiy huquqlarini takomillashtirishga ishora qiladilar (Milliy ozchiliklarni himoya qilish to'g'risidagi asosiy Konventsiya – Yevropa Kengashining 1995 yil 1 fevralda imzolangan konventsiyasi yoki 1998 yil 1 martda kuchga kirgan mintaqaviy yoki ozchilik tillari bo'yicha Yevropa Xartiyasi), har qanday jamoaviy huquq siyosiy tahdidni o'z ichiga oladi va shaxslarning fuqarolik tengligi etarli deb hisoblaydi. Qanday bo'lmasin, "milliy davlat" modeli va uning asl Yevropa kontseptsiyasi asl tamoyillaridan shunchalik uzoqlashdiki va boshqa modellarga shunchalik yaqinlashdiki, biz davlat fuqarolarini etnifikatsiya qilish jarayoni bilan tubdan shug'ullanamiz va millat va etnik guruhning birligiga yaqinlashamiz. Ba'zi milliy davlatlar aynan shu maqsadda qurila boshladilar. Bu yuqorida qayd etilgan "Milliy ozchiliklarni himoya qilish bo'yicha asosiy konventsiya"da yaqqol o'z ifodasini topgan. Bu yondashuv yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Darhaqiqat, etnik guruhning guruh sifatida hech qanday huquqiy himoyasi haqida hech qanday formula berilmagan. Konventsiya ozchilikka mansub shaxsning huquqlarini himoya qiladi, u davlatlarni

milliy ozchilikning jamoaviy huquqini guruh sifatida qo'llashga majbur qilmaydi. Bu konventsiya "milliy ozchilik" atamasiga aniqlik kiritishdan tortinmadi, ammo uning mezonlari bo'yicha konsensusga erishilmadi.

Shimoliy Irlandiyada o'ziga xos etno-konfessional vaziyat vujudga keldi. Mintaqada hukmron etnik guruh yoki milliy ozchiliklar mavjud emas, lekin ikkita jamoa mavjud bo'lib, ular o'rtasidagi bo'linish bir necha yo'nalishda - etnik, diniy va siyosiy jihatdan davom etadi. Bir jamoa *"irlandlar/katoliklar/millatchilar/respublikachilar"*, ikkinchisi esa *"ingliz va shotlandlar/protestantlar/yunionistlar/loyalistlar"* dan iborat. Jamiyatning yuqori qutblanishini hisobga olsak, protestantlarning hammasi ham ittifoqchi emas va barcha katoliklar ham millatchi emas.

Belfast shartnomasi qoidalariga ko'ra, ijroiya darajasida jamoalar o'rtasida hokimiyat taqsimoti mavjud. Mintaqaviy hukumatni birinchi vazir va uning o'rinbosari boshqaradi, ular har doim turli jamoalarni ifodalaydi va bir xil vakolatlarga ega. Ulardan birining iste'fosi avtomatik ravishda boshqasining iste'fosiga olib keladi. Bunday qurilma ko'pincha "kelishuv hukumati" deb nomlanadi, garchi amalda bu tizimga beqarorlik beradi, chunki ko'pincha iste'folar nafaqat jamoalararo ziddiyatlar, balki murakkab partiyaviy vaziyat bilan ham bog'liq. Sh.Irlandiya Vazirlar Mahkamasi ikki jamoaning vakillaridan iborat bo'lib, unionist va millatchi vazirlarning nisbati partiyalarning saylovda oladigan o'rinlari soniga qarab belgilanadi.

XXI asrda globallashuv va mintaqaviy integratsiyaning jadal jarayonlariga qaramay, dunyoning bir qator mamlakatlarida ixcham yashaydigan etnik ozchiliklarning o'z taqdirini o'zi belgilash istagi kuchayib, separatistik harakatlar tobora kengayib bormoqda. Davlatlarning keyingi siyosiy parchalanishi muammosi davom etayotgan hududiy nizolar, da'volar tufayli ayniqsa keskinlashmoqda. Ba'zi hollarda etnik hamjamiyat davlat tarkibidagi mavqeidan noroziligini namoyon qiladi va mintaqaviy avtonomiyani kengaytirish talabi paydo bo'ladi. 1945 yildan beri yiliga o'rtacha 52 ta separatistik harakat paydo bo'ldi va 2011 yil holatiga ko'ra 55 ga yaqin faol harakatlar mavjud edi. Ilmiy tadqiqotlardagi ma'lumotlariga ko'ra, 1945-2012 yillarda 120 mamlakatda 464 separatist guruhlar aniqlangan. K. Rotning "Separatizm entsiklopediyasi"da ta'kidlaganidek, ma'lum darajada avtonomiyaga ega bo'lishni qo'llab-quvvatlovchi harakatlar soni minglab odamlarga to'g'ri keladi. Ajralib chiqish Yevropa demokratiyalari uchun kam uchraydigan hodisa, shunga qaramay, ushbu makroregionda separatistik harakatlarning maksimal kontsentratsiyasi qayd etilgan. Ba'zi hollarda

o'z taqdirini o'zi belgilash harakatlari asosan muammoli hudud va/yoki etnik-madaniy hamjamiyat joylashgan davlatning siyosiy-huquqiy sohasida faoliyat yuritadigan siyosiy partiyalar shaklida institutsionalizatsiya qilinadi.

Davlat va ozchilik etnik guruhlarining “fikir-mulohazalari”ning mumkin bo'lgan kanallaridan biri bu partiya va partiyasiz etnik birlashmalarning faoliyatidir. Bundan tashqari, zamonaviy Yevropa sharoitida etnik va mintaqaviy partiyalarning faoliyati separatistik tahdidning kashshofi sifatida emas, balki ramziy va moddiy resurs uchun kurash sifatida qaralishi mumkin emas.

Yevropa etnopolitik kontekstida immigratsiya mavzusi alohida ahamiyatga ega. Milliy, mintaqaviy va shahar darajalarida muhojirlarni moslashtirish choralari ko'rayotgan siyosiy aktorlarning vertikal va gorizonttal o'zaro ta'sirining integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarning uchinchi mamlakatlar fuqarolarining integratsiyasi masalalariga bo'lgan yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish har tomonlama ko'rib chiqishni talab qiladi, chunki milliy siyosatchilar tashqi va ichki siyosiy vaziyatga qarab o'zgaruvchan bo'lib, bir qator tarkibiy omillarga bog'liq. Yaqin va O'rta Sharqda davom etayotgan qurolli mojarolar va migrantlar oqimi muhitida ekstremistik g'oyalarning doimiy mashhurligini hisobga olgan holda, YI siyosatida migrantlarni, yoshlarni deradikalizatsiya qilish katta ahamiyatga ega.

Muhokama uchun savollar:

1. Milliy davlatlar masalasini sharhlang.
2. Olster muammosi nimada o'z aksini topadi.
3. Jahon siyosatida separatizm muammosi.
4. Irredenta muammosini sharhlang.
5. Yaqin Sharq muammosini tavsiflang.

14-BOB. DAVLATLAR TASHQI SIYOSATI VA ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLAR

14.1. §. Tashqi siyosat

Tashqi siyosat-bu xalqaro maydondagi davlatlar va xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi siyosat. Tashqi siyosat ichki siyosat bilan chambarchas bog'liq va milliy manfaatning tashqi tomonini amalga oshirish uchun davlat qo'lidagi vositadir. U xalqning omon qolishi, o'zini saqlab qolishi, ularni boshqa xalqlar bilan munosabatlarda tasdiqlashi, xavfsizlikni ta'minlashi, suverenitet va hududiy yaxlitlikni saqlashga bo'lgan asosiy ehtiyojlarini ifodalaydi.

Milliy manfaatlarni tasniflash, o'zgarmas, barqaror va o'zgarishi mumkin bo'lgan ikkinchi darajali, o'ziga xos manfaatlarga bo'lish mumkin. Asosiy manfaatlar davlatning hududiy, moddiy, siyosiy va madaniy yaxlitligini, uning xavfsizligini himoya qilishdan iborat. Ular murosaga yoki siyosiy savdoning predmeti bo'la olmaydi va har qanday usul bilan himoya qilinishi kerak: harbiy, iqtisodiy, diplomatik, mafkuraviy. Eng muhim asosiy manfaatlardan biri bu davlatning siyosiy mustaqilligini saqlab qolishdir. Asosiy manfaatlar juda barqaror, chunki ular davlatning geosiyosiy, ijtimoiy-siyosiy tabiatini aks ettiradi. Ularning oldida eng radikal ichki to'ntarishlar kuchsiz.

Ikkilamchi manfaatlar davlat hayotining alohida, nisbatan xususiy sohalarini qamrab oladi. Ular asosiylariga bog'liq va ularga bo'ysunadilar. Milliy manfaatning motivatsion (siyosiy-mafkuraviy) tomoni va uning amaliy-siyosiy mazmunini farqlash kerak. Motivatsion jihat davlatning muayyan harakatlarini yashirish, oqlash maqsadlariga xizmat qiladi. Kundalik ongda motivatsiya ko'pincha haqiqiy maqsadlar sifatida qabul qilinadi. Ichki siyosatning tashqi siyosatdan ustunligi haqida gapirish noto'g'ri va aksincha. Ichki va tashqi siyosat bir xil va bo'linmasdir. Ular milliy manfaatning ichki va tashqi tomonlarini amalga oshirish uchun davlat qo'lidagi ikkita vositadir.

Zamonaviy sharoitda ichki va tashqi siyosatning o'zaro bog'liqligini kuchaytirish tendentsiyasi sezilarli. Dunyoda sodir bo'layotgan voqealar davlatlarning ichki hayotiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Mamlakat ichida sodir bo'layotgan jarayonlar (buyuk davlatlar) xalqaro munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Davlatning ichki zaifligi uning xalqaro vazn yo'qotishiga olib keladi va teskari aksioma ham mavjuddir.

Har qanday davlat vakuumda emas, balki boshqa davlatlar qurshovida (uzoq yoki yaqin) mavjud. Ularning umumiyli va o'zaro

bog'liqligi har bir mamlakat siyosatining tashqi muhiti bo'lgan xalqaro munosabatlar tizimini tashkil etadi. Har bir tarixiy davrda davlatning tashqi siyosati erkinligi cheklangan, o'sha paytda shakllangan xalqaro munosabatlar tizimi bilan belgilanadi. Turli davlatlar tashqi siyosiy harakatlar erkinligining turli darajalariga ega. Bu uning xalqaro vazniga bog'liq. Buyuk kuchlar kichik kuchlarga qaraganda ancha ko'proq narsani sotib olishlari mumkin. Ammo ular hatto mavjud xalqaro munosabatlar tizimi bilan hisoblashishga majbur. AQSh Iroqni jazolash uchun BMT Xavfsizlik Kengashining sanksiyasini olishni xohladi.

O'zaro bog'liqlikning kuchayib borayotganining salbiy tomoni shundaki, dunyoning bir joyidagi kichik inqiroz butun dunyo uchun barqarorlikka tahdid solishi mumkin. Ushbu tendentsiya nafaqat o'z manfaatlarini hisobga olishga majbur bo'lgan (garchi ular ustuvor bo'lsa ham), balki ma'lum darajada boshqa mamlakatlarning ehtiyojlari, umuminsoniy manfaatlar bilan hisoblashishga majbur bo'lgan davlatlarning tashqi siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Davlatlarning o'zaro bog'liqligini kuchaytirish dunyo muammolarini hal qilish uchun tegishli institutlar va mexanizmlarni yaratish zarurligini taqozo etadi. Ikkinchi jahon urushidan keyin xalqaro munosabatlarning institutsionalizatsiyasi keskin oshdi. Turli xil funktsiyalarga ega xalqaro tashkilotlarning yaxlit tizimi yaratildi: BMT, YXHT, NATO, Yevropa Ittifoqi, MDH va boshqalar. Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti 54 davlatni birlashtirib, uning asosiy vazifasi inqiroz va mojarolarni bartaraf etish, Yevropa qit'asida barqarorlikni o'rnatishdir.

NATO - Shimoliy Atlantika shartnomasi tashkiloti, 32 mamlakatni o'z ichiga olgan G'arb davlatlarining harbiy-siyosiy ittifoqidir. Yevropa Ittifoqi integratsiya birlashmasidir. Uning 27 ishtirokchi mamlakati iqtisodiy, valyuta, siyosiy ittifoqni shakllantirish, xavfsizlik va tashqi siyosat sohasida umumiy siyosat olib borish, odil sudlovga qarshi kurashishda hamkorlik qilishni maqsad qilgan. Yevropa Kengashi - inson huquqlarini himoya qilish, plyuralistik demokratiyani rivojlantirish, gumanitar muammolarni hal qilish, Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlariga demokratik islohotlarni amalga oshirishda yordam berish vazifalarini qo'yadigan hukumatlararo tashkilot. 40 mamlakatni birlashtiradi.

Turli mamlakatlarning razvedka tashkilotlari

Mamlakat	Tashkilot nomi
AQSh	Central Intelligence Agency (CIA), National Security Agency(NSA), Federal Bureau of Investigation (FBI)
Buyuk Britaniya	Secret Intelligence Service (SIS/MI6), Government Communications Headquarters, Security Service (MI5)
Rossiya	Служба Внешней Разведки, Главное Разведывательное Управление (ГРУ), Федеральная Служба Безопасности (ФСБ)
Germaniya	BND - Bundesnachrichtendienst, Military Counterintelligence Service
Fransiya	Direction générale de la Sécurité extérieure (DGSE), Direction générale de la Sécurité intérieure(DGSI)
Isroil	Aman (harbiy razvedka), Mossad (tashqi razvedka) va Shin Bet (ichki xavfsizlik)
Xitoy	The Ministry of State Security (MSS)
Hindiston	Research and Analysis Wing (RAW), the Intelligence Bureau (IB)
Pokiston	Inter-Services Intelligence (ISI)
Turkiya	Millî İstihbarat Teşkilatı (MIT)
Italiya	Agenzia Informazioni e Sicurezza Esterna

Davlatning kuchi nima? Bu uning o‘z xohish-irodasini boshqa davlatlarga o‘z manfaatlari va maqsadlarini amalga oshirish uchun yuklash qobiliyatidir. Davlat kuchining tarkibiy qismlari: geografik joylashuv, tabiiy resurslar (xom ashyo, energiya resurslari va boshqalar), iqtisodiy salohiyat, qurolli kuchlar soni va sifati, inson resurslari, davlat boshqaruvi sifati, milliy xarakter va boshqalar.

Turli xil tarixiy bosqichlarda ushbu tarkibiy qismlarning ahamiyati bir xil emas edi. Uzoq vaqt davomida XX asrning o‘rtalariga qadar harbiy kuch ustunlik qildi. Ilmiy-texnik inqilobning rivojlanishi bilan iqtisodiy omilning roli oshdi. 70-yillarning boshlarida arablar tomonidan G‘arb mamlakatlariga neft embargosi kiritilishi bilan xalqaro munosabatlar tizimida energiya manbai komponentining ahamiyati oshganligini ko‘rsatdi. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar uchun iqtisodiy kengayish

harbiylarga qaraganda foydaliroq. Bu ko'p jihatdan mustamlaka tizimining parchalanishini oldindan belgilab qo'ydi. Urushdan keyingi davrda Yaponiyaning xalqaro og'irligining oshishi jahon siyosatida iqtisodiy, ilmiy-texnik omilning o'sishining vizual tasviridir.

Xavfsizlik tushunchasi sifat jihatidan o'zgardi. Endi hech bir davlat uni iqtisodiy, moliyaviy va boshqa ko'plab tarkibiy qismlarni hisobga olmagan holda kuta'siri oxir-oqibat shartli ravishda davlatning umumiy kuchi deb atash mumkin bo'lgan narsani hosil qiladi. Uni ma'lum bir matematik formula bilan ishonchli aniqlash mumkin emas. Davlatning haqiqiy kuchini faqat uni sinash, sinash, boshqa davlatning kuchi bilan birlashtirish orqali aniqlash mumkin. Muayyan sharoitlarda qudratli kuchlar kuchsizroq deb hisoblangan davlatlar tomonidan harbiy mag'lubiyatga uchrashi mumkin. XX asrning ikkinchi yarmida AQSh - Vetnam, SSSR - Afg'oniston, Rossiya - Checheniston bilan urushda mag'lubiyatga uchradi.

Har qanday xalqaro munosabatlar tizimi iyerarxik tarzda tuzilgan. Unda turli davlatlar turli pozitsiyalarni egallaydilar. Buyuk kuchlar kuch markazlarini tashkil qiladi. Ular o'rtasidagi munosabatlar jahon siyosatining asosini tashkil etadi. Boshqa barcha mamlakatlar u yoki bu darajada buyuk davlatlar tomonidan belgilangan o'yin qoidalariga moslashishga majbur. Ikkinchi jahon urushidan keyin dunyoning bipolyar tuzilishi rivojlandi. Buyuk davlatlar (SSSR va AQSh) boshchiligidagi ikkita harbiy-siyosiy va iqtisodiy bloklar xalqaro munosabatlarning barcha me'morchiligini belgilab, kuchning asosiy markazlari bo'lgan. Xalqaro munosabatlar tizimining muhim elementlari "qarama - qarshiliklar tugunlari" - davlatlar o'rtasidagi munosabatlarning ziddiyat - inqiroz komplekslari, keskinlik o'choqlaridir. Ular xalqaro vaziyatni beqarorlashtiradi. XIX asrning ikkinchi yarmida - XX asrning boshlarida, Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillar davomida Yaqin Sharq mojarosi keskinlikning xavfli o'chog'i bo'lib qolmoqda.

Geosiyosat. Davlat qanday siyosiy tizimga ega bo'lishidan qat'i nazar, u Yerning biron bir makonida joylashgan va uning faoliyati u yoki bu tarzda tashqi jismoniy muhit sharoitlariga javob beradi. Odamlarning ijtimoiy hayotiga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar orasida geografik omil eng kam o'zgarishlarga duch keladi. Hududiy sabablarga ko'ra davlatlar o'rtasidagi ziddiyatlar boshqa qarama-qarshiliklarga (siyosiy, mafkuraviy) qaraganda uzoqroq davom etishi va hal qilinishi qiyinroq bo'lishi bejiz emas.

Muhokama uchun savollar:

1. Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining faoliyatini tavsiflang.
2. Jahon Banki guruhining faoliyati xalqaro munosabatlarda qanday ahamiyatga ega.
3. Yevropa Ittifoqining rolini tavsiflang.

15-BOB. ZAMONAVIY DUNYODA AQSHNING GLOBAL STRATEGIYASI

15.1 §. AQSh Milliy xavfsizlik strategiyasi

AQSh Milliy xavfsizlik strategiyasi (ingl. *The National Security Strategy (NSS)*) – AQSh milliy xavfsizlik sohasidagi asosiy muammolar va ularni hal qilish yo‘llarini ko‘rsatadigan AQSh Kongressi uchun bir necha yilda bir marta AQSh ijroiya hokimiyati tomonidan tayyorlanadigan hujjat. “Milliy mudofaa strategiyasi”da (ingl. *National Defense Strategy*) mudofaa vazirligi, Milliy Xavfsizlik Agentligining (ingl. *National Security Agency*) nizomlari, davlat idoralari hujjatlarida, masalan, Milliy mudofaa strategiyasida ochib berilgan. Tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlarida AQSH milliy xavfsizlik strategiyasi o‘z qiyofasini o‘zgartirdi. Ikkinchi jahon urushi davrida AQSHning vazifasi natsizm va yapon militarizmini yengish uchun sa’y-harakatlarni safarbar qilish edi. Sovuq urush davrida bu cheklash siyosati edi. Natijada ko‘p tomonlama rivojlanish va o‘zaro hamkorlikka, demokratiya va bozor iqtisodiyotini keng yoyishga e’tibor qaratildi. Ko‘p yillar davomida AQSh xavfsizligi ikki yo‘nalishga ega edi: tashqi va ichki, ular turli yo‘llar bilan ta’minlangan. Xavfsizlikning tashqi tarkibiy qismi siyosat, iqtisodiyot, harbiy va madaniy sohalaridagi global jarayonlarga ta’sir ko‘rsatish orqali xalqaro vaziyatni shakllantirish orqali ta’minlandi; ichki - asosan huquq-tartibot va huquq tizimi kuchlari hisobiga. 2001 yil 11 sentabr voqealari AQSh jamoatchilik fikrida xavfsizlik masalasini dolzarblashtirdi. 11 sentabrdagi teraktlar milliy xavfsizlik strategiyasini ishlab chiqishda yangi bosqichni boshlab berdi, bunda AQShning asosiy vazifasi terrorizm va ommaviy qirg‘in qurollariga qarshi kurash deb e’lon qilindi. Ushbu vazifalar va ularni hal qilish yo‘llari “Bush doktrinasini” – AQShning 2002, 2006 yillardagi Milliy xavfsizlik strategiyalarida belgilangan.

Bu siyosiy suratda AQSHning Tinch okeanidagi ekspansionizmi tasvirlangan, Sem amaki har ikkala qit’ada o‘zining tayogii bilan aralashyapti. Monro Doktrinasiga ishora. 1824-1905. Getty Images.

1823 yilgi Monro doktrinasini hozirgacha AQShning ustuvor g’oyalar ishlab chiqaruvchi mamlakat sifatidagi rolini ta’minlab kelmoqda³.

³ The Monroe Doctrine: The United States and Latin American Independence. <https://diplomacy.state.gov/stories/the-monroe-doctrine-the-united-states-and-latin-american-independence/>

AQShning 2002 yilgi Milliy xavfsizlik strategiyasiga muvofiq:

- AQSh hech bir davlatning harbiy paritetga erishishiga yo‘l qo‘ymaydi;
- AQSh dushmanlik harakatlarining oldini olish uchun harbiy kuchdan birinchi bo‘lib foydalanish niyatida, hatto hozirda Qo‘shma Shtatlarga hujum tayyorlanmasa yoki imkonsiz bo‘lsa ham;
- AQSh potensial tahdidlar to‘liq shakllanmasdan oldin ularga qarshi kuch ishlatish huquqiga ega bo‘lgan dunyodagi yagona davlat

bo‘lib qolish niyatida va boshqa davlatlarga AQShga qarshi o‘zlarining tajovuzkorliklarini oqlash uchun foydalanishlariga yo‘l qo‘ymaydi.

2006 yilgi Strategiya AQShning Rossiya Federatsiyasiga nisbatan pozitsiyasini tubdan o‘zgartirdi, agar 2002 yilda Amerika ma‘muriyati Rossiyada ba‘zi ijobiy o‘zgarishlarni qayd etgan bo‘lsa, Rossiyaning terrorizmga qarshi kurashda ittifoqchi deb atadi va 2002 yilgi Strategiyada Qo‘shma Shtatlar xalqaro ittifoqchilar va hamkorlar ko‘magisiz sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga erisha olmasligi ta‘kidlangan, 2006 yilgi hujjatda demokratiya rivojlanishiga juda shubhali munosabat bildirilgan. Rossiya Federatsiyasida va AQSh “kerak bo‘lsa, mustaqil harakat qilishga tayyor bo‘lishi kerakligini” ta‘kidladi. Rossiya TIV Axborot va matbuot departamenti, shubhasiz, Oq uyning fikricha, “AQShning xorijiy davlatlar bilan munosabatlarini rivojlantirishning asosiy mezonini qoidalarga rioya qilish yoki rioya qilmaslik bo‘ladi. Amerikaning demokratiyani tushunadigan ma‘lum bir mamlakatning xatti-harakati va nomaqbul rejimlarga qarshi kurash ehtiyojlari Vashingtondan ko‘rinib turibdi”.

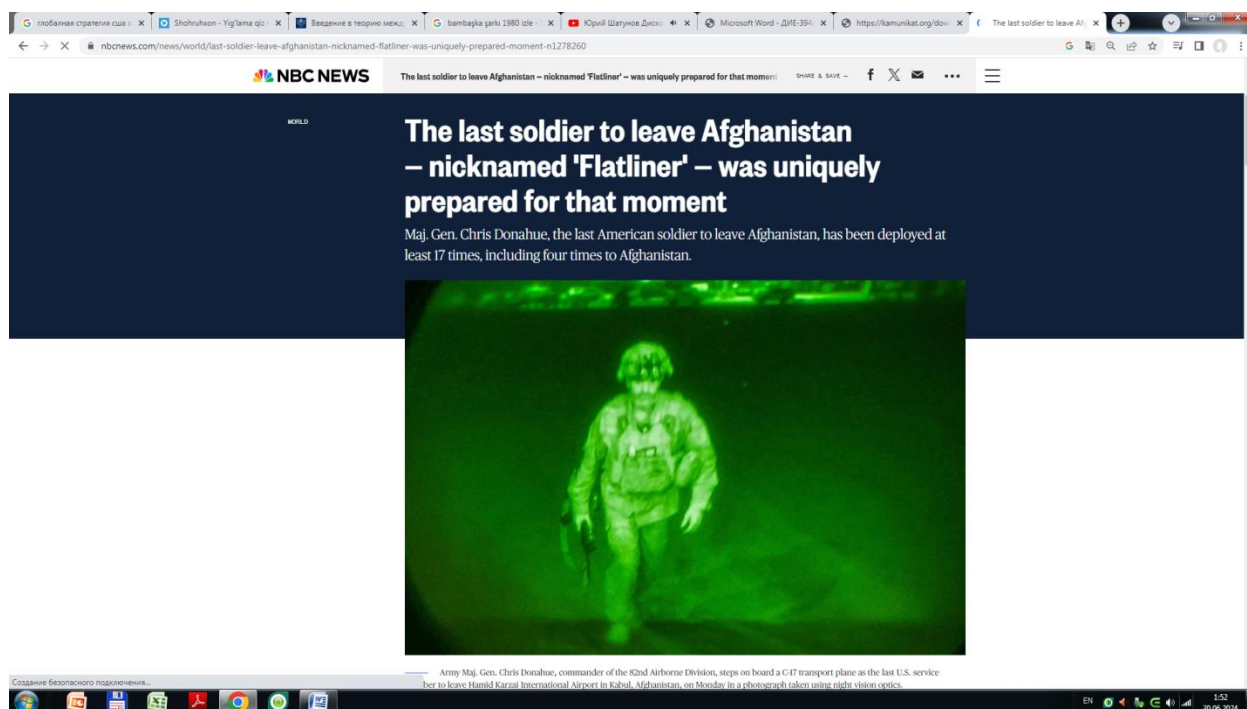
Prezident Barak Obamaning ikkinchi muddati AQSh milliy xavfsizligi masalalariga oid qator hujjatlarning nashr etilishi bilan nishonlandi: “Milliy xavfsizlik strategiyasi” (*National Security Strategy*) (2015), “Mudofaa strategiyasining asosiy tamoyillari” (*Defense Strategic Guidance*) (2012), “To‘rt yillik mudofaa siyosati sharhi” (*Quadrennial Defense Review*) (2014), “AQSh Milliy harbiy strategiyasi” (*The National Military Strategy of the USA*) (2015). “2015 yilgi “Milliy xavfsizlik strategiyasi”da AQShning iqtisodiy qudratini mustahkamlash milliy xavfsizlikning asosi sifatida ko‘rsatilgan edi.

2022 yilgi Milliy xavfsizlik strategiyasi uch nuqta atrofida qurilgan:

1. Amerika milliy qudrat manbalariga sarmoya.
2. Kollektiv ta‘sirni kuchaytirish uchun xalqlarning keng koalitsiyasini safarbar qilish.
3. XXI-asr iqtisodiyotini texnologiyadan tortib kibermakongacha, savdo-iqtisodiy rivojlantirish qoidalarini shakllantirish.

Strategiya butun dunyo bo‘ylab mamlakatlar sog‘liqni saqlash xavfsizligiga global tahdidlarning oldini olish, aniqlash va ularga javob berishga qodirligini ta‘minlash uchun ular bilan ishlashga qaratilgan. Bugun biz AQSh sog‘liqni saqlash xavfsizligi bo‘yicha rasmiy global hamkorligimizni 19 mamlakatdan 50 ta davlatga kengaytirganligini e‘lon qilamiz. AQSh Avstraliya va Buyuk Britaniya (AUKUS) bilan xavfsizlik bo‘yicha hamkorligi kabi tashabbuslar orqali mintaqalar bo‘ylab sheriklar

va strategiyalarni bog'lash uchun ko'proq harakat qilmoqda. Yevropa Ittifoqi, Hind-Tinch okeani to'rtligi (*The Indo-Pacific Quad*) va Amerikaning iqtisodiy farovonlik hamkorligi (*The Americas Partnership for Economic Prosperity*) bilan bo'lgani kabi, umumiy manfaatlar bo'yicha hamkorlar bilan umumiy ishda ishlashning yangi ijodiy usullarini ishlab chiqilmoqda.

Iroq va Afg'onistondagi amerikalik harbiy kontingentlarning tubdan qisqarishi (Obama prezidentligining boshida 180 mingdan 15 ming kishigacha) harbiy sohadagi yutuq deb ataldi. Tashqi siyosatda - umuman siyosatda bo'lgani kabi - har doim tavakkal qilish kerak. Xatarlarni minimallashtirish mumkin, lekin faqat ma'lum chegaralar ichida. Rejalashtirish qamrovi qanchalik keng bo'lsa, xavflarni minimallashtirish osonroq bo'ladi. Ammo AQShning siyosiy tizimi shunday tuzilganki, u uzoq muddatli rejalashtirish hashamatiga yo'l qo'ymaydi. AQSh tashqi siyosatini ichki siyosiy tsikllardan mustaqil ravishda rejalashtirish va amalga oshirish mumkin emas.

15.2 §. Jahon tartibi va Amerikani o'zgartirish

Har qanday dunyo tartibi xalqaro munosabatlarning asosiy ishtirokchilarining roziligini va ularning muayyan qoidalarga muvofiq harakat qilishga tayyorligini nazarda tutadi. Tarixan jahon tartiblari urushlar va hokimiyatni qayta taqsimlash natijasida vujudga kelgan. Yangi yaratilgan xulq-atvor qoidalari g'olib kuchlarning adolat

tamoyillari va hokimiyat imkoniyatlarini taqsimlash haqidagi g'oyalarini aks ettirdi. Jahon tartibining o'zgarishi, birinchidan, yangi kuchayib borayotgan kuchlarning o'zlariga to'g'ri kelmaydigan global qoidalarini qayta ko'rib chiqish istagi bilan, ikkinchidan, status-kvo kuchlarining ushbu qoidalarini amalga oshirishni talab qila olmasligi bilan bog'liq. Natijada xalqaro institutlarning zaiflashishi va qulashi, hokimiyat uchun kurash va global tashkilotning yangi shakllarining bosqichma-bosqich shakllanishi bilan kechadigan murakkab, og'riqli jarayonlarning boshlanishi. Xalqaro munosabatlar tarixida bunday o'tish jarayonlari kamdan-kam hollarda silliq kechgan va yangi kuchlar muvozanati va xatti-harakatlar qoidalarini yaratgan urushlar bilan birga kelgan. Putin Rossiyasining qiyofasi nafaqat tashqi, balki ichki dushmani ham aniqlash uchun kerak. D.Tramp va V.Putin o'rtasidagi liberallar tomonidan yaratilgan fitna nazariyasi 2016 yilda saylangan Amerika prezidentini Qo'shma Shtatlar manfaatlari va (liberal) qadriyatlariga xoin sifatida fosh qilish usuliga aylandi.

AQShdagi siyosiy bo'linish fonida iqtisodiy, irqiy va etnik-madaniy xarakterdagi muammolar kuchayib bormoqda. Koronavirus Amerika sog'liqni saqlash tizimining zaif tomonlarini ochib berdi va karantin 2020 yilning ikkinchi choragida 40 millionga yaqin odamni qamrab olgan ishsizlikka olib keldi. Yana bir zarba Minneapolisda boshlangan irqiy norozilik namoyishlari edi. Vaqti-vaqti bilan takrorlanadigan irqiy norozilik namoyishlari talonchilik va zo'ravonlik bilan birga Amerika jamiyatining amalda saqlanib qolgan segregatsiyasi tuzilmalariga asoslangan. Amerika strategiyasining kelajagi o'ziga xoslik inqirozi va tashqi siyosat haqidagi turli rivoyatlarning to'qnashuvi Amerika strategiyasini amalga oshirish va hatto shakllantirishni juda qiyinlashtiradi. Tashqi siyosat idorasining turli segmentlari Amerikaning dunyodagi maqsadlari va bu dunyoning tabiatini tushunishda juda kam umumiylikka ega. Maqsadlar va vositalarni shakllantirish va bir-biri bilan birlashtirish qobiliyati sifatida tushuniladigan har qanday strategiya kuchlar muvozanatini aniq tushunishni, milliy maqsadlar va o'ziga xoslik bo'yicha ichki konsensusga ega bo'lishni, institutlarning barqarorligini o'z ichiga oladi.

Mualliflarning fikricha, bugungi kunda ushbu shartlarning barchasi mavjud emas. Dunyo beqarorlashadi va entropiya ta'siri ostida rivojlanadi. Bipolyarlik yoki boshqa konfiguratsiya o'rniga, boshqa kuchlarga qaramasdan, ekspansionistik xatti-harakatlarning vasvasalari kuchayadi. Yangi qoidalar, tashkilotlar va institutlar avvalgilariga

qaraganda ancha sekinroq paydo bo'lib, dunyoda zo'ravonlikning kuchayishi uchun sharoit yaratmoqda. 1930-yillarda A. Gramshi yozganidek, "eski dunyo maxluqlarni tuqqan holda o'lmoqda".

Birinchi va ikkinchi Jahon urushlaridan keyin paydo bo'lgan yangi tartibda dunyo hukmronligi uchun kurashga bevosita ta'sir ko'rsatgan va shakllantirgan AQSh kontinental Yevropaning o'rnini egalladi, iqtisodiy, madaniy va harbiy jihatdan yetakchi davlat sifatida qaraldi. AQSh Ikkinchi jahon urushidan keyin boshlangan sovuq urushda ham g'olib bo'lgan. Ular global maydonda yetakchi o'yinchiga aylanib bir qutbli dunyo tartibini o'rnatdilar. Ushbu davrda AQSh Yevrosiyaning keng maydonini boshqarish strategiyasini amalga oshirdi mag'lubiyatga uchragan o'yinchilarni boshqarish va bir qutbli tizimning saqlanishini ta'minlash.

Bir qutbli dunyo o'rnatilguncha Vashington tomonidan strategik hamkorlik va uni amalga oshirish jarayoni muvaffaqiyatli bo'lganligini ta'kidlash lozimdir. Vashington Afg'onistonga, Yevrosiyo markaziy qismiga harbiy intervensiyani amalga oshirdi va hozirgi vaziyatda Yevrosiyaning barcha chorrahalarini boshqarishga intildi.

Globallashuv nafaqat iqtisodiy hodisa, balki siyosiy, madaniy, harbiy va ekologik hodisadir. Globallashuv yangi emas; qit'alarni qamrab olgan o'zaro bog'liqlik tarmoqlari birinchi Jahon urushidan oldingi o'n yilliklarda bug' dvigateli, telegraf transport va axborot xarajatlarini kamaytirganligi sababli tez sur'atlar bilan o'sib bordi. Bugungi kunda globallashuvni ajratib turadigan narsa bu transchegaraviy aloqalarning tezligi va hajmi.

R.Betts ta'kidlashicha, AQSh uchun, uning kuchi terrorizm uchun magnit qiladi, Amerikaning kuchi "terrorchilarning maqsadlarini ham, ularning taktikasini tanlashni ham jonlantiradi. Siyosiy va madaniy kuch AQShni o'z muammolari uchun ayblaydiganlar uchun nishonga aylantiradi. Amerikaning iqtisodiy va harbiy qudrati ularga o'z shartlari bilan AQShga qarshilik ko'rsatish yoki qasos olishga to'sqinlik qiladi. Yagona super kuchni urish uchun noan'anaviy kuch usullari va taktikalar talab etiladi, ular kuchsizlarga umumiy kuch tanqisligiga qaramay o'z xohish-irodasini bajarishlariga umid qilishadi. "Bundan ham yomoni, boshqa zaif davlatlar o'z tuproqlarida terroristik harakatlarga ko'z yumib, o'z xavfsizligini sotib olishga qaror qilishlari mumkin va shu bilan AQSh uchun xavfni oshiradi.

15.3 §. Amerikanistlar va globalistlar

Kuchning foydasi. Amerikaliklar Amerikaning ustunligida ikkita buyuk fazilatni ko‘rishadi. Birinchidan, bu Qo‘shma Shtatlarga o‘zining tashqi siyosiy maqsadlarini belgilashga va boshqalarga tayanmasdan ularga erishishga imkon beradi. Natijada, Amerikaning harakat qilish qobiliyatini cheklaydigan xalqaro shartnomalar yoki institutlar bilan bog‘lanmagan bir tomonlama harakatlar afzal ko‘riladi. Ittifoqchilar, do‘stlar yoki boshqa birovning qarashlari, afzalliklari va manfaatlari Amerika harakatlariga ta’sir qilmasligi kerak. Ikkinchidan, Amerika qudrati mamlakatga o‘z manfaatlarini xohlagancha amalga oshirishga imkon berganligi sababli, Amerika tashqi siyosati hokimiyatning ushbu nisbiy pozitsiyasini saqlab qolish, kengaytirish va mustahkamlashga intilishi kerak. Prezident Bush Vest-Pointning bitiruvchi kursantlariga aytganidek, “Amerika harbiy kuchga ega va shu bilan boshqa davrlarning beqarorlashtiruvchi qurol poygalarini ma’nosiz qiladi va savdo va boshqa tinchlik yo‘lidagi raqobatni cheklaydi. “Boshqacha qilib aytganda, AQSh o‘z siyosat maqsadlariga erishishi mumkin, agar u boshqalarning manfaatlar to‘qnashganda unga qarshi turish uchun zarur bo‘lgan kuchga ega bo‘lishiga to‘sqinlik qilsa. Bu Amerika imperiyasini nima tashkil etishi mumkinligi haqidagi ta’rifdir.

Muhokama uchun savollar:

1. AUKUS tashkilotining faoliyatini tavsiflang.
2. Jahon tartibotidagi so‘nggi tendensiyalarni tavsiflang.
3. Hind-Tinch okeani to‘rtligining faoliyatini sharhlang.

16-BOB. ROSSIYA FEDERATSIYASINING TASHQI SIYOSATI

16.1 §. Rossiya tashqi siyosati determinantlari

Rossiyaning tashqi siyosati - bu Rossiyaning boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlaridir. U Rossiya Prezidenti tomonidan belgilanadi va tashqi ishlar vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Rossiya xalqaro munosabatlarning asosiy ishtirokchilaridan biridir. BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy beshta a'zosidan biri sifatida Rossiya Xavfsizlik Kengashining boshqa doimiy a'zolari qatorida xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash uchun alohida mas'uliyatga ega. Rossiya, "katta yigirma" iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar a'zosi bo'lgan, ilgari "Katta Sakkizlik" a'zosi bo'lgan (2014 yildan boshlab format to'xtatilgan, uning o'rniga qolgan "katta yettilik" Rossiyani o'z ichiga olmaydi), boshqa ko'plab xalqaro tashkilotlarning a'zosi, YeXHT. Sobiq SSSRda tashkil etilgan tashkilotlar: MDH, YeOIH, KXShT, ShHTda asosan Rossiya yetakchi o'rinni yegallaydi.

Rossiya Belarus bilan birgalikda Rossiya va Belorussiya Ittifoq davlatini tashkil etadi. Rossiya BMTga a'zo 190 ta davlat bilan diplomatik munosabatlar o'rnatdi. Hozirgi vaqtda Rossiya BMTga a'zo 187 davlat, BMT kuzatuvchilari bilan diplomatik munosabatlarni saqlab kelmoqda: Xalqaro hamjamiyat Rossiyaning davom etuvchi davlati deb tan oldi. Bu shuni anglatadiki, xalqaro huquqiy nuqtai nazardan, Rossiya va SSSR bir xil davlatdir (huquqiy majburiyatlarni bir davlatdan boshqasiga o'tkazishni nazarda tutadigan "huquqiy voris" tushunchasidan farqli o'laroq). Shu tufayli Rossiya barcha xalqaro huquqlarni amalga oshirishni va SSSRning xalqaro majburiyatlarini bajarishni davom ettirdi. Ular orasida BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zolik maqomi, boshqa xalqaro tashkilotlarga a'zolik, xalqaro shartnomalar, mulk va boshqa davlatlar oldidagi qarzarlar bo'yicha huquq va majburiyatlar ayniqsa muhimdir.

1990-yillarning boshlarida Rossiya diplomatiyasiga yangi Rossiyaning keskin o'zgargan xalqaro muhitga kiritish, muqarrar yo'qotishlarni minimallashtirishga harakat qilishdek qiyin vazifa qo'yildi. Shu bilan birga, agar Sovet Ittifoqi dunyoda "jahon kapitalizmi"ga qarshi bo'lgan asosiy kuchning noyob sifatida harakat qilgan bo'lsa, unda yangi Rossiya demokratik davlatlardan birining oddiy rolini o'zlashtirishi kerak edi. Muallif ushbu davrdagi Rossiya tashqi siyosatining asosiy kontseptual tuzilmalariga tashqi siyosat Rossiyada demokratiya qurish uchun qulay xalqaro sharoitlarni ta'minlash uchun ishlab chiqilgan degan tezisni va

ma'lum bir "demokratik birdamlik" mavjudligi g'oyasini, ya'ni barcha demokratik davlatlar (Rossiya bilan birgalikda) o'zlarini hamjihatlikda tutishadi, deb hisoblashadi.

2006 yil 4 mayda AQSh vitse-prezidenti R. Cheyni Vilnyusda ko'pchilik Cherrhillning "Fulton" nutqiga o'xshatgan "Vilnyus" nutqini so'zladi. Cheyni AQSh "Rossiyaning mineral resurslaridan tashqi siyosiy bosim quroli sifatida foydalanishi, Rossiyada inson huquqlarining buzilishi va Rossiyaning xalqaro maydondagi halokatli harakatlaridan mamnun emasligini qayd etgan. Rossiya AQShning strategik hujum qurollarini 2008 yilga kelib har bir tomon uchun 1500 ta yadroviy qurolga, keyin esa undan ham pastroqqa qisqartirish bo'yicha takliflarini tasdiqladi. Ushbu tashabbusni amalga oshirish nafaqat global barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi, balki Rossiya va AQSh o'rtasidagi yangi strategik munosabatlarni birgalikda qurishga katta hissa qo'shadi. Rossiya AQSh bilan hamkorlikning yangi sifatiga erishishda yangi tahdid va muammolar paydo bo'lishi bilan bog'liq barcha masalalarni muhokama qilishga tayyor.

Strategik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar majmuasida qurollarni kosmosga joylashtirishning oldini olish muhim o'rin tutadi. Rossiya xalqaro hamjamiyatga kosmosda qurollarni joylashtirmaslik, kuch ishlatmaslik yoki ularni kosmik obyektlarga qarshi ishlatish tahdidi to'g'risida keng qamrovli kelishuvni tayyorlashni taklif qilmoqda. Ushbu va boshqa tashabbuslarni amaliy amalga oshirish taqdirga mas'uliyatli va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi. Shartnoma mavjud strategik barqarorlik tuzilmasining muhim qismini, qurolsizlanish kelishuvlari paketini tashkil etadi. Undan voz kechish qurolsizlanish va qurolsizlanish sohasidagi xalqaro huquqiy tizimning buzilishiga olib keladi. Shu bilan birga, nafaqat Rossiya, balki boshqa ko'plab davlatlarning manfaatlari ham ta'sir qiladi. BMT Bosh Assambleyasining Raketa hujumiga qarshi mudofaa shartnomasini saqlab qolish va unga rioya qilish bo'yicha rezolyutsiyalari foydasiga qabul qilish muhimdir.

So'nggi ikki yildagi eng yirik tashqi siyosat harakatlari Rossiya Osiyoning buyuk davlatlari - Xitoy va Hindiston bilan hamkorlikni davom ettirayotganini tasdiqlaydi, ular bilan jahon siyosatining Markaziy masalalari bo'yicha qarashlar bir-biriga mos keladi. Yaqinda Rossiya va Xitoy o'rtasidagi munosabatlarda erishilgan ushbu va boshqa eng yuqori darajadagi kelishuvlar va ular o'rtasidagi xalqaro sohadagi hamkorlik nafaqat Osiyo va Tinch okeani mintaqalarida, balki kengroq kontekstda

ham barqarorlikning eng muhim omillari hisoblanadi. Yaqin Rossiya tarixi yillarida tashqi siyosatning beshta konsepsiyasi qabul qilingan: 1993, 2000, 2008, 2013 va 2016 yillarda. 2023 yil 31 martda V. Putin “Rossiya Federatsiyasi tashqi siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonni imzoladi.

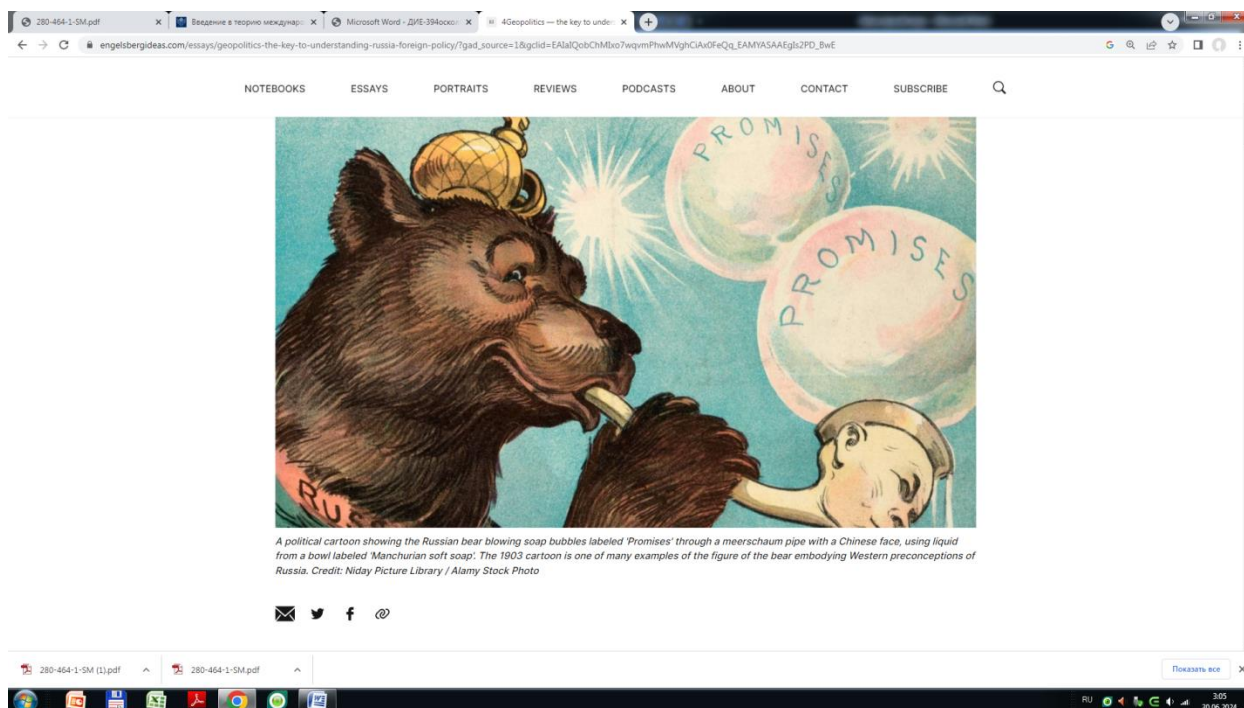
2016 yilda Putin Rossiyaning milliy g‘oyasi vatanparvarlikni shakllantirdi: Kreml tushunchasida vatanparvarlik, birinchi navbatda, millatning asosiy qiymati sifatida davlat bilan bog‘liq. Unga bo‘lgan munosabat o‘tmish va hozirgi shaxslar va oddiy fuqarolarni baholashning asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi. Rossiya davlati Vizantiya va pravoslav nasroniyligida ma‘naviy va tarixiy ildizlarga ega bo‘lgan “rus dunyosi” markazi hisoblanadi. “Rus dunyosi”ga shuningdek, Ukraina (g‘arbidagi yunon-katolik mintaqalardan tashqari), Belarus, Moldova va dunyoning boshqa mamlakatlaridagi rus diasporasi kiradi. Bu dunyoning asosiy tayanchi rus pravoslav cherkovidir.

Rossiya Putin nolinch yillarning boshlarida e‘lon qilgan “Yevropa tanlovidan” uzoqlashdi – aslida mamlakat 1991 yilda kommunistik tuzum ag‘darilganidan beri ushbu yo‘nalishga amal qildi. Rossiyaning o‘z madaniy va tarixiy merosiga bo‘lgan bu burilishi, imperiya davriga urg‘u berib, ko‘pincha yevrosiyozm tushunchasi bilan bog‘liq. Kremlning Yevropa Ittifoqiga bo‘lgan qarashlarini imperator Aleksandr III va uning bobosi Nikolay I tomonidan XIX asrda Yevropani idrok etish bilan taqqoslash mumkin: Rossiya Yevropada, ammo unga tegishli emas. Bugungi Rossiya Federatsiyasi o‘zini Shimoliy Yevrosiyoda–Osiyo, Shimoliy Amerika, Yaqin Sharq va Yevropadan teng masofada joylashgan noyob mavqega ega mamlakat deb biladi

Rossiya Federatsiyasi eng katta hududga, boy tabiiy resurslar va yadroviy qurolli kuchlarga ega bo‘lgan buyuk davlatlardan biri. Rossiya jahon siyosatining muhim aktorlaridan biri. U eng muhim mintaqaviy va xalqaro tashkilotlarning a‘zosi. Beshta doimiy a‘zo davlatlardan biri sifatida u BMTning Xavfsizlik Kengashida hokimiyatga ega. Shuning uchun Jahon siyosatini tahlil qilishni Rossiyaga havola qilmasdan yakunlab bo‘lmaydi.

Rossiya rahbarlari o‘zlarini konservatorlar deb atashadi, lekin aslida pragmatistlar bo‘lib qoladilar. Ular har qanday odam bilan biznes yuritishga tayyor, ular qalblarida kinizm bilan muomala qilinadigan mafkuraviy qarashlarga e‘tibor bermaydilar. Ammo ular haqiqatan ham qabul qilmaydigan narsa – bu har qanday shaklda inqilob. Kremlning fikricha, AQSh va Yevropa Ittifoqi tomonidan demokratiya va inson

huquqlarini tashqi siyosat vositasi sifatida qo'llab-quvvatlash avtoritar rejimlarni yo'q qilishda ularning xarobalarida demokratik boshqaruv tizimini qurishdan ko'ra samaraliroq.

Buyuk Britaniya va Frantsiya o'zlarining imperatorlik mulklaridan Buyuk Britaniya va Hindistonda bo'lgani kabi katta masofa yoki Frantsiya va Shimoliy Afrika singari suv havzalari yoki ikkalasi bilan ajralib turdilar. Ikki G'arbiy Yevropa kuchlari, aslida, geografiya tomonidan avvalgi mulklari ishlarida doimiy ravishda katta rol o'ynashga majbur bo'lmasdan, milliy davlatlar sifatida hayotni tiklashlari mumkin edi. Bu suv bo'ylab emas, quruqlik bo'ylab kengaygan Rossiya uchun mumkin emas edi. 1991 yildan keyin o'zini sobiq imperatorlik mulkidan ajratish va uzoqlashtirish imkoniyati mavjud emas edi; bir paytlar Sovet mintaqalari Rossiyaning eng yaqin qo'shnilariga aylandi.

2 §. Rossiyaning geosiyosiy kalitlari. Zamonaviy Rossiyaning geosiyosiy ulushlari va geostrategik manfaatlari so'nggi yillarda oydinlashmoqda. Bunda Rossiyaning qo'shnilari, butun dunyo bilan munosabatlari tahlil qilinadi. 1000 yildan ko'proq vaqt oldin tug'ilgan Rossiya ko'plab siyosiy rejimlarni, jumladan chorizm, sovetizm va 1991 yildan beri postsovetizmni boshdan kechirdi. 1990-yillarda kurash olib borgan Prezident Boris Yeltsin davrida Rossiya 2000-yillarning boshidan beri Vladimir Putin tomonidan hokimiyatga qaytish uchun jalb qilingan.

Rossiya Yer kurrasining 17%ini tashkil qiladi va 145,8 mln aholiga ega, ya'ni dunyo aholisining atigi 2%. Bir ayolga 1,5 bola tug'ilishi darajasi to'g'ri kelishi bilan Rossiya ijobiy tabiiy o'sishga qaytish uchun kurashmoqda. Boshqa Yevropa hududlari singari, u ham hokimiyat ambitsiyalariga to'sqinlik qiladigan qarish dinamikasi bilan shug'ullanadi. 1,48 mlrd aholisi bo'lgan Xitoy Sibirning bo'sh, ammo resurslarga boy kengliklariga qaraydi. V.Putinning dastlabki to'rt muddati, xususan, neft ijarasi tufayli turmush darajasining oshishi bilan belgilandi. So'nggi yillarda ichki va tashqi sabablarga ko'ra iqtisodiy vaziyat yomonlashmoqda. Aholi jon boshiga YAIM (AQSh dollarida) rivojlangan mamlakatlarning o'rtacha ko'rsatkichidan ancha past ammo bu Rossiyaning 2014 yilda Ukraina avantiyurasinini boshlashiga va Suriya inqirozi orqali 2015 yilda kuchlar jadvaliga qaytishini tashkil qilishiga to'sqinlik qilmadi. 2022 yil 24 fevralda Ukrainadagi Rossiya urushining boshlanishi xalqaro munosabatlardagi yangi bo'shliqni anglatadi. Dunyo qaror qabul qiluvchilarining stolida bo'lish g'oyasi bilan ovora bo'lgan V. Putin ko'plab G'arb mamlakatlari uchun quvg'inga aylanadi. Bu NATOga yangi qonuniylikni beradi va uni marginallashtiradigan Yevropa siyosiy hamjamiyatining tug'ilishiga sabab bo'ladi.

Muhokama uchun savollar:

1. Rossiyaning global siyosatini sharhlang.
2. Rossiyaning XXI asrdagi rejalari nimalarda namoyon bo'lmoqda.
3. Rossiyaning Markaziy Osiyo siyosatini yorib bering.

17-BOB. XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA YEVROPA ITTIFOQI DAVLATLARI

17.1 §. Yevropa Ittifoqi sari dolg'ali yo'l

1946 yilda ikkinchi jahon urushidan so'ng, Britaniya bosh vaziri **Uinston Cherchill** Amerikaga qarshi "Yevropa Qo'shma Shtatlari"ni tuzishga chaqirdi. 1949 yilda Yevropa Kengashi tashkil etildi, ammo bu umuman emas edi: tashkilot ko'proq inson huquqlariga e'tibor qaratdi va jiddiy siyosiy kuchga ega emas edi. Yevropa Ittifoqining o'tmishdoshlari uchta alohida tashkilot edi: Yevropa iqtisodiy hamjamiyati (YIH); Yevropa ko'mir va po'lat birlashmasi (YKB); Yevropa atom energiyasi hamjamiyati (YAE). Yevropa Ittifoqiga a'zo birinchi davlatlar Belgiya, Germaniya (G'arbiy Germaniya), Frantsiya, Italiya, Lyuksemburg va Gollandiya hisoblanadi.

1959 yilda YIH a'zolari **Yevropa parlamentini** – vakillik maslahatchisini, keyinchalik esa qonun chiqaruvchi organi tashkil etishdi. Buyuk Britaniya va Yelga kirmagan boshqa bir qator mamlakatlar muqobil tashkilot-Yevropa erkin savdo assotsiatsiyasi doirasida harakat qilishga harakat qilishdi. Ammo tez orada ular YIHga qo'shilish yanada samarali bo'lishini angladilar. 1967 yilda uchta Yevropa tashkiloti Evropa hamjamiyatlariga (Yevropa Ittifoqi) birlashdilar.

1970-yillarning boshlarida YI a'zolari o'zlarining valyutalari bir-biriga nisbatan faqat tor chegaralarda tebranishi uchun shunday qildilar. Valyuta kursi – ERM mexanizmi - yevroni joriy etish yo'lidagi birinchi qadam edi. Uzoq muzokaralar va qonunchilikni moslashtirishdan so'ng, Buyuk Britaniya, Irlandiya va Daniya 1973 yilda Yevropa Ittifoqiga rasman qo'shildi. Uch yildan so'ng Gretsiya ariza berdi, ammo uni faqat 1981 yilda qabul qildi. 1979 yilda Yevropa parlamentiga birinchi to'g'ridan-to'g'ri saylovlar bo'lib o'tdi bundan oldin milliy parlamentlar deputatlarni delegatsiya qildilar. U yerda tanlanganlar milliy delegatsiyalarga emas, balki umumiy Yevropa siyosiy guruhlariga (sotsialistlar, konservatorlar, liberallar, Yashillar va boshqalar) bo'linadi. Portugaliya va Ispaniya 1986 yildan beri Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lishdi (garchi arizalar 1977 yilda topshirilgan bo'lsa ham).

1992 yilda Yevropa hamjamiyatiga kiruvchi barcha davlatlar Maastrixtda (Niderlandiya) Yevropa ittifoqini tashkil etish to'g'risida shartnoma imzoladilar, u bilan: - iqtisodiy va valyuta Ittifoqi; - umumiy tashqi siyosat va xavfsizlik siyosati; - ichki ishlar va Adliya sohasidagi umumiy siyosat. 1995 yilda Yevropa Ittifoqiga Avstriya, Finlyandiya

(Aland orollari bilan) va Shvetsiya qo'shildi. Bir yil oldin bu mamlakatlarda referendumlar bo'lib o'tdi – Norvegiyada ham xuddi shunday tadbir bo'lib o'tdi, ammo norvegiyaliklar integratsiyaga qarshi chiqishdi. Yilda yagona valyuta yevro 2002 yilda joriy qilingan, ammo hamma mamlakatlar ham uni qabul qilmagan. 2024 yil holatida yevro Bolgariya, Vengriya, Daniya, Polsha, Ruminiya, Chexiya va Shvetsiyada rasmiy valyuta sifatida ishlatilmaydi. 2004 yilda YI a'zolari bir vaqtning o'zida 10 ta yangi mamlakatni qabul qildilar: Vengriya, Kipr, Latviya, Litva, Malta, Polsha, Slovakiya, Sloveniya, Chexiya, Estoniya. 2007 yilda Bolgariya va Ruminiya, 2013 yilda Xorvatiya qo'shildi. YI va Rossiya. Rossiya 1994-2007 yillarda YIi bilan hamkorlik va hamkorlik to'g'risida kelishuvga ega bo'lib, har yili uzaytirilardi. 2014 yilda Qrimning Rossiyaga qo'shib olinishiga javoban YI sanksiyalari joriy etilib, ular vaqti-vaqti bilan to'ldiriladi. 2024 yilga kelib, sanksiyalarning 14-to'plami qabul qilindi va Rossiya YIga yaqinlashish to'g'risida ilgari qabul qilingan kelishuvlarni bekor qildi.

Yevropa Ittifoqida qarorlarni: Yevropa Ittifoqining eng yuqori siyosiy organi **Yevropa kengashi** rivojlanishning asosiy strategik yo'nalishlarini belgilaydi. Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarning davlat va hukumat rahbarlaridan iborat bo'lib, Bryusselda chaqiriladi. **Yevropa komissiyasi**-qonun loyihalarini tayyorlash uchun mas'ul bo'lgan **Yevropa Ittifoqining** eng yuqori ijro etuvchi organi, butun Yevropa Ittifoqi manfaatlariga rioya etilishini nazorat qiladi, Bryusselda chaqiriladi.

Yevroparlament - to'g'ridan-to'g'ri ovoz berish yo'li bilan saylanadigan Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining 750 deputatidan iborat. Qonun loyihalarini ko'rib chiqadi va Vazirlar Kengashi bilan birgalikda qarorlar qabul qiladi, Strasburg, Bryussel yoki Lyuksemburgda o'tiradi. Yevropa Ittifoqi kengashi (Vazirlar Kengashi) – Yevropa parlamenti bilan birgalikda qonunlar qabul qiladi, Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar hukumatlarining 27 a'zosidan iborat, shtab-kvartirasi Bryusselda joylashgan. **Yevropa Ittifoqining hisob palatasi** - boshqa institutlar tomonidan Yevropa Ittifoqi byudjetini moliyaviy boshqarish, shakllantirish va ulardan foydalanishni nazorat qiladi. Lyuksemburgda joylashgan.

Yevropa Markaziy banki- Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarning Markaziy banklari ishini muvofiqlashtiradi va evroni barqaror ushlab turadi. Bosh qarorgohi Mayndagi Frankfurtda joylashgan. – Yevropa sudi- Yevropa Ittifoqining eng yuqori sudi, Lyuksemburgda o'tiradi.

Yevrozona. Yevropa iqtisodiy zonasi (YIZ, ingliz tilidan. Yevropa iqtisodiy hududi, YIH) 1994 yil 1 yanvarda tashkil etilgan iqtisodiy makon bo'lib, u Yevropa yagona bozori (ya'ni YIning ichki bozori) doirasida tovarlar, kapital, xizmatlar va odamlarning (To'rt erkinlik) erkin harakatlanishini ta'minlaydi. Yevro hududi YIga qaraganda kengroq: unda Norvegiya, Islandiya va Lixtenshteyn mavjud. Ammo ular YIga a'zo davlatlar bozorida, qishloq xo'jaligi va baliqchilik sohalarida katta istisnolarga ega. Shveytsariya rasmiy ravishda yevro hududiga kirmaydi, lekin YI bilan bir qator ikki tomonlama shartnomalarga ega bo'lib, unga boshqa mamlakatlar bilan bir xil huquqlarni beradi. Shveytsariyaning o'zi YI fuqarolarining mehnat bozoriga kirish huquqiga ega bo'lish huquqini qoldirdi.

Yevropa Kengashi 46 davlatni birlashtirgan alohida hukumatlararo tashkilotdir (Rossiya ham 1996-2022 yillarda unga kirgan). U 1949 yilda inson huquqlari, demokratiya va qonun ustuvorligini himoya qilish uchun tashkil etilgan. Tashkilotning asosiy yutug'i inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi Yevropa konventsiasining qabul qilinishi hisoblanadi. Yevropa Kengashi tarkibiga Vazirlar qo'mitasi, Parlament Assambleyasi (PACE) va Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi kiradi. YI ishtirokchilari uchun ijobiy va salbiy tomonlari nimada? YImamlakatlari bir qator demokratik tamoyillarga rioya qilishlari shart: inson huquqlari va asosiy erkinliklarni hurmat qilish va ularga rioya qilish; qonun oldida barchaning tengligini amalga oshirish; bironing suverenitetini hurmat qilish; erkin bozor iqtisodiyotiga rioya qilish; o'z davlatini samarali boshqarish va korrupsiyaga qarshi kurashish; atrof-muhitni muhofaza qilish; tinchlik va barqarorlik uchun barcha imkoniyatlarni ishga solish mintaqaviy va xalqaro miqyosda.

YI a'zolari o'z suverenitetining bir qismini ixtiyoriy ravishda Yevropa institutlariga topshirdilar. Ko'plab mamlakatlar milliy valyutani evro foydasiga yo'qotdilar va hamma ham g'alaba qozona olmadi: masalan, Italiya va Frantsiya trillionlab, Ispaniya, Belgiya va Portugaliyani milliardlab yo'qotdilar. YIning mutlaq vakolatiga quyidagilar kiradi: bojxona qoidalari (YIning barcha a'zolari uchun yagona mahsulot sifati standarti amal qiladi); yevroni qo'llab-quvvatlash; tashqi savdo; dengiz baliq ovlash qoidalari; raqobatni himoya qilish. YI o'z vakolatlari doirasida ishtirokchi mamlakatlarning ijtimoiy siyosati, sog'liqni saqlash, qishloq xo'jaligi, atrof-muhitni muhofaza qilish va hokazolarga aralashmoqda. Ittifoqdan chiqqandan keyingina Britaniya genetik muhandislik bo'yicha qati'y Yevropa qonunchiligiga rioya

qilishni to'xtatdi va 2021 yilda Angliyada genetik jihatdan tahrirlangan ekinlarni tijorat maqsadlarida etishtirishga ruxsat berdi. Barcha a'zolar yildan-yilga o'sib borayotgan YIga badallarni to'lashlari kerak. Davlat g'alaba qozonishda ham, moliyaviy yo'qotishda ham qolishi mumkin. YIdan uning umumiy fondlariga sarmoya kiritgandan ko'ra ko'proq yordam oladigan mamlakatlar mavjud: Polsha 2021 yilda Bryusselga 5,7 mlrd yevro o'tkazdi va infratuzilma loyihalari uchun 18,1 mlrd dollar oldi. Yning turli mamlakatlari o'rtasidagi tengsizlik juda katta bo'lib qolmoqda: G'arb sharqlarga qaraganda ancha muvaffaqiyatli. Sharqiy Yevropa mamlakatlaridan Chexiya, Estoniya, Sloveniya va Litva yuqori daromadli mamlakatlarga yaqinlashmoqda, qolganlari esa iqtisodiy o'sishning sekinlashishiga duch kelishmoqda.

Yevropa Ittifoqi eng yirik savdo bloki, sanoat tovarlari va xizmatlarini eksport qiluvchi, 100 dan ortiq mamlakatlar uchun import bozoridir. Yevropa Ittifoqi mamlakatlari korporatsiyalari deyarli butun Yevropa bozoriga kirish qulayligi tufayli yanada foydali global savdo bitimlarini tuzishlari mumkin. Yevropa Ittifoqi bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar uni a'zo davlatlarning "qo'g'irchog'i" yoki super davlat sifatida ifodalaydi. Ammo YI a'zolari o'z hududlari ustidan yakuniy hokimiyatni yo'qotmaydilar-Britaniyaning ittifoqdan chiqib ketishini yoki Shvetsiyaning evroni qabul qilishga qarshilik ko'rsatishini eslash kifoya.

17.2 §. Breksit muammosi

Buyuk Britaniyaning Yevropa Ittifoqidan chiqishi 2016 yil 23 iyunda inglizlarning 51,89%i Yevropa Ittifoqidan chiqish uchun ovoz berishdi. Mamlakat rasmiy ravishda YIdan 2020 yil 31 yanvarda chiqdi. Buyuk Britaniya 47 yillik a'zolikdan so'ng YIdan chiqqan birinchi mamlakat bo'ldi. 2020 yil oxirigacha mamlakat yagona iqtisodiy makonning bir qismi bo'lib qoldi. 2021-yildan beri Britaniya va YI o'rtasida savdo va hamkorlik bo'yicha vaqtinchalik kelishuv mavjud. London iqtisodiyot maktabi mutaxassislarining fikricha, Brexit britaniyaliklarga oziq-ovqat mahsulotlarini qimmatroq qiladi-bu qadamsiz 2020-2023 yillarda narxlarning ko'tarilishi 25% o'rniga 17%ni tashkil qiladi. 2024 yildan beri YI Buyuk Britaniyadan olib kelingan yoki Britaniya qismlari yordamida qurilgan elektr transport vositalariga 10%lik tarifni joriy qildi-bu o'z ishlab chiqaruvchilarini g'alaba qozonish uchun qoldirdi. YI mamlakatlari bilan ikki tomonlama kelishuvlar fonida ham yirik Yevropa bozoridan mahrum bo'lish Buyuk Britaniyaning Xitoydan eng ko'p sotib olishiga olib keldi. 2022 yil o'rtalariga kelib, brexit yo'qotishlari 40 mlrd

dollarga baholandi. Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar o'rtasida yuqori darajadagi integratsiya mavjud. Barcha 27 a'zo davlatlar o'zlarining xalqaro munosabatlarini katta darajada nazorat qiladilar. Ittifoq yagona siyosiy blok sifatida tobora ko'proq siyosiy vaznga ega bo'lmoqda.

YIning tashqi siyosati Yevropa Kengashi boshchiligidagi umumiy tashqi va xavfsizlik siyosati yoki Yevropa komissiyasi tomonidan o'tkaziladigan xalqaro iqtisodiy muzokaralar orqali amalga oshiriladi. Yevropa Ittifoqining ikkala sohadagi yetakchi diplomati Oliy vakil J.Borrel hisoblanadi. Mudofaa hamkorligining bir qismi Umumiy xavfsizlik va mudofaa siyosati doirasida amalga oshiriladi. Yevropa Ittifoqining o'tmishdoshi bo'lgan Yevropa ko'mir va po'lat birlashmasining (YKPB) yuqori boshqaruv organi 1955 yilda Londonda o'zining birinchi vakolatxonasini ochdi; uch yil o'tgach, yevropalik bo'lmagan davlatlar ushbu birlashmada Bryusseldagi vakolatxonalarini akkreditatsiyadan o'tkaza boshladilar. AQSh boshidanoq YKPBning ashaddiy tarafdorlari bo'lgan va AQSh davlat kotibi D.Acheson J.Monnega prezident Truman nomidan AQSh tomonidan YKPBning to'liq diplomatik tan olinganligini tasdiqlovchi xat yuborgan. Ko'p o'tmay, AQSh elchisi YKPBda akkreditatsiyadan o'tdi va u jamoat institutlari bilan diplomatik aloqalarni o'rnatish uchun ikkinchi xorijiy vakolatxonani boshqardi.

Delegatsiyalarning soni 1960-yillarda uchta Yevropa hamjamiyatlarining (birlashmalarining) ijro etuvchi organlari yagona jamoaga birlashgandan so'ng o'sishni boshladi. Yaqin vaqtgacha ba'zi davlatlar Yevropa Ittifoqi delegatsiyalarining diplomatik vakolatxonasining to'liq maqomini tan olishda cheklov ko'rsatdilar. Maastrixt shartnomasining 20-moddasida a'zo davlatlarning delegatsiyalari va diplomatik vakolatxonalari "Kengash tomonidan qabul qilingan barcha umumiy pozitsiyalar va qo'shma harakatlar bajarilishini ta'minlashda hamkorlik qilishlari" talab etiladi.

Lissabon shartnomasida nazarda tutilgan tashqi siyosat bo'yicha Yevropa xizmatini tashkil etish jarayonining bir qismi sifatida 2010 yil 1 yanvarda Yevropa komissiyasining barcha sobiq delegatsiyalari YI delegatsiyalari deb o'zgartirildi va oyning oxiriga qadar 54 delegatsiya oddiy delegatsiyalarga qaraganda yuqori vakolatlarga ega bo'lgan diplomatik vakolatxonalarga aylantirildi. Ushbu yangilangan delegatsiyalar ilgari YI kengashi raisi davlatining milliy elchixonasi tomonidan amalga oshirilgan funktsiyalarni o'z zimmalariga oldilar va butun dunyo bo'ylab Kengashning mustaqil delegatsiyalari bilan

birlashdilar. Shu sababli, YI delegatsiyalari nafaqat Yevropa komissiyasiga, balki milliy elchixonalarni muvofiqlashtirish va umuman Yevropa Ittifoqi manfaatlarini himoya qilish funksiyasini o'z zimmalariga oldilar.

Vakolatxonalarning joylashuvi. Odatda, YI o'z delegatlarini faqat YIga a'zo bo'lmagan davlatlarning poytaxtlariga va ko'p tomonlama davlat organlariga ega shaharlarga yuboradi. Yevropa Ittifoqi vakolatxonalari a'zo davlatlarning vakolatxonalaridan alohida ishlaydi, ammo ba'zi hollarda ular umumiy resurslar va vositalardan foydalanishlari mumkin. Abujada ular YIga a'zo davlatlarning ba'zi elchilari bilan birgalikda bitta binodan foydalanadilar. Uchinchi mamlakatlar delegatsiyalaridan tashqari, Yevropa komissiyasi har bir a'zo davlatda o'z vakolatxonasiga ega.

Yevropa tashqi siyosat xizmati tashkil etilishidan oldin, Lissabon shartnomasiga binoan YI Kengashi Yevropa komissiyasining mahalliy delegatsiyalaridan tashqari, Nyu-York, Afrika Ittifoqi va Afg'onistondagi BMTda alohida delegatsiyalarga ega edi. 2010 yil davomida ular Evropa Ittifoqining yagona delegatsiyalariga aylantirildi. YIga a'zo davlatlar YIning umumiy delegatsiyalaridan tashqari o'zlarining diplomatik vakolatxonalariga ega. Boshqa tomondan, uchinchi mamlakatlarning diplomatik vakolatxonalaridan tashqari, Yevropa komissiyasi Yevropa Ittifoqiga a'zo har bir davlatda o'z vakolatxonalariga ega. YI delegatsiyalari Lissabon shartnomasi bo'yicha to'liq majburiyatlarni qabul qilmagan joyda, YI kengashi raisi davlatining milliy elchixonasi umumiy tashqi va xavfsizlik siyosati vakili bo'lib xizmat qiladi va YI delegatsiyalari faqat Yevropa komissiyasini ifodalaydi. YI davlatlarining vakolatxonalari YI hamkasblariga nisbatan ma'lum majburiyatlarga ega. Konsulliklar, agar ushbu mamlakatda o'z konsulliklari bo'lmasa, chet eldagi boshqa YI davlatlaridan kelgan fuqarolarni qo'llab-quvvatlashga majburdirlar. Agar YIning bir mamlakati o'z fuqarolariga favqulodda vaziyatlarda yordam so'rab murojaat qilsa, u yordam berishi kerak. Evakuatsiya holatida YI davlatlari vakolatxonalari YI mamlakatlari fuqarolariga yordam berishlari kerak.

YI mamlakatlari o'zlarining ko'plab sobiq mustamlakalari bilan yaqin aloqalarni saqlab qolishmoqda. Rim shartnomasi imzolanganidan beri Yevropa ittifoqi Afrika, Karib dengizi va tinch okeani mamlakatlari bilan munosabatlarni rivojlantirmoqda (AKT) AKT-Yevropa Ittifoqi hamkorligi, shu jumladan qo'shma parlament Assambleyasi doirasida. Yevropa Ittifoqi AKT mamlakatlariga katta gumanitar yordam

ko'rsatmoqda: mintaqaga yordamning 20% dan ortig'i Yevropa Ittifoqi byudjetidan yoki Yevropa taraqqiyot jamg'armasidan ajratilgan.

2007 yil aprelda Yevropa komissiyasi AKT mamlakatlariga YI bozoriga kengroq kirishni taklif qildi: guruchni bojsiz eksport qilish va shakarni bojsiz va soliqsiz eksport qilish. Biroq, bu boshqa davlatlar bilan birgalikda ushbu taklifni kuchaytirmoqchi bo'lgan Frantsiyaning noroziligini keltirib chiqardi. Bundan tashqari, 2020 yilda Kotonu sheriklik shartnomasi tugaganidan keyin AKT mamlakatlari va YI o'rtasidagi maxsus munosabatlarga oid savollar mavjud. AKT mamlakatlari YI bilan munosabatlarning samaradorligini tahlil qila boshladilar. Yevropa taraqqiyot siyosatini boshqarish markazi (ECDPM) kabi mustaqil tahlil markazlari, shuningdek, AKT mamlakatlarining YI bilan munosabatlarini rivojlantirish uchun turli xil stsenariylarni taqdim etdi.

17.3 §. Shengen zonasi

Covid-19 pandemiyasi tufayli sayohat qilish vaqtincha qiyinlashdi. Oddiy sharoitlarda, bugungi kunda Yevropada sayohat qilish avvalgiga qaraganda ancha oson. Sababi, YIining aksariyat mamlakatlari va YIiga a'zo bo'lmagan ba'zi davlatlar o'zaro chegara nazoratini bekor qildilar. Chegara nazoratining bu bekor qilinishi 1985 yilda Yevropa davlatlari tomonidan imzolangan Lyuksemburgdagi kichik shaharcha nomi bilan atalgan Shengen kelishuvi tufayli sodir bo'ldi. Yevropa fuqarosi sifatida Shengen bitimining 27 mamlakati ichida pasportsiz sayohat qilinishi mumkin: YIning 23 mamlakati (Avstriya, Belgiya, Vengriya, Germaniya, Gretsiya, Daniya, Ispaniya, Italiya, Latviya, Litva, Lyuksemburg, Malta, Niderlandiya, Polsha, Portugaliya, Slovakiya, Sloveniya, Finlyandiya, Frantsiya, Xorvatiya, Chexiya, Shvetsiya va Estoniya), Islandiya, Lixtenshteyn, Norvegiya va Shveytsariya. Bolgariya, Kipr, Irlandiya va Ruminiya hozirda Shengen hududiga kirmaydi. Shengen bo'lmagan mamlakatlarga sayohat qilishda yoki ulardan qaytishda siz haqiqiy pasport yoki shaxsni tasdiqlovchi guvohnomani ko'rsatishingiz kerak.

Yevropa Kengashi va Yevropa Ittifoqi inson huquqlari, demokratiya va qonun ustuvorligining umumiy qadriyatlarini himoya qiladi. Ular turli funktsiyalarni bajaradigan turli tashkilotlar bo'lsa-da, ular o'z faoliyatida bir-birini to'ldiradi. Asosiy qadriyatlarga asoslanib, Yevropa Kengashi Yevropa va dunyo hukumatlarini keng ko'lamli masalalar bo'yicha minimal huquqiy standartlarni qabul qilish ishlarida birlashtiradi. Yevropa kengashi, davlatlar imzolagan xalqaro huquqiy hujjatlarni

qanday bajarishini nazorat qiladi va bunda ko‘pincha Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda zarur texnik yordam ko‘rsatadi.

YI umumiy Yevropa qadriyatlarini siyosiy va iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish jarayonining asosiy elementi sifatida ko‘rib chiqadi. 27 ta a‘zo davlatda mavjud bo‘lgan huquqiy vositalar va shartnomalarni ishlab chiqishda YI ko‘pincha Yevropa Kengashi standartlariga asoslanadi. Bundan tashqari, ko‘pchilik Yevropa Kengashiga a‘zo davlatlar bo‘lgan qo‘shni davlatlar bilan bo‘lgan munosabatlarida u ko‘pincha Yevropa Kengashi standartlari va uning boshqaruv mexanizmlari faoliyatiga murojaat qiladi. Lissabon shartnomasi YI uchun Yevropa Kengashi allaqachon katta tajriba va ekspert salohiyatiga ega bo‘lgan ko‘plab sohalarda faoliyat doirasini kengaytirdi. Bu odam savdosiga qarshi kurash, bolalarni jinsiy ekspluatatsiya qilish va ayollarga nisbatan zo‘ravonlik kabi masalalar bo‘yicha hamkorlikni kengaytirdi. Bu YIning inson huquqlari bo‘yicha Yevropa konventsiyasini, Yevropa Kengashining boshqa shartnomalarini imzolash imkoniyatlarini ochdi.

Muhokama uchun savollar:

1. YIning global siyosatini sharhlang.
2. Germaniyaning Yevropa siyosatidagi rolini tavsiflang.
3. Fransiyaning Yevropa Ittifoqi siyosatidagi ahamiyatini yoritng.

18-BOB. XXR JAHON SIYOSATI TIZIMIDA

18.1 §. Xitoy tashqi siyosati tamoyillari

Xitoy o'zining tashqi siyosatida *“Tinch-totuv yashashning beshta tamoyiliga”* amal qiladi. Birinchi marta Xitoyning sobiq bosh vaziri Ch.Enlay tomonidan ishlab chiqilgan ushbu tamoyillar “hududiy yaxlitlik va suverenitetni o‘zaro hurmat qilish va bir-birining chegaralarini tan olish, o‘zaro tajovuz qilmaslik, bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik, tenglik va o‘zaro foyda”ni o‘z ichiga oladi. Ushbu tamoyillar BMT Ustavining 1 va 2-moddalari uchun ham asos bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi kunda dunyoning turli mintaqalaridagi inqirozlarni ko‘rib chiqsak, Xitoy rasman neytral pozitsiyani egallashga harakat qilmoqda. Bugungi kunda Xitoy BMT Xavfsizlik Kengashining Myanma, Afg‘oniston, Iroq, Shri-Lanka, Ukraina, Suriya, Kosovo va Eron kabi joriy va ehtimoliy inqirozlar bo‘yicha qarorlarida ehtiyotkorlik bilan harakat qilmoqda va inqirozlarni hal qilishda uzoq muddatli yondashuvni tavsiya qiladi.

2024 yil uchun diplomatik tamoyillar ham o‘tmishda olib borilayotgan siyosatning davomidir. Vang I Xitoy ochiqlik va inklyuzivlikka sodiq qolishini, global hamkorlik tarmog‘ini mustahkamlashi va kengaytirishini aytdi. Xitoy va AQSh San-Frantsiskodagi ikki davlat rahbarlari tomonidan erishilgan konsensusni amalga oshirishini aytib, Vang shuningdek, ular YI bilan aloqalarni yuqori darajada va strategik muloqotni kengaytirishini ta’kidladi.

Xitoy tahlilchilari global boshqaruv tizimini gegemonlikdan ko‘ra davlatlar o‘rtasida hokimiyatni taqsimlash sifatida taqdim etadilar. AQSh va G‘arb mamlakatlari hozirgi dunyo tartibining yaratuvchilari bo‘lib chiqdi, chunki ular SSSRning qulashi va Xitoyning zaifligidan foydalanib, sayyoramiz mamlakatlarining katta qismini jazosiz ekspluatatsiya qilishni davom ettirishga imkon berishdi. XXR yetakchi jahon kuchiga aylanadi, aksariyat davlatlar u bilan hamkorlikni kengaytirishga qiziqish bildirmoqda, boshqa tomondan, Xitoyning jahon siyosati va iqtisodiyotidagi pozitsiyalarining o‘zgarishi uning boshqa davlatlar bilan munosabatlarida bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Bizning fikrimizcha, Xitoy uchun “dunyo hukmronligi” ga bo‘lgan da’volar emas, balki jahon hamjamiyati tomonidan uning to‘liq a’zolaridan biri sifatida uning qonuniyligini tan olish muhimdir. Xitoy bilan bugungi munosabatlarni “Xitoy tahdidi”ga qarshi kurashish yo‘lida

qurish konstruktiv bo'lmaydi, Xitoyning tobora kuchayib borayotgan kuchga aylanish tendentsiyasini sezmaslik ham oqlanmaydi.

18.2 §.Chegara muammolarini hal qilish

Qo'shimcha protokol - Rossiya-Xitoy chegarasining Sharqiy qismidagi chizig'ining tavsifi 2008 yil 21 iyulda Pekinda imzolangan. Protokolni Xitoyda ishchi tashrifi bilan bo'lgan Xitoy TIV rahbari Yan Tszechu va Rossiya tashqi ishlar vaziri Sergey Lavrov imzoladilar. Rossiya va Xitoy o'rtasida muzokaralar 40 yildan ortiq davom etgan hududiy muammo nihoyat hal qilindi, mamlakatlar o'rtasidagi chegara chegaralariga nuqta qo'yildi va umumiy chegaraning huquqiy rasmiylashtirilishi yakunlandi. Rossiya tashqi ishlar vazirligining ilgari tarqatilgan xabarida "tegishli hujjatlarning kuchga kirishi Rossiya va Xitoy o'rtasidagi yaxshi qo'shnichilik aloqalarini, ikki mamlakat chegara hududlarining turli xil hamkorligini rivojlantirishga qo'shimcha turtki beradi" deb ta'kidlangan. Rossiya va Xitoy o'rtasida Rossiya-Xitoy davlat chegarasi to'g'risida uning Sharqiy qismida qo'shimcha bitim Pekinda 2004 yil 14 oktyabrda imzolangan. U chegara ikki qismda (Argun daryosining yuqori oqimidagi (Zabaykalski o'lkasi) Bolshoy oroli atrofida va Xabarovsk yaqinidagi Amur va Ussuri daryolari qo'shiladigan Tarabarov va Katta Ussuri orollari atrofida) o'tishini belgilaydi. Hujjat ikki uchastkada chegara masalalarini o'zaro tushunish va o'zaro muvofiqlik, o'zaro muvofiqlik va muvozanat, tomonlarning teng huquqliligi tamoyillariga muvofiq hal qilishni nazarda tutadi. Ikkala uchastkaning hududlari (taxminan 375 kv.km) taxminan yarmiga taqsimlanadi.

1949 yil 1 oktyabrda XXRning e'lon qilinishi AQShning Osiyoda kommunizm ta'sirining tarqatilishiga qarshi pozitsiyasini kuchaytirdi. Xitoy BMTning asl a'zosi, BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zosi. 1949 yildan beri faqat Xitoy nomidan Tayvan ish tutgan. 1971 yil 25 oktyabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan Xitoyning vakolatxonasini XXRga topshirgan 2758-sonli rezolyutsiya qabul qilindi.

XXR tashkil topgan paytdan boshlab rais M.Tzedun shunday deb e'lon qildi: "Bizning hukumat har qanday xorijiy davlat hukumati bilan diplomatik aloqalar o'rnatishga tayyor, kim bo'lishidan qat'i nazar, tenglik, o'zaro manfaat va o'zaro hurmat tamoyillarini hurmat qilishga tayyor.hududiy yaxlitlik va suverenitetga hurmat. 1954 yilda Xitoy va unga qo'shni Osiyo mamlakatlari birgalikda beshta tamoyilni e'tirof etdilar: suverenitet va hududiy yaxlitlikni o'zaro hurmat qilish, tajovuz

qilmaslik, ichki ishlarga aralashmaslik, tenglik va o‘zaro manfaat, birgalikda tinch-totuv yashash. D.Syaopin 1979 yilda iqtisodiy islohotlarni boshlaganidan beri uning xalqaro tizimdagi ahamiyati nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda ham o‘sishtan to‘xtamadi. Sovuq urushdan keyin XXR xalqaro sahnadagi asosiy o‘yinchiga aylandi. Uning imkoniyatlari 80-yillardan beri rivojlanishda davom etmoqda va tashqi siyosati X.Szintao (2008-2002), keyin S. Tszinpin (2013 yildan) prezidentliklari ostida 2013 yildagi xalqaro moliyaviy inqirozdan beri yanada qat’iy bo‘ldi. “Sovuq urush” davrida va undan keyin Xitoyning tashqi aloqalari, shuningdek, zamonaviy diplomatik va xavfsizlik muammolari Xitoy tashqi siyosatining maqsadlarini va uni 1949 yildan hozirgi kungacha amalga oshirishni aniqlash va tushuntirish uchun ko‘rib chiqiladi. Xitoy tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlari, XXRning xalqaro tizimning asosiy ishtirokchilari bilan munosabatlari (SSSR, keyin Rossiya, AQSh, Yaponiya, Hindiston, YI), Xitoy tashqi siyosatini an’anaviy makonlarda joylashtirish kabi (indikativ) mavzular ko‘rib chiqiladi (Sharqiy Osiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo, Hindiston subqit’asi), “yangi bo‘shliqlar”.

“Bir kamar-bir yo‘l” tashabbusi 2013 yil sentyabrda XXR raisi S.Tszinpin tomonidan ilgari surilgan. U Janubi-Sharqiy Osiyo, Afrika, Yaqin Sharq va Yevropaga tovarlarni tez va arzon yetkazib berishda quruqlik va dengiz savdo yo‘llarini birlashtirishni taklif qildi. Buning uchun ikkita loyihani birlashtirish taklif etiladi-bir nechta iqtisodiy yo‘laklarni o‘z ichiga olgan “Ipak yo‘lining iqtisodiy kamari” va “XXI asr dengiz Ipak yo‘li”. Hozirgi vaqtda 150 dan ortiq davlatlar Xitoy bilan dastur doirasida hamkorlik shartnomalarini imzoladilar.

18.3 §. “Ipak yo‘lining iqtisodiy kamari”

Loyiha Xitoy va Yevropani Markaziy Osiyo orqali bog‘laydigan qadimiy Ipak yo‘li nomi bilan atalgan. “Ipak yo‘lining iqtisodiy kamari” loyihasi doirasida bir nechta iqtisodiy yo‘laklarni yaratish rejalashtirilgan: Yevrosiyo, Xitoy–Mo‘g‘uliston–Rossiya, Ga‘rbiy Osiyo, Xitoy–Pokiston, Xitoy–Hindiston, Xitoy–Janubi–Sharqiy Osiyo. Loyihani amalga oshirishning taxminiy muddati 30 yil.

Sian (Xitoy), Olmaota (Qozog‘iston), Bishkek (Qirg‘iziston), Samarqand (O‘zbekiston), Tehron (Eron), Istanbul (Turkiya), Moskva va Duysburg (Germaniya) quruqlikdagi iqtisodiy zonaning asosiy nuqtalaridir.

«ОДИН ПОЯС — ОДИН ПУТЬ»

Endi Xitoydan Yevropaga dengiz orqali konteyner yuklarini yetkazib berishning oʻrtacha muddati 45-60 kundir. Agar loyiha muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, bu muddat oʻn kungacha qisqartirilishi mumkin. Rossiyada loyihasiga koʻra Moskva-Qozon yuqori tezlikdagi magistralini (YTM) qurish rejalashtirilgan, u kelajakda Irkutskgacha uzaytirilishi mumkin, kelajakda Moskva Pekin yoʻnalishi YTM tarkibiga kirishi mumkin. Qurilishning umumiy qiymati 7 trln rublga baholanadi. Amur daryosi boʻylab ikkita koʻprik qurilgan. S.Tszinpinga koʻra, quruqlik loyihasi beshta asosiy vazifani hal qilishga yordam beradi: mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish, yagona Trans-Osiyo transport infratuzilmasini qurish, investitsiya va savdo toʻsiqlarini bartaraf etish, milliy valyutalarning rolini oshirish, gumanitar sohadagi hamkorlikni chuqurlashtirish.

Yagona transport infratuzilmasini yaratishdan tashqari, loyiha bojxona hamkorligini kengaytirish, mamlakatlar oʻrtasidagi moliyaviy operatsiyalar koʻlamini kengaytirish, turli mintaqaviy tashkilotlar (SHHT, BRIKS) huzurida moliya institutlarini tashkil etishni nazarda tutadi. Gumanitar aloqalarni rivojlantirish madaniyat va fan sohasidagi almashinuvga yordam beradi.

“Dengiz Ipak yoʻli”(DIY). S.Tszinpin uni yaratish rejalarini 2013 yil oktyabrda Indoneziyada taqdim etdi. Dengiz yoʻli Fuzhou shahrida

(Fujian) boshlanadi, Guanchjou (Guangdong) va Xaynan orolidan, Malakka bo‘g‘ozi (Malayziya–Indoneziya) bo‘ylab, so‘ngra Hind okeani orqali o‘tadi, Afrika shoxini (Keniya) aylanib, Qizil va O‘rta yer dengizlariga yo‘l oladi. DIYning ikkinchi yo‘nalishi Xitoy portlaridan Tinch okeanining janubiga o‘tishi kerak. “XXI asr dengiz Ipak yo‘li” ning asosiy portlari Xanoy (Vetnam), Jakarta (Indoneziya), Kuala-Lumpur (Malayziya), Kalkutta (Hindiston), Nayrobi (Keniya), Afina (Gretsiya) va Venetsiya (Italiya) bo‘ladi. Janubiy yo‘ldan tashqari, Rossiya Xitoy va boshqa manfaatdor mamlakatlarga Shimoliy dengiz yo‘lini – Rossiyaning Yevropa qismi va Uzoq Sharq o‘rtasidagi eng qisqa yo‘l bo‘lgan yuk tashish yo‘lini taklif qiladi. U Rossiyaning shimoliy sohillari bo‘ylab Shimoliy muz okeanining dengizlari bo‘ylab o‘tadi. SDY trassasida 50 dan ortiq portlar mavjud.

Iqtisodiy ta’sir. O‘n yil ichida “Belt and path” tashabbusi qariyb 1 trln doll. sarmoyani jalb qildi, bu 3 mingdan ortiq qo‘shma loyihalarni yaratishga olib keldi. Rossiya prezidenti V.Putinning so‘zlaricha, Yevrosiyo iqtisodiy ittifoqi mamlakatlari “Bir kamar – bir yo‘l” tashabbusi doirasida loyihani 24 mlrd doll. miqdorida investitsiya bilan ta’minladilar. Xitoy yo‘l yo‘nalishidagi mamlakatlar bilan tovar ayirboshlashni 1,04 trln. doll. 2,07 trln. doll.ga oshirgan. Loyihada ishtirokchi mamlakatlar aholisi Yer aholisining 63%ini tashkil etib, bu mamlakatlar yalpi ichki mahsuloti 21 trln doll. oshadi. Jahon bankining prognoziga ko‘ra, 2030 yilga kelib “Bir kamar – bir yo‘l” tashabbusining rivojlanishi marshrut bo‘ylab joylashgan mamlakatlarda 420 ming ish o‘rinlarini ta’minlaydi. Ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, Xitoy hozirda eng ko‘p xalqaro madaniyat institutlariga ega bo‘lib, ular mamlakatning tashqi siyosatini boshqa yo‘l bilan amalga oshirilishida qo‘llanilmoqda. 2023 yilda Konfutsiy institutlaridan 507 tasi dunyoning turli mamlakatlarida faoliyat ko‘rsatmoqda, holbuki 2013 yilda ularning soni 320 tani tashkil etgan. Britaniya Kengashi 2018 yilda 177 tani tashkil etib, bu raqam 2013 yilda 196 tani tashkil etgan.

Muhokama uchun savollar:

1. “Bir makon –bir yo‘l” loyihasi qaysi mamlakatlarning manfaatlarini himoya qiladi.
2. “Dengiz ipak yo‘li” loyihasining faoliyatini sharhlang.
3. BRICS formatidagi muzokaralar yangi jahon tartibotiga o‘tish jarayoni sifatida.

19-BOB. JAHON SIYOSATIDA YAQIN SHARQ MUAMMOSI

19.1 §. Yaqin Sharq dolzarb muammo

“Yaqin Sharq” geosiyosiy leksemasi frantsuzcha *Proche-Orient* atamasining tarjimasi bo‘lib, O‘rta Yer dengizi hududidan yevropaliklar uchun mavjud bo‘lgan Usmoniylar imperiyasining mulklarini, ya’ni Bolqon, Anadolu yarim oroli, Levant va Misrni bildiradi. “Yaqin Sharq” atamasi (*Middle East* yoki *Moyen-Orient*) yevropaliklar Hind okeani, Fors ko‘rfazi, Arabiston yarim oroli, Iroq va Eron orqali aloqa o‘rnatgan makonni anglatadi

Biroq, Usmonli imperiyasining qulashi, dekolonizatsiya va sovuq urushning boshlanishi bilan Yaqin va O‘rta Sharq makoni Angliya-Amerika siyosiy va akademik nutqida yagona O‘rta Sharq makonida birlashdi; keyinchalik O‘rta Sharqqa Shimoliy Afrika qo‘shilib, Rossiya diskursida Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika (YSSA) deb tarjima qilingan MENA barqaror geosiyosiy leksemasini tashkil etdi. Umuman olganda, YSSA mintaqasi uning aholisi uchun g‘arbiy dunyo tavsifining ajralmas qismi bo‘lgan “yuqoridan” o‘rnatilgan geosiyosiy ramka hisoblanadi. Arab geografik bo‘linishi ushbu geosiyosiy doirada birlashtirilgan. Mag‘rib Shimoliy Afrika bilan sinonimdir (Misr va Sudansiz), Ko‘rfaz (Al-Xalij) Arab monarxiyalari va Eronni o‘z ichiga olgan makonni anglatadi. Yaqin Sharq XX-asrning o‘rtalaridan beri dunyoning eng o‘zgaruvchan qismi bo‘lib, turli xil raqiblar o‘rtasida bir nechta to‘qnashuvlar mavjud. Isroil 1948-1973 yillarda arab qo‘shnilari, jumladan Misr, Suriya va Iordaniya bilan urushgan. 1960 yillar o‘rtalarida Falastin Ozodlik Tashkiloti yaratilganidan beri u qurolli kuchlar yoki nodavlat aktorlar muammolariga ko‘proq duch kelib, Livandagi Hizbulloh, Falastin hududlaridagi Xamas va Yamandagi xusiylar faollashmoqda. Qurolli guruhlar 1980-yillarda yirik harbiy o‘yinchilarga aylanishdi, 1990 va 2000-yillarda nufuzli siyosiy partiyalarga aylanishdi. XXI asrda ular Isroil uchun eng izchil tahdid bo‘lgan.

Suriya. 2011 yil mart oyidan boshlab mamlakatda xalqaro vaziyatga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan keskin inqiroz davom etmoqda. Bir qator mamlakatlarda va ularning ommaviy axborot vositalarining pozitsiyasidan farqli o‘laroq, Suriyadagi voqealarning kelib chiqishi ancha murakkab va ko‘p qirrali. Avtoritar rejimlarni o‘zgartirish bo‘yicha tor muammolarni hal qilishga qaratilgan bir qator davlatlarning harakatlarining natijasi (ular

barcha muammolarning ildizini noto'g'ri ko'rishgan) Suriyadagi davlat institutlarining zaiflashishi va hokimiyat vakuumi terrorizmni to'ldirdi.

Iroq. Mamlakat avtoritar rejimni ag'darish va yangi gullab-yashnayotgan davlatni barpo etish uchun tashqaridan qilingan urinishdan omon qoldi. Ammo demokratiya hech qachon ro'y bermadi, shu bilan birga ichki konfessiyaviy muvozanat buzildi, davlatchilik buzildi, mamlakatning uchdan bir qismi IShID nazorati ostida bo'ldi. Iroq tashqi tomondan boshqariladigan shia-sunniy ziddiyatining garoviga aylandi.

Liviya. Jahon hamjamiyatining sa'y-harakatlariga qaramay, mamlakatda vaziyatni tubdan yaxshilash hali mumkin emas, garchi ba'zi optimistik harakatlar mavjud. IShIDning mavjudligi vaziyatni yanada kuchaytiradi. Agar yaqin kelajakda vaziyatni barqarorlashtirish imkoni bo'lmasa, Liviya davlatchiligi butunlay ko'miladi, degan xavotir bor.

Yaman. Mamlakatda qarama-qarshilik va keskinlikning kuchayishi aniq, keskin siyosiy inqiroz davom etmoqda, gumanitar vaziyat qiyinlashmoqda (garchi yaqinda u biroz yaxshilangan bo'lsa ham). Xabarlarga ko'ra, IShID va Al-Qoida neft kontrabandasini yo'lga qo'ygan. Jenevada BMT ishtirokida o'tkazilgan maslahatlashuvlar natija bermadi. Mamlakatda siyosiy muloqotni tashkil etish bo'yicha ko'plab urinishlar bo'lgan, ammo kelishuvga erishilmagan.

Eron. Har qanday buyuk davlat mintaqasiga har qanday geosiyosiy jalb qilish (AQSh yoki Rossiya bo'lsin) mintaqaviy yetakchilikka da'vogar sifatida Eronning mintaqaviy ambitsiyalariga qarshi o'ynaydi. Eronda Rossiyaning Suriyadagi mavjudligining ijobiy ta'siri to'g'risida kelishuv mavjud, chunki bu IShIDga qarshi turishga imkon beradi. Mamlakatning tashqi siyosiy bo'lmagan nutqini belgilovchi muhim omil AQSh bilan yomon munosabatlar tufayli katta yo'qotishlar va yo'qotilgan foydalarni tushunishdir. Bunday sharoitda Tehron Vashington bilan allaqachon mo'rt munosabatlarni buzishi mumkin bo'lgan qadamlar qo'ymaydi. 2024 yil 30 iyulda Eron poytaxtida Xamas guruhi yetakchisi Ismoil Haniyaning raketa hujumi natijasida halok bo'lishi shundoq ham tarang bo'lgan Eron va Isroil munosabatlarini keskinlashtirdi⁴.

Tahlil. Bugungi kunda yaqin Sharq, ijtimoiy-siyosiy nuqtai nazardan, mintqa juda xilma-xil va shuning uchun juda murakkab. So'nggi o'n yillikda bunda davlatlararo va mamlakat ichidagi mojarolarni bartaraf etish, barqaror barqarorlik va xavfsizlikni yaratish uchun ko'plab urinishlar bo'ldi. Shunga qaramay, ularning barchasi ishlamadi. Ajratish

⁴ <https://www.nytimes.com/2024/07/31/world/middleeast/iran-orders-attack-israel.html>

chiziqlari saqlanib qoldi va hatto yangi qarama-qarshiliklar va inqirozlar bilan chuqurlashdi. Mintaqaviy barqarorlik va rivojlanishning asosiy muammolari va tahdidlarini taxminan uch guruhga bo'lish mumkin: mamlakat ichidagi (davlat eroziyasi), davlatlararo (mintaqalararo qarama-qarshiliklar). Ikkinchisi davlat aktyorlari maydonidan tashqarida bo'lganligi sababli alohida guruhga kiritilgan.

19.2 §. Mamlakat ichidagi muammolar

Yaqin Sharq davlatlarigi hokimiyat tizimlarining o'tish holati bilan bog'liq. Bir tomondan, bu mamlakatlar xalqlari hali ham demokratiyaga tayyor emaslar. Bu davlat institutlarini pishgan va zarur ichki o'zgarishlarga (korrupsiyaga qarshi kurash, ijtimoiy-siyosiy hayotni isloh qilish va boshqalar) qarshi himoyasiz qiladi), hatto avtoritar dunyoviy rejimlar ham vaziyatni nazorat ostida ushlab turolmaydilar. Shu bilan birga, xuddi shu institutlarga tashqi tomondan – demokratiya eksportchisi sifatida harakat qilmoqchi bo'lgan bir qator davlatlar tomonidan zarba berilmoqda. Buning yaqqol tasdig'i "Arab bahori" yoki "Arab uyg'onishi" edi. Ushbu jarayonga jalb qilingan mamlakatlar uchun umumiy narsa davlat va jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy shartnomaning buzilishi bo'lib, u tez o'zgaruvchan haqiqatga mos kelishni to'xtatdi. Har bir holatda davlat boshqaruvidagi muvaffaqiyatsizliklar tizimning evolyutsion o'zgarishi imkonsiz bo'lib qolishiga va rejimlarning inqilobiy o'zgarishi muqarrar bo'lishiga olib keldi.

Yaqin Sharq mamlakatlariga qo'shimcha bosim ularning tashqi aktorlarga bo'lgan kuchli qaramligidan kelib chiqadi. Mintaqaning resurslari boshqa davlatlarni jalb qiladi, ular o'z navbatida ko'pincha siyosiy jarayonga shunchalik chuqur kirib boradiki, ular ichki o'yinchilarga aylanadi. Shu sababli, ichki muvozanat, iqtisodiy va siyosiy rivojlanish, ichki ijtimoiy xususiyatlarni hisobga olib institutlarni yangilash uchun ustuvor javobgarlikni mintqa davlatlari o'z zimmlariga olishlari kerak.

2023 yilda tobora keskinlashib borayotgan va asta-sekin birinchi o'ringa chiqadigan ijtimoiy-iqtisodiy muammolar. Yaqin Sharqning ko'plab mamlakatlari, neft eksport qiluvchi mamlakatlar byudjet taqchilligini boshdan kechirmoqda. Yana uchta muhim tanqislik mintaqaviy pozitsiyalari ajralib turadi: 1) bandlik sohasida; 2) ishchi kuchi; 3) ta'lim; 4) oziq-ovqat xavfsizligi va tibbiy xizmat masalasi ham kun tartibida.

Mintaqaviy siyosatni iqtisod qilish, mintaqa mamlakatlarida keng ijtimoiy bazaga ega bo'lgan iqtisodiy o'sish modellarini yaratish va tovarlarni muvozanatli taqsimlash etnopolitik va geosiyosiy ziddiyatlar darajasini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Boshlang'ich imkoniyatlar yig'indisi (inson kapitali sifati, resurs va sanoat bazasi) bo'yicha yaqin Sharq hali ham yuqori sifatli iqtisodiy o'sishga o'tish uchun katta imkoniyatlarga ega (Eron va Turkiyaning sanoat va ilmiy imkoniyatlarini birlashtirishning yuqori sinergik istiqbollari hisobga olgan holda) fors ko'rfazi davlatlarining resurs bazasi). Bugungi kunda asosiy muammo alternativaning yo'qligi, rivojlanishning boshqa usuli. Mintaqaning o'zi bu yo'lni topa olmaydi. Shuning uchun ma'lum bir tashqi qo'llab-quvvatlash hali ham zarur. Bu nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy rivojlanish uchun ham amal qiladi, bu erda yaqin Sharq mintaqasi uchun o'ziga xos Marshall rejasi – iqtisodiy sog'lomlashtirish yo'l xaritasi qabul qilinadi.

Ajoyib manfaatlarga ega bo'lgan tashqi o'yinchilar, hatto barcha masalalarda ham muzokara qilish qobiliyatini namoyish etdilar. Agar Suriyadagi siyosiy kelishuv modeli hali ham muvaffaqiyatli bo'lsa, uni "eksport qilish" uchun – mintaqaning boshqa mamlakatlariga ishlatish mumkin va kerak.

Suriya tajribasining yana ikkita muhim jihati. Birinchisi: mamlakatni tiklash markazlashtirilgan jarayon bo'lib, bu holat va kuchli avtoritar siyosiy tizimdan bosqichma-bosqich voz kechish o'rtasidagi muvozanatni topish kerak. Ikkinchisi: tinchlik jarayonining dastlabki bir necha yillari mamlakat uchun eng qiyin va zaifdir (buni Liviya, qisman Iroq va Misr misollari tasdiqlaydi) siyosiy yangilanish missiyasini bajara olmasligi mumkin; shuning uchun bu jarayon oldindan puxta rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Yaqin Sharqni barqarorlashtirish, uni barqaror rivojlanish hududiga aylantirishning yana bir varianti mintaqani Buyuk Evrosiyaning shakllanishiga ulash bo'lishi mumkin. Yaqin Sharq mamlakatlarini mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning turli shakllariga jalb qilish vaziyatni normallashtirish uchun asos, investitsiyalar oqimi uchun zarur shart va natijada turmush darajasining o'sishi bo'lishi mumkin.

Yaqin Sharq mintaqasidagi davlatlararo muammolar bir nechta holatlar bilan bog'liq. Birinchidan, Yaqin Sharqning o'zi bir necha mezonlarga ko'ra bo'linadi: etnik va konfessional, neft eksport qiluvchi va eksport qilmaydigan mamlakatlar, monarxiyalar va dunyoviy rejimlar va boshqalar. Davlatlarning mintaqa kelajagiga bo'lgan qarashlari ko'pincha qarama-qarshi bo'lib, keskinlikni keltirib chiqaradi.

Ikkinchidan, bu yerda eski mojarolar mavjud, ularning yechimi yakuniy deb qabul qilinmaydi. Uchinchidan, status-kvoning potentsial buzilishi yuqorida aytib o'tilgan mamlakat ichidagi jarayonlar bilan qo'zg'atiladi. Mintaqa davlatlarining zaiflashishi o'z-o'zidan mintaqaviy munosabatlarda nomutanosiblikni keltirib chiqaradi va revizionistik siyosiy kuchlarni qo'zg'atadi. Agar ichki ishlarda chet elning mavjudligi juda jiddiy masala bo'lsa va uning ortiqcha bo'lishi mavjud salbiy tarixiy tajriba tufayli istalmagan bo'lsa, unda davlatlararo muammolarni hal qilishda tashqi o'yinchilarning ishtirok etish zarurati aniqroq bo'ladi. Yaqin Sharq, ming yillar davomida to'plangan ziddiyatlarni bartaraf etish uchun tashqi yordam va vositachilikka muhtoj.

Rossiya va G'arb mamlakatlari pozitsiyalari o'rtasidagi taniqli qarama-qarshiliklardan tashqari, bugungi kunda dolzarb bo'lgan quyidagi asosiy jihatlarni belgilash mumkin. Mintaqa mamlakatlari ularning mohiyatini to'liq tushunmaydilar: ular vaziyatli yaqinlashuvmi yoki uzoq muddatli va strategik xarakterga egami. Ikkinchisi kuchlar muvozanatini tubdan o'zgartirishi mumkin. Shuning uchun, agar Rossiya Yaqin Sharqning boshqa davlatlari bilan aloqa qilishni istasa, unda uning mintaqadagi siyosati yanada muvozanatli bo'lishi kerak. Rossiya uchun strategik mo'ljal Arab dunyosi va Yaqin Sharqning barcha mamlakatlari uchun tushunarli bo'lishi kerak. Ikkinchidan, Saudiya Arabistonining pozitsiyasi savollarga sabab bo'lmoqda. Fors ko'rfazi davlatlarining aksariyati Saudiya Arabistonining barqarorligi, o'zlarining omon qolishlari uchun muhim deb hisoblashadi. Ko'pgina mamlakatlar Saudiya Arabistoniga etalon sifatida qarashadi. Shuning uchun Ar-Riyod IShID va terrorizmning boshqa shakllariga qarshi qat'iy kurashishi kerak. Vaziyatni yumshatish istagi aniqroq ko'rinadi (Suriya va Yaman misolida). Ijobiy tomoni shundaki, saudiyaliklar Xitoyning sa'y-harakatlari tufayli Eron bilan muloqotni boshladilar. Uchinchidan, Eronning Saudiya Arabistoniga nisbatan pozitsiyasi cheklangan bo'lib qolsa-da, avvalgi aksentlarini saqlab qoladi. Eronliklarning fikricha, Yaqin Sharqdagi asosiy salbiy omil vahhobiylik va salafiy mafkurasining rolidir.

Yaqin Sharqda Isroil va Falastin muammosi hali ham mavjud, ammo boshqa mojarolar fonida bu ikkilamchiga aylanadi. Tanqid nuqtasi Isroilning Falastin hududini ajratish va u yerda butun Falastin davlatining shakllanishiga to'sqinlik qiladigan aholi punktlarini yaratish siyosatiga qaratilgan. Falastin tomonining fikriga ko'ra, mojaroni hal qilishga quyidagi omillar to'sqinlik qilmoqda: 1) isroilliklar bu muammoni qanday

ko'rishadi (xudo tanlagan xalq, mojaro qurboni); 2) kuch muvozanati (xalqaro hamjamiyat Isroilga bosim o'tkazishga tayyor emas); 3) Isroil siyosatining uzoqni ko'ra olmasligi (mojaroni boshqarish kerak va uni hal qilmaslik kerak).

Yaqin Sharq uchun **terrorizm muammosi** yangi emas. Biroq, ishtirokchilarning uzoq harakatlari o'zaro kompensatsiya qilindi va aslida bu yovuzlikka qarshi kurash muvaffaqiyatsiz tugadi. Axir, radikal tashkilotlar hali ham o'z faoliyati uchun ijtimoiy bazani yaratadilar va topadilar. Terror muammosining yechimi mintaqa mamlakatlari ichida barqaror va adolatli vaziyatni yaratishdir. Bunga qo'shimcha ravishda, xalqaro hamkorlik masalasi keskinlashmoqda. Ehtimol, terrorizmga qarshi siyosiy o'zaro ta'sir kamroq darajada terrorizmga (kim legitim va kim nolegitim) va ko'proq mintaqadagi ishtirokchilar va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi manfaatlar muvozanatini izlashga qaratilishi kerak. Yana bir muammo shundaki, aksariyat hollarda terroristik guruh ortida ma'lum bir davlat turibdi.

19.3 §. Yaqin Sharqda yangi xavfsizlik arxitekturasini

Yaqin Sharqda yangi xavfsizlik arxitekturasini topish ushbu uchta qiyinchilik bilan sezilarli darajada murakkablashadi. Barcha mintaqaviy o'yinchilar, mintaqadan tashqari o'yinchilar, faqat yangi xavfsizlik tizimi zarurligiga qo'shiladilar. Aniq takliflar bildirildi:

- Rossiyaning (2000 yillar boshlarida) Fors ko'rfazida butun mintaqaga joylashtirilishi mumkin bo'lgan xavfsizlik tizimini yaratish bo'yicha taklifini yangilash;

- AQSh, Rossiya va Yaqin Sharq tashqi ishlar vazirligi yig'ilishida tashkil etilgan (1992-1996 yillarda ishlagan) qurollarni nazorat qilish va mintaqaviy xavfsizlik bo'yicha ishchi guruhning tajribasidan foydalanish. Guruh mintaqada yagona xavfsizlik choralari ishlab chiqish uchun samarali platforma edi (monitoring tizimi, harbiy aloqalarni o'rnatish);

- tashqi homiylik (Rossiya va AQShning homiyligi ustuvor ko'rinadi);

- Falastin avtonomiyasida politsiya harakati parametrlarini yaratish bo'yicha hamkorlikdagi eksperimental tajribadan foydalanish;

- tinchlikparvarlar sammiti modelidan foydalanish (1996 yil martda bo'lgan) hozirgi vaziyat atrofida shunga o'xshash sayt yaratish;

- kimyoviy qurollarni yo'q qilish bo'yicha so'nggi tajribalardan foydalanish;

- Eron yadro hujjatlari guruhining ishi.

Isroil va Xamas. 1982 yilda Isroilning Livanga bostirib kirganidan keyin FOT safdan chiqishi bilan G‘azo va G‘arbiy sohilning bosib olingan hududlarida falastinliklar va Isroil o‘rtasidagi ziddiyatlar chuqurlashdi. Birinchi Intifada 1987 yilda Isroil harbiy yuk mashinasi G‘azoda to‘rt falastinlikni o‘ldirganda va hududning 1993 yilgacha yopib qo‘yilganida namoyon bo‘ldi. Namoyishlar Xamasning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi, Falastin harakatining maqsadlarini o‘zgartirgan Islomiy harakat. Tashabbuslar, takliflar va xalqaro konferentsiyalar vaqtni behuda sarflash va behuda harakatlardir. Birinchi Intifada 1993 yilda Isroil va FOT o‘rtasidagi tinchlik bitimiga kiritilgan. Ikkinchi Intifada 2000 yilda qulaganidan keyin paydo bo‘ldi AQSh boshchiligida Kamp-David muzokaralari o‘rtasida Isroil va FOTda. Zo‘ravon noroziliklar 2005 yilgacha Isroil G‘azodan bir tomonlama chiqib ketguncha davom etdi. 2006 yil Falastin saylovlarida Xamas parlamentdagi aksariyat o‘rinlarni qo‘lga kiritdi Fatah, dominant FOT fraktsiyasi. Falastinliklar o‘rtasidagi nizolar orasida Xamas G‘azo ustidan nazoratni qo‘lga oldi, Fath esa G‘arbiy Sohil hukumatini boshqargan. Isroil va Hamas o‘rtasidagi ziddiyatlar 2008, 2012, 2014, 2018, 2021, 2022 va 2023 dushmanlik mojarolarga aylandi. 2023 yil 7 oktyabrda Hamas Xolokostdan beri yahudiylarga qilingan eng halokatli hujumda transchegaraviy reydlarni boshladi. Isroilning harbiy javobi 45 ming falastinlikni o‘ldirdi va G‘azoda binolarning yarmidan ko‘pini vayron qildi.

Isroil va Hizbulloh. 1982 yilda Isroilning Livanga bostirib kirishi minglab FOTning davom etayotgan ishg‘oli Livan shialari orasida g‘azabni qo‘zg‘atdi va Eron tomonidan qurollangan, o‘qitilgan va yordam bergan Hizbulloh qurolli tuzilmalarini yaratdi. Bu harakat o‘n yil davomida yashirin edi, keyin 1992 yilda parlamentga saylandi. Hizbulloh Livanni o‘n sakkiz yillik bosib olishlari davomida Isroil kuchlariga hujum qildi. Xudkush portlashlar va hujumlar bosimi ostida Isroil 2000 yilda birinchi marta tinchlik kelishuviz urush o‘rtasida chekindi.

O‘sha paytda Isroil mudofaa vaziri Y.Rabin “Livandagi urushdan chiqqan ko‘plab kutilmagan hodisalar orasida va ularning aksariyati yaxshilik bo‘lmay, eng xavfli narsa shundaki, urush shialarning shishadan chiqarib yubordi. Hech kim buni bashorat qilmadi. Men hech qanday razvedka hisobotini topa olmadim” deb ta’kidlaydi. 2006 yilda Hizbulloh tomonidan transchegaraviy reydlar Isroil bilan 34 kunlik urushga sabab bo‘ldi. Barcha o‘lim va vayronagarchiliklar uchun Hizbulloh qayta qurollanib, qayta qurishga muvaffaq bo‘ldi. 2024 yilda ularda Isroilga qaratilgan taxminan 150,000 raketa bor edi. 2023 yil 7 oktyabrda Isroil

Hamas hujumidan so'ng Hizbulloh birinchi uch oy davomida Shimoliy Isroilga Falastinga hamdard sifatida 700 dan ortiq raketalarni uchirdi. 2024 yil sentyabrda Isroilning muvofiqlashtirilgan holda Livanda peyjerlar va ratsiyalarni nishonga olgan hujumi natijasida vaziyat keskunlashib, qurbonlar soni 3000 dan oshdi.

Isroil va Eron. 1979 yilgi inqilobda monarxiya ag'darilguncha Isroil va Eron diplomatik va iqtisodiy aloqalarga, shu jumladan neft va qurol-yarog' bilan aloqalarga ega edilar. Inqilobiy rahbar, oyatulloh Ruholloh Humayni, Isroilni "Islom dushmani" va "kichik shayton" deb qoraladi (AQSh esa "Buyuk shayton" edi). Eronning Iroq bilan sakkiz yillik urushi paytida Isroil bilan qurol-yarog' kelishuviga qaramay, ziddiyatlar tobora kuchayib bordi. Eron Prezidenti Mahmud Ahmadinajod 2005 yilda Isroilni xaritadan yo'q qilish kerakligini aytdi, Isroil Bosh vazirining o'rinbosari Sh.Peres 2006 yilda qarshi chiqib: "Eron prezidenti Eronning ham xaritadan yo'q qilinishi mumkinligini yodda tutishi kerak. 2010 yilda Oliy rahbar Ali Homanaiy Twitterda "Isroil yaqin Sharqdagi jirkanch qism bo'lib, shubhasiz yo'q qilinadi" deb o'z fikrini bildirgan.

Isroil va Arab dunyosi. O'nlab yillar davomida Arab Ligasining 22 a'zosi Falastin davlati yaratilgunga qadar Isroil bilan hech qanday shaklda muomala qilmaslikka va'da berdi. 1978 yilda Misr va Isroil Kemp-Devid kelishuvlarini imzolaganlarida pakt buzildi. 1993 yilda FOT va Isroil Oslo kelishuvini imzoladi, bu G'arbiy Sohil va G'azoda Falastin ma'muriyatining tashkil etilishiga olib keldi. Bu Falastin davlatini yaratish yo'lidagi birinchi qadam bo'lishi kerak edi, AQShning keyingi barcha harakatlari yakuniy kelishuvga erisha olmadi. Iordaniya va Isroil 1994 yilda bir-birlarini tan olishdi. 2020 yildan 2021 yilgacha Ibrohim kelishuvlari Isroil va Bahrayn, BAA, Marokash va Sudan o'rtasida bosqichma-bosqich normallashtirishga olib keldi. Ammo Isroil va Islomning muqaddas joylarining qo'riqchisi, arab davlatlarining eng muhofazakori Saudiya Arabistoni o'rtasidagi munosabatlarni normallashtirishdagi taraqqiyot Xamas va Isroil o'rtasidagi urush 2023 yilda boshlanganidan keyin to'xtab qoldi.

Yamandagi uchta xusiy urushi. Xusiy isyonchilar harakati 1990-yillarda madaniy va diniy an'analarni tiklashga sodiq bo'lgan shia guruhi orasida paydo bo'lgan. Arab bahori qo'zg'olonni Prezident Ali Abdulloh Solihning 22 yillik hukmronligi tugagandan so'ng, Yaman siyosiy jihatdan beqarorlashdi. Fuqarolar urushi 2014 yilda xusiy qo'zg'olonchilar qo'shni Saudiya Arabistoni tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan hukumat tomonidan poytaxt Sanaani egallagandan keyin

boshlandi. 2015 yilda Saudiya boshchiligidagi koalitsiya Yamanga iqtisodiy blokadani o'rnatganida va Xusiylar nazoratidagi hududlarga katta havo hujumlarini boshlaganida fuqarolar urushi mintaqaviyga aylandi. U Sano'dan qochgan hukumatni qo'llab-quvvatladi. Mojaro asosan sunniy davlat bo'lgan Saudiya Arabistoni va xusiylarni qurollantirgan va ularga yordam bergan mintaqadagi eng yirik shia mamlakati Eron o'rtasida virtual proksi urushga aylandi. Saudiya kompaniyasi 2023 yil mart oyida davom etdi, Ummon boshchiligidagi diplomatiya sulhga vositachilik qilishga urindi. G'azoda urush boshlanganidan keyin to'xtab qoldi.

Muhokama uchun savollar:

1. Arab-Isroil muammosini tavsiflang.
2. Isroil va Xamasning munosabatlarini sharhlang.
3. Yamandagi ichki nizolarni sharhlang

20-BOB. JAHON SIYOSATIDA JANUBIY OSIYO MINTAQASI

20.4 §. Janubiy Osiyo dinamik xalqaro munosabatlar sahnasi

Qo‘shni mamlakatlar bloki Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorlik assotsiatsiyasi (SAARC) 1985 yilda yetti mamlakat – Bangladesh, Butan, Hindiston, Maldiv orollari, Nepal, Pokiston va Shri-Lanka bilan boshlangan va 2007 yilda Afg‘onistonni sakkizinchi a‘zo sifatida qabul qilgan. Xitoy va Myanma ham SAARCning to‘liq a‘zolari maqomini olish uchun murojaat qilishdi. Janubiy Osiyo Erkin savdo shartnomasi 2011 yilda Afg‘onistonni qabul qildi.

Janubiy Osiyo - geografik va etnik-madaniy jihatdan belgilangan Osiyoning janubiy subregioni. Janubiy Osiyoning zamonaviy davlatlariga Afg‘oniston, Bangladesh, Butan, Hindiston, Maldiv orollari, Nepal, Pokiston va Shri-Lanka kiradi. Janubiy Osiyo shimoli-sharqda Sharqiy Osiyo, shimoli-g‘arbda Markaziy Osiyo, g‘arbda G‘arbiy Osiyo va sharqda Janubi-sharqiy Osiyo bilan chegaradosh. Topografik jihatdan Hindiston yarim oroli hukmronlik qiladi va u janubda Hind okeani va shimolda Himolay, Qoraqurum va Pomir tog‘lari bilan chegaralangan.

Hindiston dunyoviy federativ parlament respublikasi bo‘lib, bosh vazir hukumat rahbari sifatida ishlaydi. Dunyodagi aholi eng zich joylashgan funktsional demokratiya va dunyodagi eng uzun yozma Konstitutsiya bilan Hindiston 1950 yil 26 yanvarda qabul qilgan siyosiy tizimni barqaror saqlab kelmoqda, bundan tashqari demokratik saylovlar bilan rejim o‘zgarmagan. Hindistonning barqaror demokratik erkinliklari dunyoda noyobdir. Britaniya qonunlarini bekor qilgan respublika tashkil topganidan beri u fuqarolik erkinliklari, faol Oliy Sud va mustaqil matbuot bilan demokratiya bo‘lib qoldi. Hindiston demokratiya indeksi mintaqani keladi. Uning ichki mintaqaviy siyosatida ko‘p partiyaviy tizim mavjud, shu bilan birga milliy hukumatdagi Hindistonning chap va o‘ng qanot siyosiy partiyalari ittifoqlariga vakolatlarni muqobil ravishda o‘tkazish unga ikki partiyali davlatning xususiyatlarini beradi. Hindiston sezilarli ichki diniy mojarolar va separatizmga duch kelmoqda, vaqt o‘tishi bilan tobora barqarorlashib bormoqda.

Pokistonning shakllanishi mustamlaka Hindistonda boshlangan islomiy millatchilik tarafdori bo‘lgan Pokiston harakatiga asoslangan. Pokiston federal parlamentar islom respublikasi va 1956 yilda dunyoviy konstitutsiyasiga binoan respublika maqomini o‘zgartirib islom respublikasi tizimini qabul qilgan dunyodagi birinchi mamlakat edi.

Pokiston boshqaruvi dunyodagi eng ziddiyatli boshqaruvlardan biridir. Pokistondagi harbiy boshqaruv va beqaror hukumatlar Janubiy Osiyo mintaqasini tashvishga solmoqda. Pokistonning tayinlangan 22 bosh vaziridan hech biri hech qachon o'z lavozimini to'liq bajara olmagan. Pokiston siyosatining tabiatini ko'p partiyaviy tizim sifatida tavsiflash mumkin.

Shri-Lankaning unitar yarim prezidentlik konstitutsiyaviy respublikasi Osiyodagi eng qadimgi barqaror demokratiya hisoblanadi. Singallar va tamillar o'rtasidagi ziddiyatlar Tamil Ilam Ozodlik yo'lbarlari, bo'lg'inchi Shri-Lanka tamil jangari guruhi va Shri-Lanka davlati ortasida urushga olib keldi. 2009 yilda tugagan urush mamlakatning 30 yilga yaqin vaqt davomida barqarorligiga putur yetkazdi. Shri-Lanka Hindiston, Pokiston va Bangladeshdan ancha oldinda bo'lib aholi jon boshiga YAIM bilan ITiga ega. Shri-Lankada ko'p partiyaviy tizim mavjud va Shri-Lankadagi siyosiy vaziyatda Singal millatchiligining tobora qat'iy mafkurasi hukmronlik qilmoqda.

Bangladesh - unitar parlament respublikasi. Bangladesh qonunchiligi uni Islomiy va dunyoviy deb belgilaydi. Bangladesh siyosatining tabiatini ko'p partiyaviy tizim sifatida tavsiflash mumkin. Bangladesh unitar davlat va parlament demokratiyasidir. Bangladesh, musulmonlarning aksariyat demokratiyalaridan biri sifatida ajralib turadi. Bangladesh huquqiy kodeksi dunyoviy bo'lsa-da, ko'proq fuqarolar islomning konservativ versiyasini qabul qilmoqdalar. Konservatizmning o'sishi chet el tomonidan moliyalashtirilgan islomiy tashkilotlarning ta'siri va Fors ko'rfazi mamlakatlarida mehnat muhojirlari tomonidan olib kelingan islomning talqinini aks ettiradi. 2024 yil iyul-avgust oylaridagi davlat xizmatiga kirishda 30% o'rinlarning Bangladesh mustaqilligi uchun kurashgan kishilarning yaqinlariga berilishi haqida meyorning yana kuchga kirishi tufayli boshlangan talabalarning noroziliklari natijasida bosh vazir Hasina Vazed hokimiyatdan ketishga majbur boldi. Nobel mukofoti laureati Muhammad Yusuf mazkur lavozimni bajaruvchi etib tayinlandi.

20.2 §. Janubiy Osiyo siyosatining periferiya mamlakatlari

XVIII asrga kelib Hindu Gurkxa qirolligi Nepalni birlashtirishga erishdi. Hinduizm davlat diniga aylandi va hindu qonunlari milliy siyosat sifatida shakllantirildi. Rana sulolasi rejimidan voz kechgunga va 1951 yilda Nepal monarxlari tomonidan ikki marta to'xtatilgan 1960 va 2005 yillarda parlament demokratik tizimini o'rnatguniga qadar milliy siyosat,

harbiy va fuqarolik ishlarida Gurkxa mintaqasining kichik oligarxik guruhi hind Takuri va Chhetri siyosiy oilalar hukmronlik qildilar. Bu 2008 yilda dunyoviy demokratik respublikaga aylanishidan oldin dunyodagi so‘nggi induizm davlati edi. 1990 yilgi Nepal inqilobi, 1996-2006 yillardagi Nepal fuqarolik urushi, 2015 yil apreldagi Nepal zilzilasi va Hindiston tomonidan 2015 Nepal blokadasi jiddiy 2015-2017 Nepal gumanitar inqiroziga yetakladi. Nepal Bosh vaziri idorasida katta tovar aylanmasi mavjud bo‘lib, bu siyosiy beqarorlikning jiddiy xavotirlariga olib keladi. Mamlakat aholi jon boshiga YAIM bo‘yicha kambag‘al mamlakatlardan biri bo‘lgan, ammo u Janubiy Osiyoda ochlik muammosining eng past darajasidan biriga ega. Yaqinda mamlakat barqarorligi ta‘minlangach, Janubiy Osiyoning boshqa ko‘plab davlatlaridan ustun bo‘lgan rivojlanish ko‘rsatkichlarida ham sezilarli yutuqlarga erishildi.

Afg‘oniston 2021 yildan beri unitar teokratik Islomiy amirlik hisoblanadi. Afg‘oniston ko‘plab xorijiy bosqinlar, fuqarolar urushlari, inqiloblar va terroristik guruhlar natijasida er yuzidagi eng beqaror rejimlardan biriga chalingan. O‘nlab yillar davomida davom etayotgan beqarorlik mamlakat iqtisodiyotini turg‘unlashtirdi va u sayyoradagi eng kambag‘al, kam rivojlangan mamlakatlardan biri bo‘lib qolmoqda, bu esa afg‘on qochqinlarining Eron kabi qo‘shni mamlakatlarga oqib kelishiga olib keldi.

Butan - konstitutsiyaviy monarxiyaga ega buddist davlat. Mamlakat 2016 yilda mintaqadagi eng kam korruptsiyalashgan, tinch, iqtisodiy erkinlikka ega mamlakat deb topildi. Butan-konstitutsiyaviy monarxiyaga ega buddist davlat. Mamlakat 2016 yilda mintaqadagi eng kam korruptsiyalashgan va eng tinch mamlakat, eng iqtisodiy erkinlikka ega mamlakat deb topildi. Maldiv orollari qat‘iy davlat dini sifatida sunniy Islom bilan unitar prezidentlik Respublikasidir. Maldiv Hindiston va Xitoy o‘rtasida geosiyosiy keskinlik o‘chog‘idir.

Muhokama uchun savollar:

1. Janubiy Osiyo mamlakatlarining umumiy siyosiy arxitekturasini tavsiflang.
2. Janubiy Osiyodagi keskinlik o‘choqlarini sharhlang.
3. Hindiston yangi global kuch sifatida

21-BOB. JAHON SIYOSATIDA AFG‘ONISTON MASALASI

21.1 §. Afg‘oniston siyosat va mafkuralar chorrahasi

Afg‘onistonni deyarli uch yil oldin butunlay tark etganidan beri AQShning bu mamlakatga e‘tibori pasaygan. Bayden ma‘muriyati xalqaro hamjamiyat bilan afg‘on xotin-qizlar ahvoli va bu davlatga insonparvarlik yordamini muhokama qilib turadi. AQSh Mudofaa vazirligi Kongressga bergan hisobotlarida Afg‘onistondagi jangarilar solayotgan tahdidga to‘xtaladi. Biroq, deydi siyosatni yaqindan kuzatib kelayotgan mutaxassislar va sobiq rasmiylar, 2001-2021 yillarda terrorizmga qarshi qonli kurash maydoni bo‘lgan zamin endilikda Vashingtonning kun tartibida emas.

AQSh Afg‘onistonga nima uchun kirgandi? 2001 yil 11 sentyabrda AQShda uyushtirilgan teraktlar natijasida 3 ming kishi hayotdan ko‘z yumadi. Terrorchilar olib qochilgan uchta yo‘lovchi samolyot bilan Jahon savdo markazi va AQSh Mudofaa vazirligi binosini nishonga olishadi, yana bir samolyot esa Pensilvaniya shtatidagi dalaga qulab tushadi. Ushbu voqeadan ko‘p o‘tmay, ushbu xurujlar tashkilotchisi “Al-Qoida” rahbari Usama bin Lodin ekani e‘lon qilinadi. O‘sha vaqtda Afg‘onistonni boshqargan va bin Lodinni himoyasiga olgan radikal tashkilot sanalmish “Tolibon” uni Amerikaga topshirishdan bosh tortadi. Teraktlardan bir oy vaqt o‘tib, AQSh Afg‘onistonda “Al-Qoida” va “Tolibon”ga qarshi havo hujumlarini boshlaydi. Afg‘oniston AQSh bosqinidan oldin ham o‘nlab yillar davomida to‘qnashuvlar sahnasiga aylangandi. 1970-yillarda sovet ittifoqi kommunistik hukumatni qo‘llab-quvvatlash uchun mamlakatga o‘z armiyasini yuboradi. Sovetlar AQSh, Pokiston, Xitoy va Saudiya Arabistoni kabi davlatlar tomonidan qo‘llab-quvvatlangan va o‘zini mujohidlar deb atagan qurolli harakatga qarshi kurashdi. Moskva 1989 yilda o‘z armiyasi bilan Afg‘onistonni tark etgan bo‘lsa-da, mamlakatda mojarolar davom etadi va toliblar kuchayib ketadi.

“Tolibon” qanday qilib bunchalik kuchga ega bo‘ldi? “Tolibon” 1990-yillar boshlarida Pokistonning shimoliy va Afg‘onistonning janubig‘arbiy qismidagi chegara hududida kuchaya boshlaydi. Toliblar dahshatli fuqarolar urushi oqibatlarini yengish yo‘lida kurashayotgan afg‘on xalqiga korrupsiyaga qarshi kurash va xavfsizlikni ta‘minlashni va‘da qiladilar. Toliblar mamlakatda islomiy jazo usullarini qo‘llay boshlaydilar: zino qilganlar va qotillarni maydonlarda qatl etadilar, o‘g‘rilik qilganlarning esa qo‘llarini kesadilar. Ular erkaklar uchun soqol

o‘stirishni, ayollarga esa yuz va tanani to‘liq yopib turuvchi burqa kiyishni majburiy qilishadi. Kino, televideniye va musiqani taqiqlashadi, shuningdek, 10 yoshdan oshgan qizlarning maktabda o‘qishiga ham qarshi chiqib boshlashadi. Toliblar xalqaro koalitsiya mavjudligi sababli 20 yil davomida nochor ahvolga tushib qolishgan, ammo abadiy shunday qolmasligi aniq edi. 2001 yildan keyin Afg‘onistonda eng qonli mojarolar sodir bo‘lgan 2014 yilda xalqaro kuchlar Afg‘onistonda butkul qolib ketishdan xavotirlanib, mojarodan chiqishga qaror qiladilar va toliblarga qarshi kurash vazifasini afg‘on armiyasiga topshiradilar.

Afg‘onistondagi AQSh askarlari, 2002-2021 yillar. Ammo bu “Tolibon”ni yanada jasoratlantiradi. Toliblar hukumat kuchlari va tinch aholiga qarshi hujumlar uyushtirish orqali ko‘plab hududlarni o‘z nazoratiga oladi. BBC 2018 yil “Tolibon” mamlakatning 70% hududida ochiqcha ish olib borayotganini ma‘lum qilgandi.

Mojaro qanchaga tushdi? Afg‘onistonda AQShning 2,5 ming askari halok bo‘ldi, 20 mingdan ortig‘i jarohat oldi. Boshqa mamlakatlarning ham yuzlab askarlari qurbon bo‘ldi yoki yaralandi.

21.2 §. Afg‘oniston kampaniyasi oqibatlari

2001 yilda Afg‘onistonga bostirib kirganidan beri AQSh Afg‘oniston va Pokistondagi operatsiyalarni o‘z ichiga olgan urushga 2,313 trillion dollar sarfladi. Bu jami AQSh hukumati ushbu urushning amerikalik faxriylariga umrbod g‘amxo‘rlik qilish uchun sarflashi shart bo‘lgan mablag‘larni o‘z ichiga olmaydi va urushni moliyalashtirish uchun qarzga olingan pul uchun kelajakdagi foiz to‘lovlarini ham o‘z ichiga olmaydi. Afg‘onistonga sarflangan ushbu 2,313 trln doll. 9/11 urushlardan keyingi umumiy taxminiy xarajatlarning bir qismidir. *The Costs of War Project* bu urushda 243000 kishi halok bo‘lganligini taxmin qilmoqda. Ushbu raqamlarga kasallik, oziq-ovqat, suv, infratuzilma va/yoki urushning boshqa bilvosita oqibatlaridan kelib chiqqan o‘limlar kirmaydi.

Eng uzoq urush: Afg‘onistonda boshpana topgan Al-Qoida rahbarlari tomonidan uyushtirilgan 2001 yilgi hujumlardan beri tug‘ilgan AQSh aholisining foizi: taxminan har to‘rttadan bittasi.

Inson qiymati: Afg‘onistonda aprel oyigacha o‘ldirilgan Amerika harbiy xizmatchilari: 2,448.

AQSh pudratchilari: 3,846; Afg‘oniston milliy harbiy va politsiyasi: 66000; Boshqa ittifoqdosh xizmat a‘zolari, jumladan NATOga a‘zo

davlatlar: 1144; Afg'oniston tinch aholisi: 47,245; Tolibon va boshqa muxolifat jangchilari: 51,191; Yordam xodimlari: 444; Jurnalistlar: 72;

Afg'oniston AQShning qariyb 20 yillik ishg'olidan so'ng:

AQSh, Afg'oniston va boshqa ittifoqdosh kuchlar ayollar va qizlarni uyda cheklashga intilgan Tolibon hukumatini ag'darib tashlaganidan beri chaqaloqlar o'limining foiz pasayishi: taxminan 50; Bugun o'qish imkoniyatiga ega afg'on o'smir qizlar foizi: 37; Kongress tomonidan nazorat: Kongressi AQSh kuchlariga 11, 2001 sentyabr aybdorlarini ta'qib qilishga ruxsat bergan sana sentyabr. 18, 2001; AQSh qonunchilari Afg'onistonda urush e'lon qilish uchun necha marta ovoz berishgan: 0.

Iroq va Afg'oniston mojarolari birgalikda AQSh tarixidagi eng qimmat urushlar bo'ladi-jami 4-6 trln.

Muhokama uchun savollar:

1. Afg'oniston muammosining sabablari nimada.
2. Afg'oniston muammosining bartaraf etilishi
3. Afg'oniston transport va energetika resurslarining tranzit xabi sifatida

22-BOB. YAPONIYA JAHON SIYOSATIDA

22.1 §. Yaponiya izolyatsiya siyosatidan keying davrda

1868 yilda Yaponiya o'zining 200 yillik dunyodan yopilib olish davrini tugatdi – dunyoga ochila boshladi. Tiklanish davri (Meiji davri 1868-1912 yillar) Yaponiyaning tezkor rivojlanish, okean ortida yig'ilib qolgan ilmlarni jadal o'zlashtirish davri bo'ldi. Dunyoga ochilganidan keyin atigi 40 yil o'tib Yaponiya Xitoyning Sin imperiyasi va Rossiyani urushda yengdi. Omillar ko'p, ammo hozirgacha Yaponiyaning rivojiga xizmat qilib kelayotgan, o'zgarmagan bir omil bor, bu ham bo'lsa – ishchan, millatiga o'ta sodiq yapon siyosatchilari va davlat xizmatchilari. Ularning sifatlari hamda yapon davlatchiligi tizimi qisqa muddatda o'ta qoloq Yaponiyaning jadal rivojlanishiga, kalondimog' Yevropaning ham Yaponiyani tan olishiga olib keldi.

“Hammasi davlat farovonligi uchun!” – dunyo ilmini jamlovchi yapon siyosatchilari. 1868 yilda Tokugava Shogunatlik davri tugab, imperator Meiji tomonidan davlat to'g'ridan-to'g'ri boshqariladigan bo'ldi. Hukumat 5 moddadan iborat Imperial qasam (Gokajo No Goseimon)ni e'lon qildi. Uning 5-moddasida “Imperiya farovonligini oshirish uchun ilm-fan butun dunyodan yig'ib kelinishi lozim”ligi belgilandi. Imperator Meiji va uning vazirlari Yaponiya Yevropa va AQShga o'lja bo'lib qolmaslik uchun ilm-fanni taraqqiy ettirishga o'sha paytdayoq qaror qilishdi.

Buni Yaponiya bir necha usul va bosqichlar bilan amalga oshirdi. Avvalambor dunyo davlatlaridagi sanoat, iqtisodiyot va fanni o'rganish va tadqiq etish uchun missiyalarni jo'natdi. Bulardan biri – Ivakura missiyasi. Amaldorlar, ilm-fan arboblari va talabalardan tashkil topgan bu missiya to'rt oy davomida AQSh va Yevropaning ilm-fan va sanoat markazlarini o'rganib, Yaponiyaga qaytdi. Yaponiyaning dunyoga, dunyoning Yaponiyaga ochilishi boshlandi.

“Meiji davri davlatini yetarlicha muvaffaqiyat qozongan davlat desak, yanglishmaymiz. Bunga bir misol, poraxo'rlikning deyarli bo'lmaganidir. Aslida siyosatchi, davlat xizmatchisi va ta'lim sohasi xodimlarining poraxo'rligi kabi jamiyat salomatini buzuvchi narsa yo'q. Bu moddiy jihatdan ham zarar yetkazadi. Meiji davri hukumatining boshqaruvi natijasida Yaponiyada haqiqatan ham sanoat vujudga kelgan. Misol uchun, po'lat sanoatini qurish uchun katta miqdorda sarmoya yotqizilgan. Agar bu sarmoya “shirin xo'rak” sifatida o'sha davr

siyosatchilari va davlat xizmatchilari tomonidan yeb tashlanganida, po‘lat sanoati hech qachon rivojlanmasdi.

Maktab-universitetlarga kirish imtihoni va turli litsenziya sinovlaridan pul orqali o‘tkazish illati mavjud bo‘lsa, millat o‘zi yashayotgan jamiyatga nisbatan ishonchi so‘nadi. Muvaffaqiyat qozonuvchi kuchli davlatlar o‘z millatining o‘ta qattiq hurmat va ishonchga kira olgani uchun ham shu darajaga yetishadilar. Poraxo‘rlikning yomonligi – uning millat ruhiyatidagi shijoatni qirib yuborishida.

Qoida sifatida aytish joizki, milliy davlat degani, millatni o‘zi bilan teng ko‘radigan, har bir fuqaroga tenglik prinsipi asosida yondashuvchi davlat degani. Siyosatchilar va davlat xizmatchilarining poraxo‘rligi esa millatning ustidan kulishi bo‘lib, o‘z millatini masxara qilishdan o‘zgasi emas. Bunday xo‘rlikni esa Meiji davrida insonlar boshlaridan kechirmaganlar. Boshqacha so‘z bilan aytganda, Meiji davlati poraxo‘rlik yo‘qligi uchun ham kuchli davlat sifatida muvaffaqiyat qozongan”.

XX asrning birinchi yarmidagi Yaponiya siyosatidagi militaristik tendentsiyalar 1910 yilda, Yaponiya Koreyani anneksiya qilganida namoyon bo‘ldi. Yapon militarizmining shovinistik mafkurasi 1920 yildan (totalitarizmning kuchayishiga sabab bo‘lgan jahon inqirozi va iqtisodiy tanazzulning boshlanishi) va 1927 yilgacha shakllangan.

1926 yil 25 dekabrda Yaponiya imperatorlik taxtiga 25 yoshli Syova (Xirohito) chiqdi. Uning hukmronligining dastlabki yigirma yili (1926-1945) mamlakatning o‘tib borayotgan harbiy qudrati belgisi ostida o‘tdi. 1932 yildan boshlab, navbatdagi bosh vazir Inukai Tsuyoshi o‘ldirilganidan beri, Vazirlar mahkamasini tuzishda veto huquqiga ega bo‘lgan yapon harbiylari Yaponiyaning butun siyosiy hayotini deyarli to‘liq nazorat qilib, Yaponiya-Xitoy urushining boshlanishiga (1937-1945) va keyinchalik Yaponiyaning Ikkinchi jahon urushiga kirishiga olib keldi.

1937 yilning yozida Yaponiya Buyuk Britaniya va Fransiyaning Ispaniya voqealari bilan bandligi, Germaniya va Italiya bilan hamkorligini hisobga olib, AQShning aralashuvidan qo‘rqmasdan faol harakatlarga o‘tishga qaror qildi. 1937 yil 7 iyulda Yaponiya Xitoyda urush boshladi. Boshlangan inqiroz sharoitida buyuk davlatlar eksportining katta qismini o‘zlashtirgan Yaponiya bilan munosabatlarni buzmaslikka harakat qilganliklari sababli, 1937 yil noyabrda bo‘ltgan “To‘qqiz mamlakat shartnomasi” ishtirokchi mamlakatlari

konferentsiyasi, Yaponiya-Xitoy mojarosiga aralashishni istamaydi va Vashington tizimi inqirozga uchradi.

Urushdan keyingi davrda Yaponiya tashqi siyosatining asosi AQSh bilan hamkorlik edi. 1951 yil sentyabr oyida San-Frantsiskoda bo‘lib o‘tgan konferentsiyada Yaponiya va AQSh o‘rtasida xavfsizlik shartnomasi imzolandi. AQSh Yaponiyada harbiy bazalarni saqlash huquqiga ega bo‘ldi. Yaponiya dunyoning boshqa mamlakatlari bilan munosabatlarni normallashtirishga harakat qildi.

Abe Xitoy-Yaponiya munosabatlari “hissiyotlar”ga asoslanmasligi kerakligini ta’kidlagan. Yaponiya tobora ko‘proq xalqaro hamjamiyatning mas’uliyatli a’zosi sifatida yetakchi rol o‘ynamoqda. Yaponiya 2021 yilga kelib nominal \$5.011 trln yalpi ichki mahsulot (YAIM) bilan dunyodagi uchinchi yirik iqtisodiyotdir. Mamlakat ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohaslariga yo‘naltirilgan yuqori darajada rivojlangan va diversifikatsiyalangan iqtisodiyotga ega. Yaponiya 1954 yilda tashkil etilgan o‘zini himoya qilish kuchlariga (JSDF) - Yaponiyaning birlashgan harbiy kuchlariga ega. Yaponiyaning tajovuzni to‘xtatish qobiliyatini kuchaytirish va agar mojaro yuzaga kelsa, JSDFning kurashishga tayyorligini ta’minlash uchun Bosh vazir Fumio Kishida milliy xavfsizlikka ajratilgan yalpi ichki mahsulot ulushini an’anaviy chegaradan ikki foizgacha oshirishga va’da berdi. So‘nggi oltmish yillikda qabul qilingan foiz. JSDF uchun 2023 byudjeti 51,4 mlrd AQSh doll.ni tashkil etdi, bu mamlakat YaIMning 1,19 foizini tashkil etdi. Kishida 2024 yil 1 yanvarda Yaponiyani 2024-yilda “tanglik” bo‘lishi bashorat qilinayotgan global masalalarda birinchi o‘ringa qo‘yishga va’da berdi. Yangi yil nutqida u Ukrainadagi tilga olib, “qiyinchiliklarni yengish” uchun Ukraina va Isroil-Hamas mojarosi bo‘yicha sammit diplomatiyasini o‘tkazishini aytdi. Iqtisodiy jabhada Yaponiya iqtisodiy diplomatiyani strategik ustuvor yo‘nalish sifatida uchta jihatni targ‘ib qilishni istaydi: (1) iqtisodiy kelishuvlar orqali global iqtisodiy tizimlarni mustahkamlash; (2) Yaponiya kompaniyalari tomonidan biznesni kengaytirishni qo‘llab-quvvatlash; (3) Yaponiyaga turizm bilan birga resurs diplomatiyasini rivojlantirish.

2019 yil oktabr holatida xorijda filiallari bo‘lgan 74 072 ta yapon kompaniyasi mavjud. 2020 yilda Yaponiyaning Taraqqiyotga rasmiy yordami (ODA) taxm. 16,26 mlrd AQSh doll.ni tashkil etdi va ODAning 60,4%i Osiyoga, 11,4%i Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika, 7,9%i Sahroi Kabirdan janubdagi Afrikaga, 3,8%i esa Lotin Amerikasi va Karib havzasiga to‘g‘ri keldi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti

(OECD) ma'lumotlariga ko'ra, Yaponiya ODA darajasiga ko'ra AQSh, Germaniya va Buyuk Britaniyadan keyin to'rtinchi o'rinni egalladi.

22..2 §. Yaponiyaning yirik davlatlar bilan munosabatlari

AQSh va Yaponiya XX-asr o'rtalaridan beri kuchli siyosiy, iqtisodiy va harbiy munosabatlarga ega. Yaponiya, ayniqsa xavfsizlik va savdo sohasida AQShning muhim sherigidir. AQSh-Yaponiya o'zaro mudofaa shartnomasi AQShga AQShning Yaponiyani himoya qilish haqidagi va'dasi evaziga 50 000 ga yaqin AQSh qo'shinlarini Yaponiya hududida joylashtirishga ruxsat bergan. Yaponiya AQShning to'rtinchi yirik savdo sherigi (2022 yilda ikki tomonlama savdo 230 mlrd AQSh doll.) va AQShdagi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning eng yirik manbai hisoblanadi (2021 yilda rekord darajadagi 721 mlrd AQSh dollariga yetdi.)

1950 yildan beri Xitoy va Yaponiya o'rtasidagi munosabatlar keskinlashdi. Shunga qaramay, ikki mamlakat o'rtasidagi savdo 2021 yilda 371 mlrd AQSh dollarini tashkil etadi. Biroq, "qaynoq iqtisodiyot, sovuq siyosat" ikki tomonlama munosabatlarni davom ettirmoqda. Nozik masalalarga Yaponiyaning eksklyuziv iqtisodiy zonasiga Xitoy raketalarining tushishi, Diaoyu/Senkaku orollari bo'yicha uzoq davom etayotgan nizo va Tayvan masalasi kiradi.

Yaponiya va Rossiya hech qachon rasmiy tinchlik shartnomasini imzolamagan va ular texnik jihatdan hali ham urush holatida. Ikkinchi Jahon urushi oxirida SSSR tomonidan bosib olingan to'rtta orol bo'yicha hududiy nizo o'shandan beri ikki tomonlama aloqalarni to'xtatib qo'ydi. Ukraina bilan urushga kelsak, Yaponiya rus oligarxlariga qarshi sanksiyalar kiritdi, Rossiya banklarining aktivlarini muzlatib qo'ydi va Rossiyaning eng maqbul davlat savdo maqomini bekor qildi.

Yaponiya va ASEAN (Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari assotsiatsiyasi) 50 yil davomida tinchlik, barqarorlik, rivojlanish va farovonlik uchun hamkorlik aloqalarini o'rnatdilar. ASEAN va Yaponiya o'rtasidagi savdo 2019 yilda 226.0 mlrd AQSh dollariga yetdi va Yaponiyani ASEANning to'rtinchi yirik savdo sherigiga aylantirdi. Yaponiya ASEANning 2019 yilda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ikkinchi yirik tashqi manbai bo'lib, 20,4 mlrd AQSh dollarini tashkil etdi va ASEANga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining 12,7%ini tashkil etdi. Yaponiya Xitoyning mintaqadagi tajovuzkor xatti-harakatlarini bartaraf etish uchun ko'plab Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari bilan xavfsizlik aloqalarini kengaytirmoqda.

YI va Yaponiya strategik sheriklar bo'lib, umumiy qadriyatlar va manfaatlarga ega. Ular YIning Osiyodagi ikkinchi yirik savdo sherigi bo'lgan Yaponiya bilan kuchli savdo aloqalariga ega (2022 yilda ikki tomonlama tovarlar aylanmasi 156,1 mlrd AQSh dollarini tashkil etdi). 2021 yilda Yaponiya va YI dunyo YaIMning to'rtidan bir qismini yoki 24,22 trillion AQSh dollarini tashkil etishdi. Ular inson huquqlari, demokratiya va ko'p tomonlama munosabatlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha hamkorlik qiladilar.

2023 yil 13 yanvarda Bosh vazir Fumio Kishida siyosiy nutq so'zlab, kelajak uchun uchta asosiy masalani bayon qildi. Birinchidan, xalqaro hamjamiyat "jiddiy xavf ostida". Ikkinchidan, Yaponiya butun dunyo bo'ylab erkin va ochiq tartibda tinchlik va farovonlikni izlaydi. Uchinchidan, Yaponiya va AQSh ittifoqchilar va yaqin do'stlar sifatida "aloqalarimizni yanada mustahkamlash bilan shug'ullanishlari kerak".

Garchi bu islohotlarni bir necha omillar amalga oshirgan bo'lsa-da, asosiy sabab Yaponiyaning mustahkam demokratiyasida. So'nggi 30 yil ichida Yaponiya iqtisodiyoti sustlashdi va Yaponiya jamiyati og'ir jinoyatlarga, shu jumladan 1995 yilda Tokio metrosida Aum Senrikyo (Aleph) nomli kult guruhi tomonidan sarin gaz hujumiga duchor bo'ldi. 2011 yilda Yaponiyaning Buyuk Sharqiy zilzilasi kabi bir necha milliy falokatlarga duch keldi. Yapon xalqi Yaponiya Konstitutsiyasida kodlangan demokratiyani doimiy ravishda qo'llab-quvvatlashda davom etdi, bu ularning rahbarlariga keskin ichki islohotlarni o'tkazishga imkon berdi va muhim diplomatik qarorlar qabul qilishga imkon berdi. Bu hozirgi dunyoda ko'plab mamlakatlarda, jumladan AQShda demokratiyaning parchalanishini ko'rgan ajoyib yutuqdir. So'nggi 30 yil ichida Yaponiya diplomatiyasi sovuq urush tugashi va Shimoliy Koreya va Xitoy tahdidlarining kuchayishi natijasida yuzaga kelgan yangi xalqaro haqiqatlarga moslashdi. Ushbu evolyutsiya amerikaliklar va "erkinlik, demokratiya va qonun ustuvorligi" tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydigan barcha boshqa odamlar uchun yaxshi va'da beradigan ishonchli va o'ziga ishongan Yaponiyaning paydo bo'lishiga olib keldi.

Muhokama uchun savollar:

1. Yaponiyaning Sharqiy va Janubiy-Sharqiy Osiyo siyosatini sharhlang.
2. Yaponiya va Markaziy Osiyo munosabatlarini sharhlang.
3. Yaponiyaning BMTdagi rolini tavsiflang.

23-BOB. JAHON SIYOSATIDA TURKIYA

23.1 §. Turkiya omilining dolzarblashuvi

1974 yildagi Kiprning shimoliy qismi Turkiya tomonidan bosib olinishi, 2014-2015 yillardagi voqealar: Qrim yarim orolining Rossiya Federatsiyasi tomonidan qo‘shib olinishi, Suriyadagi jangovar harakatlarda ishtirok - harbiy vositalar tashqi siyosat maqsadlarini faqat qisqa muddatda amalga oshirishni ta’minlashga qodirligini isbotlaydi. Mamlakatlarning barqaror ichki iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashga qodir bo‘lgan uzoq muddatli o‘zaro manfaatli xalqaro sheriklik uchun boshqa mexanizmlar zarur. “Yumshoq kuch” siyosati globallashuv sharoitida zamonaviy dunyoda yanada samarali bo‘lishi mumkin bo‘lgan tashqi ta’sir resurslarini faollashtirishga imkon beradi.

Bo‘lingan Kipr xaritasi.

23.2 §. Neousmoniy siyosat va Turkiyaning yumshoq kuchi Turli mamlakatlarning yumshoq kuch markazlari soni

Mamlakat yoki mintaq	2013	2018
Yevropa Ittifoqi	200	412
AQSh	200	284
Germaniya (Gyote instituti)	159	169
Italiya	93	83
Ispaniya (Cervantes)	53	55
Koreya (KOICA va boshqalar)	25	32
Braziliya	24	29

“Yumshoq kuch” masalasida tadqiqot hamjamiyatiga Turkiyaga nisbatan Janubi-Gʻarbiy Osiyoning butun mintaqasiga nisbatan alohida qiziqish bildirilmoqda. Baʼzi mualliflar turklarning jahon sahnasidagi taʼsirining oʻsish tendensiyasini va shu munosabat bilan xalqaro munosabatlar tizimidagi oʻzgarishlarni oʻrganadilar. Gʻarb mualliflari koʻpincha Turkiyaning oʻsib borayotgan “yumshoq kuchi”ni Neo-Usmoniycha davlatning hujumkor taktikasi deb atashgan⁵. Ushbu konsepsiyani Turkiya tashqi siyosatiga kiritish xususiyatlari xorijiy ekspertlarning bir qator kitoblarida tasvirlangan. Bir nechta tadqiqotlar Turkiyaning “yumshoq kuchini” mintaqaviy oʻlchashga bagʻishlangan: masalan, mualliflar Turkiyaning Shimoliy Afrika, Afrika, Markaziy Osiyo, Gʻarbiy Bolqon mintaqasidagi taʼsirini, Turkiya-Rossiya munosabatlari va AQSh bilan ushbu masala boʻyicha raqobat nuqtai nazaridan oʻrganishdi. Zamonaviy Turkiyaning “ogʻriqli” masalalari – Shimoliy Kipr, Suriya (Turkmaneli), Bolgariya va Iroq turklari muammolariga eʼtibor qaratdilar.

TIKA Turkiyaning xalqaro maydondagi oʻziga xos timsoli sifatida dunyo hamjamiyati hurmatini qozongan. Turkiya Bosh vaziri devoni huzuridagi Turkiya hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi 1992 yilda tashkil etilgan. TIKA maʼlum maʼnoda Turkiyaning Milliy razvedka tashkiloti MIT (*Milli İstihbarat Teşkilatı*) ning fuqaroviy shakllarga ega muassasasi hisoblanadi. TIKA Turkiyaning xalqaro maydondagi oʻziga xos timsoli sifatida dunyo hamjamiyati hurmatini qozongan. TIKAning Toshkentdagi vakolatxonasi Oʻzbekiston va Turkiya hukumatlari oʻrtasida imzolangan hamkorlik shartnomasi doirasida 1994 yil 20 mayda ochilgan. Vakolatxona iqtisodiy, texnikaviy, ijtimoiy va madaniy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan loyihalarga koʻmak berib kelmoqda. TIKA oʻtgan salkam chorak asr mobaynida Oʻzbekistonda 700 ga yaqin loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirdi.

2014 yilda Turkiya Prezidenti Erdogʻan Qozogʻistondan turk taʼlim muassasalarini yopishni soʻradi. Bunga javoban mamlakat taʼlim vazirligi buni amalga oshirish niyatida emasligini maʼlum qildi. Sababi ham koʻrsatildi -Turkiya hukumati bu maktablarning ishiga taʼsir oʻtkaza olmaydi. Liseylar mahalliy byudjet hisobidan moliyalashtirilayotgani taʼkidlandi. Somali va Niger aholisini ichimlik suvi bilan, Falastin xonadonlarini esa yoritish tizimi bilan taʼminlash, Makedoniya va

⁵ Norman Stone. Turkey: A Short History (A Short History, 1). Thames & Hudson, London. 2014. P. 192

Serbiyada tabiiy ofat qurbonlariga, Qozog'istonda esa arxeologlarga ko'mak ko'rsatish, Afg'onistonda maktab, Albaniyada masjid, Tanzaniyada kutubxona, Nepalda shifoxona, O'zbekistonda esa sport majmuasi bunyod etish. Bu TİKA dunyo bo'ylab amalga oshirayotgan loyihalarning bir qismidir. Agentlik Turkiya bayrog'i ostida sayyoramizning 150 ga yaqin mamlakatida har yili o'rtacha 2000 ta loyihani amalga oshiradi. Agentlik Mo'g'ulistondan Kosovoga qadar, Senegaldan Afg'onistonga qadar, Ukrainadan Madagaskarga qadar – Yevropa, Osiyo va Afrika qit'alarida hamkorlik va texnikaviy yordam faoliyatini amalga oshirib, millionlab insonlar koriga yaramoqda. Tashkilotning Yevropa, Osiyo va Afrika qit'alarining 140ga yaqin mamlakatida 50dan ortiq vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda. Turkiyaning faol va tamoyillarga asoslangan siyosatiga mos ravishda uning hamkor davlatlari soni oshib bormoqda. TİKA jahon mamlakatlarida loyihalarni amalga oshirib 63 Dasturlarni Mufofiqlashtirish ofislari 61 mamlakatda faoliyat yuritadi⁶. TİKA 2016 yilda Buxoro shahridagi bolalar uyini kompyuter texnologiyalari bilan ta'minlagan va O'zbekistondagi arxitektura yodgorliklarini ta'minlashda o'z yordamini ko'rsatishini bildirgan.

Turkiya hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi (TİKA) O'zbekistonda 2017 yilda ham bir qator yirik loyihalarni amalga oshirdi. Turkiya agentligi, xususan, “Sog'lom avlod uchun” xalqaro xayriya fondi bilan hamkorlikda Toshkent shahri Shayxontohur tumanida bolalar sport majmuasi bunyod etadi. Yangi majmua ijtimoiy ko'makka muhtoj oilalar farzandlari va imkoniyati cheklangan bolalarning futbol, basketbol, voleybol va tennis kabi sport turlari bilan shug'ullanib, bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishiga xizmat qiladi.

TİKA 2016 yilda ham “Sog'lom avlod uchun” fondi bilan hamkorlikda bir qator yirik loyihalarni amalga oshirgan. Agentlik “Sog'lom avlod uchun” fondiga rangli ultratashxis jihozi, elektrokardiogramma, kolposkop, portativ laboratoriya uskunalari va boshqa tibbiy anjomlar bilan jihozlangan 10 ta mobil klinika avtoambulansini taqdim etgan. Ayni paytda mobil tibbiy yordam avtobuslari olis va chekka qishloqlarda istiqomat qilayotgan yuzlab oilalarga ko'rsatmoqda. 2017 yilda Turkiya bosh vaziri devonxonasi qoshidagi hamkorlik va taraqqiyot idorasi (TİKA) Xorazm viloyatidagi Respublika ixtisoslashtirilgan urologiya markazi onkologik dispanseriga

⁶ https://www.tika.gov.tr/en/page/history_of_tika-8526

tibbiy jihozlar yetkazib berdi. Anqaradagi urologiya klinikasi shifokori Yilmaz Aslan TİKA va O‘zbekiston sog‘liqni saqlash vazirligi hamkorligi doirasida O‘zbekistonga kelgan va shifoxonaga taqdim etilgan barcha tibbiy jihozlarni ko‘zdan kechirgan. Y.Asan o‘zbekistonlik shifokorlar, xususan dispanser bosh shifokori hamrohligida mahalliy xodimlarga uskunalar va apparaturalardan foydalanish haqida ma‘lumot berib, 2 bemorning jarrohlik amaliyotida ishtirok etgan⁷.

TİKAning Toshkentdagi vakolatxonasi O‘zbekiston va Turkiya hukumatlari o‘rtasida imzolangan hamkorlik shartnomasi doirasida 1994 yil 20 mayda ochilgan. Vakolatxona iqtisodiy, texnikaviy, ijtimoiy va madaniy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan loyiha va dasturlarga ko‘mak berib kelmoqda. TİKA o‘tgan salkam chorak asr mobaynida O‘zbekistonda 700ga yaqin loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirdi. Turkiya hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi 2005 yilda o‘zining birinchi ofisini ochgan Afrikada 1884 ta loyihani amalga oshirdi va u erda.

TİKA Afrikada 22 ofislariga ega va qit‘ada sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi va chorvachilik kabi ko‘plab sohalarda loyihalarni amalga oshirdi. 2017-2022 yillarda jami 1884-ta loyihani amalga oshirilgan. TİKA 2005 yilda Efiopiyada o‘zining birinchi ofisini ochgan va o‘shandan beri o‘tgan o‘n etti yil ichida u o‘z faoliyatini Afrikaning 54 mamlakatiga yoygan. Yaqinda TİKA Afrika Ittifoqi bilan hamkorlik shartnomasini imzoladi. TİKA Afrikani rivojlantirishga qaratilgan ko‘plab loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydi va qit‘ada rivojlanish, farovonlik va tinchlikni qo‘llab-quvvatlash uchun sog‘liqni saqlashga sarmoya kiritadi. So‘nggi besh yil ichida TİKA ona va bola salomatligini qo‘llab-quvvatlash uchun 228 ta sog‘liqni saqlash loyihasini amalga oshirdi. Liviya fizioterapiya kasalxonasi, Somali Rejep Tayyip Erdog‘an kasalxonasi, Niger-Turkiya Do‘stlik kasalxonasi TİKA tomonidan amalga oshirilgan loyihalardan birinchi o‘ringa chiqadi. TİKA pandemiya davrida Afrikadagi sog‘liqni saqlash sohasini qo‘llab-quvvatladi va 2017-2022 yillar o‘rtasida 65 loyihalarini yakunladi. Qishloq xo‘jaligi, naslchilik, baliqchilik va o‘rmon xo‘jaligida 210 ta loyihani amalga oshirgan⁸.

⁷ <https://kun.uz/uz/news/2017/01/04/tika-uzbekiston-tibbiyoti-rivoziga-issa-kusdi#>

⁸ https://www.tika.gov.tr/en/news/president_erdogan_inaugurated_ethem_bey_mosque_restored_by_tika-67869

Iroqning shimolida Turkiya 1992 yildan beri antiterror xarakteriga ega harbiy amaliyotlarni ham amalga oshirmoqda. “Arab bahori” voqealariga bog’liq ravishda 2011 yildan boshlab Turkiya Suriya shimolida “qattiq kuch”ni ishlatmoqda. 2016 yilda “Fırat Kalkanı Harekâtı”, 2018 yilda “Zeytin Dalı Harekâtı”, 2020 yilda “Bahar Kalkanı Harekâtı” nomli hatrbiy amaliyotlarni ham o’tkazgan⁹. 2021 yil 30 yanvarda Turkiya Tog’li Qorabog’dagi qurolli mojarodan so’ng Ozarbayjonda Rossiya-Turkiya Umumiy Markazi deb nomlangan o’t ochishni to’xtatishni nazorat qilish bo’yicha monitoring markazi o’z faoliyatini boshladi. Bu Turkiyaning “yumshoq” va “qattiq” kuchni birgalikda olib borganligini ko’rsatmoqda.

Tojikiston. Tojikiston-Turkiya qo’shma litsey-internatlari respublika Vazirlar Kengashining 1994 yil 19 avgustdagi 413-sonli qarori bilan tashkil etilgan. Ular mamlakatning deyarli barcha yirik shaharlarida mavjud edi. 2015 yil avgust oyigacha Tojikistonda 6 ta tojik-turk litseylari ishlagan, ularning muassisi Turkiyaning “Shalola” kompaniyasi bo’lgan. 2015 yilda mamlakat hukumati ushbu litseylarni o’zgartirish to’g’risida qaror qabul qildi va 1994 yilda Tojikistonda qo’shma maktab-internat litseylarini tashkil etish to’g’risidagi bitimni haqiqiy emas deb topdi. 6 ta o’quv yurtlari davlat litseylari deb qayta nomlandi.

Turkmaniston. Turkmanistondagi turk maktablari 1992 yilda, Sovet Ittifoqi qulaganidan so’ng faol tashkil etilishni boshladi. Mamlakat bo’ylab 14 ta turkman-turk umumta’lim maktabi, turk boshlang’ich maktabi, “Bashkent ta’lim markazi va barcha viloyat markazlarida bo’limlari bo’lgan xalqaro turkman-turk universiteti ochildi. Tez orada ushbu o’quv yurtlari mamlakatdagi eng obro’li muassasalarga aylandi. Bitiruvchilar matematika, fizika, kimyo va boshqa fanlar bo’yicha jiddiy tayyorgarlik haqida gapirmasa ham, turk va ingliz tillarini mukammal bilishgan. 2011 yil avgustda Turkmaniston hukumati turk maktablarini yopishni boshladi. Buning sababi turk diniy-siyosiy harakatining vakillari nurjular, bu litseylarning asosiy homiysi bo’lgan. O’sha paytda Ashxobodda faqat bitta turk maktabi joylashgan edi. Unda Turkmanistonda ishlayotgan Turkiya fuqarolarining bolalari, maktab o’quvchilari o’qishgan. Ammo 2014 yilda Turkmaniston fuqaroligiga ega bo’lgan barcha talabalar 57-maktabga o’tkazilishi to’g’risida buyruq chiqarildi.

⁹ Norman Stone. Turkey: A Short History (A Short History, 1). Thames & Hudson, London. 2014. P. 112

O‘zbekiston. 1993 yildan buyon O‘zbekistonda 65 turk o‘quv yurtlari va muassasalari ochilgan edi. 1999 yilda ularning deyarli hammasi yopildi. Bu Turkiya bilan munosabatlarning keskin yomonlashuvidan keyin sodir bo‘ldi. Keyin 16 fevral kuni Toshkentda terrorchilik harakatlari sodir bo‘ldi. Shaharning turli qismlarida beshta portlash, ulardan biri Vazirlar Mahkamasi binosiga kiraverishda sodir bo‘ldi. O‘zbekiston Turkiyada yashovchi o‘zbek muxolifati rahbarini portlashlarni uyushtirishda aybladi, uni ekstradisiya qilishni talab qildi va bu rasmiy Anqara tomonidan rad etildi. 2013 yilda sakkiz jurnalist - turk maktablarining sobiq bitiruvchilari hibsga olindi. Ular noqonuniy diniy guruh tuzishda va ekstremistik tashkilotda ishtirok etishda aybdor deb topildi. O‘zbekiston matbuotiga ko‘ra, erkak mahbuslar taqiqlangan “Nurchilar” guruhiga a‘zo bo‘lib, 6,5 yildan 8 yilgacha qamoq jazosiga hukm qilingan.

Qirg‘iziston. 1992 yil 2 mayda Qirg‘iziston Respublikasi ta’lim vazirligi va Turkiyaning “Sebat” ta’lim uyushmasi o‘rtasida hamkorlik shartnomasi imzolandi. Hozirgi kunda Qirg‘izistonning barcha hududlarida 16 ta lisey mavjud bo‘lib, ulardan 9 tasida boshlang‘ich sinflar, 2 ta xalqaro maktab va “Otaturk-Ala-Too” xalqaro universiteti mavjud. Ular 12 mingga yaqin odamni o‘qitildai. Filiallar xodimlari soni 2200 kishini tashkil qiladi. Qirg‘izistonda “Sebat” mulkining qiymati \$100 milliondan oshadi. 2016 yil Turkiya tashqi ishlar vazirligi Qirg‘izistonga to‘g‘ridan-to‘g‘ri liseylarni yopish talabi bilan murojaat qilib, aks holda munosabatlarni sovitish xavfi bilan tahdid qildi. Qirg‘iz diplomatlari keskin javob berishdi.

Qozog‘iston. Qozog‘istondagi birinchi qozoq-turk liseylari 1992 yilda Olmaota, Kokshetau va Kentau shaharlarida paydo bo‘lgan. 1997 yilda Turkiya tomonidan ta’lim muassasalari ishini muvofiqlashtirish uchun “KATEV” xalqaro jamoat fondi tashkil etildi. Ushbu tashkilot rahbarligida 29 ta qozoq-turk litseyi, Sulaymon Demirel universiteti va kolleji, Jambil Iqtisodiyot kolleji, “Shaxlan” boshlang‘ich maktabi, “Nur O‘rda” xalqaro maktabi mavjud. Jamg‘armaning maktablarida 1216 o‘qituvchi, jumladan 92 turk fuqarosi ishlaydi.

2014 yilda Turkiya Prezidenti Erdog‘an Qozog‘istondan ushbu ta’lim muassasalarini yopishni so‘radi. Bunga javoban mamlakat ta’lim vazirligi buni amalga oshirish niyatida emasligini ma’lum qildi. Sababi ham ko‘rsatildi -Turkiya hukumati bu maktablarning ishiga ta’sir o‘tkaza olmaydi. Turkistonda joylashgan Xo‘ja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro Qozog‘iston-Turkiya universitetining “KATEV” jamg‘armasi

bilan aloqasi yo‘q. U Qozog‘iston mustaqilligining dastlabki bosqichida, 1991 yilda Qozog‘iston va Turkiya o‘rtasida madaniy aloqalar o‘rnatilganda tashkil etilgan. 1995 yilda Turkiya Qirg‘izistondagi Qirg‘iziston-Turkiya Manas universitetiga asos soldi. Ushbu universitet mamlakatdagi eng yaxshilar qatoriga kiradi va akademik mukammalligi uchun Markaziy Osiyodagi AUTSA va KRSU bilan raqobatlashadi¹⁰.

Daily Sabah gazetasi ma‘lumotlariga ko‘ra, Turkiya pandemiya tufayli yetkazilgan zararni kamaytirish uchun ishlaydigan 14 dan ortiq xalqaro tashkilotlarga yordam ko‘rsatdi. U Senegaldan Norvegiyaga Chernogoriya, Ispaniya yoki hatto Xitoygacha bo‘lgan 131 dan ortiq mamlakatlarga turli shakllarda yordam ko‘rsatdi. Parallel davlatga tegishli “Maarif” jamg‘armasining dunyoning 67 mamlakatida 353 ta maktabi mavjud. Mazkur jamg‘arma turk yumshoq kuchining vositasi sifatida milliy ta‘lim tizimi qiyinchiliklar girdobiga tushganda 2021 yil mayda hukumat uning moliyalashtirishini 300% ga, jami mablag‘ni 140 mln yevroga oshirganda mojaroga aralashib qoldi¹¹. Turkiya 2018 yilgi krizisdan keyin ro‘yxatga yana qaytib kirdi (49,70) 29- o‘rinni olgan¹². 2022 yilda boshlangan Ukraina inqirozi qattiq kuchning avvalgidek ustuvorlikka aylanayotganligini ko‘rsatmoqda. Yumshoq kuchning subko‘rsatkichlari quyidagilar: 1) Tadbirkorlik; 2) Madaniyat; 3) Raqamli; 4) Hukumat; 5) O‘zaro aloqa; 6) Ta‘lim.

Turkiyaning yumshoq kuchining kurtaklari 2021 yilda Bolgariyadagi prezidentlik saylovlarida ham namoyon bo‘ldi. Mamlakatdagi Huquqlar va erkinliklar partiyasi vakili Mustafa Karadayi Turkiyada yashovchi Bolgariya fuqaroligiga ega etnik turk saylovchilarning qo‘llab-quvvatlashi bilan 11,5 % ovozni olishga ham muvaffaq bo‘ldi¹³.

Markaziy Osiyo va Kavkaz mamlakatlari bilan hamkorlikni kuchaytirish maqsadida Turkiya Turkiy tilli mamlakatlar hamkorlik Kengashi (CCTS), Turkiy tilli mamlakatlar parlament Assambleyasi (TurkPA), Turkiy tilli mamlakatlar madaniyati va san‘ati tashkiloti (TÜRKSOY) sifatida tashkilotlarini tashkil etish tashabbuskori bo‘ldi.

¹⁰ Зубкова А.И. Стратегия мягкой силы в контексте трансформации политической системы Турецкой Республики в период 2002-2014 гг. Дисс. на соискание ученой степени кандидата политических наук. «Российский университет дружбы народов». Москва, 2015. С. 31

¹¹<https://www.euractiv.fr/section/international/news/la-turquie-intensifie-ses-efforts-en-matiere-de-%E2%80%89soft-power%E2%80%89mais-neglige-les-questions-interieures/> Accessed 7 January 2024

¹² Haas, R. (2018) Foreign Policy Begins at Home: The case for putting America’s house in order, New York: Basic Books. P. 243

¹³Talha O‘zturk. Bulgarian Turkish party eyeing power-sharing with government<https://www.aa.com.tr/en/europe/bulgarian-turkish-party-eyeing-power-sharing-with-government/2852936>

“Yumshoq kuch” siyosatining ijobiy natijalariga qaramay, Turkiya oldida Yevropa Ittifoqi bilan muzokaralarni rag’batlantirish va Suriya va Kipr bilan munosabatlardagi keskinlikni yumshatish kabi tashqi siyosiy masalalarni hal qilish zarurligini hisobga olgan holda chet elda o‘z ta’sirini rivojlantirish uchun ko‘p o‘lchovli strategiyani ishlab chiqish vazifasi turibdi. Turkiyaning “yumshoq kuchi” siyosatining tarixiy sharhi va tahlili, uning kontseptual mazmuni va muayyan mamlakat misollariga asoslangan amalga oshirish mexanizmlari keltirilgan.

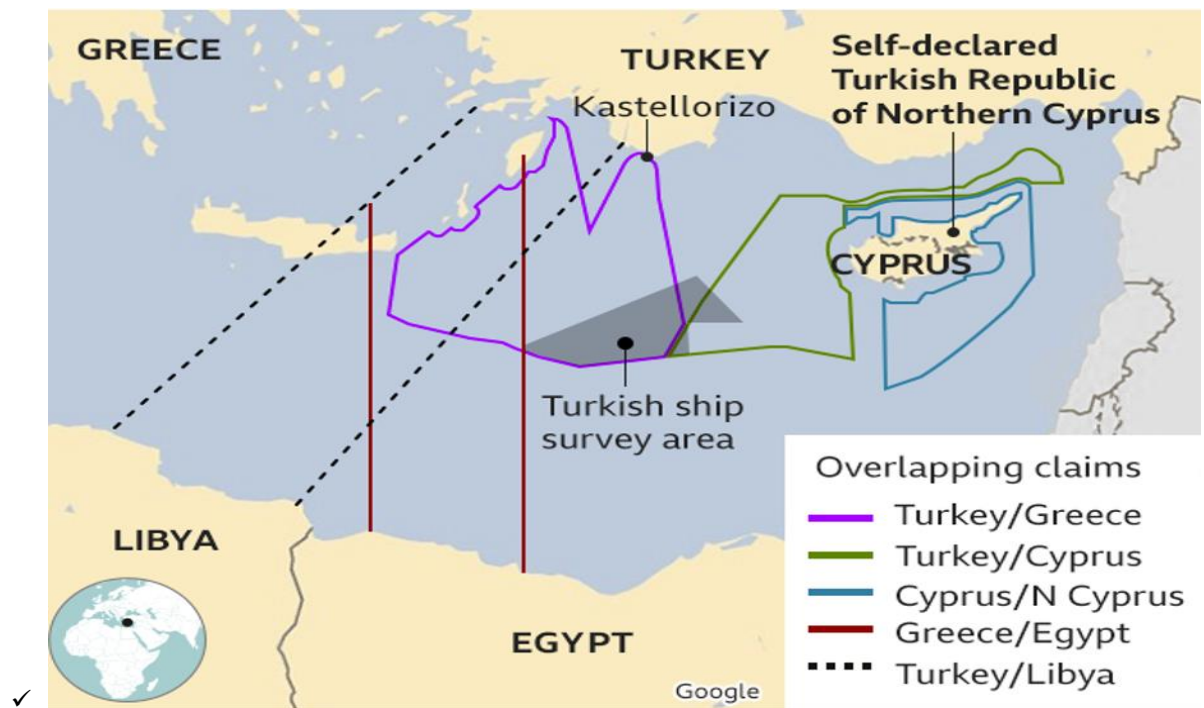
Turkiya yumshoq kuchi provayderlari: XXI asr Turkiya instituti; Anqara inqiroz va siyosat tadqiqotlari markazi (Ankara kriz ve siyaset arastirmalari merkezi; Ankara instituti (Ankara enstitüsü); Yaqin Sharq tadqiqotlari markazi – ORSAM. 2023 yildan boshlab mamlakat o‘zining ingliz tilidagi rasmiy nomlanishini avvalgidek Turkey emas Turkiye deb jahon hamjamiyati tomonidan tan olinishiga erishdi¹⁴.

23.3 §. Turkiyaning bahsli hududlari geografiyasi

Chizma 1. Turkiya va Livianing o‘zaro kelishgan dengiz chegarasi

¹⁴ Turkey or Türkiye? Why the country changed its official name <https://www.sbs.com.au/news/article/turkey-or-turkiye-why-the-country-changed-its-official-name/y5ar25eim>

✓ **Chizma 2.** Xuddi o'sha hududda Gretsiya va Misrning chegara kelishuvi. Chizmalar tahlil qilinganda O'rta Yer dengizining sharqida yangi keskinlik o'chog'i paydo bo'lmoqda¹⁵.

Muhokama uchun savollar:

1. TIKA Turkiyaning global siyosati vositasi sifatida
2. Yunus Emre instituti Turkiya yumshoq kuchi ko'rsatkichi
3. Turkiyaning qo'shni mintaqalardagi siyosatini tavsiflang.

¹⁵ [https://en.wikipedia.org/wiki/Libya_\(GNA\)%E2%80%93Turkey_maritime_deal](https://en.wikipedia.org/wiki/Libya_(GNA)%E2%80%93Turkey_maritime_deal)

24-BOB. JAHON SIYOSATIDA ISLOM DAVLATLARI OMILI

24.1 §. Islom omili xalqaro munosabatlarda yangi kuch

Bugungi kunga kelib xalqaro munosabatlar tizimida islom omili va uning ta'siri ortib bormoqda. Jahon siyosatida yuz berayotgan o'zgarishlarni tahlil qiladigan bo'lsak, eng ko'p murojaat etilayotgan mavzulardan biri bu islom omili va xususan Yaqin Sharq mintaqasi hisoblanadi. Islom omili ahamiyatining ortishi; e'tiqod qiluvchilarining demografi o'sishi, musulmon davlatlarining iqtisodiy, ilmiy, siyosiy jihatdan rivojlanayotganligi; bu davlatlarda islomning siyosiylashuvi, so'nggi yillarda arab davlatlari orasida bo'lib o'tayotgan voqealar izohlanadi. Ikkinchi qismda geosiyosat tushunchasiga ta'rif berish, Yaqin Sharq mintaqasiga kiruvchi davlatlarning turli siyosiy maktablar tomonidan turlicha belgilanishiga urg'u berilgan bo'lsa, undan keyin mintaqaning geosiyosiy jihatdan shakllanishida muhim o'ringa ega bo'lgan AQSH, Xitoy, Rossiya kabi davlatlarning pozitsiyalarini aniq asoslarga ko'ra yoritishga harakat qilingan. Yaqin Sharq mintaqasi oxirgi ikki asr davomida turli tashqi kuchlar ta'sir doirasining muhim obyektiga aylandi. Mintaqadagi geosiyosiy vaziyat rivojlanishining o'ziga xos xususiyati shundaki, tashqi kuchlar mintaqadagi diniy konfessiya va millatlararo ziddiyat, qarama-qarshiliklardan mohirona foydalanganlar. So'nggi paytlarda ushbu tashqi kuchlarning o'z manfaatlari yo'lida olib borayotgan geosiyosiy va geoiqtisodiy raqobati mintaqadagi vaziyatning yanada keskinlashuviga olib keldi. Bularga misol sifatida "Arab bahori", Suriya va Yamandagi qurolli mojarolar, Isroil va Falastin o'rtasidagi to'qnashuvlar, AQSHning Eronga nisbatan hozirgi munosabatlarini ko'rsatish mumkin.

Ehtimol, bizning dastlabki inson ajdodlarimiz tabiat dunyosini ikkiga ajratgan: ular boshqarishi mumkin bo'lgan va qila olmaydigan narsalar. Ular ba'zi narsalarni ov qilish yoki qishloq xo'jaligi uchun atrof-muhitni boshqarish uchun ishlatishga qodir bo'lsalar-da, zilzilalar, iqlim yoki ob-havo kabi tabiiy sharoitlar haqida hech narsa qila olmadilar. Ehtimol, ular atrofdagi muhitni loyihalash va boshqarish ko'rinmas g'ayritabiiy kuch deb e'lon qilgan tog'ning konturiga qarashadi.

Islom siyosiy iqtisodiyoti dinamikasini tahlil qilish G'arb tipologiyasi asosida qurilgan. G'arbdagi siyosat Vestfaliya tartibidan keyin imperiyalardan millat davlatlariga evolyutsiyaning uzoq tarixiga ega bo'lib, bugungi G'arb dunyosida monarxiyalarni demokratiyaga aylantirdi. Bir necha asrlar davomida monarxga bo'ysungan sobiq

odamlar boshqaruvda teng huquqlarga ega fuqarolarga aylantirildi va bu barcha iqtisodiy bitimlar uchun fuqarolik huquqlarini kiritishga olib keldi.

Musulmon dunyosida tashkil etishning o'ziga xos shakli uning siyosiy iqtisodiga ta'sir ko'rsatdi. XIX asrning boshlariga qadar barcha musulmonlar uchun Islom diniy rahbari bo'lgan xalifalikning ekzogen roli tufayli musulmon dunyosida Usmonli imperiyasi hukmronlik qilgan. Garchi u jumladan aleviylar kabi islomiy guruhlarini organik ravishda bog'lamagan bo'lsa-da, u Islom olamining taniqli namoyandasi edi. Xalifalikning roli Usmonlilarning gegemonlik harbiy qudrati bilan ham chambarchas bog'liq edi, bu ham G'arb olimlari uzoq vaqtdan beri islomni usmoniy turklar bilan stereotipik tarzda bog'lashini tushuntiradi. Xalifalik 1924 yilda Turkiya Respublikasi asoschilari tomonidan bekor qilingan.

Islom jamiyatlarida dinning roli uzoq vaqtdan beri uning madaniy qadriyat yoki kundalik hayot tarzi sifatida xizmat qilishi to'g'risida muhokama qilingan. Avvalgi yondashuv ko'proq dunyoviy talqinlarni rag'batlantiradi, ikkinchisi esa ko'proq ortodoks tushuntirishlarini taklif qiladi. Shunga o'xshash kontseptsiyalar kuchli iqtisodiy o'sish va rivojlanish bilan ajralib turadigan xristian dunyosiga nisbatan taklif etiladi. Turli xil rivojlanish yo'llari har bir tsivilizatsiyaning o'ziga xos madaniy va ijtimoiy kodlari bilan bog'liq bo'lgan turli xil dinamikani aks ettiradi. G'arbga nisbatan past iqtisodiy o'sish va qoloq farovonlikka duch kelgan musulmon mamlakatlari uchun vaziyatni tahlil qilish ham talab qilinadi.

Musulmonlar asosan Afrika va Osiyoda yashashadi. Xristianlik va yahudiylilik singari, Islom ham yaqin Sharqdan tarqalib, islomdan oldingi dinlar Islom ushbu geografik hududda hukmron dinga aylangandan keyin o'z tezligini yo'qotdi. Sobiq Usmonli mustamlakalari va kengroq Arab dunyosi asosiy musulmon mamlakatlariga ega, garchi so'nggi migratsiya tendentsiyalari tufayli Yevropada musulmonlar soni ko'payib bormoqda. Yaqin Sharqda davom etayotgan notinchlikdan yangi kelganlar va qochganlarning aholining tez o'sishi Evropa va Shimoliy Amerikadagi musulmon ozchiliklarning sonini ham oshirdi.

Islom mamlakatlari Islomiy bo'lmagan G'arb mamlakatlarining rivojlanish darajalariga erishish uchun ikki xil iqtisodiy siyosat doirasini tanlashlari mumkin. Birinchisi, G'arb iqtisodiy tizimining vositalariga asoslanib, mahalliy iqtisodiyotni G'arb o'yinchilari ustunlik qiladigan global moliyaviy tizimga to'liq integratsiya qilish uchun. Ushbu yondashuvni qabul qilish Qur'on kabi diniy manbalardan olingan ilohiy

Islomiy buyruqlarga muvofiq iqtisodiy hayotni boshqarish uchun mutlaq talab yo‘qligini talab qiladi. G‘arbning sanoatni rivojlantirish, bank va moliya institutlarini musulmon mamlakatlariga osonlikcha qo‘llash mumkin va G‘arb tsivilizatsiyasining muvaffaqiyati tegishli siyosat qabul qilinishi tufayli uning progressiv iqtisodiy o‘shishiga asoslanadi. Erkin bozor mafkurasini va G‘arb siyosiy iqtisodiyoti vositalaridan interventsionistik Islomiy iqtisodiy siyosatni emas, balki foydalanish kerak. Bunday mamlakatlar G‘arb iqtisodiy amaliyoti ostida global moliya tizimiga to‘liq integratsiyalashgan. Aksariyat islom davlatlari, jumladan Turkiya, ushbu model bo‘yicha tasniflanishi mumkin. Milliy sanoat tarmoqlari nafaqat kambag‘al mamlakatlar uchun, balki ularning asosiy daromad manbai bo‘lgan neft narxining hozirgi pasayishi tufayli neft va gaz ishlab chiqaruvchilar uchun ham islomiy mamlakatlar iqtisodiyotining asosidir. Odamlarning asosiy ehtiyojlarini qondirish va hayot sifatini yaxshilash qobiliyatini ta’kidlaydigan barqaror rivojlanish Islom mamlakatlarida to‘liq foydalanilmaydi. Ijtimoiy iqtisodiy barqarorlik kontseptsiyasi ikkalasini ham qamrab oladi “iqtisodiyot” va “turmush darajasi”.

Shariat. Shariat yoki Islom qonunlari hayotning deyarli barcha jabhalari – nikoh va ajralishdan, meros va shartnomalarga, jinoiy jazolarga qadar axloqiy va huquqiy rahbarlikni taklif etadi. Shariat o‘zining keng ta’rifida Qur’onda belgilangan axloqiy tamoyillarga va Muhammad Payg‘ambar (sunnat) harakatlarining misollariga ishora qiladi. Insonning ushbu tamoyillarni kodlash va talqin qilish mashqlaridan kelib chiqadigan Islom huquqshunosligi fiqh deb nomlanadi. Musulmon olimlari va huquqshunoslari shariat va fiqh o‘rtasidagi chegara hamda Islom huquqining boshqa jihatlari haqida bahslashishda davom etmoqdalar.

“Bugungi kunda dunyodagi mojarolarning oltmish foizi musulmon mamlakatlarida sodir bo‘lmoqda. Bu barchamiz uchun qiyin saboq bo‘lishi kerak”, dedi Ibrahim Kalin “Islom mamlakatlari uchun statistik, iqtisodiy va ijtimoiy tadqiqotlar va o‘quv markazida (SESRIC) bo‘lib o‘tgan seminarda. Markaz Islom Hamkorlik Tashkiloti (IHT) tarkibiga kiradi.

Islom hamkorlik tashkilotiga (IHT) a’zo 57 mamlakatdan faqat 4 mamlakat Freedom House tomonidan “erkin”, 24 tasi “qisman erkin” va 29 tasi “erkin emas” deb baholangan. “4 ularning bir qismi avtoritar boshqaruv ostida bo‘lgan yoki hali ham mavjud va keng milliy xavfsizlik

apparatlarini qurgan. Ta'lim va sog'liqni saqlash kabi ijtimoiy rivojlanishga qaraganda ko'ra mudofaaga ko'proq mablag' sarflanadi.

Musulmon dunyosining bilim tanqisligi ham hal qilinmagan. Dunyodagi savodsiz kattalarning taxminan yarmi musulmonlar va ularning uchdan ikki qismi ayollardir. 11 million aholiga ega Gretsiya boshqa tillardan yunon tiliga 360 million aholiga ega bo'lgan butun Arab dunyosida arab tiliga tarjima qilganga qaraganda ko'proq kitoblarni tarjima qiladi. 5,6 million kishining ona tili bo'lgan daniya tilida kamida 300 million Janubiy Osiyo musulmonlarining tili bo'lgan Urdu tiliga qaraganda ko'proq kitoblar nashr etilgan. IX asrdan boshlab, Bag'dodning Abbosiy hukmdorlari o'rganishga homiylik qilgan va o'z davri uchun ulkan kutubxona qurgan paytdan boshlab, faqat 100 000 kitob boshqa tillardan Arab tiliga tarjima qilingan. Ispan tiliga har yili bir xil miqdordagi kitoblar boshqa tillardan tarjima qilinadi.

Ming yil oldin musulmonlar dunyoni fan va matematika sohalarida boshqargan. Bugungi kunda ular fan va texnologiyaning so'nggi ixtirochilari va innovatorlari ro'yxatida sezilarli darajada yo'q. 1901 yildan beri faqat ikkita musulmon fan bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi va ulardan biri (Pokistonning doktor Abdus Salam, Fizika, 1979) Ahmadiya guruhi bilan aloqasi tufayli o'z mamlakatida musulmon deb hisoblanmaydi.

24.2 §. Islomning iqtisodiy asoslari

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra: YSSA mamlakatlaridagi o'rtacha yosh medianasi 25 yoshni tashkil etadi, bu Osiyo (29 yosh) va Lotin Amerikasi va Karib dengizi (27.7) kabi rivojlanayotgan mintaqalar va Yevropa (40.2) va Shimoliy Amerikaning rivojlangan (36.9) mamlakatlari o'rtacha ko'rsatkichidan ancha past. Bu yosh aholi bozor sifatida ham, ishchi kuchi sifatida ham ulkan imkoniyatdir. Hozirgi vaqtda 0-14 yoshdagi odamlarning mehnatga layoqatli yoshdagi (15-64) kishilarga yoki bolalarga qaramlik nisbati 48,7 da juda yuqori.

Diniy va madaniy jihatdan islom dunyosi - bu umumiy diniy va madaniy qadriyatlar, turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan dindorlarning dunyo hamjamiyati. Ushbu jihat uchun "umma" – musulmon jamoasi atamasi ishlatiladi. Ummaning eng muhim muhim xususiyati milliy yoki etnik farqlarga e'tibor qaratmaslikdir. Umma uchun davlat chegaralari yo'q, musulmonlar qaerda bo'lishidan qat'i nazar, dindorlarga yordam berishga tayyor. Hozirgi vaqtda musulmonlar yer aholisining 23%ni

tashkil qiladi va o'zlarining islom sivilizatsiyasining tashuvchisi hisoblanadi. Musulmonlarning 60 %i Osiyoda, 20%ga yaqini Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada yashaydi. Uzluksiz islom hududi g'arbiy Sahroi Kabirdan Xitoy, Malayziya va Indoneziyagacha bo'lgan butun Sharqiy yarim sharni qamrab oladi.

Islom Hamkorlik Tashkiloti (IHT) to'rt qit'ada tarqalgan 57 davlatdan iborat BMTdan keyin ikkinchi yirik tashkilotdir. Tashkilot musulmon dunyosining jamoaviy ovozi. U dunyoning turli xalqlari o'rtasida xalqaro tinchlik va totuvlikni targ'ib qilish ruhida musulmon dunyosi manfaatlarini himoya qilish va himoya qilishga intiladi. Tashkilot 25 sentyabr 1969 kuni ishg'ol qilingan Quddusda Al-Aqsa masjidiga jinoiy o't qo'yishlardan so'ng Rabot, Marokashda bo'lib o'tgan tarixiy sammitning qaroriga binoan tashkil etilgan. 1970 yilda Jidda shahrida tashqi ishlar vaziri Islom konferentsiyasining birinchi yig'ilishi bo'lib o'tdi va u Jiddada tashkilot bosh kotibi boshchiligida doimiy kotibiyat tashkil etishga qaror qildi. Elchi Husayn Ibrohim Taha 2021 yil 12 yil noyabrda Bosh kotib lavozimini egalladi.

Birinchi IHT Xartiyasi tomonidan qabul qilingan 3-IKTIV sessiyasi 1972 yilda bo'lib o'tgan. Nizomda tashkilotning maqsad va tamoyillari hamda a'zo davlatlar o'rtasida birdamlik va hamkorlikni mustahkamlashning asosiy maqsadlari belgilab berilgan. Oxirgi 40 yilda, tashkilotning a'zolari 30 dan 57 taga o'sdi. Xartiya butun dunyo bo'ylab ochilgan o'zgarishlar bilan hamqadam bo'lish uchun o'zgartirildi. IHTning hozirgi Nizomi 13-14 mart 2008-da Dakarda bo'lib o'tgan o'n birinchi Islom sammiti tomonidan XXI asr talablariga muvofiq IHT kelajakda islom harakatining ustuniga aylanish uchun qabul qilingan.

Tashkilot ummatni yagona organga aylantirishda sharafiga ega va dunyoning 1,7 mlrddan ortiq musulmonlarning qalbiga yaqin sabablarni qo'llab-quvvatlash orqali musulmonlarni faol ravishda namoyish etdi. Tashkilot musulmonlarning hayotiy manfaatlarini himoya qilish, a'zo davlatlar ishtirokidagi nizolarni hal qilishda BMT va boshqa hukumatlararo tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalariga ega. Islom va musulmonlarning haqiqiy qadriyatlarini himoya qilishda tashkilot noto'g'ri tushunchalarni olib tashlash uchun turli choralarni ko'rib musulmonlarga nisbatan har qanday shakl va ko'rinishda kamsitishni yo'q qilishni qo'llab-quvvatladi.

IKTga a'zo davlatlar XXI asrda ko'plab qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar va bu muammolarni hal qilish uchun 2005 yil dekabrda Makkada bo'lgan Islom Sammitining uchinchi favqulodda sessiyasi o'n

yillik harakat dasturi deb nomlangan moviy kitobni e'lon qildi. O'shandan beri keyingi o'n yil (2016-2025) uchun voris dasturi qabul qilindi. IHT-2025 yangi dasturi IHT Xartiyasi qoidalariga asoslanadi va 18 ustuvor yo'nalishda 107 maqsadga qaratilgan. Tinchlik va xavfsizlik, Falastin va Quddus, qashshoqlikni kamaytirish, terrorizmga qarshi kurash, investitsiya va moliya, oziq-ovqat xavfsizligi, fan va texnologiyalar, iqlim o'zgarishi va barqarorlik, mo'tadillik, madaniyat va dinlararo totuvlik, ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish masalalari ustuvor yo'nalishlarga kiradi. IHT ning asosiy organlari orasida: Islom sammiti, tashqi ishlar vazirlari Kengashi, Bosh Kotibiyat, Quddus qo'mitasi va fan va texnologiyalar, iqtisodiyot va savdo, axborot va madaniyat bilan bog'liq uchta doimiy qo'mita. IHT bayrog'i ostida ixtisoslashgan organlar, shu jumladan Islom Taraqqiyot banki va Islom ta'lim, ilmiy va madaniy tashkiloti, IHTga a'zo davlatlar o'rtasida turli sohalardagi hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan yordamchi va sheriklik organlari mavjud.

Muhokama uchun mavzular.

1. Jahon siyosatida islom omilini tavsiflang.
2. Islom Hamkorlik tashkilotining rolini sharhlang
3. Arab Ligasining jahon siyosatidagi ahamiyatini tavsiflang

25-BOB. JAHON SIYOSATI VA MARKAZIY OSIYO

25.1 §. Markaziy Osiyo jahon siyosati yirik aktorlari sifatida

2022 yil dunyo ishlariga sezilarli o'zgarishlar kiritdi. Rossiyaning Ukrainaga bostirib kirishi jahon siyosatining belgilangan tartibini buzdi va ikkinchi Jahon urushidan beri Yevropadagi eng keskin to'qnashuvlardan biriga aylandi. "Kollektiv G'arb" deb nomlangan koalitsiya, Rossiyaga qarshi sanksiyalar, Evropadagi energetik inqiroz va dunyo tartibini qayta ko'rib chiqish Evroosiyo ishlariga ta'sir qildi. Rossiya bilan eng uzun quruqlik chegaralariga ega bo'lgan va chuqur iqtisodiy va siyosiy aloqalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan Markaziy Osiyo o'zining ko'p vektorli diplomatiyasini instrumentalizatsiya qilish orqali Rossiyaga qarshi va Xitoyga qarshi o'qni G'arb deb atalmish manfaatlar bilan muvozanatlashdagi ahamiyatini qayta aniqladi. Markaziy Osiyo 2022 yilda geosiyosiy va geoiqtisodiy o'zgarishlardan qanday foydalangani va bu o'zgarishlar uning tashqi strategiyalarining yo'nalishini qanday o'zgartirgani muhokama qilinadi.

Markaziy Osiyoda 2022 yil Qozog'istondagi yanvar voqealari bilan boshlandi, ommaviy norozilik namoyishlari 200 dan ortiq o'lim bilan mamlakatni larzaga keltirgan tartibsizlik va zo'ravonlikka aylandi. Vaziyatni normallashtirish uchun Kollektiv xavfsizlik shartnomasi Tashkilotining (KXHT) tinchlikparvar kuchlari chaqirildi, bu qisqa vaqt ichida KXShTning mashhurligini oshirdi. May oyida Tojikistonda Tog'li Badaxshon avtonom viloyatidagi ozchilik guruhiga qarshi keskinlik va zo'ravonlik avj oldi. Fuqarolar urushidan beri Tojikistondagi eng yomon tartibsizliklar 40 dan ortiq odamni o'ldirgan va yana ko'plarni hibsga olgan maxsus aksilterror operatsiyasi bilan yakunlandi. Sentyabrda avj olgan bir qator chegara to'qnashuvlari Qirg'iziston-Tojikiston chegaralarida sodir bo'ldi, natijada fuqarolar halok bo'ldi va jarohatlar oldi va ikkala tomon ham infratuzilmani yo'qotdi. Markaziy Osiyo davlatlarining o'zi ham o'z mamlakatlarida barqarorlik va xavfsizlikni saqlash bilan band edi.

25.2 §. Markaziy Osiyo geosiyosiy kurashlar markazi

2024 yil Markaziy Osiyoning hamjihatligi tobora ortib borayotgani bilan diqqatga sazovor bo'ldi. Ukrainadagi urush nafaqat mavjud siyosiy bashoratlarni o'zgartirdi, balki Yevroosiyo masalalarida Markaziy Osiyoning rolini qayta ko'rib chiqishga olib keldi. Markaziy Osiyo rahbarlarining tez-tez yig'ilishlari, ikki va ko'p tomonlama aloqalarni

faollashtirish, Markaziy Osiyoda ichki siyosatga e'tiborni kuchaytirish, Markaziy Osiyo sheriklik tarmoqlarini diversifikatsiya qilishga qaratilgan faol urinishlar Markaziy Osiyo davlatlarining tobora ortib borayotgan hissasini ko'rsatmoqda. Markaziy Osiyo rahbarlari iyulda Qirg'izistonning Cho'lpon-ota shahrida Markaziy Osiyo mamlakatlari davlat rahbarlarining to'rtinchi maslahat uchrashuvi uchun besh formatdagi uchrashuvda uchrashib, unda davom etayotgan keskinliklarga qarshi mintaqalararo moslashish muhimligini ta'kidladilar. 2022 yil sentyabrda Samarqandda bo'lgan SHHT sammiti Eron, Belorussiya va Turkiya tomonidan a'zo bo'lish niyati tashkilotning mavqei o'sib borayotganini namoyish etdi. SHHT sammitida Markaziy Osiyoning mintaqaviy kuchlar manfaatlarini muvozanatlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan siyosiy salmog'i ortib borayotgani ham ta'kidlandi. Osiyoda o'zaro hamkorlik va ishonchni mustahkamlash choralari bo'yicha konferentsiyani to'laqonli tashkilotga aylantirish va oktyabr oyida Ostona shahrida xalqaro tashkilot sifatida birinchi sammitni o'tkazish Markaziy Osiyoning diplomatik muvaffaqiyati va mintaqaviy siyosatni amalga oshirishdagi ahamiyatini yanada ta'kidladi. 2021 yil noyabr oyida Turkiy Kengash o'rniga tuzilgan Turkiy Davlatlar Tashkilotining 2022 yil noyabrda Samarqandda bo'lgan sammiti umumiy turkiy meros doirasida Markaziy Osiyo hamkorligini mustahkamlashga intilishini namoyish etdi. TDT sammiti Markaziy Osiyo davlatlari markaziy mavqeini saqlab qolgan xalqaro tashkilot sifatida ham birinchi marta o'tkazildi. 2022 yilda Markaziy Osiyo Yevrosiyo rahbarlarini yig'ish uchun qulay platformalarni taqdim etdi va mintaqaviy futbolchilar manfaatlarini muvozanatlashda muhim aktyor sifatida paydo bo'ldi. Geosiyosiy va geoiqtisodiy o'zgarishlarning o'zgaruvchanligini hisobga olinib, o'tgan uchrashuvlar yirik mintaqaviy aktorlarni bitta stol atrofida to'plash uchun kutilgan platformalar edi.

Markaziy Osiyo "5+1" formatidagi hamkorlikning markaziy nuqtasidir. Markaziy Osiyo davlatlari bilan 30 yillik diplomatik munosabatlar munosabati bilan 2020 yilda Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari bilan sammit formatini boshlagan Xitoy Prezidenti Si Tszinpin 2022 yil yanvar oyida virtual sammit o'tkazdi. Ikki kundan keyin Hindiston Bosh vaziri N.Modi ham virtual formatda bo'lib o'tgan birinchi Hindiston-Markaziy Osiyo sammitiga mezbonlik qildi. 2022 yil oktyabrda Rossiya Prezidenti Putin Ostona bo'lgan birinchi Rossiya-Markaziy Osiyo sammitida ishtirok etdi. Oktyabr oyida Ostona Yevropa Ittifoqi-Markaziy Osiyo bo'yicha birinchi sammit bo'lib o'tdi va

unda Yevropa Kengashi Prezidenti Sh.Mishel va Markaziy Osiyoning beshta rahbari ishtirok etdi. 2022 yil noyabrda Samarqand shahrida bo'lgan TDT sammitida Turkiya Prezidenti R.T. Erdog'an O'zbekistonning TDT formatidagi hamkorligini mustahkamlash orqali Markaziy Osiyodagi ta'sirini kuchaytirish borasidagi ambitsiyalarini qayd etdi. Ukraina urushi tufayli Markaziy Osiyoda Rossiya mavqeini yo'qotdi, davlat rahbarlari darajasiga "5+1" sammitlarida yuksalishi geosiyosiy o'zgarishlar haqida kapitalizatsiya qilish mintaqaviy siyosatchilar ambitsiyalarini ko'rsatadi va mintaqa o'z maqsadlarini mustahkamlash uchun. Markaziy Osiyo davlatlari misli ko'rilmagan geosiyosiy o'zgarishlar sharoitida mustahkamlanib, yetuk mintaqaviy birlikning paydo bo'lishini namoyish etdilar.

"5+1" formati vazirlar darajasidagi boshqa mintaqaviy sheriklar tomonidan qo'llanilgan, masalan, BMT Bosh Assambleyasi doirasida AQSh bilan vazirlar uchrashuvi sentyabrda bo'lib o'tgan. 15-Janubiy Koreya-Markaziy Osiyo hamkorlik forumi mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida oktyabrda Janubiy Koreyaning Pusan shahrida Markaziy Osiyo tashqi ishlar vazirlarini yig'di. "Markaziy Osiyo va Yaponiya" muloqotining 9-tashqi ishlar vazirlari yig'ilishi bo'lib o'tdi va mintaqaviy muloqotni chuqurlashtirish uchun Markaziy Osiyo va Yaponiya tashqi ishlar vazirlarini yig'di. Markaziy Osiyoning geografik joylashuvi, ko'p tomonlama muloqot vositasi sifatidagi mavqeidan foydalanib, mintaqaviy rahbarlar *Markaziy Osiyo+* formatini yaxshilashga intilmoqda.

Rossiyaga qarshi sanksiyalar Markaziy Osiyo sheriklarining diversifikatsiyasi va qayta kalibrlanishiga yordam berdi. Markaziy Osiyo davlatlari Janubiy Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlari bilan hamkorlik vektorlarini kengaytirish bo'yicha harakatlarini kuchaytirdilar. BAA, Qatar, Eron va Saudiya Arabistoni Markaziy Osiyo uchun asosiy savdo sheriklari bo'lmoqdalr. Qozog'iston, Tojikiston va Turkmaniston prezidentlari yil davomida Eronga tashrif buyurib, muqobil transport yo'nalishlarini yo'lga qo'yish bilan birga iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash muhimligini ta'kidladilar; Qozog'iston, O'zbekiston va Turkmaniston prezidentlari Saudiya Arabistoniga tashrif buyurib, yirik investitsiya loyihalari va ikki tomonlama kelishuvlar tuzildi, Qozog'iston, Qirg'iziston va Turkmaniston prezidentlari yil davomida Qatarga tashrif buyurishdi. Janubiy Osiyoda Pokiston Markaziy Osiyo davlatlari bilan aloqalarini qayta faollashtirdi; Pokiston Bosh vaziri Sh. Sharif Qozog'iston va O'zbekistonga tashrif buyurib, ShHT sammiti doirasida

Qirg'iziston va Turkmaniston prezidentlari bilan uchrashdi; yil davomida O'zbekiston va Tojikiston prezidentlari Islomobodga tashrif buyurishdi.

Markaziy Osiyoning Yevropa siyosatidagi nufuzi YI tomonidan ham mustahkamlandi. Qozog'iston va O'zbekiston prezidentlari Fransiyada, Germaniya tashqi ishlar vaziri A. Baerbok Qozog'iston va O'zbekistonda bo'lib, bu Markaziy Osiyoni Yevropa tomonidan qo'llab-quvvatlanganining belgisi sifatida qabul qilindi. Xitoy pandemiyadan keyin ShHT sammitiga Qozog'iston orqali rasmiy tashrif buyurgan Xitoy Prezidenti Si Tszinpin ta'kidlaganidek, Xitoy mintqa bilan strategik sherikligini oshirishda davom etdi. Turkiya Prezidenti Rajab Tayyib Erdog'an mamlakat tashqi siyosatida Markaziy Osiyo muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidladi.

Rossiya Markaziy Osiyo siyosatida faol ishtirok etadi. Rossiyaning xalqaro izolyatsiyasida Rossiya Prezidenti Putin Tojikiston va Turkmanistonga tashrif buyurdi va Qozog'iston va O'zbekistondagi sammitlarda qatnashdi. Markaziy Osiyo rahbarlari bir necha bor Rossiyaning iqtisodiy va siyosiy izolyatsiyasidan foydalangan holda xalqaro sanksiyalarga rioya qilish niyatlarini ta'kidladilar. Bashoratlarga qaramay, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekiston bu yil Rossiyadan Rossiya iqtisodiyotining kuchli talabi bilan bog'liq rekord miqdordagi pul o'tkazmalarini oldi. Markaziy Osiyo rahbarlari dekabr oyida Sankt-Peterburgda bo'lib o'tgan mustaqil davlatlar Hamdo'stligining norasmiy sammiti kabi Rossiya rahbarligidagi tadbirlarda ham faol ishtirok etdilar. Rossiyaning 2022 yilgi siyosati mintqa aholisining ma'lum qismida Rossiyaga qarshi kayfiyatning kuchayishiga olib keldi, bu Rossiyaning turli jamoat, davlat arboblarning tajovuzkor ritorikalarini keltirib chiqardi. Markaziy Osiyo hukumatlari ham o'z mamlakatlaridagi Rossiyaga qarshi kayfiyatga javoban ehtiyotkorlik bilan qadam bosishdi, urushni qo'llab-quvvatlagan rus jamoat arboblari ishtirokidagi tadbirlarni bekor qilishdi, Rossiya ishtirokidagi integratsiya loyihalarini to'xtatishdi.

Rossiyaning Yevropa bozorlariga tranzitidagi cheklovlar Markaziy Osiyodagi yirik transport yo'nalishlarini tez diversifikatsiya qilishga, yangi tranzit yo'nalishlarini qurishni osonlashtirishga turtki bo'ldi. Kaspiy neft quvuri orqali Qozog'iston neft eksportining 80%dan ziyodining Yevropaga tashilishinining Rossiya tomonidan vaqtincha to'xtatib qolinishi bilan izohlanad, yoki O'zbekistonning Rossiya tranzitiga tayanishi, chunki O'zbekiston 80%dan ziyod eksporti Rossiya orqali o'tadi. Natijada, Markaziy Osiyo hukumatlari yil davomida Rossiya orqali yirik tranzit Shimoliy yo'lak va Kaspiy dengizi orqali

muqobil O'rta korridordan tashqari yangi yo'nalishlarni yaratish ustida ishladilar. Markaziy Osiyo davlatlari Hindiston-Eron-Afg'oniston Chobahor porti loyihasi, Mozori-Sharif-Kobul-Peshovar temir yo'li loyihasi, Ashxobod bitimi asosida Markaziy Osiyo va Fors ko'rfazi tranzit yo'laklari, Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'lining qurilishini boshlash bo'yicha muzokaralarni tezlashtirdi.

Markaziy Osiyo davlatlari transchegaraviy savdoning mintaqalararo mexanizmlarini ham kuchaytirdilar va Markaziy Osiyoda iqtisodiy markazlarni yaratishga kirishdilar. Qozog'iston O'zbekiston va Qirg'iziston bilan chegarada loyihalarni amalga oshirmoqda va ular bilan chegara maxsus iqtisodiy zonalarini yaratish masalalarini muhokama qilmoqda. Qozog'iston Tojikiston bilan kelishib, Turkmaniston bilan don terminalini qurishni rejalashtirmoqda. Turkmaniston va O'zbekiston Xorazm-Dashog'uz chegara savdo zonasini qurishni boshladi, O'zbekiston va Tojikiston esa chegara savdo-sanoat zonasini yaratishni rejalashtirmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlarining 2022 yilda rivojlanish yo'lidagi fundamental geosiyosiy va geoiqtisodiy muammolar Markaziy Osiyo strategiyalarining dinamik o'zgarishiga yordam berdi. Eng muhimi, Rossiya siyosatining natijalari va yaqinlashib kelayotgan global tanazzul tahdidi mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni tezlashtirdi va Markaziy Osiyoning birligini mustahkamladi. Boshqa mintaqaviy o'yinchilar Markaziy Osiyoning hozirgi geosiyosiy notinchliklar o'rtasida Yevroosiyo ishlarini muvozanatlashtirishdagi strategik rolini qayta ko'rib chiqdilar. Markaziy Osiyo o'zining ko'p vektorli siyosatini amalga oshirish orqali tranzit salohiyatini diversifikatsiyalashga ko'maklashish uchun 2022 yilgi xavf va imkoniyatlardan foydalangan.

25.3 §. Markaziy Osiyo energoxab sifatida. Markaziy Osiyo–Xitoy gaz quvurining A, B va C. liniyalari

Faoliyatdagi quvur liniyasi bir-biriga parallel ravishda ishlaydigan A, B va C chiziqlari deb nomlanuvchi uchta parallel segmentdan iborat. Quvur Turkmaniston, O'zbekiston, Qozog'iston va Xitoy orqali o'tadi. Har bir segmentning uzunligi taxminan 1833 km; quvurning 188 km Turkmanistonda, 530 km Qozog'istonda va qolgan 1115 km quvur Qozog'istondan Xitoyga o'tadi. Gaz ta'minotining asosiy, taxminan 80% qismi Turkmanistondan keladi. Quvur Galkinish va Dauletobod gaz konlaridan, shuningdek, u kelib chiqadigan Turkmanistondagi Bagtiyarlik gaz konidan yetkazib beriladi. Quvur liniyasi Qozog'istonning Shimkent

shahrida bog'langan Beyneu-Bozoy-Chimkent gaz quvuridan gaz bilan ta'minlanadi. Beineu-Bozoy-Chimkent gaz quvuri Qozog'istonning gaz konlaridan kelib chiqadigan gazni yetkazib beradi. Quvur O'zbekistonga kiradi Olot va O'zbekiston bo'ylab Janubiy Qozog'istonga parallel ravishda o'tadi Buxoro-Toshkent-Bishkek-Oлмаota gaz quvuri. Quvur Qozog'iston-Xitoy chegarasini Xorgosda kesib o'tadi, u yerda G'arbiy-Sharqiy gaz quvuri 2 ga ulanadi. Uch segmentning umumiy quvvati yiliga 55 mlrd kubometrni tashkil etadi. Birinchi liniyaning qurilishi 7,3 mlrd AQSh doll.ni tashkil etdi.

A liniyasining uzunligi 1833 kilometrni tashkil etadi va yiliga 15 mlrd kub metr quvvatga ega. U 2009 yil dekabrda ochilgan. A liniyasi CNPC tomonidan boshqariladi. B liniyasining uzunligi 1833 kilometrni tashkil etib 15 mlrd kub quvvatga ega. U 2010 yil oktyabr oyida ochilgan. B liniyasi CNPC tomonidan boshqariladi. C liniyasining uzunligi 1833 kilometrni tashkil etadi va yiliga 25 mlrd kub metr quvvatga ega. U 2014 yilda ishga tushdi. C liniyasining 52%i CNPC, 16%i Baosteel, 16%i Xitoy NCSSF va 16%i Xitoy Urban Infrastructure jamg'armasiga tegishli.

D liniyasi. D quvurining yo'nalishi boshqa uchta segmentdan farq qiladi. U Turkmaniston chegarasidan O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'iziston, Xitoy kabi mamlakatlar bo'ylab o'tadi. Turkmanistondagi Galkinish gaz konidan kelib chiqish rejalashtirilgan. Tojikistonda gaz quvuri Tursunzoda, Shahrinav, Hisor, Rudakiy, Vahdat, Fayzobod, Nurobod, Rasht va Laxsh (sobiq Jirg'atol) orqali Qirg'iziston chegarasiga o'tadi. Keyin u Qirg'iziston orqali o'tib Qirg'iziston-Xitoy chegarasidagi Irkeshtam qishlog'i yaqinida Xitoyga o'tadi. Xitoyning Vuqiya shahri birinchi qabul qilish punktiga aylanadi. D liniyasi 966 km uzunlikda, yiliga 30 mlrd kub metr quvvatga ega bo'lishi rejalashtirilgan.

A, B va C liniyalari. Markaziy Osiyo-Xitoy gaz quvuri bo'yicha dastlabki taklif Qozog'iston-Xitoy gaz quvuri sifatida taqdim etilib u Qozog'iston-Xitoy neft quvuri bo'ylab davom etishi kerak edi. 2003 yil iyunda Xitoy Prezidenti Xu Tszintaoning Qozog'istonga tashrifi chog'ida loyihani baholashni tezlashtirish bo'yicha shartnomalar imzolandi. Ushbu kelishuvlardan so'ng KazMunayGas va PetroChina quvur liniyasi loyihasini texnik-iqtisodiy asoslashni boshladilar.

2006 yil 3 aprelda Xitoy va Turkmaniston quvurlarni qurish va uzoq muddatli gaz ta'minoti bo'yicha ramka shartnomasini imzoladilar. 2007 yil iyunda Turkmaniston Prezidenti Xitoyga tashrifi chog'ida Gurbanguli Berdimuhamedov Turkmaniston-Xitoy gaz quvuri loyihasini amalga

oshirishni tezlashtirish bo'yicha kelishuvni imzoladi. 30 yil 2007 aprelda O'zbekiston va Xitoy quvur liniyasining O'zbekiston uchastkasini qurish va ekspluatatsiya qilish to'g'risida bitim imzoladilar. 30 yil 2007 avgustda quvurning 188 kilometr uzunlikdagi turkman qismi qurilishi boshlandi. Ushbu qism Gazprom filiali Sroytransgaz tomonidan qurilgan. Asosiy pudratchilar Xitoy neft quvurlari byurosi, China Petroleum Engineering and Construction Corporation va Zeromax edi. O'zbekistondagi qismning qurilishi 2008 yil 30 iyunda boshlangan. U O'zbekneftgaz qo'shma korxonasi va Xitoy Milliy neft-gaz korporatsiyasi Asia Trans Gas tomonidan qurilgan. Qozog'iston uchastkasining qurilish ishlari 9 yil 2008 iyulda boshlangan va birinchi bosqich 2009 yil iyulda yakunlangan. Ushbu bo'limning asosiy pudratchilari KazSroyService va China Petroleum Engineering and Construction Corporation edi. Dastlabki ikkita parallel chiziqdan birinchisi 2009 yil noyabr boshlarida yakunlandi.

Quvurning Qozog'istondagi qismi 2009 yil 12 dekabrda Xitoy Prezidenti Xu Tszintaoning Qozog'istonga tashrifi asnosida ochilgan. Quvurning barcha qismi 2009 yil 14 dekabrda Xu Tszintaoning Turkmaniston, O'zbekiston va Qozog'iston rahbarlari bilan Turkmanistonga tashrifi chog'ida Saman-Depeda bo'lib o'tgan marosimda ochildi. 2010 yil 13 iyunda Xitoy va Qozog'iston G'arbiy Qozog'istondan shaxobcha quvuri to'g'risida shartnomani imzoladilar.

Ikkinchi liniya 2010 yil oxirida yakunlandi. Uchinchi liniya qurilishi 2012 yilda boshlangan. Bu 2014 yil 15 iyunda ushga tushdi. 2015 yil dekabrda 25 mlrd kub metrlik quvvatga chiqdi. D liniyasi uzunligi 1000 kilometrni tashkil etadi va Turkmanistonning gaz konlaridan O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'iziston orqali Xitoy chegarasiga yiliga qo'shimcha 30 milliard kubometr gaz tashiydi. D liniyasi Trans-Asia Gas Pipeline Company Ltd (Trans-Asia Gas), CNPC va Tojiktransgazning sho'ba korxonasi korxonasi tomonidan yuritiladi.

Xitoy 2013 yil sentyabrda O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'iziston bilan Markaziy Osiyo-Xitoy gaz quvurining to'rtinchi liniyasini qurish bo'yicha shartnomalar imzoladi. 2014 yil 4 martda CNPCning sho'ba korxonasi Trans-Asia Gas Pipeline Company Limited kompaniyasi Tojiktransgaz bilan birgalikda D liniyasining qurilishini boshqarish uchun tabiiy gaz quvuri kompaniyasini tashkil etish to'g'risida shartnoma imzoladi. 19 avgust kuni CNPC va O'zbekneftgaz O'zbekistonda Markaziy Osiyo-Xitoy gaz quvurining D liniyasi to'g'risida shartnoma imzoladilar. Shartnomaga ko'ra, CNPC va O'zbekneftgaz D liniyasining O'zbekiston qismini qurish va ishlatish uchun qo'shma korxonani tashkil

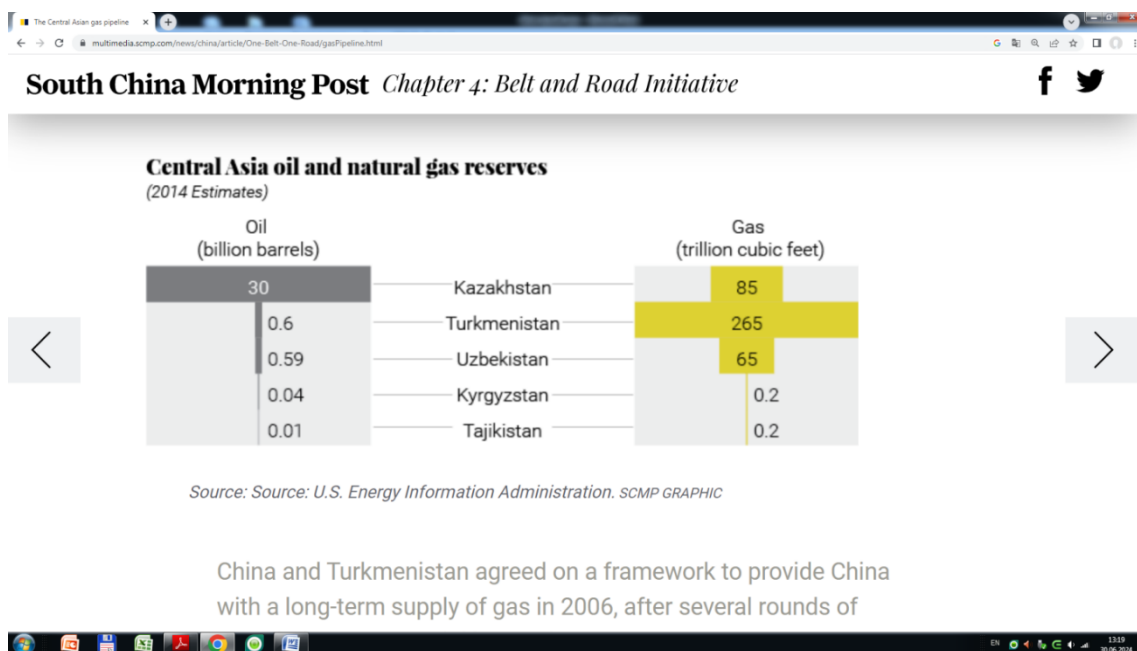
qiladi. Tojik uchastkasi quvur liniyasining eng uzun va eng qiyin segmenti bo'lib, 2014 yilda manfaatdor tomonlar qurilish jarayonini Tojikistondan boshlashga qaror qilishdi. Qurilishni 2014 yilda boshlash rejalashtirilgan edi, ammo texnik sabablarga ko'ra 2018 yilgacha qoldirildi.

2018 yil noyabrda ishlaydigan quvur liniyasi maksimal quvvatda ishlay boshladi, bu esa qo'shimcha segmentni qurish zarurligini taqozo qildi. Xitoyda gazga bo'lgan talab ortib bormoqda, bu esa ushbu loyihani oldinga siljitishni talab qiladi. Qurilish qisman 2018 yil yanvarda qayta tiklandi va 2020 yilgacha yakunlanishi kutilgan edi. 2020 yil yanvarda qurilish to'xtatilganligi, ammo quvur liniyasi 2022 yilgacha yakunlanishi kutilayotgani bildirilgan edi. 2020 yil yanvarda birinchi tunnel loyihasi, birinchi tog'dan o'tish harakati yakunlandi.

2021 yil iyun oyida quvur liniyasi bilan bog'liq bir nechta bitimlar yakunlandi. CNPC Turkmengazdan "Galkynysh" gaz konida yangi quduqlarni ishlab chiqish uchun tenderda g'olib chiqdi; Qozog'istonda joylashgan Sozak neft va gaz OAJ Xitoyning CAMC Engineering kompaniyasi bilan tabiiy gaz loyihasi uchun 1,2 mlrd dollarlik EPC shartnomasini yakunlashga yaqin edi. Qozog'iston Turkiston va Qizilo'rda viloyatlarida qidiruv, burg'ilash va quvurni yotqizish ishlari olib borilmoqda. Ushbu so'nggi ikkita kelishuv quvurni davom ettirish uchun sur'atni oshirayorganligini ko'rsatmoqda. 2023 yil mayda Xitoy-Markaziy Osiyo sammitida nutq so'zlagan Xitoy Prezidenti Si Tszinpin tomonlarni D liniyasini qurishni tezlashtirishga chaqirdi, shundan so'ng CNPC Shinjonning Qirg'iziston bilan chegarasidan Xitoyning Vuqiya shahriga birinchi qabul nuqtasi sifatida 200 km. ulanish uchun texnik-iqtisodiy asoslashni boshladi. Shinjondagi ichki magistral liniyada qurilish 2024 yilda boshlanishi mumkin. Yakuniy gaz ta'minoti shartnomasisiz CNPC Tojikiston poytaxti Dushanbeda boshlanadigan D liniyasi birinchi tunnelning faqat bir qismini qurdi. Quvur Rossiyaning Ukraina inqirozi tufayli Yevropada qisqargan savdo-sotigi'ini qoplash uchun foydalanmoqchi bo'lgan Ikkinchi Sibir quvur liniyasi bilan aloqali Xitoy-Sibir kuchi 2 liniyasiga raqib sifatida qaraladi. 2022 yilda Xitoy Turkmanistondan uchta quvur orqali 35 mlrd kub metr yoki 10,3 mlrd doll.ga gazni import qildi, taqqoslaganda Rossiyadan bitta quvur orqali taxminan 4 mlrd doll.ni tashkil etgan 16 mlrd kub metr. Ekspertlarga ko'ra, D liniyasi orqali turkman gazi 2028 yil atrofida oqishi mumkin, G'arbiy Sibirdan gaz oladigan yiliga 50 mlrd kub metrlik quvvatga ega rus quvuri 2030-yillar boshida ishlay boshlaydi.

11 mlrd AQSh dollari miqdoridagi kreditlar quvurini dastlabki moliyalashtirish 2008 yil noyabrda Xitoy taraqqiyot banki va Xitoy banki tomonidan taqdim etilgan.

Muhokama uchun savollar:

1. Markaziy Osiyoda Rossiya omilini yoritish
2. Markaziy Osiyoda AQSh / Buyuk Britaniya / Fransiya omilini tavsiflash
3. Markaziy Osiyoda Turkiya omili
4. Markaziy Osiyoda Eron omili

26-BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA YEVIROPA ITTIFOQI

26.1 §. O‘zbekiston Respublikasi geosiyosiy harakatlarida

O‘zbekiston Respublikasining YI bilan munosabatlari 1992 yil 15 aprelda O‘zbekiston Respublikasi hukumati va Yevropa hamjamiyatlari komissiyasi (YHK) o‘rtasida o‘zaro anglashuv memorandumini imzolanihi bilan boshlandi. 1994 yil 16 noyabrda tomonlar o‘rtasida diplomatik munosabatlar o‘rnatildi. Yevropa Ittifoqi va O‘zbekiston o‘rtasidagi Sheriklik va hamkorlik to‘g‘risidagi bitim 1996 yil iyunda Florensiyada davlat rahbarlari darajasida imzolangan. Kengaytirilgan sheriklik va hamkorlik to‘g‘risidagi amaldagi bitim 2022-yil 6-iyulda imzolangan.

O‘zbekiston-Yevropa Ittifoqi: hamkorlikning institutsional asoslari. Tomonlar tomonidan ushbu xalqaro shartnomalar doirasida qabul qilingan majburiyatlarning amalga oshirilishiga bugungi kunda faoliyat yuritayotgan YI – O‘zbekistonning oltita qo‘shma organlari: YI – O‘zbekiston hamkorlik Kengashi; parlament hamkorlik qo‘mitasi; YI – O‘zbekiston hamkorlik qo‘mitasi; iqtisodiyot, savdo va investitsiyalar bo‘yicha qo‘mita; odil sudlov, ichki ishlar, inson huquqlari va tegishli masalalar qo‘mita; hamkorliknin rivojlantirish bo‘yicha qo‘mita

O‘zbekiston va Yevropa Ittifoqi o‘rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish va kengaytirishda O‘zbekiston Prezidentining Yevropa Ittifoqi rahbariyati, Yevropa davlatlari va hukumatlari rahbarlari bilan doimiy aloqalari muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Prezidentining Fransiya, Germaniya va Vengriyaga samarali rasmiy tashriflari bo‘lib o‘tdi. Ushbu tashriflar natijasida siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiya, madaniy-gumanitar va boshqa sohalarda kelishuvlarga erishildi. Germaniya Prezidenti Frank-Valter Shtaynmayerning O‘zbekistonga javob tashrifi muvaffaqiyatli o‘tdi.

2019-2022 yillarda O‘zbekistonga Yevropa kengashi raisi D. Tusk; YIning tashqi ishlar va xavfsizlik siyosati bo‘yicha Oliy vakili, YI komissiyasi vitse-prezidenti J. Borrel; Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyo bo‘yicha maxsus vakili teri Xakala; tashqi ishlar va xavfsizlik siyosati bo‘yicha Oliy vakili Federiko Mogerini; Yevropa komissiyasi vitse-prezidenti Margaritis Sxinas va YIning yuqori martabali boshqa vakillari tashrif buyurdi. So‘nggi yillarda “O‘zbekiston Respublikasi – Yevropa Ittifoqi” hamkorlik Kengashining parlament hamkorlik qo‘mitasi, “O‘zbekiston – Yevropa Ittifoqi” ning rivojlanish sohasidagi

hamkorlik masalalari bo'yicha kichik qo'mitasi, adolat va ichki ishlar, inson huquqlari va turdosh masalalar bo'yicha sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitim qo'mitasi bir qator majlislari o'tkazildi.

Prezident Mirziyoyev ishbilarmonlik muhiti, sud-huquq tizimi va xavfsizlik xizmatlari, mehnat sharoitlari, ma'muriy javobgarlik va samaradorlikni oshirish bo'yicha ko'plab ulkan islohotlarni amalga oshirdi. Yangi rahbariyat qo'shni davlatlar bilan, xususan, Tojikiston va Qirg'iziston bilan chegara va suv xo'jaligi masalalari (Tojikistondagi Rogun va Farhod to'g'onlari, Qirg'izistondagi Qambarota to'g'oni) va chegaralarni demarkatsiya qilish bo'yicha ziddiyatlarni bartaraf etish bo'yicha faol ish olib bordi.

2017 yil 10 noyabr kuni Samarqandda tashqi ishlar vazirlarining Yevropa Ittifoqi – Markaziy Osiyo uchrashuvi bo'lib o'tdi, unda YI tashqi ishlar va xavfsizlik siyosati bo'yicha Oliy vakili va Yevropa komissiyasi vitse-Prezidenti F.Mogerini ishtirok etdi. Tashrif tomonlarga ikki tomonlama kun tartibidagi barcha mavzular (iqtisodiyot, aloqa, xavfsizlik, qonun ustuvorligi) hamda mintaqaviy masalalarni muhokama qilish uchun yana bir imkoniyat berdi va 2018 yil 23 noyabrda Bryusselda bo'lib o'tadigan Yevropa Ittifoqi – Markaziy Osiyo vazirlari yig'ilishida muhokama qilindi. 2018 yil 26-27 martda Toshkentda Afg'oniston bo'yicha "Tinchlik jarayoni, xavfsizlik bo'yicha hamkorlik va mintaqaviy aloqalar" konferensiyasi bo'lib o'tdi. Tadbir Afg'oniston, Markaziy Osiyoning beshta davlati, BMT va boshqa manfaatdor tomonlarni Afg'onistonda tinchlik o'rnatish, mahalliy va mintaqaviy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash maqsadida birlashtirdi.

Siyosiy munosabatlar. YI 1991 yilda O'zbekiston bilan mamlakat mustaqillikka erishganidan so'ng munosabatlarni o'rnatdi. YI O'zbekistonga, birinchi navbatda, iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashishda millionlab yevrolik moliyaviy yordam beradi. 2007-2013 yillarda 71 mln yevro va 2014-2020 yillarda 168 mln evro ajratilgan. YI texnik va moliyaviy yordam orqali O'zbekistonning islohotlar dasturini qo'llab-quvvatlaydi va inson huquqlari, ommaviy axborot vositalari, samarali boshqaruv, xalqaro manfaatlarga oid barcha masalalar bo'yicha O'zbekiston hukumati bilan muntazam hamkorlik qiladi. YI va O'zbekiston Respublikasi o'rtasidagi hamkorlik va hamkorlik to'g'risidagi bitim 1999 yildan beri amal qilib kelmoqda. U siyosiy muloqot, tegishli boshqaruv, adolat va ichki ishlar bilan bog'liq masalalar bo'yicha hamkorlik, demokratiya va inson huquqlari, savdo, biznes va

investitsiya munosabatlari, iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik va texnik ko'mak kabi kengroq munosabatlar uchun asos yaratadi.

Ikkala tomonning parlamentlari ham muntazam uchrashuvlar o'tkazadilar. 2018 yil oxiridan boshlab YI va O'zbekiston Kengaytirilgan sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitim bo'yicha muzokaralar olib bormoqda. Bu O'zbekistonda, jumladan savdo sohasida munosabatlarni mustahkamlash va joriy islohotlarni qo'llab-quvvatlashga bo'lgan umumiy qiziqishni aks ettiradi. Yevropa Ittifoqining 2019 yilgi Markaziy Osiyo strategiyasi 2007 yilgi oldingi strategiyaga asoslangan ushbu hamkorlik uchun umumiy mintaqaviy asosni taqdim etadi.

Iqtisodiy munosabatlar. YI har yili O'zbekistonga, birinchi navbatda iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashishga qaratilgan moliyaviy yordam ko'rsatadi. 2017 yildan boshlab Yevropa investitsiya banki va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki O'zbekiston bilan hamkorlikni tikladi va joriy loyihalar soni va hajmi sezilarli darajada oshdi. 2014-2020 yillarda YIning O'zbekistonga moliyaviy yordami 168 mln yevroni tashkil etdi, bu 2007-2013 yillarga nisbatan 124%ga ko'pdir. Indikativ dastur doirasida 2014 yildan 2020 yilgacha O'zbekiston uchun YIning rivojlanish bo'yicha yordami qishloq joylarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu qo'llab-quvvatlash suvni barqaror boshqarish va sug'orish, bog'dorchilik, chorvachilik, kasb-hunar ta'limi va mahalliy ma'muriy islohotlar loyihalarini o'z ichiga olgan. Yevrokomissiyaning ustuvor yo'nalishlariga rioya qilgan holda, YI 2021-2027 yillar uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar va sohalarni taklif etadi: samarali boshqaruv va raqamli transformatsiya; inklyuziv, raqamli va yashil o'sish; smart ekologik toza agro oziq-ovqat sektorini rivojlantirish.

26.2 §. Hamkorlikning iqtisodiy asoslari. Savdo va investitsiyalar

YI O'zbekistonni bir tomonlama universal preferensiyalar sxemasi (GSP) doirasida barqaror rivojlanishni rag'batlantirish va yaxshi boshqaruvning maxsus tizimi (GSP+) ning 9-benefitsiar mamlakati deb tan oldi. 2021 yil 10 apreldan YI ushbu kelishuv doirasida O'zbekistondan import qilinadigan tovarlarga imtiyozli tariflarni qo'llashni boshladi. GSP tomonidan qamrab olingan tovar pozitsiyalarining uchdan ikki qismiga tariflarni bekor qilish eksportning o'sishi uchun imkoniyatlar yaratadi va mamlakatga qo'shimcha investitsiyalarni jalb qiladi. Bu O'zbekistonning ishonchli va istiqbolli iqtisodiy hamkor sifatidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. GSP+ YIga 27 ta tegishli GSP+ konventsiyalarining samarali bajarilishini doimiy ravishda nazorat qilish

majburiyatini beradi. Amaldagi Sheriklik va hamkorlik to‘g‘risidagi bitimga muvofiq, YI va O‘zbekiston bir-biriga nisbatan eng qulay rejimni taqdim etadi:

- import va eksportga qo‘llaniladigan bojxona bojlari va yig‘imlari;
- import qilinadigan tovarlarga qo‘llaniladigan to‘g‘ridan to‘g‘ri va bilvosita soliqlar;
- ichki bozorda tovarlarni sotish, sotib olish, tashish, tarqatish va ulardan foydalanish bilan bog‘liq qoidalar.

YI O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a‘zo bo‘lish uchun ariza topshirishda texnik yordam ko‘rsatmoqda. YI va O‘zbekiston Respublikasi o‘rtasida 1999 yildan buyon amal qilib kelayotgan *Sheriklik va hamkorlik to‘g‘risidagi bitim* (SHT) ikki tomonlama munosabatlarni yanada kengaytirishga zamin yaratdi. Siyosiy muloqot; tovarlar savdosi; biznes va investitsiyalar; intellektual, ishlab chiqarish va tijorat mulkini himoya qilish; Qonunchilik hamkorligi; iqtisodiy hamkorlik; demokratiya va inson huquqlari bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha hamkorlik; noqonuniy faoliyatning oldini olish bo‘yicha hamkorlik; madaniy hamkorlik va texnik yordam sohasidagi moliyaviy hamkorlik SHTda yoritilgan. 2017 yildan boshlab O‘zbekistonning yangi rahbariyati sheriklik va hamkorlik to‘g‘risidagi bitimni (SHT) rasmiy ravishda yangilashni talab qilmoqda.

2022-yilda O‘zbekiston bilan YI o‘rtasidagi umumiy savdo hajmi qariyb 16 foizga o‘sgani holda, 4,5 milliard dollarni tashkil qilgan, bunday o‘shishga O‘zbekistonning maxsus GSP+ imtiyozlar tizimiga kiritilishi katta turtki bo‘ldi. O‘zbekistonning mazkur tizimga kiritilishi milliy eksportchi korxonalarga Yevropa bozorlariga 6200 turdagi mahsulotlarni hech qanday bojxona to‘lovlarisiz olib kirish imkonini beradi. Lekin kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston va YEI mamlakatlari o‘rtasida iqtisodiy hamkorlik aloqalarini yangi bosqichga olib chiqish borasida ishga solinmagan imkoniyatlar juda katta.

2022-yil iyul oyida O‘zbekiston bilan kengaytirilgan sheriklik va hamkorlik to‘g‘risidagi Bitimning tasdiqlanishi o‘zaro munosabatlar rivojida muhim bosqich bo‘lib, hamkorlikni yanada yaxshilash va chuqurlashtirish, uni faoliyatning yangi sohalariga tarqatishga xizmat qilmoqda. 2022 yil 18 noyabrda Samarqandda bo‘lib o‘tgan YEIning Markaziy Osiyo bilan o‘zaro bog‘liqligi bo‘yicha “Markaziy Osiyo – Yevropa Ittifoqi: barqaror rivojlanish uchun global darvoza” mavzusidagi birinchi konferensiya O‘zbekistonning xalqaro maydonda yangi mavqega ega bo‘lgani, o‘z iqtisodiyoti va eksport yo‘nalishlarini diversifikatsiya

qilishga shayligining yorqin namunasidir. Ushbu konferensiyani o‘tkazish g‘oyasi 2021 yilda O‘zbekiston tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, mazkur tadbir Yevropa va butun Markaziy Osiyo mintaqasidan 500 dan ziyod ishtirokchilar, xususiy sektor vakillari, xalqaro moliya institutlari va albatta, hukumatlarni birlashtirishga muvaffaq bo‘ldi. Konferensiyani o‘tkazishdan ko‘zlangan maqsad – YI va Markaziy Osiyo mamlakatlariga mavjud salohiyatni ochish, ham Markaziy Osiyo ichida, ham Markaziy Osiyo va Yevropa o‘rtasida mustahkam aloqani yo‘lga qo‘yishga yordam beradigan usullarni birgalikda aniqlash va kelishishdan iborat bo‘ldi.

Yevropaning “Global darvoza” strategiyasi doirasida ilgari surishga alohida e‘tibor qaratildi. Shu munosabat bilan Markaziy Osiyo va Yevropaning transport-kommunikatsiyaviy bog‘liqligini, eng avvalo, “O‘rta marshrut” deb nom olgan Transkaspiy tranzit yo‘lagini shakllantirish orqali rivojlantirish maqsadida sa’y-harakatlarni birlashtirish muhimdir. 2024 yilda Samarqand shahrida “Yevropa Ittifoqi – Markaziy Osiyo” birinchi rasmiy sammiti bo‘lib o‘tadi. Ushbu tadbir do‘stona aloqalarimizning yangi sahifasini ochishi shubhasiz”.

27-BOB. MARKAZIY OSIYONING MINTAQAVIY INTEGRATSIYASI

27.1 §. Integratsion jarayonlar Markaziy Osiyoning kelajagi

Markaziy Osiyoning boy tabiiy resurslari va strategik joylashuvi uni xalqaro siyosiy va iqtisodiy tuzilmani tuzatishda muhim rol o'ynaydi. Markaziy Osiyo integratsiyasi mavzusi uzoq vaqtdan beri turli manfaatdor tomonlar o'rtasida qizg'in bahs-munozaralarni keltirib chiqarmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqillikka erishgandan so'ng ularning mintaqaviy integratsiya jarayonini uchta alohida bosqichga ajratish mumkin.

1990 yildan 2005 yilgacha bo'lgan dastlabki bosqich mintaqaning yangi suveren davlatlari o'rtasida hamkorlikdagi sa'y-harakatlarning paydo bo'lishi bilan ajralib turardi. Bu davrda Markaziy Osiyo Ittifoqi tashkil etilib, keyinchalik Markaziy Osiyo Hamkorlik Tashkilotiga aylantirildi. 2005 yildan 2016 yilgacha davom etgan keyingi bosqich Markaziy Osiyo doirasidagi mintaqaviy integratsiya nuqtai nazaridan turg'unlik davrini keltirib chiqardi. Bu, birinchi navbatda, Markaziy Osiyo Hamkorlik Tashkilotining Yevrosiyo iqtisodiy Ittifoqiga qo'shilishi bilan bog'liq edi. 2017 yildan hozirgacha davom etayotgan hozirgi bosqich mintaqaviy integratsiyadagi sa'y-harakatlarning qayta tiklanishiga guvoh bo'ldi. Markaziy Osiyo mamlakatlari mintaqaviy muammolar va muammolarni hal qilish va hal qilish bo'yicha har yili maslahat uchrashuvlarini boshladilar, bu esa mamlakatlar o'rtasidagi hamkorlik va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan yangi majburiyatni anglatadi.

Bu sa'y-harakatlar asosan O'zbekiston tomonidan amalga oshirilmoqda. Prezident Sh.Mirziyoyev 2016 yilda hokimiyat tepasiga kelganidan buyon islohotlar va tashqi dunyo uchun ochiqlikni boshladi, Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy hamkorlik darajasini oshirishga ustuvor ahamiyat berdi. O'zbekiston transmintaqaviy loyihalar orqali mintaqaviy integratsiya va aloqani rivojlantirish bo'yicha ko'plab tashabbuslarni ilgari surdi. Markaziy Osiyoda mintaqaviy integratsiya jarayoni O'zbekistonning viza talablarini yumshatish to'g'risidagi yaqinda qabul qilgan qarori bilan muhim qadam tashladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi yillarda O'zbekiston va Markaziy Osiyoning boshqa davlatlari o'rtasida odamlar harakati kuchaygan. 2017-2018 yillarda O'zbekistonga qo'shni davlatlardan tashrif buyuruvchilar soni sezilarli darajada oshdi. O'sha davrda O'zbekiston Qozog'istondan

2,3 mln, Qirg'iziston va Tojikistondan har biri 1,4 mln va Turkmanistondan 600 000 kishi kelgan.

O'zbekistonlik diplomat I.Nematovning fikricha, Qirg'iziston-O'zbekiston davlat chegarasini kesib o'tish bundan besh yil avvalgi 200-300 kishidan hozirgi kunda 30000 ga yetdi. Tojikiston bilan tuzilgan kelishuv barcha 17 chegara punktlarining ishlashiga imkon berganligini, ular ilgari yopiq bo'lganligini xabar qildi. Natijada, Tojikiston-O'zbekiston chegarasini kesib fuqarolarning kundalik transport yetdi 20,000. O'zbekiston turli mintaqaviy transport tashabbuslarida faol manfaatdor hisoblanadi va ularni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. 6 mlrd dollarlik Trans-afg'on temir yo'l loyihasi mavjud bo'lib, 2027 yilgacha yakunlanishi ko'zlangan. Temir yo'l Janubiy Osiyo va Markaziy Osiyodagi O'zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston kabi qo'shni davlatlar o'rtasida transport aloqasini ta'minlaydi. Bu tovar, inson va xizmatlar harakatini osonlashtiradi, mintaqada savdo-iqtisodiy integratsiyani rivojlantiradi. Yigirma yildan beri muhokama qilinayotgan Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'l loyihasi mavjud. Temir yo'lning qurilishi uch mamlakat 2021 yil sentyabrda texnik-iqtisodiy asoslashni birgalikda moliyalashtirish to'g'risida shartnoma imzolaganidan so'ng tezlashdi. Loyiha butun mintaq uchun iqtisodiy va strategik foyda keltirishi kutilmoqda.

Trans-Afg'oniston va Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'l loyihalari temir yo'l infratuzilmasi Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlik va taraqqiyotni qanday rivojlantirishi mumkinligiga misoldir. Turli bozorlarni birlashtirgan ushbu loyihalar mintaqadagi savdo, harakatchanlik va xavfsizlikni kuchaytirishi, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy taraqqiyot uchun yangi imkoniyatlar yaratishi mumkin. Mintaqaviy integratsiyaga yana bir turtki sifatida O'zbekiston qo'shni davlatlar bilan chegaralarini chegaralash va chegaralashda sezilarli yutuqlarga erishdi. O'zbekiston va Tojikiston, O'zbekiston va Qirg'iziston o'rtasidagi chegara nizolarining hal etilishi mintaqaviy barqarorlik, hamkorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'zbekiston nafaqat o'zining chegara masalalarini hal qilishga e'tibor qaratdi, balki qo'shnilariga chegara nizolarini hal qilishda yordam berishda ham konstruktiv rol o'ynadi. Bu 2021 yil aprelda Tojikiston-Qirg'iziston chegarasidagi inqirozda Mirziyoyev tomonidan ko'rsatilgan yordamda yaqqol namoyon bo'ldi.

O'zbekistonning bu boradagi sa'y-harakatlari uni Markaziy Osiyoda mintaqaviy yetakchi sifatida joylashtirish, mintaqaning umumiy barqarorligi va rivojlanishiga hissa qo'shish imkoniyatiga ega. Bu

tashabbuslar O'zbekiston mintaqaviy hamkorlik va integratsiyani tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirganidan dalolat beradi.

Birinchidan, o'zbek diplomatiyasini qayta yo'naltirish integratsiya jarayoniga katta qiyinchilik tug'dirishi mumkin. I.Karimov davrida mamlakat izolyatsion va avtoritar yondashuvga amal qilib, uning mintaqaviy integratsiyasiga to'sqinlik qildi. 2017 yildan beri, Sh. Mirziyoyev davrida mamlakatda mintaqaviy munosabatlarni rivojlantirgan yanada ochiq va hamkorlik diplomatiyasi qabul qilindi. COVID-19 pandemiyasi ilgari tezlashgan integratsiya jarayonini sekinlashtirdi. Mintaqadagi suv tanqisligi muammolari O'zbekiston siyosatini o'zgartirishi va integratsiya jarayoniga ta'sir qilishi mumkin.

Ikkinchidan, Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida jamoaviy o'ziga xoslikning yo'qligi mintaqaviy integratsiyaning rivojlanishi uchun katta to'siqdir. Markaziy Osiyo mamlakatlari tarixiy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy omillar ta'sirida Markaziy Osiyo mintaqaviy o'ziga xosligi to'g'risida hanuzgacha turlicha qarashlarga ega. Qozog'iston va Qirg'iziston Yevrosiyo iqtisodiy Ittifoqiga a'zo bo'lib, o'zlarini Yevropaning bir qismi deb bilishadi, O'zbekiston va Turkmaniston esa ko'proq Osiyo va Islom dunyosiga yo'naltirilgan. Ulardan ba'zilar Sovet merosini qadrlashadi, boshqalari esa milliy suverenitetini ta'kidlaydilar. Ushbu umumiy identifikatsiyaning yo'qligi Markaziy Osiyo integratsiyasini uzluksiz boshlash yoki rivojlantirish uchun uzoq muddatli qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, chunki bu Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida o'zaro ishonch, hurmat va tushunishni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Uchinchidan, SHHT va YOIH kabi tashkilotlar Markaziy Osiyoning mintaqaviy integratsiyasiga bir necha jihatdan to'sqinlik qilmoqda. SHHT va EEUNI Xitoy va Rossiyaning geosiyosiy kun tartibi boshqaradi, ular Markaziy Osiyo mamlakatlari manfaatlari va ehtiyojlariga mutlaqo mos kelmaydi. Xitoyning ShHT bilan chambarchas bog'liq bo'lgan "bir kamar, bir yo'l" tashabbusi Markaziy Osiyoning ayrim mamlakatlarida qarz tuzoqlari, ekologik muammolar va ijtimoiy tartibsizliklarni keltirib chiqargani uchun tanqid qilindi.

O'zbekiston iqtisodiy va siyosiy integratsiya dinamikasiga ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega. Barqaror integratsiyaga erishishda O'zbekiston va boshqa mintaqaviy ishtirokchilar uchun ishonchni mustahkamlash choralarini ilgari surishlari, nomutanosibliklarni bartaraf etish va Markaziy Osiyodagi barcha mamlakatlarni bog'laydigan infratuzilmani rivojlantirishlari zarur. Faqatgina inklyuziv hamkorlik va

integratsiya orqali mintaqqa iqtisodiy o'sish va barqarorlik uchun o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirish mumkin.

27.2 §. Markaziy Osiyo va Afg'oniston munosabatlari

Afg'oniston bilan alohida – “*Markaziy Osiyo+Afg'oniston*” formatida hamkorlikni rivojlantirishi maqsadga muvofiq. Mintaqa diplomatiyasining muhim yutuqlaridan biri ham turli formatlar kesimida diplomatik aloqalarni mustahkamlash va unda ustuvorlik mintaqani yaxlit holda namoyon etish hisoblanadi (*S5+1, Markaziy Osiyo+Yaponiya, Markaziy Osiyo+Xitoy, Markaziy Osiyo+YEI*). Mintaqadagi suv zahiralarining 90%ga yaqini Qirg'iziston va Tojikiston hududlarida shakllanadi. O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston uchun suv qishloq xo'jaligida juda zarur. Buning uchun Qirg'iziston va Tojikiston elektr yo'qotishlarini qoplashda Turkmaniston gazidan foydalanib, O'zbekiston IESlari ko'proq elektr energiya ishlab chiqib, qish mavsumida Tojikiston va Qirg'izistonga yetkazib berishi maqsadga muvofiq.

Markaziy Osiyo rahbarlari 2023 yil sentyabrda BMT Bosh Assambleyasi sammitida ishtirok etish asnosida Nyu Yorkda Bayden va Berlinda Germaniya kantsleri O.Scholz mezbonlik qilgan sammitda ishtirok etishdi¹⁶. Ukrainadagi urush nafaqat AQSh va Markaziy Osiyo, balki Yevropa va mintaqqa o'rtasidagi munosabatlarni keng miqyosda qayta ko'rib chiqishni ta'minladi. Bayonotda “O'rta koridor”ning ma'qullanishi alohida qayd etildi, bu kontseptual ravishda Yevrosiyo yuragi bo'ylab savdo va transport tarmog'i bo'lib, yillar davomida turli nomlar bilan tanilgan, Trans-Kaspiy xalqaro transporti. Markaziy Osiyo bilan barqaror transport aloqalari bo'yicha yaqinda o'tkazilgan Yevropa tadqiqotida Qozog'istonning janubini kesib o'tgan Markaziy Trans-Kaspiy tarmog'i Yevropa va Markaziy Osiyo o'rtasidagi barqaror transport aloqalarini ta'minlaydi. Yevropa komissiyasi tomonidan Markaziy Osiyo bo'yicha 2019 yilgi YI strategiyasi va 2021 yilgi Global darvoza strategiyasini amalga oshirishga qaratilgan tadqiqot Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki tomonidan 2021 yil noyabrdan 2023 yil iyungacha amalga oshirildi.

Qozog'iston neft Rossiya “Dostyk” quvuri orqali Germaniyaga tashiladi. Osiyoni Yevropa bilan bog'laydigan va Janubiy koridor va

¹⁶ German Chancellor Scholz, Five Central Asian Leaders Meet As Berlin Looks To Blunt Moscow's Influence www.rferl.org/a/germany-central-asian-leaders-scholz-talks-berlin/32615890.html

Shimoliy yo‘lakka muqobil bo‘lgan Markaziy koridorning ahamiyati ta’kidlandi. Muhokamalar davomida Yevropa Ittifoqi va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi aloqani ushbu yo‘lak orqali ta’minlash kerakligi kelishib olindi. Markaziy koridor Rossiyadan Evropa Ittifoqiga mustaqil savdo yo‘lini taklif qiladi, u ta’minot zanjirini diversifikatsiya qilishni, shuningdek, energiya va xom ashyoga xavfsiz etib borishni xohlaydi. Markaziy koridor va infratuzilma loyihalarini rivojlantirishni Xitoyning kamar va yo‘l tashabbusiga alternativ sifatida ishlab chiqilgan Global darvoza tashabbusi orqali moliyalashtirishga qaror qilindi.

YI tomonidan moliyalashtiriladigan ushbu yo‘nalishda Janubiy Kavkaz Markaziy Osiyo resurslarini Yevropa bozoriga olib chiqishda birinchi o‘ringa chiqadi. Chunki yo‘nalishlardan biri Qozog‘iston, O‘zbekiston va Turkmaniston orqali Kaspiy dengiziga, undan esa Ozarbayjon, Gruziya va qora dengiz orqali 4250 km temir yo‘l va 500 km dengiz transporti orqali Yevropaga o‘tishdir. Germaniya va hatto Fransiya qora dengiz yo‘lining rivojlanishiga ahamiyat beradi

Markaziy Osiyo-GFR (C5+RFN) formatidagi birinchi rahbarlar sammiti 29 sentyabrda Berlinda bo‘lib o‘tdi. Mintaqaning beshta rahbari kantsler Olaf Sholz va Prezident Frank-Valter Shtaynmayer bilan ham guruh sifatida, ham ikki tomonlama uchrashdi. Tadbirda Qozog‘iston, Qirg‘iziston, O‘zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston rahbarlari Germaniya Sharqiy Biznes Assotsiatsiyasining iqtisodiy forumida 40 nafar taniqli nemis biznes vakillari ishtirok etdilar. Uchrashuv arafasida Qozog‘iston Prezidenti Qasim-Jomart Tokayev Berlin Global muloqot forumida ishtirok etdi. Sammitdan keyingi qo‘shma bayonotda Markaziy Osiyo mamlakatlari va Germaniya o‘rtasidagi munosabatlar strategik mintaqaviy sheriklik darajasiga ko‘tarilganligi va ushbu formatdagi uchrashuvlar davom etishi e‘lon qilindi. Markaziy Osiyoda hamkorlikning o‘sishiga hissa qo‘shadigan energetika (shu jumladan tabiiy resurslar), iqlim va atrof-muhitni muhofaza qilish, xalqlararo aloqalarni mustahkamlash kabi hamkorlikning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab oldilar. Germaniya mintaqadagi mamlakatlarga suv va mineral resurslarni barqaror boshqarishda yordam berish uchun sherik va donorlar tashabbusi yaratilishini e‘lon qildi.

Markaziy Osiyoning besh rahbarining Germaniyaga tashrifi C5+1 formatini davom ettiradi. So‘nggi bir yarim yil ichida ‘Markaziy Osiyo beshligi’ ning Xitoy, Evropa Ittifoqi va Rossiya Federatsiyasi rahbarlari bilan uchrashuvlari bo‘lib o‘tdi. Berlin sammiti oldidan mintaqqa prezidentlari va AQSh o‘rtasidagi birinchi muzokaralar 2023 yil 19

sentyabr kuni BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasida bo'lib o'tdi. An'anaviy tarzda Rossiya va Xitoy ta'sir doiralari o'rtasida qolgan Markaziy Osiyo o'zining subyektivligini oshirmoqda; shu bilan birga, Xitoy, AQSh va YIning siyosiy strategiyalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Rossiyadan tashqari tashqi o'yinchilar bilan munosabatlarni rivojlantirish uchun hozirgi ochiqlik mintaqaning o'zida ham hamkorlikni kuchaytirmoqda. Natijada, C5 formatini institutsionalizatsiya qilishga birinchi urinishlar qilingan. 14-15 sentyabrda Dushanbeda bo'lib o'tgan mintaqaviy sammitda formatning Muvofiqlashtiruvchi Kengashi tashkil etildi va muzokaralar davlat rahbari darajasiga ko'tarildi, bu avtoritar davlatlar rahbarlari o'rtasidagi shaxsiy munosabatlarning muhimligini hisobga olgan holda muhimdir.

Markaziy Osiyo mamlakatlari nuqtai nazaridan, Berlin tashrifi davomida ular mintaqada barqarorlikni saqlash va hamkorlikni mustahkamlash uchun Germaniya tomonidan siyosiy qo'llab-quvvatlanishi, Germaniya va YI bilan iqtisodiy hamkorligini oshirishi muhim ahamiyatga ega edi. Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun Germaniya bilan munosabatlarning strategik mintaqaviy sheriklik maqomiga ko'tarilishi YI va Germaniyaning Trans-Kaspiy xalqaro Transport yo'nalishi (O'rta yo'lak deb ataladigan) kabi butun mintaqaga foyda keltiradigan loyihalarni ishlab chiqish bo'yicha siyosiy irodasini tasdiqlaydi. Mintaqani Yevropa va Xitoy bilan bog'laydi). Ushbu yo'nalish bo'ylab Transport vaqtlari o'tgan yilgi 38-53 kundan atigi 19-23 kungacha qisqartirildi. Maqsad buni 14-18 kungacha qisqartirishdir. Afg'oniston xalqini gumanitar qo'llab-quvvatlash, suv va mineral resurslarni barqaror boshqarish bo'yicha maslahat va investitsiya mexanizmlarini mustahkamlash masalasi qo'shma deklaratsiyaga kiritilgani Markaziy Osiyo beshligi uchun keyingi muvaffaqiyatlardir. Yashil energiya, vodorod, qazilma yoqilg'i va nodir metallarini rivojlantirish sohalarida qo'shma loyihalar e'lon qilindi. Mintaqaning beshta mamlakati G'arbga foydali qazilmalar eksportini ko'paytirishga tayyorligi, yashil energiya loyihalariga ochiqqligi va mintaqadan Germaniyaga ishchi kuchini yetkazib berishga oshirishga tayyorligini e'lon qildi.

Markaziy Osiyodagi besh davlat rahbarlarining Berlinga tashrifi Germaniyaning mintaq bilan hamkorligini mustahkamladi. Ostona Berlining Markaziy Osiyodagi asosiy iqtisodiy hamkori (2022 yilda u mintaq bilan savdo-sotiqning 11 mlrd dollarlik hajmining deyarli 83%ini

tashkil qilgan) va shu yilning fevral oyidan boshlab Shvedtdagi neftni qayta ishlash zavodiga neft yetkazib bermoqda. Germaniya kapitalining Qozog'istondagi eng yirik sarmoyasi shved-nemis Svevind Energy Groupning shamol va quyosh elektr stantsiyasidir (investitsiya qiymati 50 mlrd dollar). U Rossiyadan olinadigan manbalarga alternativa bo'lishi mumkin bo'lgan energiya manbalariga ega bo'lgan mintqa va mamlakatlar, Xitoydan olib kelingan foydali qazilmalar bilan aloqalarni mustahkamlamoqchi.

Berlin sammiti Germaniyaning Markaziy Osiyodagi YIning mintaqaga nisbatan siyosatini shakllantiradigan va o'zaro munosabatlarni rivojlantirish uchun o'zaro manfaatli va nisbatan tortishuvsiz kun tartibini taklif qila oladigan davlat sifatida obro'sini tiklaydi; ushbu siyosat YIning Markaziy Osiyo bo'yicha 2019 yildagi strategiyasiga mos keladi. Tashrifda Germaniya tomoni ushbu strategiyani davom ettirishga va'da berdi; mamlakat kam uglerodli iqtisodiyotni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan *Global darvoza* va *Team Europe* tashabbuslari kabi YI loyihalarini qo'llab-quvvatlashda davom etadi. Markaziy Osiyo davlatlari uchun taklif ayniqsa jozibador, chunki u texnologiya, bilimlarni import qilishni o'z ichiga oladi; shu bilan birga, bu so'nggi 30 yil ichida Xitoy va Rossiya tomonidan yo'naltirilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga qo'shimcha hisoblanadi.

Ammo har qanday mamlakatning eng yuqori ulushi bo'lgan elektr energiyasining 60%dan ortig'ini ishlab chiqarishda atom energiyasiga tayanadigan Frantsiya uchun Markaziy Osiyo urani qiziqish uyg'otadi. Buning evaziga Qozog'iston frantsuz tilini, o'z muhandislari va mahalliy atom energetikasini rivojlantirmoqchio. 2023 yil 18 may kuni Sian shahrida Xitoy Prezidenti Si Tszinpin birinchi bo'lib Xitoy-Markaziy Osiyo sammitini chaqirdi. Ushbu format Vazirlar darajasidagi C5+1 Diplomatik Platforma 2015 yilda AQSH va mintaqaning beshta mamlakati o'rtasida tashkil etilgan, ammo davlat rahbarlari kiritilgan. AQSH, Qozog'iston Respublikasi, Qirg'iziston Respublikasi, Tojikiston Respublikasi, Turkmaniston va O'zbekiston Respublikasi prezidentlari BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasi davomida bo'lib o'tgan birinchi C1+ Prezidentlar sammiti munosabati bilan uchrashib keyingi hamkorlikning quyidagi tamoyillariga amal qilishga kelishdi. 2022 yilda C5+1 Kotibiyatining va Iqtisodiyot, energetika va atrof-muhit va xavfsizlik bo'yicha ishchi guruhlarining tashkil etilishi bizning aloqamizni yanada chuqurlashtirdi. USAID Energy Central Asia, kabi C5+1 dasturlari orqali AQSh va Markaziy Osiyo davlatlari mintaqaviy, toza

energiya savdosi va toza iqtisodiyot kelajagining iqtisodiy foydasini ochib beradi.

C5+1 Critical Minerals Dialogue. 2024 yil 8 fevral kuni Nyu-Yorkda AQSh Davlat departamentida Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston prezidentlari va prezident Bayden tomonidan 2023 yil 19 sentyabrda C5+1 Prezident Sammitida e'lon qilingan C5+1 Critical Minerals Dialogue(CMD)ning ochilish yig'ilishi bo'lib o'tdi.

Afrikadagi eng yirik kon konferentsiyasi – *Mining Indabadan* so'ng, iqtisodiy o'sish, energetika va atrof-muhit bo'yicha kotib o'rinbosari Xose V. Fernandez muhim mineral ta'minot zanjirlarini ta'minlash va mustahkamlash bo'yicha ilg'or hamkorlikni targ'ib qilib, u mintaqaning global muhim foydali qazilmalarni yetkazib berish zanjirlarida ishtirok etishga jalb qilish, iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash va toza energiya almashinuvini rivojlantirish, shu bilan birga Markaziy Osiyoning noyob ekotizimlarini himoya qilishga qaratilgan C5+1 CMD maqsadlari va vazifalari bo'yicha munozarani olib bordi. Tadbirga davlat kotibining Markaziy Osiyo masalalari bo'yicha yordamchisining o'rinbosari J. M. Pommershaym va AQSh hukumatining muhim foydali qazilmalar ustida ishlaydigan hamkasblari hamrohligida Davlat kotibining energetika resurslari bo'yicha yordamchisi Jefri Pyatt moderatorlik qildi.

C5+1 hamkorligi ruhida har bir mamlakat birgalikda muhim foydali qazilmalar maqsadlarini ilgari surish, jumladan bozorlarni diversifikatsiya qilish va texnologiyalarni barcha fuqarolarimizga foyda keltiradigan tarzda rivojlantirish uchun birgalikda ishlashning foydasini ta'kidladi. Muhokama qilingan tashabbuslar orasida AQSh Minerallar xavfsizligi bo'yicha sheriklik va Global infratuzilma va investitsiyalar uchun sheriklik imkoniyatlarini e'lon qildi. Kanadaning Toronto shahrida bo'lib o'tgan kon va qidiruv konvensiyasiga qadar Kanadaning Kon qidiruvchilar va ishlab chiquvchilar assotsiatsiyasi (PDAC), AQSh C5 mamlakatlaridan yangi sheriklik va investitsiya imkoniyatlarini targ'ib qilish va C5+1 doirasida milliy muvofiqlashtiruvchilar orqali muloqotni davom ettirish bo'yicha sa'y-harakatlarni qabul qildi¹⁷.

¹⁷ <https://www.state.gov/inaugural-c51-critical-minerals-dialogue-among-the-united-states-and-kazakhstan-the-kyrgyz-republic-tajikistan-turkmenistan-and-uzbekistan/>

28-BOB. MDH VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUNOSABATLARI

28.1 §. O‘zbekiston va MDH munosabatlari istiqboli

MDH 1991 yil 8 dekabrda RF Prezidenti B.Yeltsin, Ukraina Prezidenti L.Kravchuk va Belarus Respublikasi Oliy Kengashi raisi S.Shushkevich Belovejskaya pushchadagi Belarus hukumatining qarorgohi bo‘lgan Viskulida markazi Minskda bo‘lgan uchrashuvda tashkil etilgan. 1991 yil 21 dekabrda Olma-Otada postsovet hududida vujudga kelgan o‘n bir suveren davlat rahbarlari (Boltiqbo‘yi davlatlari va Gruziyadan tashqari) ushbu bitimga protokol, 1991 yil 21 dekabrda ushbu bitimga protokol imzoladilar. MDH ishtirokchi davlatlari Ozarbayjon Respublikasi, Armaniston Respublikasi, Belarus Respublikasi, Qozog‘iston Respublikasi, Qirg‘iziston Respublikasi, Moldova Respublikasi, RF, Tojikiston Respublikasi, Turkmaniston, O‘zbekiston Respublikasi va Ukraina hisoblanadi. Hamdo‘stlikning ijro etuvchi, ma‘muriy va muvofiqlashtiruvchi organi MDH Ijroiya qo‘mitasi bo‘lib, uning shtab-kvartirasi Minsk shahrida va Ijroiya qo‘mitasi bo‘limi Moskvada joylashgan. 2022 yilda Ostona sammitida MDHda 2025 yilni Ikkinchi jahon urushidagi g‘alabaning 80 yilligi - Natsizmga qarshi kurashda tinchlik va birlik yili deb e‘lon qilish to‘g‘risida qaror qabul qilindi.

MDH davlatlararo organlarini tashkil etishning intensiv jarayoni boshlandi, ulardan biri Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga a‘zo davlatlarning parlamentlararo Assambleyasi tashkil etilgan. 1992 yil 15 sentabrda Bishkekda (Qirg‘iziston) yangi tashkilotning birinchi yalpi Majlisi bo‘lib o‘tdi. Majlis ishtirokchilari MDH parlamentlararo Assambleyasining doimiy yashash joyi masalasini ko‘tarishdi. Fikr almashish jarayonida tashkilotni Sankt-Peterburgda joylashtirish to‘g‘risida qaror qabul qilindi. 1992 yil 28-29 dekabrda bino birinchi marta MDH MPa ikkinchi yalpi Majlisiga yig‘ilgan Hamdo‘stlik deputatlari oldida eshiklarni ochdi.

1995 yil 26 mayda MDH davlat rahbarlarining Minskda yig‘ilishida MDH davlat rahbarlari MDHga a‘zo davlatlarning parlamentlararo Assambleyasi to‘g‘risidagi Konvensiyani imzolaganlarida MDH davlat rahbarlari Kengashining mustaqil davlatlararo tashkilot maqomi mustahkamlandi. 1999 yilda Ukraina Olma-ota kelishuviga qo‘shildi, 2019 yilda esa O‘zbekiston Respublikasida ratifikatsiya tartib-taomillari yakunlandi. Hozirgi vaqtda

tashkilot tarkibiga 10 ta Hamdo'stlik mamlakatlari parlamentlari kiradi, yana bir palata – Afg'oniston Islom Respublikasi Milliy Assambleyasining Volesi Jirga 2006 yildan beri MDH PA faoliyatida kuzatuvchi sifatida ishtirok etmoqda.

2006 yil 10 fevralda MDH PA Si Kengashining Kiyevdagi sayyor majlisida MDH MP Ishtirokchi davlatlari fuqarolarining demokratiyani rivojlantirish, parlamentarizm va saylov huquqlariga rioya etilishini monitoring qilish xalqaro instituti to'g'risidagi Nizom tasdiqlandi. Hamdo'stlik mamlakatlaridagi demokratlashtirish jarayonlarini tahlil qilish, saylov tartib-taomillarini va ularda fuqarolik jamiyatining ishtirokini kuzatish uchun parlamentlararo Assambleyaning yangi organi tashkil etildi. 2007-2012 yillarda institutning Boku, Yerevan, Bishkek va Kishinyovda to'rtta filiali ochildi.

2012 yil 22 noyabrda MDH MPa Kengashi qarori bilan MDHga a'zo davlatlarning Yoshlar parlamentlararo Assambleyasi tashkil etildi. 1992 yil 27 martda Olmaotada Armaniston Respublikasi, Belarus Respublikasi, Qozog'iston Respublikasi, Qirg'iziston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi, Tojikiston Respublikasi va O'zbekiston Respublikasi parlamentlari raislari MDH parlamentlararo Assambleyasini tashkil etish to'g'risida bitim imzoladilar. Tashkilot turli siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni, parlament hamkorligining jihatlarini va boshqa umumiy manfaatlarni muhokama qilish uchun maslahat instituti sifatida ishlab chiqilgan.

Xronologiyasi

- 1991 yil 8 dekabrda MDHni tashkil etish to'g'risida bitim imzolandi;
- 1991 yil 21 dekabrda bitimga protokol imzolandi va Olmaota Deklaratsiyasi qabul qilindi;
- 1993 yil 22 yanvarda Hamdo'stlik Ustavi qabul qilindi;
- 1994 yil 30 martda BMT Bosh Assambleyasi MDHga kuzatuvchi maqomini berdi;
- 1994 yil 19 aprelda YuNKTAD MDHga kuzatuvchi maqomini berdi.

MDHning asosiy hujjatlari

- Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligini tashkil etish to'g'risidagi bitim (1991 yil 8 dekabr);
- Olmaota Deklaratsiyasi (1991 yil 21 dekabr);
- Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi to'g'risidagi nizom (1993 yil 22 yanvar);

- Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligini yanada rivojlantirish kontsepsiyasi;
- 2030 yilgacha bo'lgan davrda MDHning iqtisodiy rivojlanish strategiyasi;
- MDHga a'zo davlatlarning 2030 yilgacha bo'lgan davr uchun davlatlararo innovatsion hamkorlik dasturi;

2024 yil voqealari

- Rossiya Federatsiyasi Raisligi
- Ko'ngillilar harakati yili
- Madaniy poytaxti-Samarqand
- Sport poytaxti-Gyumri
- Yoshlar poytaxti-Toshkent

Hamkorlik yo'nalishlari

- Gumanitar hamkorlik; parlamentlararo hamkorlik; mintaqalararo va chegaralararo hamkorlik; umumiy siyosiy masalalar; huquqiy hamkorlik; xavfsizlik sohasidagi hamkorlik; ilmiy va texnik ma'lumotlarning davlatlararo almashinuvi sohasidagi hamkorlik; moliya sohasidagi hamkorlik; iqtisodiy hamkorlik

28.2 §. MDH formatida hamkorlik samarasi. MDH organlari:

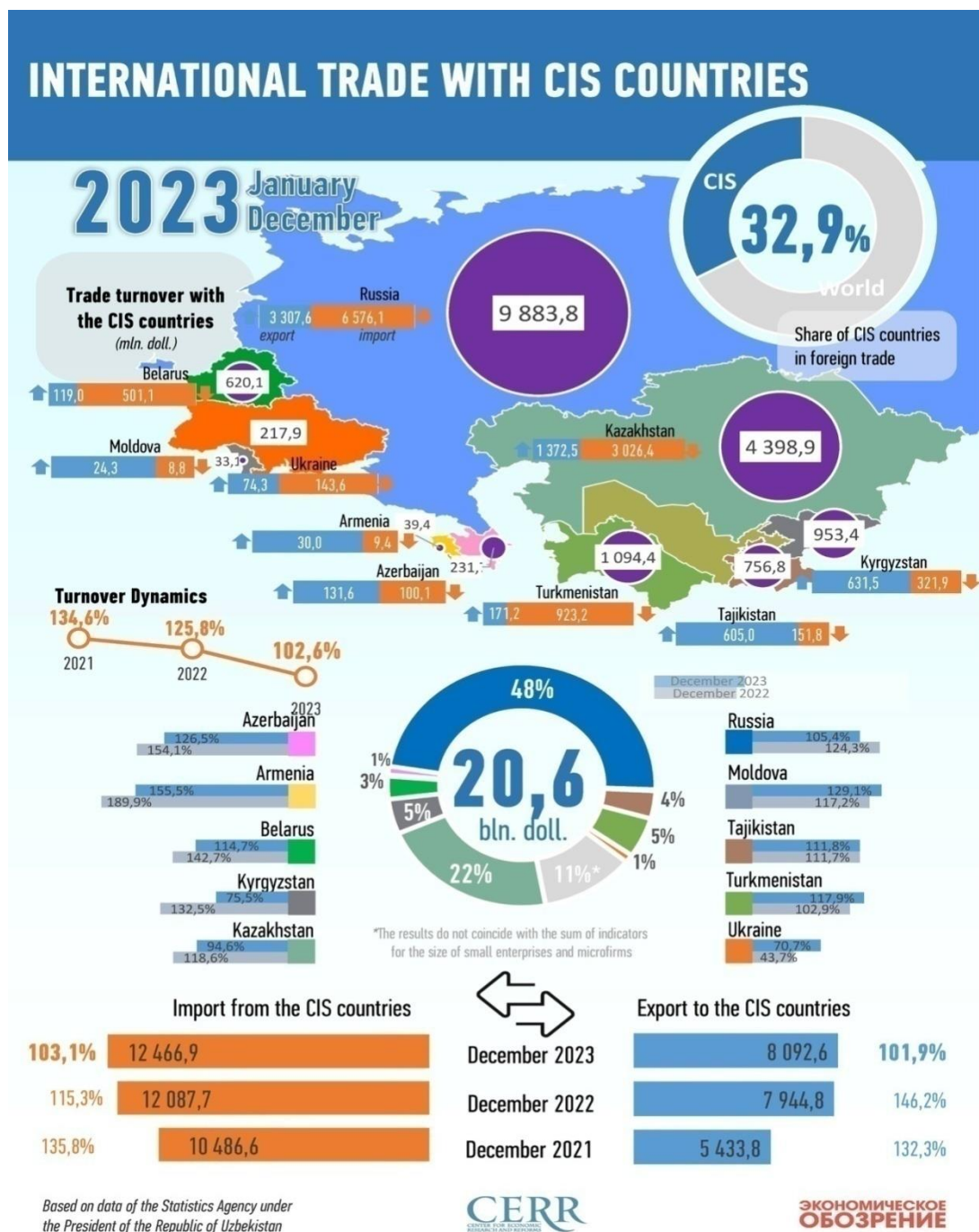
Davlat rahbarlari kengashi; Hukumat rahbarlari Kengashi; Tashqi ishlar vazirlari kengashi; iqtisodiy kengash; Doimiy vakolatli vakillar kengashi; Iqtisodiy masalalar bo'yicha komissiya; Parlamentlararo assambleya; Iqtisodiy sud.

Parlamentlararo Assambleyaning faoliyati uning yuqori xalqaro huquqiy subyekiga asoslangan. MDH Parlamentlararo assambleyasi to'g'risidagi Konvensiyaning 12-moddasiga muvofiq, u boshqa xalqaro huquq subyektlari bilan xalqaro shartnomalar tuzish huquqiga ega. Bu boshqa xalqaro tashkilotlar bilan har tomonlama hamkorlikni huquqiy asosda rivojlantirishga imkon beradi. MDH PA si dunyodagi bir qator yetakchi xalqaro tashkilotlar bilan shartnomalar tuzdi.

Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) va YUNISEFning 2023 yilgi hisobotiga ko'ra, dunyo bo'ylab 1,8 milliard kishi ichimlik suvini binolardan tashqarida joylashgan materiallardan yig'adi va 10 xonadondan yettitasida ayollar va qizlar birinchi navbatda suv yig'ish uchun javobgardir.

2018 yilda O'zbekiston Hamdo'stlikning iqtisodiyot, energetika, fan va innovasiyalar, jinoyatchilikka qarshi kurashish kabi sohalarda hamkorlik bo'yicha 10 dan ortiq tarmoq organlariga qo'shildi. MDH ishtirokchi-

davlatlarda sud-ekspertlik faoliyati sohasidagi sheriklikni rivojlantirishning asosiy maqsadi ob'ektiv ilmiy asoslangan ekspertizalar va ekspert tadqiqotlarini o'tkazish orqali fuqarolarning huquq va erkinliklari hamda o'z davlatlari manfaatlarini himoya qilish muammolarini hal qilishdan iborat. Muvofiqlashtiruvchi Kengash MDHning tarmoq hamkorligi organi sifatida sud ekspertizasi organlarining sud-ekspertlik faoliyatida o'zaro hamkorlik hamda xalqaro tashkilotlar va ularning tuzilmalari bilan konstruktiv hamkorlikni tashkil etish va muvofiqlashtirishni ta'minlaydi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi – davlatlararo tashkilot. 1991-yil 8-dekabrda Minskda Belarus, Rossiya, Ukraina tomonidan tuzilgan. Ana shu davlat rahbarlari imzo chekkan Bitimda SSSR chuqur tanazzulga uchrab parchalanib ketish natijasida yo‘q bo‘lganligi qayd qilindi, uchala davlat siyosiy, iqtisodiy, gumanitar, madaniy va boshqa sohalarda hamkorlikni rivojlantirishga intilishini bayon etdi. 1991-yil 21-dekabrda Bitimga Ozarbayjon, Armaniston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Moldova, Tojikiston, Turkmaniston, O‘zbekiston qo‘shildi, ular Belarus, Rossiya va Ukraina bilan birga MDHning maqsad va qoidalari to‘g‘risidagi Deklaratsiyaga Olmaota shahrida imzolashdi. 1993-yil dekabrda MDHga Gruziya qo‘shildi. 1993-yil yanvarda MDH Ustavi qabul qilindi, u davlatlarning inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlash, tashqi siyosiy faoliyatini muvofiqlashtirish, umumiy iqtisodiy makonni vujudga keltirish, transport va aloqa tizimlarini rivojlantirish, aholi sog‘lig‘i va atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy masalalar va immigratsiya siyosati, uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash, mudofaa siyosatida hamkorlik qilish va tashqi chegaralarni qo‘riqlashda birgalikda faoliyat yuritishni nazarda tutadi. MDH haqiqiy a‘zolari bilan birga MDH faoliyatining ayrim turlarida qatnashuvchi a‘zolar bo‘lishi mumkin. MDHning quyidagi organlari tashkil qilingan: Davlat boshliklari kengashi, Hukumat boshliklari kengashi, Tashqi ishlar vazirlari kengashi, Davlatlararo iqtisodiy qo‘mita, markazi SanktPeterburgda bo‘lgan Parlamentlararo assambleya va boshqa MDHning doimiy ishlovchi organi Minsk shahrida joylashgan Muvofiqlashtiruvchi maslahat qo‘mita hisoblanadi. Uning qoshida doimiy kotibiyat ishlaydi. Davlat boshliqlari kengashi 1 yilda kamida 2-marta o‘tkaziladi. MDH organlari faoliyati MDH Nizomi bilan tartibga solinadi. MDH o‘z faoliyati davomida haddan tashqari ko‘p qarorlar qabul qildi-yu, lekin aksariyat hollarda ularning kupi bajarilmadi. MDHga kiruvchi davlatlarning aholisi 283 mln. kishini tashkil etadi.

O‘zbekiston o‘z milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda MDHda ishtirok etmoqda. U MDHga davlatlar ustidan tuzilgan tashkilot sifatida emas, balki mustaqil davlatlarning harakatlarini muvofiklashtiruvchi organ sifatida qaraydi. MDH hududida davlatlarning teng huquqligi asosida yagona iqtisodiy makonni yaratish, tashkilotda umuman iqtisodiy munosabatlarning ustuvorligiga erishish, davlatlar o‘rtasida savdoiqtisodiy aloqalarni rivojlantirish uchun harakat qiladi.

29-BOB. SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTI INTEGRATION JARAYONLAR

29.1 §. ShHT miqyosida hamkorliklar rivoji

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) – sobiq SSSR hududida tashkil etilgan xalqaro mintaqaviy tashkilot. ShHTga a'zo davlatlar Qozog'iston, Qirg'iziston, Rossiya, Tojikiston, O'zbekiston, Xitoy. Tashkilot faoliyati 1996 yilda Rossiya va Xitoy o'rtasidagi munosabatlarning ikki tomonlama formatidan boshlandi. O'sha yili Tojikiston, Qirg'iziston, Qozog'iston, 2001 yilda O'zbekiston ShHTga qo'shildi. Bu sobiq SSSR hududidagi yagona mintaqaviy tuzilma bo'lib, 5 MDH mamlakatlari va Xitoyni o'z ichiga oladi. ShHT kollektiv xavfsizlik ligasi sifatida tashkil etilgan. Dastlab tashkilot doirasida xavfsizlik sohasidagi hamkorlik, shu jumladan terrorizmga qarshi kurash, narkobiznes va boshqalar ustuvor ahamiyat kasb etgan. Bunda asta-sekin savdo-iqtisodiy hamkorlik birinchi o'ringa chiqdi.

Xitoy ShHT mamlakatlarini istiqbolli bozor deb biladi va bu erda umumiy iqtisodiy makonni shakllantirishni xohlaydi. Aynan Xitoy hozirda ShHT doirasida savdo-iqtisodiy hamkorlikning asosiy dvigateli sifatida faoliyat yuritmoqda. Pekin ishtirokchi davlatlar hududidagi iqtisodiy loyihalarga katta moliyaviy mablag'larni investitsiyalashga qiziqish bildirmoqda. Shu maqsadda Xitoyning iqtisodiy rivojlanish jamg'armasi, Shanxay moliyachilari va ishbilarmonlari orasidan ShHT homiylari Assambleyasi tashkil etilishi rejalashtirilgan. Moskva Xitoy postsovet Markaziy Osiyoda iqtisodiy gegemonligini o'rnatishidan qo'rqadi. Rossiya tovarlar, xizmatlar, kapital, ishchi kuchining erkin harakati to'g'risida faqat MDH mamlakatlari bilan teng yoki iqtisodiy rivojlanishdan orqada qolishni afzal ko'radi. Arzon tovarlar va ishchi kuchini taklif qiladigan Xitoy bunga aniq taalluqli emas. Xitoy tovarlari Rossiya ishlab chiqaruvchilarini bozordan chiqarib yuborishi mumkin, xitoylik ishchilar Uzoq Sharqdagi ijtimoiy va demografik vaziyatni keskin o'zgartirishi mumkin. Moskva Xitoy bilan savdo-sotiqning kengayishi Rossiya uchun noqulay tendentsiyani mustahkamlashidan qo'rqadi: hozirda Rossiyaning Xitoyga eksportining 95%i tovarlarga to'g'ri keladi, xitoyliklar Rossiyaga asosan yuqori darajada qayta ishlangan mahsulotlarni eksport qiladilar.

Qozog'iston Xitoy bilan hamkorlik qilishga qat'iy qaror qildi. Ushbu sohada Xitoyga Qozog'iston energiya resurslarini (neft) yetkazib berishni

ko'paytirishga ustuvor ahamiyat beriladi. Xitoy ShHTning terrorizmga qarshi va iqtisodiy faoliyat o'rtasidagi ustuvor yo'nalishlarini teng ravishda taqsimlash kerak, deb hisoblaydi va kelajakda iqtisodiy strategiya tashkilot faoliyatida asosiy o'rinni egallashi mumkin. Rossiya, aksincha, ShHTning terrorizm, ekstremizm va separatizmga qarshi kurashda an'anaviy faolligini saqlab qolishni talab qilmoqda. Xitoy Rossiya va Markaziy Osiyo mamlakatlaridan farqli o'laroq, harbiy, terrorizmga qarshi tarkibiy qismni qurishdan manfaatdor bo'lmasligi mumkin, chunki Xitoy asosan Shinjon-Uyg'ur avtonom viloyatida terrorizm muammosini hal qildi.

Moskva ShHT zonasidagi iqtisodiy integratsiyani uzoqroq maqsad deb biladi, hozirgi vaqtda biz faqat taqqoslanadigan iqtisodiyotga ega bo'lgan 2 yoki 3 mamlakat o'rtasidagi alohida subregional integratsiya loyihalari haqida gapirishimiz mumkin. Pekin yaqin kelajakda ShHT doirasida yagona integratsiya makonini yaratishni talab qilmoqda.

Xitoy rasmiylari norasmiy ravishda Rossiya Hindiston manfaatlarini ShHTga yashirincha lobbichilik qilib, unga kuzatuvchi yoki mehmon maqomini olishga harakat qilmoqda, deb da'vo qilmoqda. Ushbu baza ShHT homiyligida terrorizm yoki giyohvand moddalar savdosiga qarshi kurash markazi sifatida faoliyat yuritishi mumkin. Xitoy Qirg'izistondagi vaziyat va Andijondagi 2005 yilgi tartibsizlikdan xavotirda, islomchilarning faolligi Xitoyning Shinjon-Uyg'ur avtonom tumanidagi vaziyatni beqarorlashtirishi mumkin.

Buni yuqori darajadagi qo'shma maxsus tadbirlarning natijalari aniq tasdiqladi: "BMT va ShHT: 2016 yil noyabrda Nyu-Yorkda tahdid va xatarlarga qarshi kurashish", BMTning giyohvand moddalar va jinoyatchilik boshqarmasi bilan birgalikda 2017 yil martda Venada tashkil etilgan – "BMT va ShHT giyohvandlikka qarshi kurashda: umumiy tahdidlar, qo'shma harakatlar". Shu munosabat bilan ShHTning eng muhim doimiy faoliyat ko'rsatuvchi organi – mintaqaviy aksilterror tuzilmasini yanada rivojlantirish rejalashtirilgan, uning samarali faoliyati quyidagilar bilan ko'rsatiladi: 2011-2015 yillarda ShHTga a'zo davlatlarning vakolatli organlari tomonidan ShHTning RATS muvofiqlashtiruvchi roli bilan tayyorgarlik bosqichida 20 ta terrorchilik hujumlarining oldi olindi; terroristik va ekstremistik xarakterdagi 650 ga yaqin jinoyatlarning oldi olindi; terrorchilarni tayyorlash uchun 440 baza va xalqaro terroristik tashkilotlarning 1700ga yaqin a'zolari tugatildi; noqonuniy qurolli tuzilmalarning 2700 ortiq ishtirokchilari, ularning sheriklari va jinoiy faoliyatda gumon qilingan shaxslar hibsga olindi;

terroristik va ekstremistik tashkilotlar faoliyatida ishtirok etgan 213 kishi ekstraditsiya qilindi, ularning aksariyati uzoq muddatli qamoq jazosiga hukm qilindi; 180 kishi qidiruvda deb e'lon qilindi; 600 ta qurol zahiralari aniqlandi, 3250 dan ortiq qo'lbola portlovchi qurilmalar, 10 mingga yaqin qurol, 450 mingga yaqin o'q-dorilar va 52 tonnadan ortiq portlovchi moddalar musodara qilindi. Internetdan terroristik, separatistik va ekstremistik maqsadlarda foydalanishga qarshi kurashish bo'yicha doimiy ravishda maqsadli ishlar olib borilmoqda.

29.2 §. ShHT barqaror kelajak poydevori

ShHTning ekstremistik faoliyat bugungi kunda paydo bo'layotgan eng xavfli hodisaning keng tarqalishiga javobi Ostona sammitida ShHTning ekstremizmga qarshi Konvensiyasining qabul qilinishi edi. Hujjat Shanxay terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi kurash konvensiyasi, ShHTning terrorizmga qarshi Konvensiyasi va ShHTga a'zo davlatlarning 2016-2018 yillarda terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi kurash bo'yicha hamkorlik dasturi hamda BMTning tegishli hujjatlari – BMTning Terrorizmga qarshi global strategiyasi bilan bir qatorda yangi tahdidlarga qarshi kurashish bo'yicha huquqiy bazani BMT xavfsizlik Kengashining tegishli qarorlari bilan mustahkamlashga qaratilgan. ShHTning ekstremizmga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiyasi xavfsizlikni mustahkamlash, vakolatli organlar hamkorligi samaradorligini oshirish va ushbu sohadagi qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan. Turli sohalardagi hamkorlik vazirlar va/yoki tegishli idoralar rahbarlarining (tashqi iqtisodiy-tashqi savdo faoliyati, transport, qishloq xo'jaligi, moliya, ta'lim, madaniyat, mudofaa va boshqalar uchun mas'ul vazirlar) uchrashuvlari bilan tartibga solinadi.

Iqtisodiyot va savdo vazirlari yig'ilishi yo'nalishi bo'yicha hamkorlikning asosiy yo'nalishlari

- tovarlar va xizmatlar savdosi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga ko'maklashish;
- raqamli iqtisodiyot;
- innovatsiyalar ;
- texnoparklar va startaplarni rivojlantirishga ko'maklashish ;
- kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish ;
- iqlim kun tartibi;
- uzoq va qishloq hududlarini rivojlantirish;
- mintaqalararo hamkorlik;
- iqtisodiyotda ayollarning ishtirokini qo'llab-quvvatlash

30-BOB. O‘ZBEKISTON: XAVFSIZLIK VA TASHQI SIYOSAT

30.1 §. O‘zbekiston va xavfsizlik dilemmasi

Gallup xalqaro tadqiqot instituti har yili eng xavfsiz mamlakatlar ro‘yxatini o‘z ichiga olgan Jahon qonuni va tartibi indeksini e‘lon qildi. uzreport.news xabariga ko‘ra O‘zbekiston 92 ball bilan o‘nta yetakchi davlat qatoriga kirdi. 100 balldan 97 ball bilan birinchi o‘rinni Singapur egalladi. Kuchli uchlikka Turkmaniston (97) va Xitoy (94) ham kirdi. O‘zbekistondan tashqari o‘ntalikka Islandiya, Quvayt, Norvegiya, Avstriya, Shveytsariya va BAA kiradi. Afg‘onistonning eng past reytingi atigi 43 ball to‘plagan. Jahon o‘rtacha ko‘rsatkichi 82 ballni tashkil etgan. Reyting turli mamlakatlar aholisi o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rov asosida tuziladi. Ularga politsiyaga ishonishadimi, tunda ko‘chalarda yurishdan qo‘rqishadimi, o‘tgan yili ularni yoki qarindoshlarini talon-taroj qilishganmi va hokazo savollar berilgan.

Ushbu maqsadga erishish uchun tashqi siyosat idorasi oldiga quyidagi vazifalar qo‘yilgan:

- mamlakatimizda olib borilayotgan demokratik islohotlarni hamda jamiyat va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning jadal jarayonlarini samarali amalga oshirish uchun mumkin qadar qulay tashqi siyosiy shart-sharoitlarni shakllantirish;

- Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni saqlash hamda mustahkamlash, mintaqani xavfsizlik va barqaror taraqqiyot hududiga aylantirish;

- jahonning yetakchi davlatlari va xalqaro tashkilotlar bilan strategik hamkorlik qilishning mutanosib, ko‘p qirrali tizimini shakllantirish;

- O‘zbekistonning mintaq va jahon siyosatidagi muhim yo‘nalishlar bo‘yicha xalqaro tashabbuslarini ilgari surish;

- mahalliy mahsulotlarning eksport hajmini oshirish va geografiyasini kengaytirish borasida ko‘maklashish;

- milliy iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va ilg‘or texnologiyalarni jalb etishda faol ko‘mak berish;

- mamlakatimizga turistlarni jalb qilish hamda turistik infratuzilmani rivojlantirish borasida amaliy yordam ko‘rsatish;

- transport va tranzit sohasidagi hamkorlikni kengaytirish va chuqurlashtirishda hamda xalqaro transport kommunikatsiyalari va logistik infratuzilmalarni rivojlanishiga ko‘maklashish;

- xorijdagi O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va yuridik shaxslari huquq va manfaatlarining har tomonlama himoya qilinishini ta'minlash;
- xorijda istiqomat qilayotgan vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlash.

O'zbekiston Rossiya bilan 2004 yil 16-iyunda imzolangan Strategik hamkorlik, 2005 yil 14-noyabrdagi Ittifoqchilik munosabatlari to'g'risidagi shartnomalar hamda 2012 yil 4-iyunda imzolangan O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida Strategik hamkorlikni chuqurlashtirish to'g'risidagi deklaratsiya asosida do'stona munosabatlarni har tomonlama mustahkamlash va tadrijiy rivojlantirish ikki mamlakat manfaatlariga to'liq mos keladi hamda mintaqadagi tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ikki tomonlama munosabatlarning eng muhim vazifalari O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 4-5-aprelda Rossiyaga davlat tashrifi va Rossiya Prezidenti V.V.Putinning 2018 yil 18-19 oktyabrda O'zbekistonga davlat tashrifida erishilgan kelishuvlarni to'liq amalga oshirilishini ta'minlashdan iboratdir.

O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri, AQSh bilan 2002 yil 12-mart oyida imzolangan O'zbekiston va AQSh o'rtasida Strategik sherikchilik va hamkorlikning asoslari to'g'risidagi deklaratsiyasi asnosida o'zaro manfaatli va konstruktiv hamkorlikni har tomonlama rivojlantirishdan iboratdir. O'zbekiston AQSh bilan mamlakatda amalga oshirilayotgan fuqarolik jamiyati asoslarini mustahkamlash va xalq turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan modernizatsiya jarayoni va islohotlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy-texnologik va madaniy-gumanitar sohalarida hamkorlikni yanada kengaytirishdan manfaatdor. Ikki tomonlama hamkorlikning muhim yo'nalishlari Afg'onistonda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash, transmilliy tahdid va xatarlarga qarshi kurashga ko'maklashishdan iboratdir.

O'zbekiston YI va Yevropa davlatlari bilan har taraflama manfaatli hamkorlikka muhim ahamiyat beradi. Yevropa mamlakatlari bilan hamkorlikni asosiy sohalarida savdo-sotiqni rivojlantirish, investitiya va moliya, zamonaviy texnologiyalar transferi, ilm-fan, texnika, ta'lim, ekologiya, sog'liqni saqlash, madaniyat va mintaqaviy xavfsizlik kabilar hisoblanadi. O'zbekiston asosiy e'tiborini Yevropaning ilg'or davlatlari, xususan Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Belgiya, Italiya, Ispaniya va boshqalar bilan ikki tomonlama hamkorlikni yuqori darajaga chiqarishga alohida e'tibor beradi.

O'zbekiston global muammolarni hal etishda muhim rol o'ynaydigan, yaqin qo'shni Xitoy bilan strategik hamkorlikni kuchaytirish tarafdori. Xitoy bilan munosabatlarni rivojlantirish 2012 yil 6-iyundagi Strategik hamkorlikni o'rnatish to'g'risidagi qo'shma deklaratsiya, 2013 yil 9-sentyabrdagi ikki tomonlama strategik hamkorlikni yanada rivojlantirish va chuqurlashtirish to'g'risidagi deklaratsiyasi va 2017 yil 12 maydagi "Har tomonlama strategik sheriklik munosabatlarini yanada chuqurlashtirish to'g'risida" qo'shma bayonotga asoslangan. O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev 2019-yil 24-27 aprelda "Bir makon, bir yo'l" Ikkinchi xalqaro forum doirasida ilgari surgan tashabbus va takliflarni to'liq amalga oshirish ikki mamlakat manfaatlariga mos keladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi dunyoning 142 ta davlati bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan. Toshkentda 46 ta chet el elchixonalari, 3 ta bosh konsullik, 13 nafar faxriy konsullar, 24 ta xalqaro tashkilotlar vakolatxonalari, 26 ta xorijiy xalqaro hukumatlararo va hukumat tashkilotlari vakolatxonalari, 1 ta savdo vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda.

Xorijiy mamlakatlarda va xalqaro tashkilotlarda O'zbekiston Respublikasining 59 ta diplomatik va konsullik vakolatxonalari mavjud. O'zbekiston 100 dan ortiq xalqaro tashkilotlarning a'zosi bo'lib, mamlakatimiz turli xil ko'p tomonlama hamkorlik tuzilmalari bilan o'zaro sherikchilik aloqalarini rivojlantiradi. Ikki mamlakatning neft va gaz sohasida yaqindan hamkorlik qilishi g'oyat muhim ahamiyatga ega. Muhim strategik xomashyoni eksport qilish yo'nalishlarini diversifikatsiya qilish imkonini bergan **"Turkmaniston-O'zbekiston-Qozog'iston-Xitoy"** transmilliy gaz quvurining qurilishi bo'yicha loyihaning amalga oshirilishi ikki mamlakatning ushbu sohadagi samarali hamkorligiga yaqqol misol bo'la oladi.

O'zbekistonning BMT va uning ixtisoslashgan muassasalari bilan hamkorligi. O'zbekiston yangi suveren, mustaqil davlat sifatida Birlashgan Millatlar Tashkilotiga 1992-yil 2-martda a'zo bo'ldi. Mamlakatimiz ushbu tarixiy voqeadan keyin o'tgan vaqt mobaynida BMT va uning ixtisoslashgan muassasalari bilan turli sohalarda samarali hamkorlik qilib kelmoqda.

Xavfsizlikka zamonaviy tahdid va tahlikalarga qarshi kurashish, Afg'onistonda barqarorlikka erishish va mamlakat iqtisodiyotini qayta tiklash, ommaviy qirg'in qurollarini tarqatmaslik, ekologik muammolarni hal qilish, xususan, Orol dengizi inqirozi oqibatlarini yumshatish,

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, inson huquqlarini himoya qilish, turizmni rivojlantirish hamkorlikning ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi. 1993-yildan buyon Toshkentda BMT vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda. Unga rezident-koordinador rahbarlik qiladi.

BMT Taraqqiyot dasturi, Aholishunoslik jamg'armasi, Bolalar jamg'armasi, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti, Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi, Gender tengligi, ayollar huquq va imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha tuzilma (BMT-Ayollar), Markaziy Osiyoda preventiv diplomatiya bo'yicha mintaqaviy markazi, Xalqaro mehnat tashkiloti, Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti, Migratsiya bo'yicha xalqaro tashkilot, shuningdek, BMT Taraqqiyot dasturi shafeligidagi Ko'ngillilar dasturi O'zbekistonda "BMT oilasi"ni tashkil qiladi.

BMTning Sanoatni rivojlantirish tashkiloti, Atrof-muhit bo'yicha dasturi va Yevropa iqtisodiy komissiyasi ham BMT tizimi faoliyatiga munosib hissa qo'shib kelmoqda. Jahon banki BMTning mustaqil ixtisoslashgan organi sifatida tuzilmaning mamlakatimizdagi faoliyatida muhim o'rin tutadi.

Taraqqiyotga ko'maklashish umumiy dasturi o'rta muddatli istiqbolda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish nuqtai nazaridan O'zbekiston hukumati va BMT o'rtasidagi hamkorlikning samarali vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish doirasida so'nggi yillarda O'zbekistonning BMT bilan oliy va yuqori darajadagi siyosiy muloqoti sezilarli faollashdi. O'zbekiston BMT Bosh Assambleyasi va ixtisoslashgan tuzilmalarining faol ishtirokchisiga aylandi. O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72, 75 va 76-sessiyalarida, BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashi 46-sessiyasi yuqori darajadagi majlisida ishtirok etdi.

BMT Bosh kotibi A.Guterrish 2017, 2024 yillarda mamlakatimizga tashrif buyurdi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev bilan uchrashdi. 2017 yil sentabr oyida AQShning Nyu-York shahrida o'tgan BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasi hamda Pekinda 2019-yil aprel oyida o'tgan "Bir makon, bir yo'l" ikkinchi xalqaro forumi doirasida Prezidentimizning BMT Bosh kotibi bilan uchrashuvlari bo'lib o'tdi. Ushbu muloqotlar natijasida O'zbekiston – BMT hamkorligini rivojlantirish bo'yicha Amaliy chora-tadbirlar rejalari qabul qilindi va ular hayotga tadbiq etilmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil sentabrda BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasi umumiy munozaralaridagi ishtiroki mamlakatimizning ushbu xalqaro tashkilot bilan samarali va o‘zaro manfaatli muloqotida yangi davrni boshlab berdi. Davlatimiz Rahbari BMT minbaridan global va mintaqaviy kun tartibining dolzarb masalalari bo‘yicha qator muhim xalqaro tashabbuslarni ilgari surdi. O‘zbekiston tashabbusi bilan BMT Bosh Assambleyasi doirasida oltita rezolyutsiya ishlab chiqildi va qabul qilindi:

“Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik, barqarorlik va izchil taraqqiyotni ta’minlash bo‘yicha mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash”(2018 yil iyun); “Ma’rifat va diniy bag’rikenglik” (2018 yil dekabr); “Markaziy Osiyoda barqaror turizm va barqaror rivojlanish” (2019 yil dekabr); “Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e’lon qilish”(2021 yil may); “Markaziy va Janubiy Osiyo o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlash to‘g‘risida”(2022 yil iyul); “Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni jadallashtirishda parlamentlarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”(2022 yil dekabr).

BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashi doirasida O‘zbekiston tashabbusi bilan “COVID-19 pandemiyasining yoshlar huquqlariga ta’siri to‘g‘risida”gi rezolyutsiya (2021-yil oktabr), YUNESKOda 2021-yil 14-16-sentabr kunlari Xiva shahrida bo‘lib o‘tgan “Markaziy Osiyo – jahon sivilizatsiyalari chorrahasida” xalqaro madaniyat forumi yakuniga bag‘ishlangan “Xiva jarayoni” rezolyutsiyasi (2021-yil noyabr) qabul qilindi.

O‘zbekiston tomonidan ishlab chiqilgan “Pandemiya davrida davlatlarning ixtiyoriy majburiyatlari to‘g‘risidagi kodeks” BMT Bosh assambleyasi rasmiy hujjati sifatida tarqatilib, mamlakatimizning COVID-19 bilan kurash bo‘yicha umumbashariy sa’y-harakatlarga qo‘shgan hissasi sifatida yuqori baholandi. Ko‘p tomonlama hamkorlikning yangi ruhini qo‘llab-quvvatlagan holda, O‘zbekiston BMTga a’zo davlatlar bilan birgalikda Bosh Assambleyaning qator yangi rezolyutsiyalari ustida ish olib bormoqda. O‘zbekiston qurolsizlanish va ularni tarqatmaslik sohasida barcha muhim xalqaro shartnomalar, xususan, Yadro qurolini tarqatmaslik to‘g‘risidagi shartnoma, Yadro sinovlarini har tomonlama taqiqlash to‘g‘risidagi shartnoma, Kimyoviy va biologik qurollar to‘g‘risidagi konvensiya va boshqa xalqaro bitimlarga qo‘shilgan.

1993-yil O‘zbekiston tomonidan BMT Bosh Assambleyasi minbaridan turib ilgari surilgan Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zonani barpo etish bo‘yicha tashabbus mamlakatimizning yadro qurolini tarqatmaslik tartibi, mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashga qo‘shgan salmoqli hissa bo‘ldi. Shartnoma 2006-yil sentabr oyida Semipalatinskda imzolandi. 2009-yil mart oyida shartnoma Markaziy Osiyo mintaqasining besh davlati tomonidan ratifikatsiya qilingach, kuchga kirdi.

BMTning Nyu-Yorkdagi shtab-kvartirasida 2014-yil 6-may kuni tarixiy voqea sodir bo‘ldi – BMT tashkil etilganidan buyon ilk bor yadro quroliga ega besh davlat – AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Xitoy va Rossiya vakillari bir vaqtning o‘zida va bir ovozdan muhim xalqaro hujjat – Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona barpo etish to‘g‘risidagi shartnomaga Xavfsizlik kafolatlari to‘g‘risidagi protokolni imzoladi. Markaziy Osiyo mintaqasi sayyoramizning shimoliy yarim sharidagi yadro qurolidan xoli yagona zonaga aylandi.

BMTning terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha barcha 13 konvensiyasi ishtirokchisi bo‘lgan O‘zbekiston ushbu sohada dunyo hamjamiyatining sa’y-harakatlarini jipslashtirish yo‘lida qator yirik tashabbuslarni ilgari surdi. O‘zbekiston BMT Xavfsizlik kengashining 2001-yildagi 1373-sonli rezolyutsiyasi bilan tashkil etilgan Terrorizmga qarshi kurashish qo‘mitasi faoliyatini olqishlaydi. Respublikamiz, shuningdek, a‘zo davlatlarning ushbu illatga qarshi kurashishdagi salohiyatini kuchaytirishga qaratilgan sa’y-harakatlarni qo‘llab-quvvatlaydi. Qo‘mitaning tashkil etilishi, o‘z navbatida, O‘zbekiston tashabbusi hamdir. Boisi, mamlakatimiz tomonidan BMTning Istanbulda 1999-yil bo‘lib o‘tgan Xavfsizlik va hamkorlik sammitida Terrorizmga qarshi kurash xalqaro markazini tashkil etish bo‘yicha taklif ilgari surilgandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining BMT Bosh Assambleyasi 75-sessiyasi chog‘ida ilgari surgan tashabbusi ijrosi doirasida 2022-yil mart oyida Toshkentda yuqori darajadagi “BMT Global aksilterror strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha Qo‘shma harakatlar rejasi doirasida Markaziy Osiyo mamlakatlarining mintaqaviy hamkorligi” mavzusida xalqaro konferensiyasi o‘tkazildi. Tadbir yakunida mintaqaviy Qo‘shma harakatlar rejasi qabul qilindi.

O‘zbekiston giyohvandlikka qarshi kurashda BMT va uning ixtisoslashgan muassasalari bilan yaqin hamkorlik qilmoqda. Bu sohada BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi bilan tegishli vazirlik-idoralar salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan amaliy loyihalar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston tomoni taklifiga binoan

Narkotik vositalar, psixotrop moddalar va ularning prekursorlari noqonuniy aylanishiga qarshi kurash bo'yicha Markaziy Osiyo mintaqaviy axborot-muvofiqlashtirish markazi tashkil etildi.

O'zbekiston Afg'onistonning tiklanishiga salmoqli hissa qo'shmoqda. Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan Termiz shahrida Afg'onistonga markazlashgan va manzilli gumanitar yordam ko'rsatish bo'yicha Xalqaro ko'p funksiyali transport-logistika xabi tashkil etildi. Termiz shahrining bu boradagi imkoniyatlaridan BMT Qochoqlar ishlari bo'yicha oliy komissari boshqarmasi, Jahon oziq-ovqat dasturi, YUNISEF va BMTning boshqa tuzilmalari keng foydalanmoqda. Toshkentda 2018-yil mart oyida o'tkazilgan Afg'oniston bo'yicha yuqori darajali konferensiyaning natijasi o'laroq, o'sha yil aprelda xalqaro tadbirning yakuniy deklaratsiyasi BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasi va Xavfsizlik kengashi rasmiy hujjati sifatida tarqatildi.

Bundan tashqari, O'zbekiston rahbariyatining Afg'onistondagi vaziyatni tinch yo'l bilan hal etishga qaratilgan sa'y-harakatlari va Afg'oniston bo'yicha Toshkent konferensiyasi haqidagi ma'lumotlar BMT Bosh kotibining 2018 yil sentabrda e'lon qilingan "Afg'onistondagi vaziyat hamda uning xalqaro tinchlik va xavfsizlikka ta'siri" ma'ruzasiga kiritildi.

2022-yil iyul oyida Toshkentda Afg'oniston bo'yicha konferensiya o'tkazilishi O'zbekistonning ushbu mamlakatda barqaror tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga qo'shgan salmoqli hissasi bo'ldi. BMT doirasida O'zbekiston Prezidentining Afg'oniston bo'yicha xalqaro muzokara guruhini tuzish tashabbusini ilgari surish yuzasidan tizimli ishlar olib borilmoqda. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2018-yil 22-iyunda "Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik, barqarorlik va izchil taraqqiyotni ta'minlash bo'yicha mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash" tarixiy rezolyutsiyasi qabul qilindi.

BMT Bosh Assambleyasining 2019-yil 19-dekabrda "Markaziy Osiyoda barqaror turizm va barqaror rivojlanish" maxsus rezolyutsiyasi qabul qilindi. Ushbu tashabbus Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan Pekinda 2019-yil aprel oyida BMT Bosh kotibi Antonio Guterrish bilan uchrashuv chog'ida ilgari surilgan. O'zbekiston tomonidan ishlab chiqilgan va Markaziy Osiyo mamlakatlari nomidan taqdim etilgan hujjat loyihasi BMTga a'zo davlatlar tomonidan bir ovozdan qo'llab-quvvatlandi. Hujjatga Shimoliy va Lotin Amerikasi, Osiyo, Afrika va boshqa qit'alardan 50 dan ziyod mamlakat hammualliflik qildi. O'zbekiston va BMT o'rtasida ekologiya va atrof-

muhitni muhofaza qilish sohasida aloqalar jadallashib bormoqda. Bu sohada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev yana bir o‘tkir va dolzarb global muammo – Orol dengizi fojiasiga e‘tiborni qaratdi va dunyo hamjamiyatini “ushbu ekologik ofatning Markaziy Osiyoda yashayotgan millionlab odamlar turmush tarziga halokatli ta’sirini kamaytirishga va tabiiy, biologik muvozanatni saqlash”ga chorladi.

O‘zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasining umumiy munozaralarida ilgari surgan tashabbusga binoan, 2018-yilda BMT shafeligida Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘p tomonlama sheriklik trast jamg‘armasi o‘z faoliyatini boshladi. Jamg‘arma taqdimoti 2018 yil noyabrda BMT bosh qarorgohida Bosh kotib A.Guterresh ishtirokida o‘tkazildi. Taqdimot chog‘ida BMT Bosh kotibi ta’kidlaganidek, “Ushbu tuzilma mahalliy aholining yashash sharoitini sezilarli darajada yaxshilaydi va Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga yordam beradi. Maqsadli fond tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan dasturlar mintaqada yangi ish o‘rinlarini yaratishga yordam bermoqda. Bu ish o‘rinlarida 45% xotin-qizlar band. Ish bilan ta’minlash ularning imkoniyatlarini kengaytirib, tibbiy xizmatlardan foydalanish sharoitini yaxshiladi va farovonligini oshirdi”.

Mamlakatimizning tashabbusi bilan Nukusda 2019-yil 24-25-oktabr kunlari BMT shafeligida yuqori darajadagi “Orolbo‘yi – ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi” xalqaro konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Unda 28 mamlakatdan 250 ga yaqin ishtirokchi, nufuzli xalqaro tashkilotlar rahbarlari va vakillari qatnashdi. O‘zbekiston BMT bilan hamkorlikda diniy bag‘rikenglikni saqlash va mustahkamlashga, yoshlar hayotiga oid dolzarb muammolarni hal qilishga alohida e‘tibor qaratmoqda. Davlatimiz Rahbari BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” rezolyutsiyasini ishlab chiqish hamda qabul qilish tashabbusini ilgari surdi. Prezidentimiz BMT minbaridan turib, O‘zbekiston taklif etgan rezolyutsiyaning asosiy maqsadi “barchaning ta’lim olish huquqini ta’minlash, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko‘maklashishdan iborat” ekanini ta’kidladi. Hujjat “bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni qaror toptirish, diniy erkinlikni ta’minlash, e’tiqod qiluvchilarning huquqini himoya qilish, ularning kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslikka ko‘maklashishga qaratilgan”ini qayd etdi.

30.2 §. Xalqaro hamkorlikning “o‘zbek modeli”

2. BMT Bosh assambleyasining 2018-yil 12-dekabrda yalpi majlisida “Ma’rifat va diniy bag’rikenglik” maxsus rezolyutsiyasi qabul qilindi. O‘zbekiston tomonidan qisqa muddatlarda ishlab chiqilgan ushbu hujjat BMTga a’zo davlatlar tomonidan bir ovozdan qo‘llab-quvvatlandi. Shimoliy va Lotin Amerikasi, Osiyo, Afrika va boshqa qit’alarning 50 dan ortiq mamlakati ushbu hujjat hammuallifiga aylandi. Bu O‘zbekiston rahbari tashabbusining dolzarbligi va o‘z vaqtida amalga oshirilayotgani xalqaro hamjamiyat tomonidan yuksak e’tirof etilganidan dalolat beradi.

O‘zbekiston ilk marotaba inson huquqlari sohasida yetakchi tashkilot – BMTning Inson huquqlari bo‘yicha kengashiga 2021-2023-yillar uchun o‘z nomzodini ilgari surdi va ko‘pchilik davlatlarning ovozi bilan ushbu tuzilmaga a’zolikka saylandi. O‘zbekiston BMT va unga a’zo davlatlar bilan hamkorlikka katta e’tibor qaratmoqda. O‘zbekiston tomoni tomonidan ilgari surilgan tashabbuslar tashkilotning global maqsadlariga, jumladan, sayyoramizda tinchlik, barqarorlik va farovonlikni mustahkamlashga qaratilgan Barqaror rivojlanish maqsadlariga to‘liq mos keladi. BMT Taraqqiyot dasturi faoliyati turli sohalarda loyihalarni amalga oshirishga, Orol dengizining qurishi natijasida zarar ko‘rgan hududda “Orolbo‘yi – ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi” tashabbusi doirasida “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishga qaratilgan. O‘zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2018-yili Parijda, 2019-yili Samarqand va 2022-yili Toshkentda YUNESKO Bosh direktori O. Azule bilan uchrashuvlari bo‘lib o‘tdi.

2022-yil iyul oyida O‘zbekiston ilk marotaba 2022-2026-yillarda Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha hukumatlararo qo‘mitaga a’zo bo‘ldi.

Mamlakatimizda xalqaro turizm jadal rivojlanmoqda. Bunda O‘zbekiston 1993-yilda a’zo bo‘lgan BMT Butunjahon sayyohlik tashkiloti bilan hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Samarqandda UNWTONing Buyuk ipak yo‘lidagi turizmni rivojlantirish bo‘yicha mintaqaviy markazi faoliyat ko‘rsatmoqda. Bu shaharda Ipak yo‘li xalqaro turizm universiteti tashkil etilgan bo‘lib, u eng mashhur va nufuzli oliy o‘quv yurtlaridan biri, O‘zbekistonda turizm sohasidagi ilk universitet hisoblanadi. 2023-yil 16-20-oktabr kunlari Samarqandda UNWTO Bosh assambleyasining 25-sessiyasi bo‘lib o‘tdi. Yuqumli va yuqumsiz kasalliklarga qarshi kurashish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, milliy sog‘liqni saqlash tizimini mustahkamlashda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti bilan jadal hamkorlik amalga oshirilmoqda. 2022-yil

sentabr oyida O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi va JSST vakolatxonasi o‘rtasida 2022-2023-yillarga mo‘ljallangan ikki yillik Mamlakat bitimi imzolandi. Unga muvofiq, O‘zbekistonda JSST ekspertlari ishtirokida sog‘liqni saqlash sohasida qator tadbirlar o‘tkaziladi. So‘nggi yillarda BMT Bolalar jamg‘armasi O‘zbekistondagi faoliyatini jadallashtirib bormoqda. Har yili n “Zamin” jamg‘armasi bilan hamkorlikda Jahon bolalarni himoya qilish kuniga bag‘ishlangan xalqaro anjumanlar o‘tkazilmoqda.

YUNISEF O‘zbekistonda mamlakatimizda bolalarni ijtimoiy himoya qilish, ona va bola salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash, ta’lim tizimini takomillashtirish, sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va boshqa muhim yo‘nalishlarda boshlangan islohotlarni qo‘llab-quvvatlash yo‘lida qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda.

Aholi va reproduktiv salomatlik sohasidagi dasturlarni amalga oshirish uchun mas’ul Aholishunoslik jamg‘armasi (YUNFPA) O‘zbekistondagi BMT agentliklari orasida muhim o‘rin egallaydi. Hozirgi bosqichda YUNFPAning beshinchi mamlakat dasturi amalga oshirilmoqda. Bunda reproduktiv salomatlik bo‘yicha treninglar, seminarlar, konferensiyalar o‘tkazilmoqda, mamlakatimizda ayollarni ijtimoiy va huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash markazlari tashkil etildi, klinik protokollarni yangilash, tibbiyot muassasalarini modernizatsiya qilish, mutaxassislarni o‘qitish va malakasini oshirish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. 2022-yil noyabr oyida YUNFPA bilan birgalikda Demografik laboratoriya ishga tushirildi. O‘zbekiston BMTning Gender tengligi, ayollar huquq va imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha tuzilmasi (BMT-Ayollar) bilan hamkorligi jadallashib bormoqda. Gender va yoshlar masalalariga bag‘ishlangan xalqaro forum va anjumanlar tashkil etilib, ixtisoslashgan yo‘nalishlar bo‘yicha loyihalar amalga oshirilayotir. Tuzilma O‘zbekistonda xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish yo‘lida tadbir etilayotgan sa’y-harakatlarini qo‘llab-quvvatlab kelmoqda.

Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) O‘zbekistonda so‘nggi yillarda munosib mehnat sharoitlarini yaratish, majburiy va bolalar mehnatiga barham berish, mehnatkashlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida erishilgan yutuqlarni yuksak baholamoqda. Mamlakatimiz XMTning 20 ta konvensiyasini, jumladan 10 asosiy konvensiyadan 9 tasini ratifikatsiya qildi. XMT tavsiyalari inobatga olinib, yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi hamda “Aholini ish bilan ta’minlash to‘g‘risida”gi Qonun ishlab chiqildi va qabul qilindi.

Migratsiya bo'yicha xalqaro tashkiloti so'nggi yillarda mamlakatimizning muhim hamkorlaridan biriga aylandi. XMT bilan birgalikda mehnat migratsiyasi, chegaralarni boshqarish, odam savdosiga qarshi kurashish, mehnat migrantlarini ish bilan ta'minlash bo'yicha mutaxassislar malakasini oshirish yuzasidan loyihalar amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonning YXHT bilan hamkorligi. Milliy tashqi siyosatning ustuvor yo'nalishlariga muvofiq, O'zbekiston xalqaro tashkilotlar, jumladan, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (YXHT) doirasida ko'p tomonlama muloqotni kengaytirish bo'yicha faol siyosatni olib bormoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonning YXHT bilan hamkorligida shakllangan yangi muhit Tashkilotga a'zo mamlakatlar e'tiborini respublikada jamiyatning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarga tobora ko'proq jalb qilmoqda. YXHTga (1995-yil 1-yanvargacha Yevropada xavfsizlik va hamkorlik kengashi – YXHK) a'zo bo'lgandan boshlab, O'zbekiston ushbu tashkilot va uning institutlari bilan turli masalalarda aloqalarni amalga oshirib kelyapti. O'zaro hamkorlikda asosiy e'tibor, xavfsizlikka tahdid va tahlikalar, xalqaro kun tartibi va O'zbekiston milliy manfaatlarini hisobga olib, respublikaning tashkilot doirasida mavjud tamoyil va majburiyatlarni bajarishga qaratilgan. 1995 yili Toshkentda YXHTning Markaziy Osiyo bilan aloqalar bo'yicha vakolatxonasi ochilib, u 1999 yildan buyon YXHTning O'zbekistondagi markazi sifatida faoliyat yuritdi. 2006 yil iyunda O'zbekistonda YXHT loyihalar koordinatori ofisini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. YXHT loyihalar koordinatori ofisi O'zbekiston tomoni uchun ustuvor loyihalarni amalga oshirishga, respublika institutlarining xavfsizlik, barqaror iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy rivojlanish sohalarida institutsional imkoniyatlarini rivojlantirishda yordam ko'rsatishga qaratilgan.

2022-yili YXHTning amaldagi raisi, Polsha tashqi ishlar vaziri Z.Rau, 2023-yil avgustda YXHTning raisi, Shimoliy Makedoniya tashqi ishlar vaziri B.Osmani mamlakatimizga keldi. Har ikki yilda O'zbekiston Respublikasi va YXHT o'rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish bo'yicha amaliy harakatlar rejalari qabul qilinib, muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. YXHT Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosi bilan hamkorlik jadal rivojlanmoqda. 2016-yil dekabr oyida YXHT DIIHB ilk marotaba muddatidan ilgari O'zbekiston Prezidenti saylovini kuzatish bo'yicha o'z missiyasini mamlakatimizga yubordi. DIIHB missiyasi 2019-yili bo'lib o'tgan parlament saylovlari, 2021 yil oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi hamda 2023 yil

iyulda muddatidan ilgari O‘zbekiston Prezidenti saylovida ham ishtirok etdi.

DIIHB direktori M.Mekkachi O‘zbekistonga bir necha bor tashrif buyurgan.

O‘zbekiston delegatsiyalari doimiy ravishda YXHT Parlament assambleyasi sessiyalarida ishtirok etib kelmoqdalar. YXHTning OAV erkinligi bo‘yicha vakili ofisi bilan hamkorlik olib borilmoqda. 2017 yil 18-19 oktabrda Toshkentda “Markaziy Osiyoda ochiq jurnalistika” YXHT 19-Markaziy Osiyo anjumani tashkil etildi. 2018 yil iyun oyida O‘zbekistonda YXHT shafeligida “Terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashishda yoshlarning o‘rni” mavzusida xalqaro konferensiya o‘tkazildi. O‘zbekistonning YXHT bilan ko‘p tomonlama hamkorligida ekologik-iqtisodiy sohadagi muloqot alohida o‘rin tutadi. 2020-yilda O‘zbekistonning YXHTdagi doimiy vakili ilk bor tashkilot ikkinchi o‘lchamining asosiy tuzilmasi - ekologik va iqtisodiy qo‘mitaga raislik qildi.

Rahbariy adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O‘zbekistan. 2017. -486 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. -T.: O‘zbekistan, 2017. -592 b.

3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. -T.: O‘zbekiston, 2018. -508 b.

4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi.-T.: “O‘zbekiston”, 2021, - 446 b.

5. Бажанов Е.П. Современная мировая политика. Учебник. -М.: “Дашков и К”. 2019. 450 стр.

6. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1998.

7. Buzan Barry and Ole Waever. Regions and Powers. The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

8. Батюк В.И. Мировая политика: учебник для академического бакалавриата В. И. Батюк -М., Издательство Юрайт, 2016. -256 с.

ADABIYOTLAR:

1. Арипов Э. Узбекско-афганские отношения: новый этап динамичного развития. // Международные отношения. -Т.: УМЭД. - №2, 2018.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘zbekiston” T., 2023. B.80.
3. Kissinger H. Diplomacy. First edition. Simon and Schuster, New York, 1994. P.912
4. Kissinger H. On China. Penguin Press, 2011 New York, P. 628
5. Kissinger H. White House years. Simon&Schuster. New York, 1979. P. 1552.
6. Kissinger H., Schmidt E. Huttenlocher D. The age of AI: And our human future. John Murray Press. London, 2021. P. 352.
7. Jo‘rayev T., Akobirov S. Milliy xavfsizlik va milliy manfaatlar. T.: Akademiya, 2007.
8. Safoyev S. Markaziy Osiyodagi geosiyosat. T.: Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, 2005. - 160 s.
9. Мавлонов Ж. Основы геополитики: Методическое пособие, - Т., НУУз. 2022. -125 с.
10. Концепция внешней политики Российской Федерации 12 апреля 2008 г.
11. Современные международные отношения и мировая политика. Под ред. А.В. Торкунова. М., 2004.
12. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 г. М., 2000.
13. Харенберг Б. Хроника человечества. 2-е изд., доп. М., 2000.
14. Цыганков П.А. Теория международных отношений. М., 2002.
15. Международная жизнь. <https://interaffairs.ru/>
16. Мировая экономика и международные отношения. <https://www.imemo.ru/publications/periodical/meimo>

Internet manbalari:

1. <http://www.president.uz>
2. ВМТ – <http://www.un.org>
3. РИА Новости – <http://www.rian.ru>
4. Стокгольмский международный институт исследований проблем мира (SIPRI) – <http://www.sipri.org>

17. <https://www.nbcnews.com/news/world/last-soldier-leave-afghanistan-nicknamed-flatliner-was-uniquely-prepared-moment-n1278260>
18. Harff B. Ted Robert Gurr. Ethnic conflict in world politics, Second edition. Dilemmas in world politics. Hachette book group.
19. Morgenthau Hans J., Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, 5th ed. (New York: Knopf, 1973)
20. Kenneth W. Theory of International Politics, Long Grove Illinois: Waveland, 2010.
21. Mearsheimer J. The Tragedy of Great Power Politics, W. W. Norton & Company, 2014.
22. Ikenberry G. John. The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive? Foreign Affairs, January 2008.
23. Associated Press. <https://apnews.com/>
24. CNN. <https://edition.cnn.com/>
25. Reuters: <https://www.reuters.com/>
26. France-Press: <https://www.afp.com/en/products/afp-news>
27. TASS. <https://tass.ru/>
28. BBC. <https://www.bbc.com/news>
29. The Globe and mail: <https://www.theglobeandmail.com/>
30. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi. Uza.uz
31. Kiel Institute for the World Economy <https://www.ifw-kiel.de/>
32. Le point. <https://www.lepoint.fr/>
33. Radio France international. <https://www.radio.fr/s/rfiafrigue>
34. National Public Radio. <https://www.npr.org/>
35. Полис. <https://www.politstudies.ru/>
36. Россия в глобальной политике. <https://globalaffairs.ru/>
37. Foreign policy <https://foreignpolicy.com/>
38. The National Interest. <https://nationalinterest.org/>
39. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/world/>

MUNDARIJA

Kirish	3
--------------	---

1-BOB. JAHON SIYOSATI FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

1.1 §. Fanning predmeti	5
1.2 §. Kompetensiyalar.....	5

2-BOB. SIYOSIY TA'LIMOTLAR TARIXIDA XALQARO MUNOSABATLARGA QARASHLAR

2.1 §. Xalqaro munosabatlar – ichki munosabatlar va hududiy tuzilmalardan tashqariga chiqadigan ijtimoiy munosabatlarning maxsus turi	8
2.2 § “Yevropa konserti	9

3-BOB. VESTFALIYA MODEL ASOSIDA ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLAR TAMOIYILLARINING SHAKLLANISHI

22

4-BOB. XX ASRNING 40-60-YILLARIDA SIYOSIY FANLARDA XALQARO MUNOSABATLAR

4.1 §. Xalqaro munosabatlarni tadqiq etish	34
4.2 §. 1950 va 1960-yillar – an'anaviylik bixeviorizmga qarshi.....	38

5-BOB. 1970-1990 YILLARDA XALQARO MUNOSABATLAR NAZARIYASIDAGI O'ZGARISHLAR

5.1 §. Xalqaro munosabatlar	41
5.2 § Xalqaro munosabatlarning yangi tendensiyalari	42

6-BOB. XALQARO MUNOSABATLARDA METOD MASALASI

6.1 §. Xalqaro munosabatlarda nazariyalar tahlili	45
6.2 §. Konstruktivizm.....	45
6.3 §. Axloq va tashqi siyosat	49

7-BOB. XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMI VA STRUKTURASI

7.1 §. Xalqaro munosabatlar nazariyalari maktablari	52
7.2 §. Xalqaro munosabatlarning shakllanish bosqichlari	55

8.1 §. Xalqaro tartib	59
8.2 §. Xalqaro munosabatlarning Vestfaliya tizimining asosiy tamoyillari	59

9-BOB. XX ASR OXIRI - XXI ASR BOSHLARIDA XALQARO MUNOSABATLAR VA JAHON SIYOSATI

9.1 § Jahon siyosatida davlatlarning tasnifi	66
9.2 § Rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon siyosatiga ta'sir ko'rsatish ko'lamini	67

10-BOB. XALQARO MOJAROLARNI TADQIQ QILISH VA BARTARAF ETISH MASALALARI

10.1 §. XX asr oxirida jahon siyosatining dolzarb muammolari	71
10.2 § SSSRning parchalanishi yangi siyosiy voqelik.....	74

11-BOB. GLOBALLASHUV JAHON SIYOSIY JARAYONI RIVOJLANISHINING ASOSIY TENDENSIYASI SIFATIDA

11.1 §. Xalqaro mojarolarda trendlar tahlili	77
11.2 §. Xalqaro mojarolarning tuzilishi va rivojlanishining xususiyatlari	80

12-BOB. ZAMONAVIY JAHON SIYOSATIDA ETNOSIYOSIY OMIL

12.1 §. Globallashuv jahon siyosatidagi ustuvor yo'nalish	84
12.2 §. "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi"	88

13-BOB. JAHON SIYOSATINING GLOBAL MUAMMOLARI

13.1 §. Zamonaviy jahon siyosati tendensiyalari	91
13.2 §. "Milliy davlat" modellari	93

14-BOB. DAVLATLAR TASHQI SIYOSATI VA ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLAR

14.1. §. Tashqi siyosat	98
-------------------------------	----

15-BOB. ZAMONAVIY DUNYODA AQSHNING GLOBAL STRATEGIYASI

15.1 §. AQSh Milliy xavfsizlik strategiyasi	103
15.2 §. Jahon tartibi va Amerikani o'zgartirish.....	106
15.3 §. Amerikanistlar va globalistlar	109

16-BOB. ROSSIYA FEDERATSIYASINING TASHQI SIYOSATI	
16.1 §. Rossiya tashqi siyosati determinantlari.....	110
17-BOB. XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA YEVROPA ITTIFOQI DAVLATLARI	
17.1 §. Yevropa Ittifoqi sari dolg'ali yo'1.....	115
17.2 §. Breksit muammosi	118
17.3 §. Shengen zonasi.....	121
18-BOB. XXR JAHON SIYOSATI TIZIMIDA	
18.1 §. Xitoy tashqi siyosati tamoyillari	123
18.2 §.Chegara muammolarini hal qilish.....	124
18.3 §. “Ipak yo‘lining iqtisodiy kamari”	125
19-BOB. JAHON SIYOSATIDA YAQIN SHARQ MUAMMOSI	
19.1 §. Yaqin Sharq dolzarb muammo	128
19.2 §. Mamlakat ichidagi muammolar	130
19.3 §. Yaqin Sharqda yangi xavfsizlik arxitekturasini.....	133
20-BOB. JAHON SIYOSATIDA JANUBIY OSIYO MINTAQASI	
20.4 §. Janubiy Osiyo dinamik xalqaro munosabatlar sahnasi.....	137
20.2 §. Janubiy Osiyo siyosatining periferiya mamlakatlari	138
21-BOB. JAHON SIYOSATIDA AFG‘ONISTON MASALASI	
21.1 §. Afg‘oniston siyosat va mafkuralar chorrahasi	140
21.2 §. Afg‘oniston kompaniyasi oqibatlarini.....	141
22-BOB. YAPONIYA JAHON SIYOSATIDA	
22.1 §. Yaponiya izolyatsiya siyosatidan keying davrda.....	143
22..2 §. Yaponiyaning yirik davlatlar bilan munosabatlari	146
23-BOB. JAHON SIYOSATIDA TURKIYA	
23.1 §. Turkiya omilining dolzarblashuvi.....	148
23.2 §. Neousmoniy siyosat va Turkiyaning yumshoq kuchi.....	148
23.3 §. Turkiyaning bahsli hududlari geografiyasi	155
24-BOB. JAHON SIYOSA	
24.1 §. Islom omili xalqaro munosabatlarda yangi kuch.....	157
24.2 §. Islomning iqtisodiy asoslari	160

25-BOB. JAHON SIYOSATI VA MARKAZIY OSIYO

25.1 §. Markaziy Osiyo jahon siyosati yirik aktorlari sifatida.....	163
25.2 §. Markaziy Osiyo geosiyosiy kurashlar markazi	163
25.3 §. Markaziy Osiyo energoxab sifatida. Markaziy Osiyo–Xitoy gaz quvurining A, B va C. liniyalari	167

26-BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA YEVROPA ITTIFOQI

26.1 §. O‘zbekiston Respublikasi geosiyosiy harakatlarida	172
26.2 §. Hamkorlikning iqtisodiy asoslari. Savdo va investitsiyalar.....	174

27-BOB. MARKAZIY OSIYONING MINTAQAVIY INTEGRATSIYASI

27.1 §. Integratsion jarayonlar Markaziy Osiyoning kelajagi.....	177
27.2 §. Markaziy Osiyo va Afg‘oniston munosabatlari	180

28-BOB. MDH VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUNOSABATLARI

28.1 §. O‘zbekiston va MDH munosabatlari istiqboli	185
28.2 §. MDH formatida hamkorlik samarasi. MDH organlari:	187

29-BOB. SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTI INTEGRATSION JARAYONLAR

29.1 §. ShHT miqyosida hamkorliklar rivoji	190
29.2 §. ShHT barqaror kelajak poydevori	192

30-BOB. O‘ZBEKISTON: XAVFSIZLIK VA TASHQI SIYOSAT

30.1 §. O‘zbekiston va xavfsizlik dilemmasi	193
30.2 §. Xalqaro hamkorlikning “o‘zbek modeli”	201

Adabiyotlar:	205
--------------------	-----

SHIRINOV ANVAR QANOATOVICH

JAHON SIYOSATI

O'quv qo'llanma

Muharrir M.Talipova
Tex. muharrir N.Niyazova
Sahifalovchi B.Haydarov

Bosishga ruxsat etildi 29.11.2024.
Qog'oz bichimi 60x84^{1/16}. TIMES garniturası,
Shartli bosma tabog'i 13,25. Nashr tabog'i 10,9
Adadi 100. Buyurtma №19-10/235

«Afzalzoda books» OK nashriyoti
100071, Toshkent sh., Durbek, 2-tor ko'chasi

«Impress media» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
100150, Toshkent sh., Qushbegi, 6